

NEMZET ÉS ÁLLAM

A KELETKEZÉS, FEJLÉS, VISZONY SZEMPONTJAIBÓL

ÍRTA

D^R. KRISZTICS SÁNDOR

BUDAPEST, 1914.
GRILL KÁROLY KÖNYVKIADÓVÁLLALATA
IV.. Veres Pálné-utca 2.

LÉGRÁDY TESTVÉREK KÖNYVNYOMDÁJA, BUDAPEST.

Előszó.

Jelen dolgozat fő célja: kimutatni azt a kapcsolatot, mely a nemzetek és államok között fennáll. Történetet alkotó tényként hat ez a kapcsolat a múltban, s amint vizsgálata mértéket nyújt a jelen idő államrendszerében élő államok erőinek és értékének meghatározására, úgy egyszersmind kijelölhetőkké válnak ez alapon a jövő államai fejlődésének irányai is.

Dolgozatom megírására az alkalmat a Budapesti Kir. Magy. Tudomány Egyetem által az 1911—12. tanévre politikából harmadszor kitűzött pályakérdés adta meg. Tartalom, szerkezet, forma tekintetében azonban előtanulmány volt az, amit a Budapesti Kir. Magy. Tudomány Egyetem annak idején a politikai pályadíjjal jutalmazott mindahhoz, amit a jelen kötetben Újabb másféleszten-dei munka eredményeképp közreadok.

Budapest, 1913 október hava

K. S.

TARTALOMJEGYZÉK.

ELSŐ FEJEZET.

- Az emberiség államokra válásának oka**.....1—13. o.
Az ember mint társadalmi és népi tag, 1. — Az emberiség alapszerepeinek megkülönböztetése, 3. — A népi különbözőség, 4. — Wundt. Bastian, 5. — Népi különbözőség és az államokra válás, 6. — Az állam szükségességének körülményei, 7. — A társadalmi összhangtalanság, 8. — Összetartó erők, 9. — Az állam, 10. — Az állami lét alapjai, 11. — Népek, nemzetek, mint a történelem fő mozgatói, 12. —

MÁSODIK FEJEZET.

- A nemzetkeletkezés kérdése**.....14—35. o.
Monogenizmus, poligenizmus, 14. oldal. — Az emberi nem egysége, 15. — Anthropológiai iskola, 16. — Biológiai iskola, 17. — Nyelvi iskola. Szociológiai irány, 18. — Fajok és típusok, 19. — Népek alakulása, 20. — Fizikai okok. Milieu, 21. - - Átöröklés, 22. — A népi lét tényei és fokozatai, 23. — Nemzetté válás, 24. — Fichte, 25. — Alexander Bernát, 26. — Szellemi okok, 27. — Nemzet és állam kapcsolata, 28. — Népi fokozat, 29. — Nemzeti fok, 30. — Átmenet a népi létből a nemzetibe, 31. — A nemzet államával teljes, 32. — Individualizmus és a nemzet, 33.

HARMADIK FEJEZET.

- Az államalakulás kezdetei**.....36—60. o.
Czélserzési és ösztönszerzési elmélet, 36. oldal. — Fajérdek és a horda, 37. — Egyenlőség, erkölcsiség a hordában, 38. — A harciszony, 39. — A törzs, 40. — A nomád élet, 41. — Irtó harcok és leigázás, 42. — Az egyenlőség és a jogi rendezés, 43. — Comte, 44. — Spencer, 45-46. — Ratzel, 47—49. — Az államnak a családból való lezármaztatói: Rauber, Maine, Ratzel, Pöschel, 50. — Az államnak a hordából való eredetűi: Post, Bastian, Durkheim, Morgan, Mücke, 51. — Starcke, Westermarck, Schurtz, 52. — Eduard Meyer, 53. — Az állam, őseredetű volta, 54. — Az állam késői fejlemény, 55—56. — A faji harcok, 57. — Az ősember tényei. primitív népek bizonyossága, 58. — Az állam magasabb fejlődési fok terméke, 59.

VI

NEGYEDIK FEJEZET.

Az államok keletkezése népi alapon.....61—83. o.

Törzs és nép, 61. — A népi erő forrása. Ihering. Gobineau, 62. — Adottak vagy lettek a népi tulajdonságok. Breysig, 63. — Nép és az állam, 64. — Az ókor államai, 65. — Mezopotámia. Egyiptom, 66. — India. Kína, 67. — Japán. Perzsia. Fenícia, 68. — Júdea, 69. — Grécia. Itália, 70. — A görög államfelfogás, 71. — A görögség szakadozottsága, pusztulása, 72. — Macedónia. Róma, 73. — Róma terjeszkedési sikerei, 74. — Róma megdölése: a népi egység hiánya, 75. — A, népi principium első érvényesülése, 76. — Európa népi államrendszere, 77. — Román és germán népek. Szlávok, 78. — A népi állam jellemzői, 79. — A népi állam különállásának gátja: a pápaság és a császárság, 80. — A kereszties hadjáratok eredményei, 81. — A népek szabad érvényesülése a nemzeti állam felé való haladás, 82.

ÖTÖDÖK FEJEZET.

A nacionalizmus előretörése és az államoknak nemzeti alapon való

képződése.....83—158. o.

A nacionalizmus csirái, 81-. — A nacionalizmus első törekvései, 85. — Világállami törekvések. 86. — A kereszténység, 87—88. — Nagy Károly császársága. A verduni birodalom osztás, 89. — Partikularizmus, 90. — A pápaság és a császárság által felkeltetett népi ellenhatás, 91. — Franciaország szilárdulása, 92. — Az angol betörések hatása a francia állam egységének létesülésére, 93. — Az abszolút monarchia mint a francia nemzeti egység előmozdítója, 94. — Anglia egységese alkotmányos utón, 96. — Az angol állam nemzeti egységének eszközlői, 96. — Spanyolország, 97. — Magyarország megszilárdulása, 98. — A magyar nép államalkotó képessége, 99. — Németország, 100. — A német császárság gyengesége, 101. — Olaszország. Macchiavelli, 102—103.

A reneszánsz, 104—105. — A reformáció, 106. — A fejedelmi abszolutizmus, .107. — Az újkor Angliája, 108. — Az angol nemzeti alkotmányos kormányzás, 109. — A német birodalom további szakadozottsága, 110. — Olaszország partikularizmusa, ill. — Portugália. Svájc. Németalföld. Skandinávia, 112. — Lengyelország. Oroszország, 1.13. — Ausztria, 114. — A gyengülő Magyarország, 115. — Z'rinyi Miklós, a költő, 116. — A magyar nemzeti önállóság, 117. — Az osztrák központosság, 118. — Gcrmanizálás, 119. — II. József törekvéseinek eredményei, 120. — Törökország. Balkán, 121. — Ázsia. Afrika. Ausztrália. Amerika, 122. — Az észak-amerikai államrendszer, 123. — Az Egyesült-Államok politikai jellege, 124.Új korszak az államok alakulásában, 125, — A nacionalizmus

Új korszak az államok alakulásában. 125 — A nacionalizmus új tartalma, 126. — A felvilágosodás irány elvei és hatása a nemzetre, 127. A tudományoknak népi nyelven való közlése; Isten helyett a nemzet

VII

az imádás tárgya, 128. — A felvilágosodás világpolgári törekvései, 129. — A francia világalalom mint a nemzeti elv érvényesülésének közvetlen előmozdítója, 130. — Fichte, 131. — Széchenyi. Romagnosi, 132. — A legitimitás és a szent szövetség korszaka, 133. — A bécsi kongresszus új államrendszer alkotása, 131. — A görög szabadságharc. Németalföld felbomlása, 135. — A lengyel forradalom, 136. — A német Zollverein, 137. — Az olasz és a magyar forradalmak sikertelensége, 138. — Haladás a német egység felé. A frankfurti parlament, 139. — Az olasz egység létesülése, 140. — A német egység létesülése, 141. — A német egység kifejezői, 142. — Románia, Szerbia, Bulgária függetlenné válása, 143. — A balkáni új alakulás, 144. — Norvégia és Svédország, 145. — Európa régi nemzeti államainak helyzete, 146. — Portugália, Oroszország, 147. — Az orosz állam jellege, 148. — Az amerikai államok függetlenné válása, 149. — Japán, 150. — Khina, 151. — Ázsia, Afrika primitív államai. Ausztrália, 152.

Következtetések, 153. — Az államalakulás esetei nemzeti alapon, 154—155. — Az államalakulás esetei mesterséges módon, 156. — A nemzeti, állami lét szükségszerű bekövetkezése 157—158.

HATODIK FEJEZET.

- Az állam keletkezését tárgyzó teoriák**..... 159—237. o.
Az államról való gondolkodás fokai, 160. — Az államkeletkezés jogi teoriáinak gyenge magyarzó ereje, 161. — Az államkeletkezési teoriák értéke, 162.
- I. A theologiai elmélet*.....162—175. o.
Orákulum államok. Papi államok, 163. — Az egyiptomi papi állam, 164. — A vallási alap a görögök és rómaiaknál. A kereszténység, 165. — Aquinói szent Tamás elvei, 166. — Az állam isteni teremtése mint causa remota, 167. — A reformáció az állam keletkezéséről, 168. — Saures, 169. — A theologiai elmélet gyengülése, 170. — Bossuet, 171. — A fejedelmi abszolutizmus és a legitimitás vallási alapjai, 172. — Stahl, 173. — A theologiai elméletre támadt visszahatások, 174. — A theologiai államkeletkezési elmélet értéke, 175.
- II. Ethikai és pszichológiai teoriák*.....175—179. o.
Kant, 176. — Fichte. Hegel, 177. — Schopenhauer, 178. — A pszichológiai teoriák értéke, 179.
- III. A hatalmi theória*.....179—187. o.
Haller. Frantz, 180. — A szocializmus államkeletkezési tana, 181. — A szocializmus államkeletkezési tana, 182. — Gumplowicz, 183. — Gumplowicz a hatalmi tan értékeléséről, 184. — A hatalmi theória elégtelensége, 185. — A hatalmi theória felújítása a francia irodalomban, 186. — A hatalmi tan nem felel meg az állam igazi lényegének, 187.
- IV. Szerződési elmélet*.....187—199. o.
A szerződési tan az ókorban. Az uralmi szerződés, 188. — Hobbes, 189.

VIII

- Egyesülési szerződés és alávetési szerződés, 190. — Locke, 191. — Társadalmi szerződés. Rousseau, 192. — A társadalmi szerződés hiányai. 194. — A szerződési tan hívei, 195. — A szerződési tan történeti alapjai, 196. A szerződési tan magyarázó ereje, 197. — A szerződési tan hiányai, 198.
- V. *Patrimonialis alap*198—201 o.
A tulajdon szerepe az államkeletkezésben. Grotius, 199. — Haller, 200. o.
— A patrimonialis theoria értéke, 201.
17. *Patriarchális alap*.....201—205. o.
Filmer, 202. — Filmer rendszerének kritikája, 203. — Frantz. Zöpil, 204.
— A patriarchális theória értéke, 205.
- VII. *Az államkeletkezés és az organikus és személyiségi államelméletek* 205—238. o.
Az organikus tan fellépése a felvilágosodási irányzattal szemben. Bürke. Savigny, 206. — Az organikus tan kezdetleges analógiái, 207. — A természeti organizmus és az állam, 208. — A szociológia organikus tana, 209. — A szociológiai organikus tan meg előzői. Schelling, 210. — Átmenet az erkölcsi organizmus megállapításához, 211. — Az állam mint erkölcsi organizmus, 212. — Az erkölcsi organizmus tana a német irodalomban, 213. — Az erkölcsi organizmus tana a francia irodalomban. Fouillée, 214. — Az állam mint szerződéses organizmus, 215. — Átmenet az állam személyiségi voltának megállapításához. Gierke, 216. — A személyiség fogalma. Stern, 217. — Tömegpszichológiai tényezők, 218.
— Egyén és a köz, 219. — Jászi Viktor az egyén kettős természetéről, 220. — Az állam személyiségi elméletének első formái. Az állam mint mesterséges személyiség, 221. — A népszellem, 222. — Az állam személyisége és a nemzeti alap, 223. — Gladstone, 224. — *Az állam jogi személyisége*, 226. — Az állam jogi személyisége az irodalomban, 226.
— Az állam jogi személyiségi tanának kritikája, 227. — Az állam valóságos személyisége. Stein, 228. — Az állam valóságos személyiségének tana a német irodalomban, 229. — Az állam valóságos személyiségének tana a francia irodalomban, 230. — Az állam valóságos személyiségének tana az angol, olasz, magyar irodalomban. Kuncz, 231. — Concha Győző, 232. — Az állam valóságos személyiségének tartalma, 233. — A mechanikus állam keletkeztes lehetetlensége, 234 — Az állam személyisége és a nemzet, 235—236. — A történelem bizonyítéka, 237.

HETEDIK FEJEZET.

A nemzetfogalom fejlődése és tartalma.....238 -269. o.

A nemzet szó az ó- és középkor nyelvhasználatában, 239. — A nemzetfogalom alkalmazása az újkor elején, 240. — A nemzetfogalom tudományos megállapításának feltételei, 241. — A nemzetfogalom megállapításának irányai, 242.

IX

1. *A nemzet absztrakt értelmezése*.....243—254. o.
 A nemzet szubjektív felfogása a magyar Íróknál. Széchenyi. Kölcsey. Wesselényi, 244. — Eötvös, 245. — A nemzet szubjektív felfogása a német íróknál. Blunischli. Rümelin, 246. — Lazarus, 247. — A nemzet szubjektív felfogása, a francia íróknál. Block. Renan, 248. — A nemzet-fogalom szubjektív tartalmának teljes kifejtője a magyar irodalomban: Alexander, 249. — A nemzet és a kultúra, 250. — A nemzet elvont értelmezése az osztrák irodalomban. Gumpłowicz. Herrntitt. Haidegger. Springer. Frind. Bauer, 251. — Bauer és a szocializmus felfogása a nemzetről, 252. — A nemzet elvont értelmezésének értékelése, 253.
77. *A nemzet mini alanyiság, külön személyiség*.....254—264 o.
 Fichte, 254. A nemzet valóságos személyisége az olasz íróknál. Romagnosi. Mancini. Marnia ni, 255. — A nemzet valóságos személyisége a francia irodalomban. De Maistre. Büchez. Lamennais. Novicow, 256. — A nemzet valóságos személyiségének tana a német irodalomban. Zachariae. Mohl. Held. Escher. Stahl, 257. — Kremer. Neumann. Kaemmer, 258. — Ratzel. Kirchhoff. Meinecke, 259. — A nemzet valóságos személyiségének tana a magyar irodalomban. Kautz. Kuncz. Forgon, 260. — Palágyi. Concha, 261. — A nemzet személyisége és az állam személyisége, 262. — A nemzet személyiségének felismerése, 263.
- III. A nemzetfogalom tartalma**.....264—270. o.
 Faji, gazdasági, érzelmi momentumok elégtelensége, 264. — Nemzet és állam fogalmi kapcsolódása. A nemzeti elv túlhajtásai. Mancini, 265—266. — Eötvös, 266. — A történelem mást bizonyít, mint Mancini és Eötvös, 267. — A nemzet minden irányú megnyilatkozásában, 268. — A nemzeti erő hatásának legjelentősebb tere, 269.

NYOLCADIK FEJEZET.

- Nemzet és állam viszonya egymáshoz**.....270—323. o.
 A nemzeti állam kitevői. Nemzeti állam és szabadság, 271—272. — Nemzeti állam és a morál, 273. — Állami és nemzeti célok. Nemzet és állam viszonyba állításának lehetősége, 274. — Társadalom és nemzet. Nép és állam, 275. — Átmenet a népiségből a nemzeti létre, 276. — Az állam és "alap népessége összetételének esetei, 277. — Az állam és a társadalom. A régiebb és az újabb nemzeti állam, 278. — Az újkori nemzeti államok gyenge oldala. A nemzetiség, 279. — Rokon népek szövetezése. Pánszlávizmus, 280. — Pángermán törekvés. Angolszász egység. Panamerikanizmus, 281. — Az összefoglaló nemzetiségi törekvések jellege, 282. — Németország, Magyarország, Oroszország, Ausztria nemzetiségei, 283. — A nemzetiségi kérdés és az állami egység, 284. — A nemzetiségi helyzet egyensúlyba juttatásánál tömegpszichológiai ténykérdéssel állunk szemben, 285.
1. *Nemzet és állam kapcsolódása. Svájcban és az Egyesült Államokban*285—288, o.
 Svájc nemzetiségi helyzetének példája, 286. — Az Egyesült-Államok a

- nemzeti egységért. Roosevelt, 287. — Az államfentartó nemzeti erő az előtérben, 288.
- II. *Nemzet és állam Németországban*.....288—294. o.
 A német egység megalapozásában munkálkodó Írók. Humboldt. Müller. Niebuhr, 289. — Hegel. Ranke, 290. — Dahlmann. Bluntschli. Waitz. Holzendorff. Treitschke. Lamprecht. Jellinek, 291. — Trampe. Meinecke, 292. — Hasse, 293. — A német egységben rejlő nacionalizmus gyenge voltának oka, 294.
- III. *Állam és nemzet, Ausztriában*.....294—314. o.
 Ausztria állami tengélete, 293. — A. nemzeti éra és Ausztria, 296. — Ausztriának nemzetiségi állammá való válása, 297. — A nemzetiségi rendezés irányai Ausztriában: centralizlikus, történelmi nemzeti, ethnikai nemzeti irány, 298. — A kremsi alapjogok. Az 1867 dec. 21. XIX. t.-c, 299. — A nemzet és az állam szétválasztása Ausztriában, 300. —” Fischof, 301. — Anion Springer, 302. — Kremer. Frind. Herrnritt, 303. — Herrnritt a nemzetiségi államokról és Ausztriáról, 304. — Rudolf Springer, 305. — Hauer és a szocializmus követelése Ausztria nemzetiségi helyzetének megoldására nézve, 306. — Az ausztriai föderáció. Popovici, 307. — Popovici példának alkalmazhatatlansága Ausztria helyzetére, 308. — Danzer, 309. — A teljes nemzetiségi autonómia mint megoldás, 310. — Az osztrák-német hegemonia megszűnése a jövő Ausztria fellendülésének előmozdítója Danzer szerint, 311. — Ausztria felbomlasztására irányuló mozgalmak. Az Alldeutsch mozgalom, 312. — A pánszláv törekvések. 313. — Az ausztriai föderáció és az elszakadás. Ausztria tengődő állami életének oka, 314.
- IV. *Nemzet és állam Magyarországon*.....314—323. o.
 A magyar nemzet államalkotó ereje, 315. — A nemzetiségi törekvések feltűnése Magyarországon, 316. — A nemzetiségek megerősödésének korszaka Magyarországon, 317. — A nemzetiségi helyzet rendezése, 318. Az 1868: XLIV. t.-c. és a nemzetiségek, 319. — A magyar faj asszimiláló ereje és a nemzetiségi helyzet megoldása, 320. — Az asszimilációba vetett hit kritikája, 321—322. — A magyar nemzeti állam fennmaradásának ténylegesítése, 323.

KILENCEDIK FEJEZET.

- A nemzet és a társadalomban fellépő általános szellemi irányok** . 324—340. o.
 A katholicizmus és a nemzet, 325. — A vallások terjeszkedő jellege. A nemzetivé vált vallások, 326. — A társadalmi átalakulás eszméi, 327. — A szocializmus éledése, 328. — Marat. Babeuf. Stirner, 329. — Bakunin. Marx, 330. — Az internacionale, 331. — A legújabb idők szocializmusa. 332. — Kautsky. Pernerstorfer, 333. — Bernslein. Rauer, 334. — A szocializmus nem antinacionalizmus, 335. — Bebel, 336. — A szocializmus Nielzshe-i kritikája, 337. — Kozmopolitizmus. Hervé, 338. — Sovinizmus, 339. — A jövő, 340.
- Név- és tárgymutató**.....341—344. o,

NEMZET ÉS ÁLLAM

ELSŐ FEJEZET.

Az emberiség államokra válásának oka.

A probléma, megoldása szempontjából, két kérdésre kivan feleletet. Egy általános kérdésre: miért van, miért szükséges egyáltalán állam? — s egy különösre: miért nincs egy, hanem miért van oly sok s egymástól annyira elütő jellegű állam a földön?

Az első kérdés tisztán theoretikus természetű s az állam fogalmáról, az állam céljáról majd harmadfélezer esztendő óta tartó gondolkodás a legkülönbözőbb szempontokból ad rá választ. A másik kérdés az, mely tulajdonképen a sok állam létezése felől kivan tájékoztatást, s így az erre adandó válasz lesz a probléma tulajdonképeni megoldója.

Mindkét kérdés középpontjában az ember áll, az ő társias. politikai tulajdonságaival, csakhogy mindegyiknél más és más világlátásban, mondhatni más körben. Ha a kérdés az, miért kell állam egyáltalán, akkor az ember mint külön céljait, érdekeit védő, külön tehetsége, külön nyomatékának érvényt szerezni törekvő lény lép fel, tekintet nélkül embertársai hasonló érdekeire, céljaira. Éppen az ellentétes érdekek összeütközéséből támadó összhangtalanság megoldására szükséges az a rend, mely az egyes embert érdekei, céljai egy részének realizálhatóságától a köz érdekében, embertársai hasonló igényei teljesülhetésének biztosítása céljából távoltartja, korlátok közé szorítja, sőt kötelességek alanyává teszi, melyekkel a köznek, összes embertársainak szolgál, s ezzel az együttműködést biztosítja. A köz, melyben az egyes ember, mint külön életet élő alany, így elhelyezkedik, a társadalom, s az ebben feltűnő összhang már az állami rom! alapján nyugszik. *A társadalom így az a kor, melyben az állami lét szükségességének általános feltételei fellelhetők: a társadalmi élei viszonylatai azok, amelyekből az állami rend általános szükségessége magyarázható.*

Ha azonban a kérdés arra irányul, hogy miért nincs egy, hanem sok állam a földön, — akkor ismét az emberben keresve az okot, — a következő megoldás adható: az ember kilép a társadalom szertefolyó, bizonytalan kereteiből, s mint egy-egy szorosabb, az egyes akaratán felül álló közület alánya jelentkezik, mely közületben az egyéni érdekeknek nincs működési terük, azok mind egybefolynak a közület fentartásának összérdekében s az egyéni célok mellett a közület öncélja szerepel, mely szerint alakul és irányul a közület fejlődése. *Ezen külön öncélú közületek az emberiség tagoltságából eredő, a fajok különbségén át népek, nemzetek alakjában jelentkező saját jellegzetességgel bíró oly önálló csoportosulások, melyek külön öncéljaiknak megfelelően külön állami rend alkotásához szolgálnak alapul s ezáltal az emberiség annyi államra válását okozzák.*

Az emberiség, mely a földön élő összes embert magába foglaló állam alapja lehetne, elvont fogalom, mert csak az ész absztraháló képessége adja meg a módot, hogy a földön élő minden ember az emberiség fogalmába egybe foglalható legyen. Az emberiség ugyanis a valóságban nem alkot tényleg létező egységet: nincs oly benső összefüggés, egymásrautaltság, elválhatatlanság az összes emberek között, melynélfogva mindannyian együtt akarni és együtt cselekedni bírnának.

Amint az állatfajoknak fogalmához nem tartozik, hogy egy-egy faj állati egyedei mind egymással szoros kapcsolatban, összeköttetésben legyenek, vagy hogy a növényvilág génuszainak összes individuumai mind egymásra szorulva együtt éljenek, épen úgy nem jelenti az emberiség sem, habár egyedei mind egyforma lényegűek, azt az összefüggés!, mely szerint ezek az emberiséget alkotó egyesek együtt akarni, együtt érezni, együtt ismerni, együtt cselekedni tudnának.

Társadalom alatt már most éppen úgy érthető az egész emberiség, mint az emberiségen belül létező, egymástól elkülönülő embercsoportok, csakhogy minden biztos körülhatárolás, az alkotó egyedek odatartozásának határozott megállapíthatósága nélkül. Csak az elme világában vannak azonban az emberek a társadalomban is, éppen úgy mint az emberi nem fogalmában összekapcsolva, mert *az ember nem tartozik az emberiséghez úgy, hogy pusztán csak althoz tartoznék s az emberiségen belül miid valamely társa-*

dalom tagja is csak úgy lehet, hogy minden oly társadalom, melybe beletartozhat, azon embercsoport összlényege által nyer meghatározást, mely csoportba az embernek a természet törvénye szerint bele kell tartoznia.

Társadalomhoz tartozni, mindig csak valami külső kapcsolódást jelent, mely időleges és felbontható; egy néphez való tartozás azonban benső, tartós és ki nem irtható kapocs. Valamely néphez való tartozás egyúttal attól való függés is, mely erőt kölcsönöz, önbizalmat, belátást és kitartást nyújt a népi tagoknak. Éppen ezáltal nyer a társadalom biztos határokat, emelkedik ki az elvontság kereteiből, nyer realitást, személyiséget, csak hogy ekkor már nem pusztán társadalomról van szó, hanem a népi, nemzeti erő alapján kialakult állam által szervezett társadalomról.

Az emberre nézve fennálló természeti törvények elsősorban az emberiségen belül külső testi tulajdonságokban jelentkező különbségek, valamint külön szellemi, érzelmi világok létrehozásában nyilvánulnak. Pusztán a külső, testi tulajdonságokat tekintve, az emberiségen belül megkülönböztethetők a fajok, oly embercsoportok, melyekbe tartozó egyedek főképp testi, szervezeti jellegzetességük révén tartoznak össze. Ha azonban a kutatások mai állása szerint az embert nem is lehet a fajok mozdulatlan mintáiba zárni, habár ily fajok léteznek is, s ha a fajokra való felosztás, melynek a messze-messze múltban talán meg is volt a maga jogosultsága, de ezt elvesztette, ha Finot szerint „akárhova fordítjuk is tekintetünket, sehol sem látunk anthropologiai csoportokat”¹, — ugyanakkor inkább találunk ethnikai összegyülemléseket, melyek nem külső testi, hanem szellemi momentumokon, az együttélés alapján fejlett közös szellemi momentumokon a nyelv, vagy a gazdasági, szociális, politikai és vallásos érdekek közösségén alapulnak. Finot szavaival élve: „Ha valamely embercsoport ugyanazon a földön keres menedéket és a közös érdekek által összekapcsolva, a vér és család kötelékeivel összefűzve a közös természeti és morális környezet hatása alatt fejlődik tovább, azáltal, hogy az átöröklésnek és fiziológiai, értelmi erkölcsi alakulásnak oly sok feltétele közre hat arra, hogy közös kifejezést kapjon típusuk, kell, hogy egy nép alkotó részé², tisztán elvontan kifejezve, egymáshoz hasonlóvá váljanak kü-

¹ Finot: Le préjugé des races. (1906.) 81. o.

lönböző eredetük ellenére is. Az öntudatlanul végbement keresztezések következtében elvesznek a jelentékenyebb megkülönböztetési jegyek, — hogyha ilyenek egyáltalán léteztek valaha, — s az egyforma életfeltételek hatása következtében fejlődő közös típus már néhány oly tényezőnek eredménye, melyek az emberi fajt alakítják.”¹

Az emberiségnek ily töredékeiben, egyes csoportjaiban következik be az embereknek az a szoros egymáshoz kötöttsége, összekapcsoltsága, minden irányú érzelmi, erkölcsi, esztétikai, értelmi és fizikai közössége, mely képesíti őket közös akaratra, közös cselekvésre. A népek alatt így az emberiségnek oly csoportjai vannak előttünk, melyeket kezdetleges időben többnyire a vérnek nyelvnek egysége, a gazdasági viszonyoknak, állapotoknak szüksége, közössége kapcsoló egybe. E tényezők hatása alatt egy személlyé, egy alanná válik az az embercsoport, a horda, az az egész néptörzs s érdekeinek, közvetlen céljainak, gazdasági és értelmi, erkölcsi, vallási, esztétikai szükségleteinek azonossága alapján, mint egység tűnik elő. Azok a megkülönböztető, individualizáló vonások, melyek által az egyik csoport a másiktól különbözővé válik, szolgálnak alapul, illetve mozdítják elő annak a népi egésznek kialakulását. Ezen megkülönböztető vonások, ismertető jelek, a fajt meghatározó testi és szellemi tulajdonságokon kívül¹ a társadalmi érintkezésben, az együttélés szükségleteiből eredő intézményekben nyilvánulnak meg, s mint közös szokások, éspedig úgy az egymással való érintkezésben, a gondolkodásban, mint külső ruházkodási, étkezési, lakóhely alkotási módokban stb. jelentkeznek, majd a közös történet által fejlett történeti tudat, vagy a közös leszármazásban való hit s egyéb ily az együttélés által létesülő a közösség eszméjét ápoló tényezőkben testesülnek meg. A népiségek kereteiben létesül a népi civilizációt kitevő sajátos formavilág és a kultúrát képező sajátos

² Finot: U. o.

³ Ilyen megkülönböztető vonásokul felvették a bőr színe, a koponya alakati viszonyai, a homlok ki, vagy bátra állása, a járomcsont helyzete, az áll elhelyezkedése, az orr domborulata, a szem- és haj színe, a haj keresztmetszete, a kéz formája és méretei, a térdek állása, a lábak alkata, a taglejtés, komolyság, szárazkóznai vágyás, emlékezet, fájdalom érzet, erkölcsösség, művészi erő, gondolkodási képesség, művelődési fogékonyság, kitartás, fegyelem, ügyesség, és így tovább.

képzet és gondolatvilág, melyek mellett a népi nyelv, mint mindezeket átható, s legjellegzetesebb népi termék jelentkezik.

Mindezen momentumok között az emberi egyedeket népekké legjobban összefoglalja a közös szellem, mely a föld felület tagozódása s a rajta levő természeti világ területenkint változó viszonyainak hatása alatt alakult csoportokban különbözőleg fejlődik s oly benső jelekben nyilvánul, melyek mindennél jobban összekapcsolnak. *Wundt*, néplélektanában ezekből három tényezőt emel ki, mint a népszellem összefoglaló kitevőit: a nyelvet, mithoszt és az erkölcsöt. A nyelv — szerinte — magába foglalja a népszellemben élő képzeteknek általános formáját és kapcsolódásuknak törvényeit. A mithosz ezen képzeteknek eredeti tartalmát foglalja magába az ösztönök és érzelmek által meghatározva. Az erkölcs végre tartalmazza ezen képzetektől és ösztönöktől eredő általános akarat irányokat.¹ A közös kultúra és civilizáció tényezői, mint a közös nyelv, a közös leszármazás tudatának szempontja, mind előfordulhatnak, de még ezek mellett állólag is ami által egy nép magát a másiktól megkülönbözteti, az annak a népnek világnézete, ideális javainak összessége, a felfogása a jóról és rosszról, a szépről és hasznosról, igazról, magasztosról. Mindezek oly végső fogalmak, melyek jellegzetessége valóban alakítani képes úgy embereket, mint intézményeket benső tartalmuk tekintetében, s minthogy a végső eszmékben jelentkeznek e fogalmak, a bennük való különbözőzés sokkal általánosabb, s egyszersmind kifejezőbb, pregnansabb mint a közvetlen testi, vagy egyéb gazdasági jegyek, vagy éppen a nyelvi rokonság bizonytalansága. Ezekre a végső fogalmakra vonatkozólag mondta *Bastian*, hogy „a kontinensek minden részén az ott élő embercsoportok között az adott körülmények szerint különböző tartalommal tűnnek fel az embereszmének e legjellemzőbb vonásai, és pedig vasszükségességgel, ép úgy amint a növények, az állatvilág mások az egyes világrészekben”.¹

Az emberiség tulajdonképeni alapsortozatai a népek, melyek mint adott tények léteznek és hatnak, s különböző jellegüknek megfelelően az emberiség haladását különböző irányokban és módokon mozdítják elő. *Az emberiség együttélésének formája épen*

¹ Wundt: *Elemente der Völkerpsychologie*. 29—30. o.

² Bastian: *Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen*. (1881.) 177. o.

népekre való villásában áll és az emberiség, az emberi nem fejlődése a népek különbözőségéhez van kötve.

„A népeknek a különböző szelleme nem akadály, hanem eszöke az emberi szellem lehető legteljesebb, legtöbb oldalú nyilatkozásának, mindenik nép valami mást, vagy más módon hozva létre az emberiből”, — állapítja meg *Concha*. „Az emberiség nagyszerűsége éppen abban rejlik, hogy ily különböző szellemű csoportokra válása ellenére is van benne egyetemes emberi”. „A népekre válás első tekintetre a közös emberinek csak akadály, azonban, ha népek nem volnának, hanem csak természetes egyforma egyének, az emberiség vajmi laza halmazállapotú lenne, mert a lényegileg egyforma egyének nem szorulnának kiegészülésre: ha pedig az egyénekben meg volna egyenkint is a sajátosság, de összekeverve, csoportosulás nélkül élnének, hatékony együttműködésük lenne lehetetlen”.¹

Így oszlik fel az emberiség egymástól különböző jellegű csoportokra, melyek mind oly alzatot képeznek, hogy valóságos alanynyá, valóságos személyi egységgé alakulhatnak, állami létre tehetnek szert.

A népekre válás tehát közvetlen oka az emberiség számos államra válásának. *míg az egyéni külön érdekek biztosításából az állam szükségességének általános feltételei folynak, addig az egyének népi hovatarozandóságának természettörvény erejével ható követelménye összérdekek harcosává teszi az embert, s ezen az úton létesít a számos állam, melyekben az egyéni érdekek az összérdek által megkövetelt határok között és annak megfelelő jellegzetes formában nyernek kielégítést.*

Az állam általános szükségessége tekintetében tény, hogy az ember, habár általában és lényege szerint a társas életre hivatott, oly értelemben, hogy csak hozzá hasonlókkal együtt végezheti mindazt, ami saját lényegéből kifolyólag teendője, — mégis az egyes egyén is, mint ilyen, külön életet él. Külön céljai, érdekei, külön tehetsége és különböző fokú tekintélye van, melyek mind oda hatnak, hogy a természetes elkülönülés keretén belül, az egyéni életnek ezen követelményei is érvényesülésre és kielégítésre találjanak.

¹ Dr. Concha Gyözö: Politika. I. 69. o.

A társadalom, azaz azon emberi közület, melyben az egyéni célok és érdekek viszik a főszerepet, épen ezek közrehatása következtében nem képez valami biztos, határok közé ékelt, zárt közületet, mert annak külső képe, terjedelme, célja folyton változik, amint változnak azok az egyedek érdekeik és céljaikkal, akik alkotják. Az egyedeket összefűző kötelék ereje itt csak annyiban áll fenn, amennyiben ezt épen az érvényesítendő érdekek és célok kívánatossá teszik. Azon célok, melyek megvalósításának vágya a társadalmat úgy a maga egészében, mint atomjaiban áthatja, csak egyéni célokat jelentenek. Mivel azonban az ily célok elérése körül egymás mellé vagy szembe kerülnek az egyesek, hatást gyakorolhatnak egész csoportokra, végeredményben a társadalom kisebb nagyobb rétegeinek érdekeire is, de a társadalom felett álló természetes közösségre, az egész népre vonatkozólag egyéni célok csak bizonyos neme lehet hatással. Vannak ugyanis olyan egyéni célok, melyek találmány, felfedezés révén a létezőnek alkalmasabb felhasználására, ismeretlen megismerésére, nem létezőnek előállítására irányulnak, azért állítható, hogy itt az egész emberiség érdekeiről, az élet-körülmények általános tökéletesítéséről van szó. Az egyéni célokért való küzdelem ebben a formában, ha bármily egyoldalú és önző törekvésnek látszik is, végeredményben a társadalmi együttélés előmozdítására, az általános emberi tökéletesedésre, a tapasztalat, tudás emelésére, az egyetemes jó előmozdítására vezet.

Azonban a célok elérése körül kialakult kisebb, nagyobb, erősebb vagy gyengébb érdekcsoportok, melyek a társadalmat alkotják, nem csupán támogatólag, hanem akadályozólag is fel fognak lépni az egyes törekvésekkel szemben. Szubjektív indulatok, érdekellentétek széthúzásra, ellenállásra, harcra vezetnek. Mindezek mégjobban előmozdítják a hasonló érdekűek különválását, illetve szövetkezését. Minthogy pedig az egyes célok maguk is új célokat szülnek, melyek körül ismét hasonló harc, érdekcsoportosulás támad, azért a társadalom egyes részei folyton forrongásban vannak, az alkotó egyedek hajszoló tevékenység közepette lélegzenek. A társadalom nemcsak egymást vonzó, hanem egymást taszító erők szintere is. A társadalom tagjai és csoportjai azonban minden ellenkező felfogásuk és törekvéseik dacára is érintkezésben maradnak egymással, sőt ezt az érintkezést a szükségesség és egymásrautaltság belátása következtében állandósítani, fentartani törekse-

nek. Ha zárt rendekben, egymástól elkülönített testületekben az egyesek másokra nem, vagy legfeljebb a velük egy rendbe tartozókra szorulva mindenre szert tehetnének, mindenki végezné a maga dolgát mások befolyása nélkül, ha egymás mellett és egymás nélkül békén meg lennének az egyesek, illetve osztályaik, rendjeik, akkor az ember céljai csak igen alacsony fokúak lehetnének, akkor nem vezetne az egyéni törekvés egyetemes célokhoz, az egyéni jólét fokozása nem vezetne a társadalmi jólét emelésére, az előbbieket feltételezésével a társadalom a pusztulás, az elállatiasodás lejtőjére jutna. Épen a társadalmi örökös harc, forrongás, hullámozás menti meg az embert a leszüledéstől, a visszafejlődéstől, a kipusztulástól is, s ez adja meg a módot a tökéletesség, az ember végtelen célja megközelítéséhez, eszméje kifejtéséhez, egész léte biztosításához.

Jóllehet az ember élete a társadalomban az egyéni érdekek érvényesítése, s az Önző széthúzás következtében a legnagyobb összehangtalansággal végződik, bármily magas hullámokat verjenek is az egyes törekvések körül az emberi indulatok és erők, azok eredménye nem fordulhat az egyetemes emberi ellen. A forrongásban és harcban ennek következtében rendszernek kell lenni, mely az egyes egyéni célok mellett a többi célokat nemcsak megtűri, hanem épen azok kivihetőségét biztosítja, egyetemes érdekű célok megvalósítására egyenesen közreműködik és az eredményeket a közület számára hasznosítja.

A társadalmi harcok közepette az egyén önmérséklése volna a fő kiegyenlítő eszköz, csak hogy erre nem képes az emberek legnagyobb része, vagy legalább nem tudja azt helyesen alkalmazni. Az érdek által felkeltett indulatok elvakítják az egyest, higgadság és a helyesnek megfontoló belátása nélkül helytelen cselekvésre ragadják, mely túlzások nemcsak az egyesek létét, hanem egész csoportok érdekeit is veszélyeztethetik, sőt kihatnak az ember szellemi világát betöltő végtelen emberi célokra, amennyiben azok bukásával, hanyatlással indul az egész emberiség.

Azonban az emberrel adva van két más momentum is, melyek a társadalmi összes széthúzások között is a társadalomnak szilárd és változatlan alapjait képezik, s ezek: az önfentartási és társulási ösztönök. Ezek kötik össze a gyengét az erőssel, a nőt a férfival. Hosszú időszak lehetett az emberiség kezdete és a család kialakulása között; voltak bizonyára a vad, állati együttélésnek és szétvá-

lásnak is periódusai, magasabb fokú összekötő kapcsok hiányában. Éppen a család létrejötte az a csira, melyből minden további fejlődés megindulhatott. Amint a társadalom ezen első feltétele adva volt, egy új erő lép előtérbe: a hasonlók vonzalma, az idegenek eltaszítása. Ez a mozgató ereje az ősi népi életnek. Ezáltal tartatnak össze a hasonló származású és egy nyelvű csoportok, s tartatik távol minden idegen. Ez alapon indul meg nagyobb embercsoportok asszociációja; a kényszerűség magukat kívülről és belülről biztonságba helyezni, vezetett a társadalmi rend kezdeteihez. Patriarchák, vezérek, fejedelmek állanak a horda, a törzs élére s létesülnek a szociális és politikai rend alapjai. Ez a periódus döntőleg hat arra nézve, hogy ugyanazon eredetű vagy legalább ilyeneknek gondolt törzsek összevonassanak, egységes hatalmi kört alkossanak, céljaiknak megfelelő módon rendeztessenek be, hogy az egyes különvált népcsoportok állami lét kereteiben külön-külön elhelyezkedve, sok primitív államra bontsák mindjárt kezdetben az emberiséget.

Történjék ez az állami élet fensőbbiségének felismerésével bizonyos magasabb irányú törekvések tudatos belátása alapján, melynél fogva a társadalmi együttműködés biztosítására az egyes ember érdekei egy részének realizálhatóságáról lemondva, magát bizonyos korlátozásoknak tudatosan veti alá, vagy következzenek ez be az emberi természetben való adott hajlandóság, ösztönszerűség, avagy erkölsi parancs öntudatlan követése által, melyek az embert mind az állami lét felé hajtják, — teljesen közömbös, a tény mindkét feltevés mellett megáll, hogy tulajdonkép ez által biztosítatik az emberi haladás és tökéletesedés a maga teljes valóságában.

A végtelen emberi célok elérhetésére, s a társadalmi együttélés biztosítására először oly korlátok szükségesek, a melyek a társadalmi túlkapások leküzdésére, a disszonancia elsimítására képesek, s a megsemmisítés, vagy embertelen leigázás ellen védelmet nyújtanak; azonkívül a társadalom khaotikus forrongásába rend, az emberiség szempontjának megfelelő rendszer hozandó be. Ily korlátok és rendszer nélkül az emberi érdekek sokszor vak harcában úgy az egyén, mint az egyes társadalmi csoportok a végtelig ragadtathatnák magukat, ami nemcsak a többi egyéni érdekeket sértené, hanem az általános emberi érdekekkel és célokkal is ellen-

keznék, melyekre törekedni pedig úgy az egyes embernek, mint az: egész társadalomnak együttesen kötelességük.

Az állami élet keretében létesülhetnek csak ily korlátok, s szabható meg az a rendszer érvényesen, szilárdan, a társadalom tagjaira egyaránt kötelezően, mely a hatalomra törekvő önkényt mérsékelni, az indulatot fékentartani, az egyest józan cselekvésre utasítani képes, miáltal az emberiség általános követelményeinek, az egyetemes célok megvalósíthatásának körülményei szilárd biztosítékot nyernek.

Az állam már oly közületi forma, melyben a társadalom egyéni, önző érdekek kielégítésére törekvő munkája, küzdelmei meg nem szűnnek ugyan, de amelyben a társadalmi forrongás kihatásainak terén már rend van, s a szabadság és egyenlőség eszméi vannak megvalósulóban. Az állam korlátokat állít az egyesek jogainak biztosítására, illetve a sikeres összműködést megbontó akadályozó, vagy veszélyeztető körülmények távoltartására, azoktól védi, óvja a közösséget s szükség esetén a társadalomra veszélyes elemeken megtorló elégtételt vesz. Az államnak így oly hatalommal kell rendelkeznie, mely úgy az egyéni, mint a legnagyobb társadalmi csoportét is túl szárnyalja, s minden egyéni és társadalmi törekvések felett álló céllal bír. Ily hatalommal s egyetemes céllal az állam azonban csak akkor rendelkezhetik, ha a természetes alapjául szolgáló néptömeg eredeti erejére támaszkodik, s nem pusztán minden közvetlen alap nélküli hatalmi organizáció.

Az egyéni és társadalmi munkás életnek az ember eszméjének megfelelően védőszárnyak alá való helyezése *a népi erő alapján*, ez az emberiség államokra válásának oka. Minden egyes népcsoport, mely erre a fokra eljut, saját jellege szerint rendezkedik be, állama, magán hordja alkotó egyedei tulajdonságainak bélyegét már kezdetben is, midőn az egész processzus esetleg minden tudatos céltat nélkül megy végbe; s annál inkább később, midőn a népcsoport akaratra tesz szert, s az egyetemes emberiről alkotott, az emberiségre nézve értékkel bíró sajátos eszméjét öntudatos erejével valósítva meg, alkot és tart fenn a maga számára államot és azt minden zavaró behatástól a legnagyobb lelkesedéssel védelmezi.

Ritkán szolgál azonban az országló hatalom alapjául a létrejött állam területén lévők összesége; egyrészt azért, mert az állam

alapításában csak a nép egy része működött közre cselekvőleg, másrészt, mert az állam területén más nép tagjai is laknak. Hogy az új állam fenn tud maradni, az tisztán az alapító nép erején fordul meg, éspedig nem csak nyers erején, hanem intézményeket alkotó, az állami rendet általános emberi szempontok szerint létesíteni és konzerválni tudó voltán. S amely népben vagy néptöredékben, az emberiségre nézve eme kétségtelenül értékes tulajdonságok meg vannak, az biztosította létét, mert a kialakuló állami rendben az ő alkotó egyedei vannak mindenben az élen, úgy hogy ami kezdetben csak egy vagy néhány nagy férfiú előtt állott tisztán, — a tudat az önállóságról, a nép értékes voltáról, — az most minden egyes előtt tisztán áll, minden egyes cselekvése a tudatosság ismérvei mellett történik az állam érdekében. Ezzel kialakul a népi állapoton felül álló nivó kifejezőjeképen a nemzet, mely már elválaszthatatlan államától, s magában hordja mindazon ismérvek felfokozott, a tudatosság által megnevesült tényezőit, melyek a népnek is jellemzői voltak, csakhogy öntudatlanul, vagy csak néhány ember tudatvilágában léteztek.

A nemzeti egyéniségek kialakulása, a népeknek nemzeti öntudatra jutása, még szilárdabb alapokat szolgáltat az emberiség sok államra való válásának igazolására. S ez a tendencia folyton tartó, mintha a gondviselés az egyest egy gondolatnak szolgálatába állította volna, mely gondolat az emberre nézve egy meghatározott és semmi mással nem azonosítható, el nem kerülhető, meg nem tagadható nemzetnek kialakulásában, fenmaradásában és tökéletesítésében teljesül meg a független állami lét továbbfejlődésének utjain.

Az emberiség élete, a népeknek, nemzeteknek az emberi eszme megvalósítása érdekében egymás mellé való sorakozása, főképp a népek belső értéke szerint alakul és így természeti erkölcsi rendet alkot, melyben a népek, nemzetek érdemesültsége, szellemi, gazdasági és külérbeli foka határoz s a legkevésbé a jog: *a legbecselesebb, a legtartalmasabb népek érvényre jutása a döntő az emberi élet fejlődésében, a társadalmi haladásban.*

A nemzetek önirányzó működése révén létesülnek az államok, s az a legtermészetesebb állam, mely egy összefüggő emberegész önfentartásának, önegyéniségének, sajátosságainak biztosításában és fejlesztésében áll. Az emberiségnek még számtalan csoportja, töre-

déke létezik, melyeknek külön összegyénisége, esetleg külön öntudata is van, anélkül azonban, hogy ezen egyéniségüket külterővel, mint államok érvényesíthetnék, s az emberiség többi töredékeivel való versenyben önálló alakulatoknak elismertetnénk. Ezekre nézve az áll, hogy az ilyen népek szuverénné tévése, csak az emberiség kárával történhetik. Csakis azon népek, melyek egyénisége az emberiségre értékkel bír, válhatnak az emberiség életrendjének önálló alanyaivá, nemzetekké, amennyiben erejük is van egyéniségüket más nemzetekkel szemben fentartani. Ha ez nincs meg, úgy maradnak népeknek önállóság nélküli helyzetben.

Mindenesetre voltak a történelemben államok, melyek nem szolgáltak az emberiségnek, nem egy nemzetnek létét, lényegét, génuszát akarták fentartani és kifejleszteni, habár ezek is népi alapon keletkeztek. Ennek következtében ezek csak annyiban voltak államok, a mennyiben legfőbb, megingathatatlan hatalmuk volt, ami az államnak szintén egy ismertető jele, de csak egyik oldala. A legzsarnokibb, legrombolóbb működést kifejtő, az emberiségre nézve valóságos csapásként jelentkező, értékes elemeket elnyomó nép is állam ebben a tekintetben, ha legfőbb hatalma megvolt. Ahol azonban csak főhatalom van, mely mindazok felett érvényesül főképp, kik a főhatalmat megszerző népen kívül állanak, s ahol csak biztos föld terület áll rendelkezésre, ott a legbarbárabb állam van. Ha a világtörténelemben találunk is ilyen államokra, mégis a tapasztalat azt mutatja, hogy a törekvés mindig az volt, hogy a néptömegek a maguk eszméje, önálló külön egyéniségük útján valósítsák meg államiságukat. S ez a gondolat évezredek munkájának útján halad és fejlődik, s valóban csak ezen az alapon magyarázható és érthető meg az emberiségnek sok államra való válása.

Az emberiség fejlődése a nemzetek fejlődése, s a történelem épen a nemzetek múltjának felderítése, mert csak a nemzetek sorsa, ereje és értéke, gyengesége és értéktelensége szolgálhat alapul az államok alakulása, fejlődése és pusztulása megvilágításához.

MÁSODIK FEJEZET.

A nemzetkeletkezés kérdése.

Az emberiség sok államra válásának okául a különböző nemzetek kialakulását téve, ebből kifolyólag a nemzetek keletkezésének kérdése nyomul előtérbe.

Az emberiség tulajdonképeni ősi elemei a fajok, melyek bizonyos őseredeti testi és szellemi tulajdonságok közössége szerint elkülönülő embercsoportokat jelentenek. Legalább is ez tűnik ki a fajról adott meghatározások legtöbbszöréből.

Így Cuvier faj alatt „közös szülőktől, illetve egymástól származó emberek összeségét érti, kik mind hasonlóak egymáshoz.” De Candolle előtt a faj szintén „mindazon individuumok összesége, kik hasonlóak egymáshoz és hozzájuk hasonló új individuumok létrehozására képesek, ami által mindannyian egy eredeti emberpártól származtathatók le.” Blainville szerint „a faj időben és térben folytonosan azonos módon ismétlődő individuumösszeség.” Izidoré Geoffroy is úgy definiál, hogy a faj „oly egyének sora, melyek egymásból származtak és állandóvá vált sajátosságok által különböztethetők meg.” így van ez Ghevreulnél is. Quatrefages már tovább megy, s hozzáfűzi, hogy a faj „hasonló, egyazon nemhez tartozó egyének közössége, kik leszármazásukban egy primitív válfaj sajátosságait kapták és tovább örökölték.”¹ Prichard haladt Quatrefages előtt ezen az úton, midőn kiemelte, hogy „az egy faj alkotó egyének összesége többé-kevésbé közös, öröklés által átvihető sajátosságot mutat, melyek kezdettől fogva tulajdonságai maradnak.” A faj fogalmát illető megállapítások ezentúl is mind ezen a körön belül maradnak.

Minthogy őseredeti, a természet által adott tulajdonságok szolgálnak a faji különbözőzés alapjául, előtérbe helyeződik az

¹ Quatrefages: Unité de l'espèce humain. (Paris 1861.) 54. o. Az előzők idézve ugyaninnen, 44—45. o.

² Prichard: Histoire naturelle de l'homme (Paris 1843.) I. 14, 24. o.

emberi nem egységének, vagy eredettől fogva való több fajra szakadtságának problémája. Két hipotézis áll fenn erre nézve. Vagy különböző embertípusok voltak eredettől fogva, vagy egységes az eredet, s csak az alkalmazkodás szüksége okozta azt, hogy igen kevés ember tarthatott ki eredeti tulajdonságai mellett, s már a primitív emberek között létesültek különböző változatok, melyek aztán a különböző fajoknak lettek létesítői. A polygenizmus hirdetői (Gobineau,¹ Gumpłowicz,² Lapouge,³ Ammon,⁴ stb.) és a monogenizmus hívei (Virey,⁵ a Quatrefages,⁶ Darwin,⁷ Haeckel,⁸ Agassiz,⁹ Tylor,¹⁰ Ratzel,¹¹ stb.) állanak itt egymással szemben, miután Darwin a kiválasztással és a transzformizmussal foglalkozva, megvetette az ez irányban való tudományos gondolkodás alapjait. Csakhogy ugyanazon Darwini princípiumból Haeckel¹² a monogenizmus valószínűségét, míg Gumpłowicz¹³ a polygenizmusét következteti, s épp ily homlokegyenest ellenkező megállapítások nyilvánulnak meg a probléma többi vonatkozásaiban is, úgy hogy e határ kérdés, még a legtisztább tudományos kutatás mellett sem oldható meg teljes biztossággal. Jelenleg annyi tény, hogy a legkiválóbb kutatók mind a monogenizmus, az egységes eredet álláspontjára helyezkednek.

Igen világosan fejt ki *Tylor* a kérdésre nézve, hogy minden ember, a legfehérebbtől a legfeketébbig, a legvadabbtól a legcivilizáltabbig oly megegyezést tüntet fel, testi alkatában s eredeti szellemi tevékenységeiben, hogy ez nem magyarázható meg könnyebüli és jobban mással, mint a közös leszármazás elfogadásával.

¹ Gobineau: Essai de l'inégalité des races humaines. (1854.)

² Gumpłowicz: Rassenkampf. (1879.)

³ Lapouge: Selections sociales. (1896.)

⁴ Ammon: Die natürliche Auslese beim Menschen. (1893.)

⁵ Virey: Histoire naturelle de genre humaine. (1824.) I, 394—435. o.

⁶ Quatrefages. I. m.

⁷ Darwin: Die Abstammung des Menschen. (Stuttgart 1871.) I, 201. o.

⁸ Haeckel: Natürliche Schöpfungsgeschichte. 4. Aufl. 1874.)

⁹ Agassiz: Über die Aufeinanderfolge und Entwicklung der organisierten Wesen auf der Oberfläche der Erde. (Halle 1843.) 16. o.

¹⁰ Tylor: Einleitung in das Studium der Anthropologie. (1883.)

¹¹ Ratzel: Völkerkunde. (2. Aufl. 1894.)

¹² Haeckel: I. m. 618—19. o.

Gumpłowicz: Rassenkampf. Innsbruck 1879.) 43—86. o.

Minden ember, tekintet nélkül alak, bőrszín s egyéb ily testi különbözőségére, alkalmas arra, hogy vegyes házasság létesüljön és keverék fajok jöjjenek létre, minden lehető kombinációban, mint pl. az újvilág millió mulattjai és meszticjei, kik európaiak, afrikaiak és benszülött amerikaiak keverékei.¹ Darwin szerint is a faji különbségek gyermek koponyákon egyáltalán nem mutathatók ki.²

Az emberi nem egységét úgy a tapasztalás, mint a tudományos kutatásokkal összhangba tehet hozni. Mindaddig csak igen bizonytalan eszközökkel rendelkezünk annak megítélésére nézve, hogy kikhez hasonlítottak az emberek elődjei testi és szellemi tekintetekben, mielőtt a jelenlegi európai, ázsiai stb. típusok kialakultak, s éppen oly kevésé vannak az okok felderítve, melyek behatása alatt ezen törzseknél a koponya, a tagok, a bőrszín, a haj stb. különböző típusai kifejlődtek. Tényleg nem mutatható ki, hogy mily mértékben öröklődnek át egyes tulajdonságok az elődökről az utódokra és a generációk folyamán mennyiben erősödik ez.³ Amire a polygenizmus hívei főképp hivatkoznak, az átöröklés, melynek alapján a számos eredeti egyed, kiktől szerintük az emberi nem származik, testi, sőt szellemi tulajdonságai a késő utódokban is fenmaradtak, a ma erős Lendületet vett eugenikai kutatásban sem nyer szilárd megalapozást, mert az sikerrel legfeljebb egyetlen vagy csak néhány egyed leszármazásában nyilvánuló átöröklődési momentumokat derít fel, de még ez is oly komplikált már néhány generáció után, hogy alig alkotható belőle tiszta kép. Természetesen annál inkább áll ez az egyes fajokba tartozó nagy ember-tömegekre.

De az egyes fajoknak megkülönböztetése is oly sok vitára adott alkalmat, hogy végül elhangzott, hogy fajok nincsenek is. (Finot.) Ha pedig ez valóban áll, akkor nem lehet semmi kétség az emberi nem egysége felől, mert nincs ok, hogy miért kelljen az egységes okozatnak több tagozatú külön-külön önálló okát feltételezni.

Tény, hogy már a fajok megkülönböztetése a sokféle, főképp anthropológiai alapok felhasználása mellett a teljes bizonytalanságot tárja fel.

Különösen négy főbb irányt lehet megkülönböztetni a faji

¹ Tylor: I. m. 7. o.

² Darwin: I. m. II, 278. o.

³ Tylor: I. m. 7. o.

theoriákban, melyeken belül aztán a változatoknak se szeri se száma.

I. Az anthropológiai iskola szomatikus ismertető jegyek alapján állapítja meg a faji típusokat. Mármost valóban „ahány anthropológiai rendszer, annyi felosztása az embereknek.”¹ Előterben áll ezek között a koponya alkata szerint való fajokra osztás, melynek a svéd Anders Retzius volt teljes kifejtője.² Brachicephal és dolichocephal koponyájúak alkotják az emberiség két fő fáját, melyeken belül az arc állása szerint történik a további különböztetés.³ Majd mikor ez alapon a leglehetősebb összefüggések tűntek ki, akkor kísérleteztek a koponya térfogatának mérésével, mint fajt különböztető momentummal. Előkerültek tisztán a fejen észlelhető egyes megkülönböztető vonások, melyek szerint pl. Isidore Geoffroy az emberiséget ortogonátok (ovál arc, és vízszintes állkapocs), eurignatok (előreálló pofacsontok, mongol típus), eurignát és prognatokra (beesett pofacsontok és előreálló állkapocs, hottentotta típus), osztja fel.⁴ Ide tartozik Camper arcszög elmélete,⁵ Brocának az orr hossza és szélessége szerinti faj megkülönböztetése (leptorhiniens — hosszú és keskeny orruak, platyorhiniens — széles rövid orruak, mésorrhiniens — a két első között álló orrtípusuak).⁶ A koponyán és arcon kívül a haj színe és növése és keresztmetszete szerint különböztetnek Topinard,⁷ Huxley,⁸ Haeckel,⁹

¹ Finot: I. m. 79. o.

² Négyyszer kísérlete meg Retzius szisztémájának mind tökéletesebb kifejtését. Először 1842-ben, „Über die Schädelreform der Nordbewohner”, majd 1845, 1852-ben, végül 1856-ban „Blick auf dem gegenwärtigen Standpunkt der Ethnologie, mit Bezug auf die Gestalt des knöchernen Schädelgerüsts” (Müller's Archiv. 1858. 106. o.) című értekezésében.

³ Ma is ezen felosztás mellett tart ki Lapouge (Race et milieu social;). Peschel Völkerkunde, 102. o.)

⁴ Geoffroy Saint-Hilaire: Histoire naturelle générale des règnes organiques, Principalement étudiée chez l'homme et les animaux. (1859—62.)

⁵ Camper: Dissertation sur les différences réelles, que présentent les traits du visage chez les hommes de différents pays et de différents âges. 1791.)

⁶ Broca: Capacité du crane. (Mémoires de la Société d'Anthropologie.) Sur l'indice orbitaire. i:Revue d'anthropologie, 1879.)

⁷ Topinard: L'anthropologie.

⁸ Huxley: Evidence as to man's place in nature. (3. éd. 1864.)

⁹ Hacket: I. m. 604—5. o.

Fr. Müller,¹ Ratzel.² Kollmann a kéz anatómiai jellegéből állapít meg fajokat.³

A termet, a bőr, a haj színe szolgáltak még mint anthropológiai tényezők a faji különbözőségek megállapítására, de úgy ezek, mint az előbbieket eredményes fajt megállapító momentumként nem jöhetnek számba. Virchow többször hangsúlyozta, hogy a leggyakorlottabb kraniológus sem tud a koponya alkatából teljes biztossággal következtetni a fajra, ha annak eredetét nem ismeri.⁴ Ranke az emberről való kutatásaiban rájött arra, hogy *a koponya, a haj, s az egyes testrészek alkatában való különbség, — azt az egyes fajok között tekintve, — nem nagyobb, mint ugyanazon faj egyes szociális típusai között fellépő különbségek.* A testi különbözőségekből még a természeti népek alacsonyabb helyzete sem vezethető le. A koponya alkati mérések végeredményben azt bizonyították be, hogy nincs a földön egyetlen oly kis embercsoport, mely abszolnt egységes koponya típussal rendelkeznék.⁵

II. A biológiai iskola az anthropológiai sajátosságok kialakulását igazolandó, a természetes kiválasztás, vegyülés, átöröklés és visszaütés vizsgálatával működik közre a fajmegállapítás kérdése körül. Ezen irány kiinduló pontja Weismann teoriájának az individuális, az egyéni szerzett tulajdonságok átörökíthetlenségéről szóló része: *mindaz, amit az ember nevelés, kedvező környezet, szellemi és testi helyzetének javítása mellett szerzett, mindaz nem örökíthető át utódaira, ami azonban ezen kívül az embert kiteszi, mindaz átöröklés tárgya s a csiraplazma tartóságán alapszik.* Ez biztosítja az egyes fajok fenmaradását s így a biológiai elmélet szükséges kiegészítője minden faji elméletnek.

Ha van az egyed fejlődésbeli kezdő sejtjének, pl. a petének, oly tulajdonsága, mely szerint a belőle fejlődő egyed jövő testalkata és alaptulajdonságai előre meg vannak abban, — Driesch szavaival élve, — ha van prospectiv-potenciája az egyed fejlődését, illetőleg, úgy van egyszersmind fajfejlődési prospectiv-potenciája

¹ Fr. Müller: Allgemeine Ethnographie. (1873.) 15—22. o.

² Ratzel: Anthropogeographie. I, 469. o.

³ Kollmann: Die Rassenanatomie der Hand, und die Persistenz der Rassenmerkmale. (Archiv f. Anthropologie. 1902. 91—141. o.)

⁴ Virchow: Rassenbildung und Erblichkeit. (Festschrift für Bastian. 96.) 25. o.

⁵ Ranke: Der Mensch. '2. Aufl. 1894.) II. k. 261. o.

a további fajfejlődést, a faj jövődjét illetőleg is. Ha pedig van fajfejlődési prospectiv-potenciája a mai nemzedék kezdő sejtjeinek, úgy volt a megelőző nemzedéknek is és így tovább visszafelé, az illető faj legelső nemzedékének kezdő sejtjéig, midőn az illető faj egyedei az egyed fejlődésében még nem haladtak túl az jélt szervezetek alkotásának képzeltető legalacsonyabb fokán.

III. A fajoknak anthropológiai egységekként való felfogása mellett azoknak etimológiai egysége is szerepel. Így a nyelvi iskola, mely a nyelv és kultur rokonságból indul ki s ezekből következtet az anthropológiai rokonságra.

Különösen a múlt század egyik nagy eredményeként jelentkezik az indoeurópai nyelvrokonság felismerése és tisztázása, a faji kutatás terén. Azonban ez is oda vezetett, hogy árja fajhoz tartozókat mutatnak ki a legkülönbözőbb helyeken.

A nyelvi teoriával szemben Johann Schmidt emelte ki élesen, a nyelvi keveredés nagy mérve következtében, a faji különállóság megállapítására való használhatatlanságát. Úgy az indogermán, mint általában *minden nyelvtörzs különböző nyelvek keveredéséből állott elő, s ezért belőlük inkább az egy fajon belüli szakadozottság mutatható ki, mint a különböző nyelvi árnyalatokból a faji egység.*¹

IV. A szociológiai irány végül eltekint a faj tulajdonképeni értelmezésétől, és különböző fajoknak tekinti a népi csoportosulásokat, a törzseket.

Ezen irány főképviselei Finot és Gumpłowicz. Gumpłowicz előtt a ma létező rasszok számtalan kis, különböző leszármazása törzsek összetételei. Elveti az anthropológiai és nyelvi megkülönböztetéseket, melyekben mind a monogenizmus feltételezésének kifejezőit látja. *A faj — szerinte — sokkal inkább egy történelmileg lett és gyorsan változó alakulat, egy a vérkeresztesés, kulturjavak és ezekből eredő szyngenetikus érzelmek által összetartott társadalmi közösség.*³

Az előbbi faji teoriák teljes negációja ez. *a fajok helyébe törzsi, népi csoportok helyezése, tulajdon képen a fajnélküliség állítása, oly értelemben, hogy ma már fajokról szó nem lehet, anynyira előrehaladt a keveredés.*

¹ Joh. Schmidt: Die Verwandschaftsverhältnisse der indogermanischen Sprachen. (1872.)

² Gumpłowicz: Der Rassenkampf. (1883.) 193. o.

A fajok fogalmának ily különböző tartalmi megállapítása mellett nem okozhat meglepetést, a fajok különböző számának felvétele. Így Virey 2,¹ Cuvier 3,² Linné 4,³ Blumenbach 5,⁴ Peschel 7,⁵ Agassiz 8,⁶ Friedrich Müller 12⁷ fajt különböztettek meg, mely szám később fokozódik: Demolins 16, Hörmes 52, Bürke 63 fajt vél felismerni, míg Gumpłowiczal a szociológia, minden népben külön fajt lát.

Tény, hogy ha fajok eredetileg léteztek is, nem maradhattak meg tisztaságukban s ez okozza, hogy abszolút biztos és állandó faji ismertető jegyek nincsenek. „Nem szabad megfelekedezni arról — mondja Fouillée — hogy a fejlődés olyan tendenciával bír, hogy a régi rasszokat mind felismerhetetlenebbekké tegye, részben azok kölcsönös keveredése, részben individuális különbségek felszínre hozása által melyek a régi, öröklött tulajdonságokat átalakítják.⁸ Minden faj a legkülönbözőbb típusokat, és ezen típusok keveredéseit tünteti fel. A néger fajnál pl. vannak úgy dolichocephal, mint brachicephal individuumok s viszont hasonló formák a legkülönbözőbb fajúaknak tartottaknál is előfordulnak. Rasszok helyett tehát embertípusok felvétele indokoltabb, mely nem jelenti az emberiségnek határozott jellegű csoportokba osztását éppen azért, inert azon változatok, melyek egy-egy fajnak tartott embercsoportban előfordulnak, azt a fajt más fajokkal is rokonságba hozzák, s így a típusbeli változatok határa, a tulajdonképeni fajok, mindig egymásba folyók lesznek.

Ammon valószínűségi számítással mutatta ki, hogy mily kis valószínűsége van a tiszta típus fennmaradásának kevert népeségben. Annak előre bocsátása mellett, hogy két faj A és B $\frac{2}{3}$ $\frac{1}{3}$ szerinti viszonyban keveredik, minden mesterséges korlátozás kizárása mellett, a tiszta típusúak száma A és B w generációja

¹ Virey: Histoire naturelle de genre humaine. (1824.) I. 437. o.

² Cuvier: Lçons d'anatomie comparée. (1800—5.)

³ Linné: Systema naturae. (1790.) I. 20. o.

⁴ Blumenbach: De generis humani varietate natura. (1795.) XXXIJI—

xxiv. o.

⁵ Peschel: Völkerkunde.

⁶ Agassiz: Types of mankind.

⁷ Fr. Müller: I. m. .15—22. o.

⁸ Fouillée: Psychologie du peuple français. 29. o.

után $(\frac{2}{3})^{2n}$ és $(\frac{1}{3})^{2n}E$ képlet szerint a negyedik generációnál már alig van tiszta fajú, 3.916%, vagyis kerekszám 96% már a keverék, s az ötödik generációnál már közel van a 100%-hoz a keverték száma. Fő következtetése: egy 300 éven át kereszteződő népességben nincsen, vagy csak egy-két tiszta fajú individuum van s ezek is a legezárkózottabb osztályokból kerülhetnek ki.¹

A fajok megkülönböztetésének nehézsége, mondhatni lehetetlensége s a tényleg létező és egymástól mégis elkülönülő embercsoportok, annak feltételezésére szolgáltatnak alapot, hogy a fajoknak csak keverékei, mint *Wirth* nevezi, a valóságban csupán alfajok (Unterrassen) léteznek.¹

Habár *Wirth*, az általa felállított alfaj fogalmát megkülönbözteti a nép fogalmától, mégsem tekinti a népet az „Unterrass”-ok valamely alsóbb osztályának. A különbség csak az, hogy az alfajoknál van testi, anthropológiai rokonság, míg a népeknél nincs semmi külső összefüggés a tagok között, a legkülönbözőbb fajnak is egyazon népcsoportba tartozhatnak. A népet már az alfajok kapcsolódása jellemzi.

míg a fajoknál az adottság, vagy a kiválasztás és milieu hatása alatt való több fajra válás, mint posztulatumok szerepeltek, addig a népek már a valóság színterén tehetők vizsgálat tárgyává. A népek ugyanis történelmi tények alanyai onnan kezdve, amióta róluk *Clio* tudomást vett.

A történelem előtti időben kellett a népek kialakulásának megindulnia, mert a történelem kezdetén már mint történetet alkotó alanyok jelentkeznek.

Ha valamely népet történetének kezdetén vizsgálunk, már megtaláljuk jellemének főbb vonásait. Ezek testalkatából, az éghajlatból és egyéb okokból származnak; s minthogy a nép születés folytán tovább szaporodik, minthogy természeti törvény, hogy hasonló hasonlót szül, minthogy e szabály alól a kivételek azon mértékben mosódnak el, amint már a nagy tömegeket, nem pedig az egyeseket nézzük, úgy a tények kézzelfoghatólag bizonyítják, miképen örzi meg átöröklés folytán valamely nép a maga tulajdonságait. Minden népnek meg van a maga phisognomiája, mondja

¹ Ammon: Zur Theorie der reinen Rassetypen. (Zeitschr. f. Morphologie u. Anthropologie. 2. Bd. 1900. 681. 685. 0.)

² *Wirth*: Volkstum und Weltmacht. (2. Aufl. München 1904.) 8. 0.

Ribot, és ez 1. bizonyos ősi vonásokból származik, melyeket nem vagyunk képesek tovább elemezni; 2. külső körülményekből, vagy környezet befolyásából; 3. az átöröklésből, mely az ősi vonásokat megtartja.¹

Az ősi vonások azok, melyek a faji típus jellemzői s melyek adottakként jelentkeznek a népek keletkezésénél. Ezek közé számítandó a nyelv is, mely ép oly döntő faktor s épp oly kevésbé magyarázható eredetére nézve, mint a többi ősi vonások. Létrehozása bizonyára csak úgy lehetséges, ha a nép egységes homogén tömeget képez s nincsenek jelentékeny individuális különbségek. A kívülről ható körülmények tekintetében az emberek nagy mérvű fogékonyságának feltételezése szükséges, minek alapján az emberi nem a szét daraboló alkalmazkodási processzus tárgya lehetett.

A népek kialakulására nézve a külső fizikai okokhoz tartozna a jól kikerekített határok, a földrajzi egység, a perifériáknak a letelepedési hely központi részéhez való viszonya.² Ide sorozható a gazdasági szükségletek előnyös kielégítésére alkalmas helyzet és körülmények, — s azért nem kell Marx, Bernstein és a szocializmus dogmatizmusába esnünk, kik mindent a gazdasági viszonyokból magyaráznak és a társulásnak következményeképp a nemzet keletkezését is a megélhetésben, a geográfiailag közös területen óhajtott boldogulás vágyában keresik. A fizikai okok sorába tartozik még a törzsek költözésének hatása a nép ethikai, ethnográfiai, azaz testi-lelki kialakulására. Költözés alatt természetesen nem pusztán utvonalakat értve, hanem mint Reclus,³ Demolins⁴ és Tourville⁵ is tartják, háborúkat, mint a fajok keveredéséiék leghathatósabb eszközeit, a tartózkodási helynek többszöri változtatását, s az ezzel együttjáró jelleg és szokásbeli változásokat.

A milieu elmélet körébe tartoznak ezen okok, mely szerint minden lelki élet csak megfelelő környezet hatása alatt fejlődhetik, mert a környezet hatásai, a benyomások és ezeknek kapcsolatai

¹ Ribot: A lelki átöröklés, (ford. Holló István 1896.) 135, 140. o.

² Ezt Ratzel „Konzentrische Differenzierung”-nak nevezi.

³ Reclus: L'homme et la terre. I, 343. o.

⁴ Demolins: Comment la route crée le type social? (L904.)

⁵ Tourville: Histoire de la formation particulariste. (1905.)

adják a lelki élet lényegét.¹ De éppen az így fejlődő lelki élet útján képes a szervezet is mindjobban alkalmazkodni a környezet fennálló viszonyaihoz, s így azokat a maga javára kihasználni. A környezetre vonatkozó összes tapasztalatok, hagyományok adják azt a képzetkört, mely a hazaszeretet röghöz tapadó érzelmét képezi. A hagyományok adják az egység érzetét, mely ezeknek kultuszából áll. Mikor a föld tájain élt természeti népek isteneik, félisteneikről énekelnek, akkor tulajdonképpen már mythosaikban egységüknek adnak kifejezést.

A népi egységek kialakulásában aztán a közös vonások megtartójaként az átöröklés szerepel. A csiraplazma prospektív-potenciája, melyre a faji típusok fennmaradása volt helyezve, áll a népekre nézve is. Különösen a materialisztikus felfogás hangsúlyozza ezt, midőn a nép substratumát egy meghatározott organizált materiára vezeti vissza, a nemzedékről-nemzedékre átszálló csiraplazmára (Keimplazma), s a nép kialakulását a csiraplazma megjelenési alakja és változásaiban látja. *A rassz tartalmassága és a szülőereje az, and egy nép története felett dönt: a Vértisztaság fentartása, a csirának más közösségek leszar mázaival való keveredése, ezek a nagy eseményei a világtörténelemnek, melyek úgy az egyes ember sorsában, mint az egész nép kialakulásában döntenek.* Ezen népi materializmus szerint a népi jelleg átöröklődésén nyugszik a népi tulajdonságok oka, melyeknek a csiraplazma a viselője. Alkalmazva erre Darwin természetes kiválasztódási t'heoriáját, megkapjuk annak magyarázatát, hogy valamely nép bizonyos fokban miért bír nagyobb ellenálló képességgel, miért képe-sebb a haladásra, mint más népek, hogy ennek a valóságban a fiziológiailag feltételezett átöröklésen kell nyugodnia. Tovább menve már most egy nép ellenálló képessége, a történelmi materializmus elveinek megfelelően, a történelem csapadéka, azon fel-

¹ Taine környezet elmélete szerint minden polgárosodás úgy tekinthető, mint olyan állandó erők eredménye, melyek minden pillanatban változnak, mert a viszonyok is változtak. Ezt az erkölcsi állapotot három öserő hozza létre: a race (fajta), milieu (környezet) és a moment (az alkalom pillanata, az idő). A környezet különböző viszonyok hatása. Ide tartoznak égalj, politikai, társadalmi helyzet és vallás. A fajta és környezet olyan lapon működnek, melyen már vannak nyomok. A fajta benső rugó, a környezet külső nyomás, a moment a megszerzett mozgató erő. Essais de critique. Préface. Szigetvári Iván: Taihe és a millieuelmélet. (Akad. Ért. 1904. aug., szept. füzet.)

tételek eredménye, melyek alatt évszázadokon át élete fenntartását kereste. A karakterbeli tulajdonságok átöröklődése a szülőkről gyermekekre csak eszköz, miáltal az életfeltételek, vagyis azon feltételek, melyek alatt egy nép élete fenntartását keresi, kifejti, kierőszakolja, a későbbi generációkra is hatással lesznek. A népek tulajdonságai nem egyebek, mint visszaütések múltjokra, lefolyt történetükre. S így az egy néphez tartozók testileg és szellemileg hasonlóak, mert ugyanazon őstől származtak, s a létért való küzdelemben a természetes és történeti kiválasztódás útján szaporodtak. Ez áll a hódítás által alávetett elemekre nézve is, Ugyanis ami egy nemzedékre illik, mely egy szülő pártól származott, vagy egy hordából nőtt ki, ugyanaz áll a népekre is, kiknek ereiben különböző vér, más származásúak vére, véregyülék pezseg. A nép tehát így a történelem terméke; azon feltételek, melyek alatt az ősök életük fenntartását kialakították, kivívták, határozzák meg az utódok átöröklött tulajdonságait, s működnek közre a nép kialakulásának processzusában.

A népek legfontosabb ténye, eredménye a letelepültség, a hon-szerzés, vagy az addigi területek megtartása, vagy újnak meghódítása révén, amihez a múltra való visszaemlékezésben minden kapcsolódik, ami a fejlődő nemzeti gondolat kiindulópontja.

A népek további tényeképp jelentkező nyelvfeljesztés, valamint az ennek alapján meginduló kultúrtevékenység és civilizáció, miknek tartós, nagy értékű emlékei, az irodalom és művészet alkotásaiban örök időkre igazolják az illető nép képességeit, oly momentumok, melyek foka szerint a népek között különbséget tenni lehet.

A népek a természeti állapotból emelkednek ki. A kiemelkedés fokait a kultúrabeli fejlettség szerint lehet megállapítani. Spencer a kultúra fejlődési fokának megállapítására megkülönbözteti 1. a lelki és természeti körülmények összefüggésének állapotát; 2. általános elvont képzetek alkotására képességgel rendelkezés fokát; 3. az akarati cselekvések előtérbe lépését a reflex cselekvésekkel szemben.¹

Amíg valamely nép a harmadik fokra fel nem emelkedik, mint Lippert mondja, míg áldozatokat hozni nem tud a jövő szá-

¹ Spencer: Principles of sociology. (1906.) I, 53, 73—75. o.

mára,¹ addig az természeti állapotában van. Az idő és tér értéktelensége, az emberi élet becsének figyelembe nem vétele az individuumnak a közre nézve teljes értéktelensége a természeti népek jellemzői. Itt az egyes mindenben megegyezik az összességgel; abból kiemelkedni nem tud, s éppen ebben gyökerezik az összesség összetartása. A kultúrnépeknél az egyesek önállósága nyilvánvaló, s az összetartás is a tudatosság feltétele mellett áll fenn. Az ösztönökkel szemben, akarakterő és kitartás, a jövőről való nagymérvű gondoskodás és az egyéni élet értékelése a kultúrnépek jellemzői.

A népek közötti ezen fokozati különbség aztán tovább is folytatódik a kultúrnépeknél. A jövőről való gondoskodás és az egyéni érdekek szükségessé teszik az állami rendet. Az állam alkotás azonban erő, hatalom kifejtésével jár, s az állami élet alanyát kitevő néptömeg egységes cselekvésén nyugszik. Így *az állam alakulási processzusban a népi képességek, erők lesznek a döntők, miközben a létesülő állam népe régiebb népeket bomlaszt, más népekkel egyesül, államiságával magát is mintegy újra teremti.* A népek ezen állami lét utáni versenyében, mely lét egyedül biztosítja számukra az önállóságot, függetlenséget, erős kiválasztás játszódik le, s azon népek, melyek államiságra tesznek szert, s azt képesek megtartani, a történeti fejlődés folyamán az általános emberit szolgálják, ahhoz értékesekkel járulni, azok már nemzeteknek tekintendők.

A nemzetek keletkezése így a népek keletkezésén át az államok létesülésével és fejlődésével kapcsolatos. Mindazon tényezők, melyek a népek alakulásánál közrehatók voltak, egyúttal a nemzetekre is illenek, s így a nemzet keletkezés kérdésének megoldására innen is jut anyag, míg a betetőzést az államok kialakulása adja meg.

A nemzet keletkezésének ily, az államisággal összefüggő levezetése mellett, tisztán a szellemi világ alakulataként való létesülésének felfogása áll. Nemzeti spiritualizmusnak nevezhetjük azt az álláspontot, mely a nemzet eredetét a népszellemben keresi. Ezen sajátos szellem a nemzet kitevője, substratuma, mely állandó minden változás között, egység minden individuális különbözőség között. Az individuumok pusztá megjelenései, alakulatai ennek a szellemi substanciónak.

¹Lippert: Kulturgeschichte der Menschheit. I. 43. o.

Fichte, s vele a német jogtörténeti iskola, a népszellem teoriájára támaszkodva, a nemzetet valami természetileg lettnek, ösztönszerűnek tekinti, melyet a népszellem, közös nyelv, közös szokások, közös jog, közös erkölcs létrehozása által alakít ki, s nemzetté fűzi össze az egyeseket.

Fichte, felsorolásában a nemzetalkotó momentumok között különösen a közös szokásoknak nagy tömegét, valamint a saját berendezkedést, s legfőbbképen a közös nyelvet emeli ki. Mert azok „kik ugyanazt a nyelvet beszélnek, azok már minden emberi törekvést megelőzőleg a puszta természet által, láthatatlan kötelékek egész tömege által, egymáshoz vannak kötve; azok megértik egy-aiást és alkalmasak arra, hogy magukat mindig a legtisztábban és leghelyesebben megértessék, azok tehát összetartoznak, természet-szerűleg egyesek és egy szétszakíthatatlan egészet alkotnak”.¹ Majd azt is hangoztatja, hogy közös történet, vagy szétválasztó történet dönt a népek keletkezésénél. A közös történet közös tettek, sikerek és szenvedések átélésében nyilvánul, továbbá a közös uralkodó házban is, mely eszmeileg reprezentálja az egységet: hazaszeretetet és uralkodó-szeretetet gyakran egyesülnek. Gazdagabb és dicsőségesebb történet állandó jelleget ad: éppen úgy, hogy ha a népnek az uralkodásban több része van, az abban való szabadabb részvétel által, midőn a nép tagjai nem buta gépekként, hanem mint tudatos és dicsőített együtt munkálkodók tűnnek fel. Nemzeti büszkeség, becsület, hiúság fűződik ehhez, és a kötelék megerősítésére szolgál. Mind ezen momentumok a nemzet létesülésénél, a szellemnek önmagát alkotó, szabad, öntudatos tevékenységéből folynak. Fichte beállításában az isteninek különös törvénye áll a nemzet felett, mely egyenesen abból fejlődik, s annak közössége az, ami az embertömeget az örökkévalóságban s ennél fogva a mulandóságban is egy természetes, önmagától áthatott egységgé teszi. A különös sajátos fejlődés, mely egy ily emberegészben jelentkezik a dolgok örökkévaló rendjében gyökerezik s az egyesnek az egész e sajátosságához kell ragaszkodnia, mert csak ezáltal teheti földi életét örökkévalóvá. A múlt életnek nincs becsé az emberre, örökkévalóságot azonban csak nemzete önálló fenmaradásától remélhet s ennek megmentése végett késznek kell lennie a halálra, hogy a nemzet élhessen s általa élhesse az

¹ Fichte: Reden an die Deutsche Nation. (Reclam Universal-Biblioth. 393—3.) 52. o.

egy is azt az életet, mely után öröktőlfogva vágyott.¹ Fichte ezen beállítására a nemzet keletkezésére nézve különösen azoknál talál elismerésre, kik a nemzetben nem láttak egyebet csak érzelmet, hazaszeretetet, összetartó erőt. Ilyen kifejtést nyújtanak főképp Stahl,² Laurent,³ Büchez,⁴ hazai irodalmunkban Hunfalvy Pál,⁵ Alexander Bernát.

Alexander szerint egyenesen a nemzeti szellem „azon ősforrás, melyből a nemzet egész szellemi mivolta ered. Ez teremtette meg a nemzetek nyelvét, melynek megadta a bélyegző vonásait: a nemzetek monda világát, melyben az idegen elem is átalakul, a népköltészetet, melyben a nemzeti szellem nagyobb tudatra ébred. Mindezekben a nemzeti szellem ősi erővel, idegen behatásoktól vagy egészen menten, vagy alig érezhető módon érintve, tiszta típusában érvényesül. De akkor is, midőn valamely nemzet szelleme, másnak szellemével bensőbben érintkezik, midőn annak hatását kénytelen elszenvedni, vele megküzdeni: erős tényezőnek bizonyul, melynek a nemzet fejlődésére döntő a hatása.”¹

„A nemzeti szellemet nem tekintjük külön kész isteni adománynak, rejtelmesen felettünk lebegő hatalomnak, erők törvényének; mérhetetlen hosszú idő folyhatott le, mi g az emberek előbb állapotok módjára együttélvén, érezni kezdték a köztük kifejlődő viszonyok kényszerítő hatalmát, s megalkották a nyelvet, mely e viszonyoknak formát és tartósságot adott; de mihelyt az embereknek nyelvük volt, a nemzeti szellem is megvolt bennük, mint egy objektív hatalom, mely az egyesekben élvén őket összefűzi és túléli. A nyelvközösség alapján fejlődnek azután a nemzeti szellemet alkotó egyéb viszonyok: a gyakorlati életet szabályozó szokások, erkölcsök s az ezeken épülő intézmények; a közös érzelmekben való egyesülés, mely a népköltészetet szülte, s az a kezdetleges gondolat világ is, melyből a természet ismerete, szövetkezve homályos sejtésekkel és

¹ Fichte: I. m. 116—117. o.

² Stahl: Philosophie des Rechts. I. köt. 4. könyv, 3. fejez.

³ Laurent: Histoire de droit des gens. Etudes sur l'humanité. (1870.) XVIII. Tome. 472. o.

⁴ Büchez: Traité de politique et de science sociale. 1866.) I. 74. o.

⁵ Hunfalvy: Magyarország ethnografiája. (1876.) 48. o.

⁶ Alexander Bernát: A nemzeti szellem a filozófiában. (1897.) 64. o.

érzelmeikkel, életfelfogást, mythológiát, vallást keltette életre”.¹ „A nemzeti szellem talán legkevesebbet köszön az organikus öröklésnek. Annak egész tartalmát a születés után kell megszerezni; meg kell tanulni a nyelvet, a szokásokat, intézményeket, együtt kell éreznünk a többiekkel, hogy a nemzeti szellem létesülhessen. A nemzeti szellem nem kész valami; lassan származik, s folyton alakul.”²

Minden ily gondolkodás azonban legfeljebb a nemzeti szellem létesülésének magyarázata lehet, de nem a nemzet keletkezésének magának. Kétségtelen, hogy vannak eszmei okok, melyek közrehatottak a nemzet kialakulásánál. Ilyen lehetett valóban a nyelv közössége, mely rendkívül intenzív, igen erősen asszimiláló nemzetalkotó erő, akár önkéntes csatlakozással, akár kényszerrel történik is befogadása, a közös gondolkodásnak és érzésmódnak elvitáztatlanul leghathatósabb eszköze. „Az emberi társadalomban a szókinccsel egyszersmind az asszociált fogalmi kincs is átöröklődik generációról generációra: az így leszármazott anyanyelv közlésével az egyes személy csakhamar őseinek és kortársainak szellemi örökébe léphet”.³ Szellemi ok gyanánt jelentkezik a vallás, mely mint nemzetalkotó tényező, szintén a legkülönbözőbb fajtabélieket hozza egységbe, azzal, hogy közös eszme köröket teremt, egyféle világnézetet olt a lelkekbe, de nagyobb körökben hat mint a közvetlen tudati, szellemi momentumok, mint a nyelv, s ezzel együtt nemcsak tömöríteni, hanem elszakítani is tud. Szellemi kapcsolt szolgál még a kultúra, csak hogy ez még általánosabb keretekben, mint a vallás és nyelv.

A szellemi okok összefűző erejéből azonban mindig több fakad, mint ismét csak u. n. nemzeti szellem. A létesülő közös szellem alapján együvé tartozók tényleg egységben kívánnak élni; ahol ez a közös szellem megvalósul, mindenütt tényekben kíván érvényesülni. S e tények között a legfontosabb, legeredetibb, az államalapítás és az alkotmányi berendezkedés. Ezért nem lehet kihagyni a nemzet alakulás figyelemmel kísérésénél az állammá válás momentumát. *A nemzeti erő, a nemzeti szellem tényleg akkor nyilvánul, az államot teremt, berendez és így nemzetről, mint nem pusztán szellemiség-*

¹ U. o. 69. o.

² U. o. 71. o.

³ Otto Liebermann: Zur Analysis der Wirklichkeit. (1880.) 493. o.

ről, csak akkor lehet szó, ha államiságban nyilvánul meg az a népi szellem.

Ezen fejlődési menetnek éppen ellenkezőjét állítják Brie,¹ s különösen Gumpłowicz. Náluk az állam a prius, a nemzetet már tisztán az állam által létrehozottként tüntetik fel. Gumpłowicz szerint: „az állam kifejlődésével lassanként eltűnik a nép különböző törzsekből való leszármazásának tudata és ennek helyére lép idővel az egységes nemzeti öntudat. Az állam tehát először a törzsi konglomerátumból népet és a későbbi fejlődésben a nemzetet hozta létre. Az állam a törzseknek természetes sokaságából először politikai népegységet és végül morális egységet, nemzetet alakított ki.” „A törzs a nép múltja és a nemzet a jövője”, mely processzust az állam viszi keresztül, s szerinte „ezzel az állam legnagyobb feladatát meg is oldotta; ezzel művének végéhez érkezett”.²

Nagy teremtő így az állam; csakhogy honnan van itt? Az üres semmiségből bizonyára nem lépett ki, s mint működő, alkotó, nemzetteremtő előbb nem lehetett meg, mini az alapját képező tömeg. Minthogy pedig a nép, a nemzet képezi tartalmát, azért csak az hozhatta létre. *A népi közösség szervezkedik bizonyos előfeltételek mellett politikai önállósággá, állammá, illetve az államiság alapját kitevő nép számtalan külső és benső behatás következtében nemzeti lét felé közeledve átalakítja államát is, saját jellege, benső tartalma szerint s így az államiság inkább a nemzetté fejlődés kifejezése, a nemzet életének betetőzése; a nemzet személyisége nyilván meg az államban: az államiság létrehozásával jut el a nemzet önálló léte tökéletessé válásához.*

A szociológusok Gumpłowicz felfogásának megfelelően gondolkodnak, amennyiben a nemzetet az állam által létesítettnek tekintik. Miközben azonban a folyamatot leírják, nemzetnek tekintenek minden kezdetleges csoportosulást, s egyáltalán nem tesznek megkülönböztetést nép és nemzet között.¹ Már pedig a fejlődés menetének vizsgálatában kétségtelenül megállapítható a kezdetleges csoportosulások és a magasabb fokú, egységek közötti különbség.

¹ Brie: Über Nationalität. (1876.) 16—17. o.

² Gumpłowicz: Philosophisches Staatsrecht. (1.877.) 42—43. o.

³ Így van ez Bagehotnál (Der Ursprung der Nationen. Übers. v. Rosenthal. 1874. 37, 100. o.) Ratzenhofernél (Wesen und weck der Politik. 1893, I. 164. o.)

Az emberek olyan összefüggéseinek, melyek vérségi rokonság, lezármazás, nyelv egysége, gazdasági érdekek, létfenntartási szükségletek kielégíthetése által keletkeztek, de amelyekben az egyének még öntudatlanul vannak egymáshoz fűzve, önkénytelenség, ösztönszerűség a fő jellemvonásai. Azonban már az ily népi összefüggés nem pusztán csak hasonló egyedek egymásmellettisége, mint homokszemcséké a halomban, melyek mind egyformák, hanem egy népen belül az egyes egyén már változatokat jelent, az egyik a másokra különbözőképen hat és pedig nem csak fiziológiailag, hanem vegyileg is. A népi lét már nem egyszerű halmazállapot, konglomerátum, hanem vegyület, az egyes egyének nagy változáson menvén keresztül az által, hogy egy néphez tartoznak, s ebben az állapotban már oly alapot képezhetnek, mely az állami lét első szilárd megalakulásához vezethet. De *amíg a népi egység öntudatlan, ösztönszerű, addig az ennek megfelelő államiság is bizonytalan, erőtlen, így a népi léttel az államiságnak csak bizonyos szétfolyó, könnyen változó, zárt keretek közé foglalt alakja függ össze.* A népek még könnyen sorakoznak egymás mellé, minden nagyobb megrázkódtatás nélkül történik az egymás alá rendelődés is. Már most *akár külső együvé szorítás, akár belső fejlődés által alakult legyen is ki az a népi egység, a nemzetalkotó momentumok hatni kezdő munkája könnyen formálható anyagra talál benne.* Bizonyos időpontban felszínre kerül az a tudat, mint öntudat, amelynélfogva azok, akik természetileg, ösztönszerűleg, minden tudatosság nélkül egy népet alkotnak, *felismerik létüknek különbségét más nép egészeitől, egyszersmind összlétüknek különbségét is az egyes emberi különléttől.* Az egész nép reagál az egyes ellen, aki az egésznek magát alávetni nem akarja.

Azáltal, hogy külön tudat létesül más ember egészekkel szemben, s magának a népnek egyes tagjaival szemben, áll be valódi köztudat, valódi személyi öntudat, emelkedik a nép személyi létre. Ámde ez a tudat még nem a nemzet, különösen addig nem, amíg csak más ember egészeiktől való különbözősének tudatát fejezi ki. Amint azonban a köznek az egyénitől való különbözőségének tudata is létesül, s a nép a maga létének feltételeiről tudomást szerezve, felismeri azon szükségleteket, célokat, melyek az egyesek szükségletei, céljai felett állanak, s ezeket a köztudat iparkodik biztosítani, fedezni, Megvalósítani, akkor ez már egy magasabb létre vezet és a külön-

létei emelni, terjeszteni, erősebbé, tökéletesebbé tenni törekvő akarrattal, mely ezt a tudatot kíséri, *megvan az államiság legmagasabb, az emberiségre értékes létesülésének alapja, kialakult a nemzet*

Amint az egyes ember felismeri a maga külön létét, külön egyéni valóját, a maga lényegét, eszméjét, célját, és habár mindezek még csak egy távoli jövőnek keretébe tartoznak, mégis annak a távoli gondolatnak megvalósítására tud törekedni és meg is tudja valósítani, amint így az egyes személlyé lesz, magából, saját adott körülményeiből, vele született képességeiből egy újabb magasabb létet tud formálni, magát mintegy újra teremteni, művelés, képzés, tökéletesebb létre való törekvés által, — úgy ez a processzus illik a népre, az ő nemzetté való fejlődésben, vagyis a nemzet keletkezésére nézve. A népek adott körülmények között, adott számban, adott tehetségekkel vannak ellátva. Leszármazásuk, nyelvük, környezetük azonosága mellett, van bizonyos ösztönszerű életmódjuk, vannak bizonyos meghatározott szokásaik a gazdálkodásra, erkölcsre, vallásra, egymással való érintkezésre nézve; de ezen adott létükből tudatuk és akaratuk segítségével ki tudnak emelkedni, s a kezdetben ködbe burkolt távoli jövő, a külön állami lét állapotába jutni. Amint bizonyos neme, foka az önteremtésnek áll előttünk az egyes egyénben, midőn ifjúból tökéletes férfivé, „kalokagathos anér”-ré lesz, és pedig a maga gondolatai, tehetsége, fáradsága segítségével, saját erőfeszítése árán mintegy új lényt alkot magából, úgy ismétlődik ez a népekben is. A népek is magukat teszik mássá, emelkednek fel a kezdetleges létből a magas tökéletes személyi létre, lesznek nemzetekké. A nemzetben is van bizonyos foka, neme az önteremtésnek, mert a jónak, szépnek, igaznak, hasznosnak feltétlen akarása az egyesekkel szemben, azoktól függetlenül is, magából az nép összességéből indul ki. Az egyes, mint másokkal összefüggő lény, képes belátni az összesség hasznát, gazdasági és egyéb létérdekeit, másokkal együtt érezve és gondolkodva képest belátni, hogy az igazságnak, jognak uralkodnia kell, s minthogy az állam éppen azt cselekszi, hogy gondoskodik a jog biztosításáról, az igazság érvényesüléséről, úgy a nemzet tulajdonképen akkor van, akkor jön létre, ha állami léttel van kapcsolatban. Ez az állam teszi ki aztán a nemzetnek azon konstitutív elemét, mely a külön tudat állandó ápolója, a nemzeti akarat valósítója, befelé és kifelé végrehajtója.

A népeknek ily módon való nemzetté emelkedése, azaz az államoknak nemzeti alapon való kialakulása, avagy keletkezése, lassú processzusban történt, s nem is minden nép ért el a legmagasabb politikai fejlődés ezen fokára. A benső értékesség, az emberi nemre nézve becses, önálló, utánzástól ment képességek, jellegzetes tulajdonságok szerint történt a népiségből a nemzeti államiságra való emelkedés, s amely népek, habár előzőleg külön államuk volt is, de vagy nem voltak meg bennök a benső értékek, a jellegzetes, az emberiségre becsesel bíró tulajdonok, vagy nem tudták azokat tovább fejlesztve fentartani, a nemzeti értékelésnek a XIX. században bekövetkező nagy forgatagában, annak érvényesítéséért folyó harcában, népiségükben visszatartattak, oly értelemben, hogy a külön állami lét megvonatott tőlük. Ugyanide sodorják a körülmények azon nemzetet is, mely bármikép is a pusztulás útjára lép, pl. üressé, tartalatlanná válik, politikai önállóságát elveszti. Így néppé lesz, és pedig más államok, vagy egy állam testéhez fűződik hozzá, ahol nemzeti függetlenségének elveszített ideálja visszaszerzésére törekedhetnek, magát ismét az emberiség számára értékes egésszé téve, — vagy egykedvűségében összeolvad a beolvasztó nemzettel.

Az állam és nemzet harmonikus kapcsolatban állanak s az igazi, helyes értelemben vett nemzet az, mely politikai alkotmányát maga építi fel és történetét maga kívánja intézni. Ezen alapokon, melyek mind az államiság felé vezetnek, keletkeznek tulajdonképen a nemzetek. A történelem tanúsága szerint ily folyamat áll fenn az emberiség minden elkülönülő embercsoportjában, mely élénk és tudatos megnyilatkozásra először a XV—XVI. században a spanyol és francia népnél talált, majd a századok folyamán mindenütt nemzeti államok alakulására vezetett. Minthogy ezen újabb idöket is megelőzően, midön a nemzetté válás akarata oly erővel tört elő, voltak idök, midön a nemzeti akarat még nem volt tudatos, meghatározott, midön még nemzeti önmeghatározásról beszélni nem lehetett, mikor legfeljebb közös kultúrában nyilvánult a nemzeti, azért megkülönböztethető egy korábbi periódus, melyben a nemzetek egészben véve inkább öntudatlan, vegetatív, személyiség nélküli léttel és növekedéssel bírtak és egy későbbi, melyben a tudatos akarat felébred, amennyiben magukat, — és történiük bár ez csak vezető orgánumok által, — hatalmas személyiségeknek, nagy történelmi egységeknek érzik, és a kifejlődött személyiség ismertető jegyét és jo-

gát, az önmeghatározást igénylik. Ezen utóbbi állapot tulajdonképpen a szó igaz értelmében vett nemzeti lét állapota. Ennek létesülése természetesen csak fokozatosan történhetett. Azonban azon első korszakban is, a nemzeti öntudatlanság, a közös kultúra idejében sem hiányzanak egyes momentumok, midőn bizonyos szellemileg vezető személyek által a nemzeti gondolat felemelkedik és közös akarat tényékben nyilvánítja az összeség egységét. Így *a tudatos nemzetszemélyiség korszakához hozzátartozik bizonyos korai módja, öntudatlansága a nemzeti életnek. Minden új alakulás tehát, mely a nemzetek tudatos akaratából ered, amit az ő nemzetileg érző kormányzók, pártjaik és vezetőik végeznek, részben csak megvalósítása annak, ami homályosan megelőzőleg már meggyökeresedett, ami lassan, simán, folytonos és minden irányú erőgyűjtés között, alulról felfeléhatólag kifejlődött.*

Ha egyszer a nagyobb nemzeti egységességnek tudata felébredt, benső intenzív vágy buzdítja az egyeseket, s ez a vágy áradathoz hasonlít, mely mindent elönt, ami csak általa betölthető, mely nem nyugszik addig, míg minden nem nacionalizáltatott, ami csak arra alkalmas lehet. Ez a folyamat alapján véve nagyszerű kiterjesztése az egyes személyiségének és életköreinek. Az ember rászorul a közönségre, úgy, hogy magát általa vitesse, mint hogy maga is részt vegyen abban, bele vigye azt, ami benne él. És ezáltal mind autonómabb, individuálisabb lesz az, ember; annál tágabbra vonhatja a társadalom határait, és okosabban használhatja ki mindazt, ami rá hat, illetve amire ő hatni akar, s annál tartalmasabbakká, elhatároltabbakká válnak az egyes életkörök is. Az összes nagyobb életkörök közül pedig, melyekben az egyes elhelyezkedhetik, egyetlen egy sincs, mely az egész emberre oly közvetlenül kihatna, oly erővel vinné, ragadná, s oly híven visszatükrözné az emberinek természetes és szellemi lényét, mint a nemzet.

Nem véletlenség tehát, hogy a modern nemzetgondolat éráját az individuális szabadság mozgalmainak érája közvetlenül megelőzte. A nemzetnek szabad egyéniségek véréből kell táplálkoznia, hogy szabad személyiséggé emelhesse magát. Nem tesz semmit, közőmbös, hogy a modern individualizmus önmagával hasonlott meg, miközben egyik ága, a természetjogból keletkezve és demokratizmusra irányozva, az összesség egyenjogúsítására, a másik ága arisztokratikusán a magasabb szellemiség értelmében, csak e leg-

jobbak teljesen szabaddá tételére és helyzetük javítására törekedett,¹ mert mialatt a demokratikus individualizmus minden további nélkül képes volt a nemzet gondolatát mint eszközt felhasználni minden zavaró egyenlőtlenség ellen való küzdelemre, azalatt az arisztokratikus individualizmus is a nemzet gondolatában azt a pontot látta, melyben lehetséges a tömeggel együtt érezni, a benne levő erőket kiváltani és ha nem is az egész népet magát, de legalább annak ideális képét átkarolni. Ebből kifolyólag, hogy az individualizmus hogyan hatott, ezt vagy amazt tett-e, az mindegy, mert mindaz, ami a szabad és teremtő személyiséget létrehozta, egyszersmind az egész nemzet javán is működött, miközben annak összéletét gazdagabbá, jellegzetesebbé, individualisabbá tette.¹

Tehát az individualizmus minden iránya nemzetfejlesztőleg hatott: az individuumok nagyobb aktivitásának megfelelt a nemzet épp oly nagy aktivitása és a modern nemzet gondolat legtevékenyebb formája, a modern nemzetállam gondolata.

Azonban úgy ezen individualizmus fokára, mint a nemzetre fejlesztőleg ható külső történelmi momentumokra nézve is meghatározott határ van szabva a nemzet jellegében, immanens tulajdonságaiban, s csak azok érvényesülhetnek ezen külső behatások közül, melyek a nemzeti lényegnek megfelelnek, illetve csak azok válnak gyümölcsözővé, melyek a nemzetben már meglevő csírára találnak. Ezek a csírák, lehetőségek, melyek ha valósulásra a nemzetben külső behatások közreműködésével jutnak is, mindig átalakítják azokat a befolyásokat, saját eredeti immanens nemzeti tulajdonságuk szerint. Így tehát a kívülről jövő egyes momentumok, ha a nemzetek fejlődései menetét lényegesen megszabhatják is, ezt mégis csak ezen originális, az emberiségre nézve értékes nemzeti tulajdonságok határai között vihetik végbe, melyek természetüeg adottak, melyek a nemzetet megelőző faji, népi csoportosulást kivetítő anthropologiai és szellemi tényezőknek folyamányai.

A nemzetkeletkezés kérdésének megoldása így a faji alapok, népi csoportosulások fejlődésén át egészen a modern államiság léleksüléséig vezet. A nemzetben adva van a természetileg benne rejlő

¹ Troeltsch: Das Wesen des modernen Geistes. (Preus's. Jahrbücher. April 1907.) 10. o.

² Meinecke: Weltbürgertum und Nationalstaat. 8. o.

jellegetesség, mely azonban csak úgy képez értékét, ha egyúttal államiságban is nyilvánul, mert enélkül annak a jellegetességnek tulajdonkép nincs működési tere. Ebből a szempontból tekintve a nemzetet, az tényleg nem állhat fenn nemzeti állama nélkül. Hogy pedig ez így van, azt igazolja az emberiség sok államra válása is, mert ha a nemzetekkel nem függene össze az állammá alakulás ténye, akkor az emberiség akár egyetlen államot alkothatna csak. A kialakuló nemzetek államuk alakításával együtt képezik az emberiség sok államra válásának okát s egyszersmind ebben fekszik a nemzetkeletkezés kérdésének végső megoldása is.

HARMADIK FEJEZET. **Az államalakulás kezdetei.**

Az államok kialakulásának tárgyalásánál elsősorban megkülönböztetendő az állam közvetlen kialakulása, a földi viszonyok között való első megjelenése, továbbá a már kifejtett állami világban való új létesülése, illetve szilárd megalakulása. Az előbbi eset alsófokú, primär, az utóbbi felsőfokú, szekundär állam keletkezési kérdésnek nevezhető. Mindkét esetben azonban oly embertömeg jelenléte, közreműködése szükséges, mely állami rend alanya lehet.

Az alsófokú államkeletkezés kérdésének megoldására nézve csak hipotézisek lehetségesek. Ilyenek tényleg nagy számban vannak, s méltatásukra nézve kiemelendő egyrészt, hogy nem oly egyszerű azt a pontot meghatározni, melytől kezdve egy eredeti közösség államnak tekintessék, de másrészt, hogy értékkel bír e kérdés megvilágítása akkor, ha a primitív közösségeket fejlődés-történeti szempontból tekintjük, amikor is minden uralmi jellegű organizáció, mely felett hatalmasabb nem áll, államnak tekinthető. Ezen alsófokú államokban ismét fokozat állapítható meg: megkülönböztetve elsődleges, másodlagos államokat, míg a harmadlagos állami lét már átvezet a felsőbbfokú államkeletkezés kérdésébe, midőn már kialakultak a társadalmilag rendszerbe foglalt osztályok és rendek szerint tagolt embercsoportok, melyek egyedeit a valódi vagy képzelt vérrokonságon kívül, a rendszeres érintkezés, a kölcsönös érdek és együttműködés tart össze. *Az alsóbbfokú államkeletkezés kérdése tehát tulajdonképp nem is katekzochén államkeletkezési kérdés, sokkal inkább az igazi, valóságos állam aljzatául szolgáló alap tömegek összeverődésének, együttélésének előadása.*

Az államoknak a földön való első megjelenése csak hipotézisek ellentétes megállapításaival magyarázható. Ma különösen két ellentétes felfogás áll e tekintetben szemben egymással: az egyik a célszerűségi elmélet, vagy belátásos iskola, a másik az ösztönszerűségi.

Az első szerint az államot azért alkották az emberek, mert

belátták, hogy államilag szervezve szükségleteiket jobban kielégíthetik. Ez az elmélet a primitív embereknek feltétlenül magas belátási képességet tulajdonít, s ha a későbbi idők magyarázatára alkalmasabb is, még ott sem lehet az öntudatos belátásnak ily nagy teret biztosítani.

A másik, az ösztönszerűségi iskola, az eredeti társulási hajlamban keresi a primár államok létrehozóját, a társulási hajlam eredetének kérdését azonban szabadon hagyja, vagy legfeljebb úgy igyekszik megfelelni erre, hogy az ősembereknél a társulás iránti rokonszenv, illetve ellenszenv különböző fokait tételezi fel, s a nagyobb társulási hajlam növelvén a megmaradás lehetőségét, valószínűségét, a természetes kiválasztás eszközeit, az ember nemzedékről nemzedékre mind hajlandóbb lett a társulásra.¹

E két alapisrányban helyezkednek el az állam keletkezésével foglalkozó teoriák, melyeknek főképp a szociológiai kutatás nyújt teret és biztosít alapot. Ily kutatások eredményeiből az állami rendnek az emberek között való első létesüléséről a következő kép alkotható.

A szociológia elvei szerint is tényként áll, hogy úgy testi tulajdonságainál, mint szellemi képességeinél fogva, az ember mint külön álló lény aligha élhetett, épen úgy időleges párház alkalmával való egyesülés sem elégíthette ki.

Már a legalacsonyabb fokon egymás mellett áll a férfi, nő és gyermekek, együtt van a család, bár viszonyaik alig különböznek az állatias egymásra vonatkozástól. Szükséglet kielégítésük egészen nyers módon történik: csak a szükséglet beálltával keresi az ember az annak kielégítésére szolgáló eszközöket és mihelyt ki van elégítve, visszaesik a tétlenségbe.

Magasabb fokon két vagy három nemzedék leszármazottjainak halmaza él együtt, s itt már kezdi megismerni az ember a jövő fogalmát, kezd a jövőbeli szükségletekről előzetesen gondoskodni, s ezzel a gazdasági haladás terére lép. Az eredmény, „hogy az ember készleteket gyűjt; megismerkedik bizonyos anyagok előállításával; megismerkedik a tűzzel, melynek gazdasági és társadalmi tekintetben messzeható jelentősége volt és a táplálkozást egészen új alapra fektette. Az ember házban keres védelmet az éghajlat befolyása el-

¹ Beöthy Leó: A társadalmi fejlődés kezdetei. I. k. 287. o.

len, készít ruhákat, hogy a hidegebb vidékeken is megélhessen és hogy magát díszítse, és ami fő, készít eszközöket, melyek tagjainak működését támogatják, melyek őt lényegileg az állatoktól megkülönböztetik és melyek reá nézve az alkalmazkodás törvényét az állatoktól teljesen eltérőleg alakítják. De az előrelátás, a szükséglet kielégítés még tovább menő eredményekkel jár, mert az vezet a föld benépesítéséhez, a családi intézmény létesítéséhez, a művészethez, sőt a vallás első csirája is itt keresendő. A szükséglet kielégítés neveli az embert gazdasági, családi, társadalmi lényé és fölemeli őt. a szellemi lények sorába.”¹

Mindeddig a társas halmozódás öntudatlan, az újszülött a csoportban marad, mert közülük való. Inkább külső feltételek azok, melyek a csoportot alakítják, mint a táplálék neve, éghajlat, tartózkodási hely. De az állandó beleszületés a csoportba, a felhalmozódáson belül, a hasonló egyének körében felébreszti a nemnek tudatát, mely először a vérségi kötelék felismerésében nyer kifejezést, s létesül a vér azonosság, a közös leszármazás alapján a horda.

A fajérdek, „hogy a közös leszármazásúak tényleg közelebb állanak egymáshoz, jobban ismerik egymást, könnyebben alkothatnak céljaikra való tekintettel egyesületeket”¹ hozza tehát össze s viszonyba az embereket és ezért tulajdonképpen ez a kezdete minden szocializálódásnak.

E tagadhatatlan tényen nyugvó horda lehetett az ős alakja, a legkezdetlegesebb formája az államnak. Ezzel kezdődik az első organizáció is, melynek csak benszülöttek lehetnek tagjai, vérrokonságra lévén alapítva. Ez alapon két fajta különböztethető meg: anyagi és apaági horda.²

¹ Földes: Társadalmi gazdaságtan. I. 13—14. o.

² Pikler: Az emberi egyesületek. (1905.) 90. o.

³ Az asszonyi ágon való leszármazottak (matronymie) csoportjában minden rokonságot az anyai ág szerint állapítanak meg, az apai ági rokonság ismeretlen. Minden ily társas csoport a természeti tárgyak bizonyos osztályáról van elnevezve, pl. valamely állat vagy növény fajról, melyet nőneműnek tartanak, s miből szerintők az egész csoport eredt. Az így tekintett tárgyak osztályát az etnológusok totemnek nevezték el, annak indián nevéen. A totemet védelmezőjük gyanánt tisztelik és védik minden sérelemtől. A társas szervezet későbbi eredetű típusú az apai ágon való leszármazás helyzete (patronymie). Minden ily csoportot egy igazi vagy képzelt férfi ősről neveznek el s a rokonságot apai ágon számítják. E két rendszer nemcsak a hordák korai egyszerű állapotában fordul

A horda tagjai mind egyenlőek voltak: más különbség mint a testi erőben való és a tapasztalt öregségben megnyilvánuló, alig-ha létezett benne.

Az tény, hogy a táplálkozási és önfentartási cél már magában foglalja a létért való küzdelmet, a küzdelmet minden más lény ellen, melyeknek ugyanazon szükségleteik vannak. Való, hogy már a növényi tápanyag gyűjtésénél, de különösen, ha a vadászat az önfentartást szolgálja, a természetben akadályok érvényesültek, melyek legyőzése egyesülést kívánt, s idővel fölényre való törekvést fejlesztett ki és így az egyén különböző értéke már a primitív horda körén belül is érvényre jut. Mindamellett a hordát az individuumok bizonyos egyenlősége jellemzi, léte éppen azon egyenlőségtől függő, mely szerint benne sem fizikai, sem szellemi különbség nem volt az egyesek között, sem nem voltak egymással szemben különböző jogosultságok.

Éppen ennek feltételezése vonja maga után a horda tagjainak bizonyos erkölcsi képességekkel való felruházottságát. Az állat természetes ösztöneit követve, ösztönszerűleg cselekszik; ezzel szemben az ember, erkölceit követi, melyek benne adva vannak, és amelyek haladásával együtt szilárdulnak. Az emberi erkölcs az önmagának való megfeleléséből, az illemből és szégyenérzetből keletkezett, s szoros következménye a társas viszonyoknak a társas halmazat elemei tényleges egymásra vonatkozásának. Az együttélés ugyanis szorosan függ határozott feltételektől és sokféle formát vesz fel, melyek egymással viszonyban vannak. Az erkölcs maga ennek megfelelőleg közmegegyezést tételez fel, kétoldalú megértést és elismerést kíván és a vérségi kötelék mellett a közös nyelvvel a legerősebb köteléke az együvé tartozásnak, mert a felnőttek cselekedetei szerint cselekedtek az ifjak, utánozták azok életfelfogásának minden módozatát, minden fázisát. Az így keletkezett erkölcs, a számos ismétlés folytán, tulajdonképen a szokás alakjában jelentkezik a hordában. Ez a fejlődés a horda polgárosodása.

Így tehát már igen korán bizonyos öntudatlan rend és fegyelem létezhetett az emberek között, sőt a közösség érzete épen a legalacsonyabb fokon volt a legerősebb. E feltétel kétségkívül már igen korán nemes emberi tulajdonságok meglételét tételezi fel. Kik az ősembert mint brutális, állati természettel bíró lényt tüntetik fel s

csak önzést s érzéstelenséget tulajdonítanak neki, azok megfelelnek arról, hogy ha az ő ember tényleg ilyen lelkülettel bírt, vajjon, hogy maradhattak mégis együtt a horda tagja, miként volt lehetséges az a benső részvétel, melynek alapján a horda egységként szerepelhetett? Az ő ember bizonyára együtt tudott érezni társával, élvezetet talált az együttlétben, mérlegelni tudja az annak megsértéséből származó veszélyt és értékelni tudta társai életét bandája szempontjából. Csak mikor a szaporodás és a táplálkozási gond az embereket arra ösztökölte, hogy a túlszaporodó horda köréből egyes csoportokat új lakóhely keresésére küldjenek, amiáltal a hordabeli veleszületett érdeke szembe került a különböző életfeltételekkel, a lakóhely különbözősége folytán, ami ismét maga után vonta a vérrokonságban álló közösségeknek, dacára közös származásúknak, elidegenedését egymástól, csak akkor jelentkeznek az emberben a nyers vonások.

Kezdetben általában bizonyos harciszony az ősember jellemzője. Ez minden lény veleszületett érdekében van, mert egyéni önzésből nem látják át, mire való volna életüknek kockáztatása, mikor az elől kitérhetnek. „Csak az akadályozott fiziológiai érdek kényszerít a kezdeményező harcra”.¹ *A harcra való tágabb szociális ösztönzés csak későbbi eredmény, az csak akkor támadhatott az emberekben, amikor a szaporodás következtében, lakóhelyükön megszorultak, s állandó létet csak akkor nyert, mikor az emberi tömegek elhelyezkedése az eredeti eltolódás folytán megszilárdult, s a kedvezőbb körülmények közé jutás csak harc által vált lehetségessé.*

A primitív horda a kezdetleges alakja tagjai pszichikai tulajdonságaiban és szociális tevékenységeiben feltétlenül a szaporodás érdekeinek szolgált. Ez alatt népesül be a föld.

A népesség szaporodásával szükségessé válik, hogy az ember ne csak foglaljon és a föld termelvényeit feleméssze, hanem az anyagokat kímélje és szaporítsa. Ez úton fejlődik a növénygyűjtésből a mezőgazdaság, a vadászatból a marhatenyésztés.

Mindezen új foglalkozások az emberi elme fejlődésének élénk tanú jelei, s az individuumokban ezzel a szociális momentumok, a faji és önfentartási ösztönöknek élénkebb működését is együttjáróknak kell. képzelnünk.

Ha feltételezhető is, hogy a hordák közül egy sem élt más,

¹Ratzenhofer: Szociológiai megismerés lényege. 169. o.

hasonló fajú, nyelvű és fejlettségű hordával való közlekedés nélkül s izgatottság, vagy félelem befolyása alatt, vagy hogy valami szokatlan táplálékszerzésben részt vegyenek, s azon osztozzanak, vagy a költözés céljaira, ilyen hordák nagy számban gyűlhetnek össze, mégis mindedig közös fő alatt állandóan nem egyesültek, összetartásukra nézve semminemű vallási, vagy egyéb fajta összetartó] intézményt nem alkottak. Addig most, kezdetét veszi a horda bővülése, és pedig a szükségleteknek megfelelőleg, kétféle lehetőség irányában: egyrészt különböző hordák integrálódnak, nagyobb s szervezettebb közösséggé egyesülnek, másrészt egyetlen horda eredeti alakjának sokszorosára nőtt, differenciálódott és szerveződött.

Ez a hordánál nagyobb, s a vérközösségen némileg felülemelkedő embercsoport, a törzs.

A célok, melyek létrehozói voltak az ily egyesülésnek, leginkább a támadás és védelem célja, továbbá a békekötés, a kereskedés biztosítása. A horda szabad, fesztelen formája azonban meg is szűnik, amint bővült alakjában, mint törzs tűnik elő.

Döntő momentumként lép fel ekkor a szociális fejlődésben a kultúra. Azzal a szándékkal, hogy a növényzet és az állatvilág felett, bárcsak a táplálkozás céljából, uralkodhassak az ember, meg volt adva a kezdete az emberi szellem nagyszerű fejlődésének. Előterbe lép az öntudatos munka, az a fejlemény, mely maga után vont a szociális rendet. Szükségessé válik, hogy a közösség organizáltassék, az egyes gazdasági célok szerint a közösség felosztassák. Szükség van bizonyos uralmi viszonyra, mert a gazdasági cél csak a rend szervei által biztosítható.

Ha a primitív törzset megfelelő területen megtelepedve képzeljük, amint gabonát termel, állatokat nevel, akkor kiderül, hogy az apák, mint a legserényebb munkások viszik az uralmat és ezek között is a vezetés az öregebb nemzedékre hárul, melyből ismét a legidősebb nagyapa válik ki, a törzs patriarchája, kinél az uralom lesz.

Mindebből új fontos szociális jelenség származik. Csorba támad az egyének, a családok, egyenlőségén. Az a család, melyet megilletett a patriarchátus, a törzsben előnyös helyzetbe kerül. Itt tűnik fel már a nemesség és a dinasztiaiak csirái.

A patriarchálisán berendezett, gazdaságilag kommunisztikus törzs, ha földműveléssel foglalkozik, akkor bizonyos kötelék jön létre

az egyének és lakhelyeik között. Létet nyer a munka joga, a birtok, mely a szociális fejlődés további princípiuma gyanánt, a primitív állapotok kétes felfogásában, az erkölcsök, szokások, jogok és a hatalom határozott formájává alakul.

A birtokfogalásnak kezdetben szintén békésnek kellett lennie. Ha azonban a törzs rendetlenül művelvén földjeit, ha állatai sem találnak elegendő táplálékot, elhagyja lakóhelyét, nomáddá válik, akkor az egyén természete is más lesz, mint a letelepedett földművelő törzs individuumaié. A nomádoknak harcolniok kell a vad állatok ellen, melyek nyájaikat veszélyeztetik, és a lakhely folytonos változtatása folytán mindig előtörnek. A nomád mindinkább átengedi magát a hús tápláléknak, életmódja bátorrá, vállalkozóvá, bosszúállóvá teszi. A törzs főnöke uralmából hiányzanak azok az enyhe vonások, melyek a letelepedett törzseknél bekövetkeznek. Itt a hatékony uralmi viszony a patriarhátus, rendezettebb, határozottabb formát kap. A férfiakban harcra és politikára való hajlamok fejlődvén ki, a patriarchai hatalom birtoklása sincs egészen a származástól, kortól függővé téve, hanem rendszerint testi erő és tekintéllyel párosult különös értelmesség annak megszerzője. A nomád törzsből oly képességek fejlődnek ki, melyek a nomádot fölébe helyezik a létért való harcban, a békés földművelőnek. A birtok fogalma az ily törzsek előtt nem bírt tekintéllyel, inkább a hódítás joga erősödik meg képzeletükben. Ez aztán az erőszak fölényének következményeképpen minden időben szembe kerül a munka jogaival, mely a produkáló szorgalom következménye.

Az erkölcsök ilyennemű különbözőségében megtaláljuk az emberiség további szociális alakulásának tartós okait.

Ha egy letelepedett, békeszerető törzs jól művelt földjeivel útjába kerül egy erőszakos, nomád törzs nyers egyéneinek, éhes állatainak, akkor a harc a megtámadott gyengébb fél teljes megsemmisítésével végződik. Ennek a kipusztításnak okát főképp az adja, hogy kezdetben az egyenlőség érzete oly erős volt, hogy abban az esetben, mikor a nomád törzs a megtelepedettet ki akarta szorítani helyéből, nem is gondolt arra, hogy szolgálíva tegye a legyőzötteket, vagy közös megegyezés folytán válják egy törzs a másik szolgáljává. Az emberrel vele született szabadság érzete olyan önmagátólhatóként jelentkezhetett, hogy az alárendelésnek pusztá gondolata sem támadt fel a közösségi helyzet ezen primár idő pontjában. Mit is

becsülhetett volna a kezdetleges ember nagyobbra, mint magának, vérrokonainak és törzsbeli társának szabadságát? Hisz új föld szerzésére esetleg volt kilátása, elrabolt nyáját is idők folytán pótolhatta: szabadság nélkül azonban megszűnt ránézve az élet. A harcok másrészt akkor főképp a bosszú csatározásai, melyek egyes folyamánya a teljes megsemmisítés, a leigázásra még nem gondol a hódító. Így azonban a békeszerető letelepedett földművelő törzsek is önfentartásuk biztosítására szintén védekezésre szoríttatnak, s így az egész akkori emberiséget elfogja a harcias hajlam; a békekészség eltűnik, s a harciszony helyébe a harc képesség lép, ha a törzsi individualitás nem akart a megsemmisítésnek martalékaul esni. Vérgyűlölet és kenyéririgység együtt működnek. Eleinte nincs más gondolat, mint, hogy a harcolók kiirtsák azt a törzset, melynek lakhelyére áhítoznak.

Ez mindaddig így volt, míg a győztes törzs nem vette észre a földművelés előnyeit, illetve míg a legyőzöttek által művelt területeken a kultúrát tovább folytatni, sőt kiterjeszteni is képes nem lett saját erejéből.

Ha vizsgáljuk, hogy miért nem fordult ez a rabló csoport saját eszéhez és karjához, hogy magamagának is teremtsen termő földeket állandó lakással, akkor semmi más okot nem találunk, mint a restséget és a gondatlanságot, a ravasz, de kényelmesebb rablás utógondolatával.

Már most ha meg is szerezték a földet, de ezek az okok tovább működtek, s a legyőzöttekben is volt némi hajlandóság életük megtartásáért a győztesek számára dolgozni, akkor munkaerő nyérése céljából nem öltek többé, hanem a kiirtás gondolatát felcserélték a legyőzöttek szolgává tételének gondolatával. A megsemmisítés helyébe tehát a leigázás elve lép.

A szociális fejlődés ezzel mélyebb impulzust nyert, mely különösen akkor hatott, midőn valamely vándorló törzs, megtelepedtet győz le s ezt a győzelmet annak lakhelyén leigázás által saját javára kihasználja.

A két közösségből így egy közösség keletkezik, a leigázott törzs az új közösségben a társadalom alsó rétegét képezi.

Ez a szociális rétegződés azonban oly uralmi viszonyt kíván, mely a leigázottak és uralkodók között levő ellentétet hatalmi organizáció által nyugalomban tartja, úgy, hogy az új közösség

nyugton folytathassa életét. A leigázottak dolgoznak, a győzők élveznek. A győztes törzs uralmi szervezete az új közösségben is megmarad, csakhogy a győztes törzs főnöke az új közösségnek uralkodójává lesz.

A hordában és törzsben, mint láttuk, csak megközelítőleg fentartott egyenlőség, az új közösségben alapjában megdől.

Meg van az individuális egyenlőtlenség, mely a különböző származású törzsek között mutatkozik. Van szociális egyenlőtlenség, mely szerint a győzők a leigázottaktól úgy erkölcsük, mint igényeik szempontjából különböznek. Van politikai egyenlőtlenség, mert a szociális egyenlőtlenség a közösség tagjait uralkodókra és alárendeltre osztotta.

Ezen mindenfelől feltámadó egyenlőtlenség korában az eddig mindent rendező erkölcsök és szokások helyébe a jog lép. Már nem az egyesek ösztönei rendezik be az emberi egymásra vonatkozást, hanem a gyengébbek védelme, a hatalmasabbak érdeke.

A vérségi organizációnak politikaiba való átmenete következtében a közössége is más lett szociológiailag, mint a primitív ősidők hordája, patriarchális törzse, kialakul a törzsek összetartó halmaza, legyőzöttek alávetettsége, vagy szövetségeként a nép, ennek alapján a harmadlagos állam, a maga osztályok szerint tagolt rendi társadalmával, melyet már a valódi vagy képzelt vérrokonságon kívül, illetve azzal együtt a rendszeres érintkezés, a kölcsönös érdek és együttműködés tart össze.

A társas összetételnek tehát a kezdetleges hordán túl minden foka az elme bizonyos fokú öntudatát tételezi fel: a törzsek szövetkezését csak a társas elme megfontolt cselekedetei viszik keresztül, a külső szükségességek, különösen a védekezés és a támadás kényszere alatt, s mikor az integrálódás bevégeződött, a társas elmét bizonyos benső szükségesség kényszeríti, hogy az egységet fentartsa, ha eredeti célját már keresztül is vitte.

A társas gondolat, mely eleinte pusztán észrevétel vagy felfogás, most céllá válik, melyet a közösség meg akar valósítani.

Minél nagyobb a szociális kör, minél fejlettebb a gazdasági helyzet, annál nagyobb mértékben kell az egyesnek a többség hasznának szolgálni, ha azt akarja, hogy a többség viszont neki legyen hasznára. Ez a szociális atmoszférának tudatos erkölcsösségét vonja maga után, mely csak azért marad kezdetben a köztudat

alatt, mert a végső célok, melyek mellett ez az erkölcsiség előállott, még egoisztikusak. Az individuum benső erkölcsössége ennek következtében nem lesz magasabb, mert nem fog egyenesen azért öntudatosan helyesen cselekedni, hogy az összességnek hasznára legyen cselekedete, hanem csak jó érzése dönt, annak okából cselekszik így. A tárgyi következmények azonban mégis erkölcsösnek nevezhetők, amennyiben tényleg mégis mások helyzetének előmozdítását vonja maga után. A kör növekedése tehát tényleg erkölcsös cselekvésekre vezet, anélkül, hogy az egyednek ebben érdeme volna.

Magasabb fokon az erkölcsösség az egyes cselekvéseiben már tényleg mint kollektív tudatos eredmény jelentkezik. Nemcsak emberekre van ugyanis szükség a célok elérésében, hanem objektív be rendezésre is. A jog megalapozása, a gazdasági élet alkotásai azonban mind csak az erkölcsi fejlettség alapján lehetségesek, s a léte süllo intézmények, — mint Simmel mondja — „a maguk erkölcsi haszna szempontjából kihatnak az egyes életviszonyaira, s ettől kezdve a társulás és társas tevékenységek formáit részben az egyes fizikai okság, részben a társas elme határozza meg”.¹

Az állami rend kialakulásának vázolt lefolyása különben Comte és Spencer óta a legváltozatosabb kifejtésekre talált, melyek közül a legjellegzetesebbek előadása az előzők bővebb megvilágítása és a felfogásbeli ellentétek kiemelése szempontjából is indokolt.

*Comte*¹ szerint a társadalom a természet bázisára épített, fejlődésre alkalmas, szolidaritás és bizalom kötelékei által összetartott, ugyanazon erkölcsi felfogáson nyugvó rendszeres egyesülése az embereknek. Az emberi társadalom eredetét nem annak a haszonnak köszöni, melyet a társulás nyújt az egyénnek, hisz ez a haszon később következik be, s magának a társulásnak eredménye, és ezért nem lehet annak oka; hanem a társadalom szülő oka az emberi nemnek egy az együttes életre ösztönszerű hajlam folytán, függetlenül minden személyes számítástól és gyakran a legsürgősebb egyéni érdekek ellenére való spontán szociabilitása, az emberrel vele született pszichológiai feltételeknek gyümölcse, melyek őt társadalmi együttélésre készítetik. E pszichológiai feltételek pedig kettőre vezetők vissza: az ember vonzód asara hozzá hasonlók társaságához

¹ Simmel: Über soziale Differenzierung. 42—43. o.

² Comte: Cours de la philosophie positive (Paris 1893.) IV. k. 4.30—97. o.

és jóindulatú természetére. Ezzel szemben azonban találkozunk az embernél egyes önző hajlamokkal is, melyek arra irányulnak, hogy őt a társadalom állapotától eltávolítsák. Ezért van harc, ellentét, az embert a társadalomban való élésre készítő altruista és a belőle való kiválásra hajtó önző hajlamok között. Következmény, hogy a társadalom szerkezetének szilárdsága, valamint haladó fejlődése egyenes arányban áll az altruista ösztönöknek a tisztán és feltétlenül önzésen alapuló felett való túlsúlyával.¹

Spencer „The Principles of Sociology”-jának 440—442. §§-iban foglalkozik az állam keletkezésének kérdésével. A szociális organizáció egy közös törekvésnek szükséges feltétele kétféle módon. Az egyik létrejön minden határozott szándék nélkül, a magán célok követelésénél. A másik öntudatos szándék által létrehozott öszszeműködés, mely közös célok tiszta felismerését tolja előtérbe. Mind a két alak létrejön és kifejlődik a legkülönbözőbb módon. Az első a legprimitívebb csoportban is meg van, hogy az egyén szükségleteit jobban kielégítve látja, midőn egyes tárgyakért, melyeket nem tud oly jól előállítani, más tárgyakat ad, melyek előállításához ő ért jobban. Ez a munka megosztás azon felfedezéséből jött létre, hogy ez az életnek mindkét oldalról való megkönnyítését hozza létre és kifejlődik öntudatlanul és minden szándék nélkül, minden szándékos egyesülés nélkül, egyszerűen annak következményeképen, hogy az egyesek ebben előnyüket találják.

Másrészt azonban létesül organizáció, mint „tudatos tevékenység” is, az ember tudja, hogy „a primitív törzsek más törzsekkel szemben védelemre szorulnak”. Mert akkor „tagjai egy magasabb ösztön ingere alatt dolgoznak, mely magasabb ösztön az egyesek tiszta vágyaiból tevődik össze”. Ezen további fejlődési menetben látja *Spencer* az állami organizáció keresztül vitelét. Mert már a védelem legkezdetén, mielőtt még semmiféle vezérember fenhatóságát nem fejtette ki, mégis fennáll bizonyos ellenőrzés (kontroll), mely a társadalmat tagjai felett mégis nyilvánvalóvá teszi. Min-

Felemlítendő, hogy „a mai igazán pozitív kutatás erre vonatkozólag kénytelen Comte tételét egészen megfordítani és arra az eredményre jut, hogy a társadalmi fejlődés nemcsak, hogy nem terméke a szellemi fejlődésnek, hanem ez terméke annak: nem az emberek gondolkodás módja szabja meg életmódjukat, hanem fordítva, életmódjuk gondolkodás módjukat.” Loria: Szociológia. 41. o.

denki közülök a közös vélemény, felfogás erejénél fogva arra kényszerül, hogy a közös védelemhez hozzájáruljon. Csakhamar azonban, már a harc folyama alatt, megkezdődik a harcosok felsőbbségének elismerése alapján, azoknak a többségre való befolyása, mely ha az egész csoport által elismerve megerősödik és ha egyszer a tekintély megállapítást nyert, úgy ez a legnagyobb mértékben kombinált eljárást hoz létre.

A szociális összműködésnek ez a módja tehát kezdettől fogva a köztudat ismérveivel bír, és semmiképen sem ad helyet a szabad választásnak, sőt gyakran egyenesen az egyes kívánsága ellenére jön létre.

Az ebből így keletkező organizáció további fejlődésében, elsősorban a fennebb említett harcos osztály képének élesebb előtérbe jutását látjuk. A rangfokozatok és osztályok, melyek szerint a sereg feloszlik, mind jobban és jobban működnek a tudatosan kifejlesztett, meghatározott berendezést létrehozni törekvő befolyás hatása alatt, melyek az egyesek akaratát alávetették teszik vagy röviden szólva, az egyest a motívumok által uralják, melyek az egyest gátolják cselekvésének oly kivételében, mely szerint szabad akarata szerint cselekedett volna.

Így fejlődnek ki azon berendezések, melyek a polgárokat kényszerítik a többé-kevésbé közös célokért való tevékenységük kifejtésére.

A szociális organizációnak ez a módja, az állami organizáció, abban különbözik a másiktól, hogy közös célok tudatos követeléséből jött létre, miáltal az egyes korlátok közé szorul.¹

Mindezekből láthatjuk, hogy Spencer a primitív törzs között, mely társadalom, állami organizáció nélkül, és egy állami organizációval, bíró társadalom között, csak egy fokozati különbséget tesz. Az első az utóbbivá fejlődik, mint sejt virágocskává, ez virággá, mint gyermek ifjúvá, ifjú férfivé. A társadalom így nem egyéb, mint a még ki nem fejlődött állam és az állam az a társadalom, mely maga magából fejlesztette ki szabályozó erőit (ágens).

A Comte és Spencer alapján megindult gondolkodásban aztán *Ratzenhofer* az, aki az állami rend kialakulásának kezdetei tekintetében a legszilárdabb kifejtést adja.

¹ Spencer: The principles of sociology. (1902.) II. k. 245. o.

Mindjárt művének elején (*Wesen und Zweck der Politik* 1893) előrebocsátja, hogy az előttünk ismert társadalmi fejlődésre nézve három tényező lép előtérbe: 1. Számos, maguk között individualiter kevert törzsi egyéniség meglétele, miáltal az emberiség leszármaztatása egy párból feleslegessé válik; különben a leszármazás felvilágosítása a mi természettudományi ismeretünket úgyis túl haladja; 2. hogy ez az első tény az emberek ősidők óta tartó eleven társadalmi közlekedésére enged következtetni, úgy hogy a különböző törzsi individualitásoknak egy minden irányú érintkezése, a történeti időben a kultúra által előmozdított közlekedés révén, részben már beállottnak, részben beállhatónak látszik; 3. a meglevő törzsi individualitások a társadalom behatásának különböző árnyalatait mutatják. Így vannak törzsek, melyeknél kétséges, vajjon azok társadalmi keveredés termékei-e, másrészt vannak társadalmi individualitások, melyeknél a keveredés következtében semmiféle törzsi típus' jobban fel nem ismerhető.¹

Az a társadalmi elementum, melyből emberi ismereteinken belül a társadalmi élet megindult, a horda. Horda alatt érti azon emberek egyesülését, akiknek együttélése a vérszeretetre van alapítva, mely az anyai közösséget az apainak elébe helyezi, melyben az egyes individuumok vérségi vonatkozásainak hatalma oly nagy, hogy egyesülve élnek és csoportban szerzik meg élelmüket. A hordában individuális egyenlőség uralkodik, amennyiben ugyanazon őstől való leszármazás az összetartó kapocs, s erre utal az anyai közösség is. De a vérszeretet következtében való együttélés és összeférés politikai egyenlőséget is feltételez, melynek minden megjele-
nése a családi élet jelenségeivel függ össze.

A horda ezen jellemzése alapján minden idegen emberrel szemben abszolút ellenséges. Ezen állapot az, melyben az egymást megértő nyugalom és megegyezés uralkodik, ez megelőzi a társadalmi érintkezés állapotát, mely már veszélyt hozó, mert a különböző társadalmi elemek összetalálkozásával vége minden békének, megkezdődik a társadalmi harc állapota.

Kezdetben a hordában a szociális zavarok nem lesznek heves Jellegek. Elsősorban azon egyszerű körülményekre szorítkoznak, helyek a táplálkozás és szaporodás körül merülnek fel. Ezekhez

¹ Ratzenhofer: *Wesen und Zweck der Politik*. I. k. 1. o.

tartozik mindenek előtt a lakóhely kérdése, mely a primitív közösség lényege szerint a nemi érintkezésnek s a gyermek nevelésen alapuló bizonyos feltételeknek van alávetve. Ha az egyes kortársak egyénszáma nagyon megszorodik, úgy hogy az anyák gyermekeikkel élet módjukban a számszerinti túlnagyság következtében megszorítottak, miáltal a nemi érintkezés is gátoltnak látszik, akkor ebből elégtelenség támad, melynek az a következménye, hogy az egyénileg leginkább differenciált individuumok új lakhely felkereséséhez látnak. Ez az elszakadás minden korosztályból apákat és anyákat visz magával és így az eredeti közösség több hordára oszlik, különböző lakhelyekkel, melyek azonban egymásközött, legalább egy ideig, az eredeti vérrokonságon alapuló s a nemi érintkezést szabályozó viszonyban maradnak. Ezen magyarázatában Ratzehofer mindenben Muckét követi.¹

Két idegen horda összeütközése, ha nem futnak meg egymástól, harchoz vezet, mely a legyőzött hordára nézve kétféle hatással lehet: az egyik az individuum megsemmisítése, vagyis teljes kiirtása, a másik politikai megsemmisítése, azaz alávetése, szolgává tévése.

Ez a társadalmi érintkezés az összehatásoknak rögtön egész sorát hozza magával. A harc a férfiaknak bizonyos előnyös helyzetét biztosítja; a legerősebbek és okosabbak lesznek a vezérek, kik a győzelmet a maguk javára nagyobb számú rabszolga és rabnő biztosításával használják ki. Uralmi viszony jön így létre, az individuumok uralkodókra és rabszolgákra oszlanak, a rabszolganő gyermekei a nő tulajdonosa birtokában maradnak, ami maga után vonja az anyai jog megszűnését, melynek helyébe az atyai lép. Itt már meg van az egyenlőtlenség minden faja.

A társadalmi harc felébreszti az emberben az erkölcsi érzést és ezzel a kultúrát. Amíg azonban az a társadalmi közösség nomád életet folytat, politikai szerveződése, mint gazdasági élete a legegyszerűbb marad.

A nomád élet további összeütközéseket von maga után, ami viszont a társadalmi kötelek sokféleségét, bővülését okozza és mindkettő a gazdasági élet átalakulását.

¹ Mucke I. R.: Horde und Familie in ihrer urgeschichtlichen Entwicklung. (Stuttgart 1895.)

Terület hiány miatt előtérbe lép a biztos lakhely szüksége és ezzel a földbirtok fogalma kezd kialakulni. Ha addig az együtt vándorló sereg táplálása közösen történt, úgy most a biztos lakhely következtében a horda birtokának felosztása és meghatározott lakóterületek kijelölése áll be, s ugyanez okozza a rabszolgák felosztását is. Az egyes birtokos csoportok patriarchális uralmi viszony alatt élnek tovább, miáltal a közület nemi egymásra vonatkozásai meglazulnak. Majd a birtok különbözősége a jog alapjait teremti meg a birtok biztosítása révén, ami viszont az uralmi viszonyoknak bizonyos határozott alakot kölcsönöz és létrehozza az államnak hatalmi és jogi organizációját.

Az állam funkciói: megvédi az erkölcsöket, mint az alkalmazkodás termékeit; védelmezi a közös jogot, mint az egyesülés termékét és létrehozza a pozitív jogot, mint a szociális harc hatását, így lesz az állam az egyetlen lehető társadalmi képződmény, mely az individuális megnyugvást, békét, a szociális szükségességgel összhangzásba hozza.¹

Kezdetben nincs egyéb indító motívum a harcra, mint az önfentartás ösztöne és az egyes törekvései magát, minden tekintet nélkül a termelő forrás fentartására, tehát csak a fogyasztás érdekében, békésen, avagy erőhatalommal, a megfelelő élelmi szerekkel ellátni. Mégis az állattól való különböződképen, már az első és annál inkább a második fejlődési fokozatban, a természetes közösség fentartására bizonyos érdekek látszanak kifejlődni, legyen az a közösség horda, vagy nomád, illetve meglepült törzs.

Amint az ember önfentartási ösztönének ható terét kibővíti, és pedig úgy térben, mint időben és több egyed számára, valamint gondol a jövőre is, akkor áll be a civilizáció kezdete. A természetes viszonyban egymás mellett álló emberek gondja a kölcsönös és jövőendő önfentartásukra, a civilizáció első fejlődési fokozata. Hogy a harcban ne álljon egyedül és halála esetére leszármazóinak gondozása másra bízható legyen, keresi az ember a közösség által nyújtott védelmet és akár alá is rendeli magát valamely uralomnak. A kölcsönös védelem és a közös érdekek felismerése valamely szociális személyiségen belül a második fejlődési foka a civilizációnak.

Majd a forgalom révén kitágul az egyes érdekköre, s állami

¹ Ratzenhofer: I. m. k. 2—13. o.

szervezetben, mint politikai személyiség is helyet foglal. Ezen államnak civilizatorikus karaktere abban áll, hogy határain belül a hatalmi harc megszűnt. Az abszolút ellenségeskedés hatásainak megszüntetése a sajátos szűk érdekkör biztosítására, képezi a civilizáció harmadik fejlődési fokozatát.¹

Így Ratzenhofer, Spencer, Comte s velük a ma élénken működő szociológia. A tisztán hypothétikus megállapításokból nevezetes vitáspontként maradt fenn azonban az állam legeredetére nézve annak a családból, vagy a hordából való kiindulása.

Rauber azt tartja, hogy az állam a családból indulhatott ki csak, melyből a tagok nem váltak ki, mert az ember társas lény lévén, a valószínűség is az el nem válás mellett szól.² A patriarchal családot állítja oda az emberi közületek ős alakjául Maine, például a római családot hozva fel, melyből a gens, a tribus, s ezekből az állam fejlődött.³ De a római família egészen más jellegű volt, mint aminőnek a primitív család képzelendő. Ott már a családfőhöz való alárendeltségi viszony élénken domborodott ki. Rauber nem is osztja Maine véleményét, mert ha így szigorúan történelmi értelemben vesszük a patriarchális családot úgy az mindenestre megelőzte az államot, csakhogy az állam gyökerei még előbbre nyúlnak. Az őseredetű család az, mely tagjainak összeműködésében már maga is egy kis állami szervezetet mutat.⁴

„Az állam oly régi, mint a család” mondja Ratzel is. Ahol a család egy földterületen letelepedve és azt saját használatára körülkerítve védelmezi idegen támadások, vadállatok betörése ellen, éppen úgy mint egy közeli patak árjának elmosása ellen, ott a terület és a nép közötti viszony megkötöttnek tűnik fel, és azt már államnak nevezzük. Peschel szerint a polgári társadalom alapjai szintén a családba vannak behelyezve, nagy néprajzi adat hal-mazzal bizonyítja a családok és családi alapon keletkező vérszövet-segek fontos szerepét a nagyobb közületek kifejlődésében.⁶

A hordát teszi az állam alapjává Post, kiemelve, hogy az ős-

¹ Ratzenhofer: I. m. III. k. 47—48. o.

² Rauber: Urgeschichte des Menschen. IL 321—322. o

³ Idézve Rauber II. 318. o.

⁴ U. o. 319. o.

⁵ Ratzel: Die Erde und das Leben. II. 668. o.

⁶ Peschel: Völkerunde. 247- és köv. o.

korban nincs állam és állami intézmény a mai értelemben. Az egész emberi élet zárt, kicsiny véd- és dacszövetségekben zajlik le, melyek a legnagyobb mértékben sajátos tulajdonságokon, eredeti vércsoviségen alapulnak. A később bekövetkező letelepedéssel bizonyos mértékben a területen is nyugszik a közösség. Szerinte az első közösségek valószínűleg a hordák, melyekben a nők, gyermekek és minden javak a horda tagjainak közös javai, és bizonyos patriarchális hatalom az, mely rendet tart. A növekedés következtében szétesnek ezek az eredeti hordák, majd ezek szövetezése létrehozza a komplikáltabb közösségeket, a törzseket. Kezdetben a patriarchai hatalom az egyedüli a szervezetben, csak midőn a nemzetségek nemzetség-szövetségekké, törzsekké nőnek, található fel bizonyos fokú állami szervezetek.¹

Bastian szerint a legelső egységet a főnök nélküli horda képezi, mely vándorlásaiban hányatva kitágulni és összeolvadni kénytelen.² A horda Durkheim előtt is a társadalom protoplazmája.³

Morgan „Ancient society”-jében annyira megy, hogy tagadásba veszi az elsődleges közösségeknek a családból való keletkezését és a hordaszerű alakulatokat a családnál régebbeknek tartja. Ezen közösség és egyenlőség megszüntetésével keletkezik a mai állam.⁴

Mucke hasonlóképpen az általános nézettel szemben annak a felfogásnak ad kifejezést, hogy nem a vércsoviség, hanem a térbeli együtélés adja a hordabeli társak első és legrégebbi szervezeti formáját.⁵

Starcke hathatósan támadja Morgannak és iskolájának nézeteit. Elismeri, hogy a horda nem családból, hanem személyekből áll, de ezt nem tartja elég bizonyoságnak az ellen, hogy a horda a családból eredt, mert a kibővült családnak nem kell okvetlenül ismét több családból állania. Starcke a hordát és a családot egymástól független képződményeknek tartja. A primitív horda szabadon létrejövő szervezet a közös védelem biztosítására. Ez a jelleg

¹ Post: Die Geschlechts genossenschaft der Urzeit und die Entstehung der Ehe. 3—4. 182. o.

² Bastian: Der Völkergedanke. 22. o.

³ Durkheim: De la division du travail social. (1889.) 189. o.

⁴ Morgan: Ancient society. (1907.) 6. o.

⁵ Mucke: Horde und Familie. Stuttgart 1895. 37., 302. o.

természetesen a családnál hiányzik és ezért emel köztük oly éles válaszfalat. A család nem fejlődik sohasem hordává; azon erők, melyek a családnak a maga jeligét adják, egyszerűen megszűnnek működni, ha működésük tere túl nő határain és egészen más erők lépnek helyükbe, melyek teljesen függetlenül a családtól már mindenütt működésbe lépnek, ahol több egyén közös érdekből összetart.¹ Nem tagadja, hogy a horda tagjai rendszerint vérrokonok, hanem a hordában már más erők működnek és érvényesülnek, ami azt bizonyítja, hogy a körülmények változával más, a közületi élet kifejlődését előmozdító erők oly irányt és lendületet adtak e fejlődésnek, hogy a család szűk kereteiből kibontakozva a közületek szervezetükben teljesen átváltak, míg a család intézménye ezen új közületeken belül minden egyes emberpárban ismét kezdetleges formájában felújult.

Starcke után Westermarck támadta meg Morgan és követőinek nézeteit. Westermarck a leghatározottabban kétségbe vonja, hogy a tagolatlan horda a primitív közület. Szerinte a család az ősember világában ha nem is maga a társadalom, de annak magva volt. Bizonyítja, hogy a primitív népek ma is inkább családban, mint hordái szervezetben élnek. „Ama szokások, melyek az eredeti nöközőség maradványainak tekintetnek, nem szólnak ama fejlődési fok létezésé mellett. Ez elmélet igazolására fölhozott számos tény nem hatalmaz föl annak állítására, hogy a nöközőség valaha csak egyetlenegy népnél is a nemi viszony jellemző formája volt, még kevésbé, hogy e fejlődésben az egész emberi társadalom átment volna e fokon, s a legkevésbé, hogy épp ez a fejlődési fok volt az emberiség történetének kiindulópontja.¹

A tagolatlan, promiscuitásban élő horda, mint primär közületi alak, és azon nézet között, mely szerint a családból fejlődött egyszerű szaporodás, növekedés útján minden magasabb közület, újabban Schurtz igyekszik a helyes középutat megtalálni. úgy gondolja, hogy egyrészt a két nem vonzódása, másrészt az egyműiek szimpátiája az eredeti szülő oka minden társadalom keletkezésének, feltételezve természetesen az egyedek mindenütt és

¹ Starcke: Die primitive Familie. 294. és köv. o.

² Westermarck: Az emberi házasság története. (Ford. Harkányiné, Weiser Ella. 1910.) 75. o.

mindenkor meglevő differenciálódását, mely a munkafelosztás és így minden társadalmi rend alapja.¹

Eduard Meyer meggy etekintetben legmesszebb, midőn a hordái és törzsi organizációt épp oly réginek tartja, mint az embert, s azt mondja, hogy ezek egyenesen feltételei az emberi nem létezésének.²

Hogy ezen eredeti közösségek, melyekből az emberi nem ki-fejlődött, eredettől fogva fizikai és pszihikai, rasszbeli különbséggel bírtak-e, vagy mindannyian egy lényeknek voltak, mint ugyanazon állatfaj egyes hordái, az nem állapítható meg. Kétségtelen azonban, hogy a következő fejlődés, ha ily különbséget nem is teremtett, de legalább a meglevőt fentartotta, állandóan tovább fejlesztette.

Minden közösség az öröklött, generációról-generációra átszálló és növekedő testi és szellemi tulajdonságok, materiális szerzési módok, gondolatok, erkölcsök és rend által bizonyos meghatározott színezetet nyer, melyet a kultúra neve alá foglalhatunk. Ez azonban nemcsak az egyes csoportokat különbözteti meg egymástól, hanem magában az illető közületben is különbségeket teremt, az egyes individuumok életviszonyaira, képességeire nézve az életfeltételek sokfélévé változtatása által. Az egyesek individuális testi és szellemi helyzete mind nagyobb jelentőséghez jut így a közületben, melyet az egyes a legkülönbözőbb módon ismer el és használ ki. Így az egyes ember karaktere önálló jelentőséget nyer nemcsak saját életére, hanem az összesség életére nézve is.

Az eredetileg homogén csoportokon belül a munkaképesség, akaraterő és a célok különbségei következtében konfliktusok támadnak, melyek a közületet átalakítják és egységét megszüntethetik. Az egyes elválván a neki meg nem felelő közösségtől egy ideig folytathat külön életet, mint rabló, vagy remete, végül azonban mégis valamely organizált közösséghez kell megtérnie, vagy ha ez nem sikerül, akkor maga alkot maga körül új csoportot.

A szociális közösségeknek azon domináló formája, melynek lényegében egy tökéletesen önmagán nyugvó egység tudata rejlik, az állam. Az állami közösséget Meyer szerint nemcsak fogalmilag,

¹ Schurtz: Urgeschichte der Kultur, 98. o.

² Eduard Meyer: Über die Anfänge des Staats und sein Verhältnis zu den Geschlechtsverbänden und zum Volksthum. (1907.)

hanem történelmileg is a családon és hordán felül, mint az emberi társadalom első alakját kell felfognunk. Az állam fogalmához megkívántató momentumok, mint az akarat egysége, a jogrend keresztülvitele, katonai és politikai organizáció, az állami lét tudata stb., Meyer szerint mind megvannak már a nomád vadász-törzseknél is, igen gyakran meglehetősen kifejlett formában. A megtelepedett állapot, állandó terület felett való rendelkezés nem jelent szerinte semmit, mert az ember és a föld között mindig megvan a vonatkozás és a meghatározott terület semmiképen sem alkotó eleme az állam fogalmának.¹

Bizonyára közelfekvő gondolat, — mondja tovább, — azon időről, melyről semmi biztos adatunk sincs, következetesen elfogadhatni, hogy állam eredetileg nem létezett, hanem csak azon kis és legkisebb csoportok az eredetiek, ezek az állam előtti organizáció alakulatai, a molekulák, melyekből az állam létrejött az emberi fejlődés magasabb fokozatán. Így elfogadásra talált, hogy a görög phylé-k, vagy a római törzsi tribusok eredeti önálló törzsek voltak és a római állam ezen szuverén gens-ek szövetkezéséből vezethető le a családfők vezérlete alatt. Meyer szerint az, hogy a phylék, phatriák, tribusok és curiák, melyekről azt mondják, hogy nem voltak államok, hanem csak egy államnak, vagy törzsnek alsóbb, kisebb részei, és hogy ezek a történeti időben több város-államot, az ugyanazon totemmel bírók több törzset alkottak, csak bizonyítéka annak, hogy belőlük oly állami egység képződött, mely már előbb is több önálló állam-közösségre oszlott.¹ Meyer szerint tehát *az állam tulajdonképpen nem is keletkezett, mert épp úgy mint az ember teremtett, s így csak annak fejlődéséről, alakításairól lehet beszélni.*

Ezzel a felfogással szemben áll az a nézet, hogy az állam késői fejleménye az emberi együttélésnek, s a történeti fejlődés menetében éppen úgy mindig komplikáltabb alakot öltött mint az ember és az emberi élet. Ez alapon sok tekintetben visszatetsző, az állam nevet a primitív közösségekre alkalmazni.

Ludwig Stein előtt az állam magas, s éppen ezért későbbi kifejlődési formája a szociális evolúciónak. A vad állapotban, a barbarizmus első etapjei alkalmával olyan szociális aggregátum,

¹E. Meyer: I. m. 6. o.

melyet államnak nevezhetnénk, szerinte még teljesen ismeretlen. A nyelv, jog és erkölcsös formái, amint azok a kezdődő összehatás következményeképpen a szociális szövet tagosulására hatást gyakoroltak, elsősorban a társadalom alakítására hatottak ki, melyben azután sok generáció folyama alatt és összehatása révén, az integrációt előmozdító befolyások vezettek a magas, és finoman tagolt struktúrájú állam alkatához.¹ Így társadalom alatt értjük, — mondja Stein — mint Morgan (Ancient Society 6. o.) egy individuumokból álló és ezek kölcsönös összehatását szabályozó viszonyt, míg állam alatt a terület biztosítását, valamint az életnek és vagyonnak kívülről és belülről való védelmét célzó berendezkedést,²

Az osztályok és rendekre való szétválással a primitív kommunizmus megtörik, a gentilis társadalmi forma pályája megszakad és ekkor az állam keletkezése az egyetlen természet-törvényi lehetőségként jelenik meg a „bellum omnium contra omnes”-sel szemben.³

A mi irodalmunkban Pulszky Ágost tekint az első alakulatokul pusztán csak társadalmiakat, míg az állam oly magas fokozat, melynek már fő jellemzője van, s ez a kizsákmányolás. „A vérségi társadalom magasabb alakzataiban a szabadság, egyenlőség eszméinek semmi nyoma, sőt még az egyéniség sem domborodik ki határozottan; a társadalom alsóbb rendű tagjai, teljesen alárendelvék a családfőknek, a családfők maguk a képzelt emberfeletti erőkről, istenségekről táplált előítéleteknek, szokásoknak és hagyományoknak; alárendelt egyes egyedi tulajdonság, nem a független egyéni tudat létezik még ,csak a társadalom közössége mellett. A törzsi társadalomban ellenben az egyéni érték érzete megszilárdul a nemességgel és egészen szertelenné fejlődik a harci kalandok önkéntes vállalkozásain; de a korlátlan öniség, a szenvedélyes függetlenség, melyek a törzsekben élő és távol vállalatokba bocsátkozó barbárok sajátosságai, nem alkalmas tulajdonságok állandó társadalmi körülmények között; megszilárdulnak csak részben békés és jelyhez kötött foglalkozás mellett is, a tul-

¹ Ludwig Stein: Die soziale Frage im Lichte der Philosophie. (1897.) 106. o.

² U. o. 107. o.

³ U. o. 112. o.

nyomólag földművelést űző törzseknél, valamint a községi társadalmakban mérséklést lelnek azon szíves ragaszkodásban a szülőföldhöz és a saját hozzájárulással növelt intézményekhez, azon készséges alárendeltségben megszelídült közerkölcsök, dicsőséges múlt emlékei és a közönség jövőjéhez fűzött boldogulási remények iránt, melyekből a hazafiság közérületének és áldozatkészségének ezen családi ragaszkodásnál már sokkal átszellemültebb megtestesülése sarjadzik.”¹ Ekkor létesül a községi állam. Melyben azonban ő mindezek mellett már a fogyasztási vagyongyűjtés érdekét, az anyagi haszon kézzelfogható fogalmát tekinti fő mozgató erőnek.

Általában a szociológiának az az iránya, mely mindent a harcra, s az ebből eredő kizsákmányolásra épít, az államban szükségképpen magasabb társadalmi fejlettségnek megfelelő alakulatot tételez fel. Így Gumplovicz a családon, hordán, törzsen felül, a népeket tekinti az állami lét alanyául, mert csak mint államok állhatnak harcban a népek, „röviden, csak mint államok csinálják a népek a történetet.”² Így Oppenheimer, ki határozottan megkülönböztet állam nélküli népeket, állam előtti népeket, melyek már közelebb vannak az állami szervezethez, szóval állam nélküli állapot feltételezése mellett, csak magas társadalmi fejlettségű népekből származtatja azt le.³

Kétségtelen, hogy a hipotézisek világából kivezető út az, *mely az állami rendet már oly embertömeg alkotásaként tünteti fel, mely embertömeg összetartó egyedei egységes erővel tudnak fellépni, s egységük jellegzetességének megfelelő állami rendet képesek alkotni.*

S mindehhez nem szükséges a faji gyűlölet feltételezése és kizsákmányolásra törekvés, mint azt Gumplovicz és követői teszik. Tulhajtás mindent a faji gyűlöletre alapítani, azt az emberrel együtt adottnak tekinteni. Gumplovicz kétségkívül egyoldalú kutatásaival szemben sikerrel hozhatók fel oly tények, melyekből inkább a békés együttélésből fejlődő állami rend következethető. A természeti népek harcai legelő, marha és nő szerzés körül fordulnak meg főképp. Ausztrália száraz vidékein a víz és élelmi-

¹ Pulszky Ágost: A jog és állambölcselet alaptanai. (1885.) 113. o.

² Gumplovicz: Rassenkampf. (Innsbruck 1883.) 181. o.

³ Oppenheimer: Der Staat. (Die Gesellschaft, 14—15. k.) 15—30. o.

szerek azok, amiért legtöbbet harcolnak a benszülöttek. Ha azonban bő volt az esőzés, és a bunga-bunga fa gazdagon hozza gyümölcsét, ha felesleg van, akkor az idegen törzsek is együtt élnek a legjobb viszonyban.

Az indiánoknál is igen gyakori az együttélés egész törzsek között, főképp a munkamegosztás céljából.¹ A gyűlölet tehát alig játszik valamelyes szerepet. Az eredettől való harc állításával szemben meg tény az, hogy a felfedett történet előtti sirok leg többjéből hiányzanak a fegyverek, míg a legkülönbözőbb szerszámok ott lelhetők. Vannak továbbá természeti népek, melyek nem tudnak semmit a háborúról.

Az a harc már, mely területszerzésre irányul, anélkül, hogy csak a terület terményeinek szükséglet kielégítésre való felhasználásáról lenne szó, már oly néptömeg harca, mely államának helyet keres a földön. Ez a harc a legkevésbé a faji gyűlölet kifejlődése, hanem az életre való népek legfontosabb fényeként jelentkezik, mint hazaszerzés, honalapítás, melynek folyamán a legyőzöttek alávetése, az állami rend követelménye, mely uralkodókat és uraltakat tételez fel, kezdetben a maga nyers formájában, később a társadalmi élet differenciáltságának megfelelő formában.

Az államok kialakulása oly embertömeg műveként tekinthető csak, mely embertömeg a civilizáció és kultúra állapotában él, s ennek megfelelően az államiság nem csupán családi jellegű, azaz u. n. kiszélesedett család, mint békés típus, sem egyetlen uralkodó törzs durva elnyomásának megfelelő szervezet, mint harcias típus, hanem az „emberi élet körülményeit biztosító, nyugodalmat nyújtó, öncéllal bíró fejlődésre képes berendezkedése azon népcsoportnak, isaját jellegzetes tulajdonságai szerint.

A történetírás kétségkívül nagy nehézségekkel találkozik, mikor ezen népi egységek kialakulása előtti idők vizsgálatába fog. A található gyenge nyomok okmányokkal nem magyarázhatók, belőlük csak a valóság több-kevesebb erejével következtetni lehet.

Így az ember legősibb nyomait illető maradványokból következtetni lehet mint tényre, hogy az ember már akkor is társaságokban élt. Ugyanis kőeszközöket, a legrégebb kőkorszakból is csak ritkán leletek darabonként, hanem mindig nagy tömegekben: ahol egy kovaszerszám akadt, ott biztosan lehetett még többet is

¹ Ratzel: Völkerkunde. (1894—5. 2. Aufl.) I. 335., 468., 563. o.

találni. Dánia kagyló halmai valóságos raktárai ezeknek. Az ősember lakóhelyei is mind az együttélésről tanúskodnak. Dordogne mellékfolyóinak völgyeiben a sziklák telve vannak az ősember által lakott barlangokkal. A Genfi-tó partján eddig nem kevesebb, mint huszonnégy, a Bódeni-tavon harminckettő, a Neuenburgi-tavon negyvenhat leginkább kőkorszakbeli falu maradványát találták. Az együttélés ezen és még számtalan és folyton tartó felfedezésekkel szaporodó bizonyítékai mind az ember társias voltát igazolják. Arra vonatkozólag már most, hogy milyen volt ez az együttélés, nincsenek ily eredeti bizonyítékok, itt csak oly megállapítások lehetségesek, melyek azon a hipotézisen nyugszanak, hogy a ma élő primitív törzsek egyáltalán nem dégénérait utódjai az őslakóknak és ezek közvetlen megfigyelése egyenlő az ősember vizsgálataival, vagy legalább is pótolja az ősember együttélésére vonatkozó megismerés hiányait.

Az utazók, ethnografusok leírásai, a föld legkülönbözőbb tájain élő primitív népekről, elsősorban mind megegyeznek abban, hogy ezek a primitív emberek legnagyobbbrészt, de maguk között feltétlenül a legjobb indulatúak.¹ Ezután ami leginkább szembeötlő a primitív társadalmi életről adott felvilágosításokban, az a családi élet és a házasság rendkívüli bonyolódottsága. A legelső társadalmi alakulatnak ily zavaros formája mellett az utazók leírásaiból mindenütt csak az tűnik ki, hogy a hordái csoportosulásban, melybe esetleg több letelepült község is tartozhat, ezen közösségen túlmenő szervezetek nincsenek. Az egész együttélésben az

¹ Valósággal feldicséri Kolben (The present state of Cape of Good Hope. 1731.) a hottentottákat, kiknek jó tulajdonságai Darwinnak is feltűntek, s Tachart, Barrow és Moodie szintén megerősítik ezt. A bushmannokról Bleck jegyzett fel ilyen adatokat (A brief account of Bushmen folklore. 1875.) Bastiannál (Die Völker des östlichen Asien 1—6. k.; Die mikronesischen Kolonien 1900; Der Mensch in der Geschichte. 1—3 k. stb.) igen gyakran felhangzik a vad törzsekről, hogy azok a föld legbarátságosabb emberei. Ilyen helyzetet tár fel Fritsch is Afrika benszülötteiről (Die Eingeborenen Afrika's. 1872.) Ausztráliai törzseiről sem hiányoznak hasonló megállapítások. (Grey's journal of two expeditions of discovery in North-West and Western Australia. 184:1.). Finsch Neuguineáról (Neuguinea und seine Bewohner. 1865.), a mi bíró Lajosunk szintén a pápuákról (Természettudományi Közöny. 1903. dec.) Pritchard az Ausztráliai szigetvilág törzseiről (Polynesian reminiscences. 1866.) ír hasonló szellemben. Az eszkimókról is vannak ily leírások (Dall: Alaska and its resources. 1870. Rink: The eskimo tribes stb.).

alacsony fokú gazdasági szükségletek és érdekek hozzák magukkal, hogy nincs igény, mindennel megelégszenek, ennek következtében egyáltalán nincs szükség oly szervezetre, aminőt az individuális fejlett érdekek foka megkövetel. Sehol sincsenek továbbá élenkebben elkülönülő osztályok és rendek, alig lehet külön csoport-érdekről szó. Ily körülmények között egyenesen felesleges állami szervezetet még csak fel is tételezni. Az államnak itt nem lenne semmi célja, mert nincs miről gondoskodnia. A védő vagy támadó harcok is életszükségletekért folynak főképp, s ezért azokkal sem jár uralom kifejtés.

Igy ha a természeti népek együttélését bár csak elsődleges, vagy másodlagos államoknak tekintjük is, azokra nem illik az állam jelző oly értelemben, hogy az állam az együttélésben rejlő összhangtalanság elsimítója, rend teremtő, mert itt ily összhangtalanság nincs és öntudatlan rend van, mely megfelel a törzs erkölcsi és ismeretvilága fokának.

A mai primitív törzsek helyzetével egyenlőnek tekintve az őskor fejlődő embercsoportjainak állapotát, államról mindjárt kezdetben szó alig lehet, csupán együttéléstről, melyben az egyesek együtt maradnak közös leszármazásuk képzeleténél fogva, s mert a törzsi tag előtt nincs más, saját törzsén kívüli élet ismeretes. A történet folyamán tűnik ki tényleg, hogy mennyire más alapjai vannak az államnak, szemben a mai vad néptörzsek helyzetéből az állam eredetére vonatkozólag merített magyarázatokkal.

Állami rend már komplikáltabb társadalmi formák meglétével összefüggő, s mini ilyen nem kommunisztikus szervezetű hordák, törzsek által létesül, hanem az emberiségnek magasabb fokú töredékei, a törzsek halmazaként feltűnő népek szolgálnak kialakulásának alapjainul. A létérti küzdelemben a társadalmi ellentétek kiéleződése teszi szükségessé csak az igazi állami berendezkedést, miközben az állam az ellentétek kiegyenlítésére alkalmasan alakul ki, kezdetben nyers, később tartalmasabb formában, de mindenképen az alkotó tömeg jellegzetességének, általános szükségleteinek megfelelően. Az állami lét minden megelőző fokozata nem oly államiségot jelent, mint amilyen a történeti időben megnyilvánul, hanem ily fokozatok feltételezése csak ezen, a történeti időben létesülő államok alaptömegei kialakulásának, összeverődésének magyarázatára lehet alkalmas, mint láttuk, erre is részben hipotézis segítségével.

NEGYEDIK FEJEZET.

Az államok keletkezése népi alapon.

Az a hatalom, mely a természeti erők ellenállhatatlan szükségességével az individuumokat az állami lét összeköttetésében tartja, az ugyanazon néptörzsben, népben való tagságra vezethető vissza. Az emberek, eljutnak a legkülönbözőbb intézmények, mint a házasság, a birtok, annak örökölhetőségével a tulajdon, a munka joga, stb. létezésének állapotába, ami már állami rendet tételez fel, oly legfőbb hatalom létezését, mely minden ily intézmény létének körülményeit biztosítja, s egyúttal az egész összesség fennállásának, egyttmaradásának is eszközét képezi. Ha azonban csupán az állam szolgálna összekötő kapocs gyanánt a létesülő polgári társadalom egyedeinek összefűzésére, együtttartására úgy, — minthogy a kényszer, melyet kifejt, nem lehet teljesen ellenállhatatlan, — nem tudná megakadályozni, hogy az összesség maga magát igen gyorsan szét ne oszlatassa, részeire ne bontsa. Az ellenállhatatlan kényszer ereje sokkal inkább abban a tényben gyökerezik, hogy az összesség tagjai az individuumok és családok ugyanazon nemzetségűek, vagy ugyanazon néptörzsből valók legyenek; ez a közös összetartás teszi őket természeti egésszé, mely az állami rendnek egyedüli alapja lehet.

Eredeti államkeletkezés csak ezen népi alapon képzelhető, mely ha megvolt, az állam kialakulása bármily úton-módon is, feltéve, hogy a nép megfelelő körülmények közé jutott, létesült, valóban reális alapokra helyezkedett. Az államot alkotó néptömegben akár bizonyos öntudatlan képesség rejlett, mintegy együvé tartozásuk érzete által hajtva az államiságra, akár belátásuk révén hozták létre az állami rendet, közömbös, mert ezen fejlődési fokon a harmadlagos keletkezési stádiumnak megfelelő államban, elegendő volt, ha valamely emberi egyesület, (egyház, harcosok rendje, vagy más valamely osztály), illetve egy vagy több uralkodó személy tényleg állami funkciókat végzett s az állam fölényét és hatalmát fenntartani és biztosítani képes volt. Meg-

határozott állami rendnek azonban ekkor már feltétlenül léteznie kellett.

A törzsek összetartó halmaza, szövetsége, vagy hódítás által támadt összekapcsolódásaiban, volt uralkodó osztály, az egykori győztesek feltétlenül ide tartoztak, volt munkás- és szolgálóosztály, melybe bizonyára a legyőzötteket sorozták. Kezdetben meglehetett a tendencia arra, hogy minden osztály a maga eredetiségében egy eredeti törzs jellegét tükrözze vissza, különösen hódítás esetében, különben a vér rokonság alapján egyesültek, mert mint láttuk csak a vérrokonság, való vagy képzelt közös leszármazás tudata az, mely egy embertömegnek eredeti természetes egységet kölcsönöz, egyesíti őket közös cselekvésre, közös vállalkozásokra. A hódító törzsek összességének az egység tudata adott erőt és energiát a gyengébb törzsekkel szemben a győzelem kivására, ez az egységességi érzet abban a népben volt az államalapítás géniusza, a leghatalmasabb támaszték, melyen ma is a kiterjedt állami organizáció nyugszik.

Törzs alatt azon közös eredetből származó embertömeget értettük, melynek jellemzője a nemzedékről-nemzedékre átszálló közös leszármazás tudata. Minden törzs, más törzsszel való összetételődése előtt a másodlagos állam állapotában él, melyben még hiányzik az uralmi viszony kifejlett alakja. *A törzs inkább csak természetes fogalom, míg a nép magasabb, már politikai fogalmat fejez ki. A törzs létrejön az ember közreműködése nélkül, mint természetes faktor, a nép viszont a törzsek szabad iniciatíváinak eredménye, míg a primitív ember törzséhez van láncolva, mert előtte nincs más ismeretes, addig a népi tagi a vak szükségesség helyett a tudatosság bizonyos fokával cselekszik, midőn népéhez ragaszkodik, vagy elhagyja azt. Ez a tudatos, szabadabb cselekvés az a momentum, mely a kialakuló népiségeket a régebbi csoportosulások fölé helyezi.*

A nép képezi a történelem szempontjából is azon első nagyságokat, eredetileg adott elemeket, melyekre mint változatlan jellegű tényekre lehet építeni és továbbfejlődésüket követni.

Ezen embertömegeket, népeket, melyek tagjai kulturszükegleteik kielégítése végett már állami rendben élnek együtt, fel lehet fogni mint lelkileg, pszichikailag kiformált lényeket, melyekben sajátos erkölcsi ösztönök, intellektus, temperamentum, esz-

tétikai képességek a közös környezet és a történeti sors által mozdíthatnak elő és változnak. De ki lehet indulni szilárd, változatlan faji alapokból is, melyek dacára a különböző helyi vagy egyéb emberi befolyásoknak, lényeges részeikben állandóak, konstansak maradnak, amikor is egy nép össz-nívójában tagadhatatlanul meglevő eltolódásokat egy fajnak több mással való keveredéséből, többé-kevésbé alkalmas vagy alkalmatlan törzsek összeolvadásából kell magyarázni. E két ellentétes nézetnek csak legpregnansabb kifejezőit hozzuk itt fel.

Ihering „Vorgeschichte der Indoeuropäer” című művében azt mondja, hogy csak az individuumban születik az eredetiség, egy népnek tulajdonságai csak lesznek (angeworden), azaz a népi jelleg csak a történet műve, nem a természeté, és pedig távolabbi értelemben a területé, amennyiben ez a lakhely terének tartós geográfiai és fizikális behatásából azon területen elért és átélte eseményekből, a környező ellenséges nép zaklatásaiból, vagy a szomszéd kultúrnép egyes intézményeinek elfogadásából ered.¹

Iheringgel szemben Gobineau áll, ki a faji tulajdonságokat természetszerűleg mint valami szilárd és merev megváltozhatatlanságokat fogja fel, úgy mint azok a történelem előtti időben morfológiailag, pszichológiailag és szellemi vonatkozásokban kifejlődtek és minden látszólagos variációt, mely a történelemben mutatkozik, a faji keveredésre vezet vissza.² Nem a viszontagságok és a terület alakítják az embereket, hanem az emberek alakítják és küzdik le a területet és a viszonyokat. Ebből a szempontból tehát az összes nagy kultur eredmények, különböző egymást kiegészítő, sajátos tulajdonságokkal bíró fajok kedvező keveredéséből, és minden hanyatlás, politikai visszafejlődés helytelen faji összeolvadásból magyarázhatók meg: a történelmi sors alapja tehát az, hogy mily kombinációban és mérték szerint vettettek a különböző fajok egymással össze.

Azonban a faji jelleg legfanatikusabb védelmezőinek is meg kell engedniök, hogy a környezetnek és a történelmi sorsnak feltétlen befolyásuk volt arra a faji közösségre, már csak annyiban

¹ Ihering: Vorgeschichte der Indoeuropäer. (1894.) II. Bd. Das Problem der Entstehung der Volksart. 93. o.

² Gobineau: Versuch über die Ungleichheit der Menschenrassen. (Ford. L. Schemann. 1898.) I. k. 178. o.

is, hogy az egyesek kedély és lelki világa ezek következtében feltétlenül megváltozott, ha erkölcsi, intellektuális és temperamentumbeli képességeik azonosak maradtak is. De nem lehet fenntartani Ihering nézetét sem a népi jelleg határtalan módon való levésének kiemelésében. Ihering irányzatának is el kell fogadnia, hogy az eredetileg szerzett faji tulajdonságok teljesen el nem törölhetők, hanem az a népeknek mindvégig állandó javát képezi.

A közvetlen eredet kérdésére, annak pontos meghatározására pedig visszatérni itt sem lehet. Egy népnek faji tulajdonságait, avagy egyéb sajátosságait csak a történet egy meghatározott időpontjában, mint kimutatható, szilárdan adottat lehet vizsgálat tárgyává tenni és kultur problémák megvilágításánál faktorként tekinteni. Hogy mennyiben eredtek ezzel «szemben energikus jelleg vagy lanyhaság, kötelességérzet, vagy korrupció vagy bármely más jegyei a népi jellegnek természetes alapokból, mennyiben azok faji keveredés, vagy külső viszontagságok, behatások következményei, az éppen úgy vizsgálandó, mint az egyes ember megítélésének megfelelő kérdések. Amily kevésbé különböztethetünk az individuummal vele született erkölcsiség és erkölcstelenség és a nevelés által beléajtott erkölcsiség és erkölcstelenség között, valamint ismét a pszichológiai átlag eredményeket illetőleg, hogy mi volt a későbbi sorsnak és helyi befolyásoknak hatása erre, — épp oly kevésbé mondhatunk biztosat arról, hogy egy bizonyos nép tulajdonságai, képességei az ősi eredeti idővel, mint akkor szerzett tulajdonságok jelentkeznek-e, az ismeretlen primitív idők eredményeképp, vagy történelmileg tisztán előttünk álló helyzetbeli körülmények, események eredményei-e.

Breysig erre nézve azt tartja, hogy „a föld messze terein eloszolva, ugyanazon időben számos nép és törzs élhetett egymás mellett, mindannyian egyenlően régieknek tekinthetők, fejlődésükben ugyanannyi idő telhetett el, de, és ez a momentum talán a legfontosabb adat minden történet írás, az általános anthropologiai és ethnologiai felismerésre nézve, ezek *ugyanazon utat fejlődésükben különböző tempóban tették meg*. Ha nem bizonyítható is az a tétel, hogy a föld összes népei eredetileg nem nagyon különbözhettek egymástól, mégis sok valóságot rejt magában. Ez esetben csak azt kell elfogadnunk, hogy a kifejlődési lehetőségek,

melyek az emberiség története ezen embrionális stádiumának népi csiráiban (Völkerkeimen) rejtettek, voltak különbözők. A természeti behatások, éghajlati és talajbeli különbözőségek már korán messzemenő szétágazást, egy kvalitatív differenciálódást hoztak létre.”¹

A kvalitatív differenciálódás révén beálló külön jellegük következtében a népek megkülönböztethetőkké válnak egymástól, mindegyik kidomborodó karakterrel bír, mely nyelvben, erkölcsben, vallásban, képzettségben, jellembeli tulajdonságokban lép napfényre. Így a történelmileg adott államok különbözőségei, eredeti alkotmányi alakzatai, bizonyos mértékben tagjaik lelki tulajdonságaiból, temperamentumából, s egyéb képességeiből magyarázhatók meg főképen. A létrejött állami berendezkedés tagjai fellett való hatalmának ereje, az állam koncentráció ereje, azon fokban létesül és irányul, mint amily mértékben az államalkotó nép egyedei, engedelmességre, alárendelődésre, önfeláldozásra alkalmasak a közös célokkal szemben, amennyiben azok ezen ténykedéseikben együtt érezni képesek. Az állam által maga elé tűzött feladatok módja és keresztülvitele kifejezi nemcsak azon objektív behatásokat, melyeket a nép kívülről átvesz, hanem azon törekvéseket is, a vállalkozási kedvet, az akarati iniciaívát, mely ezen néptömeget, vagy legalább annak egyik osztályát minden oldalról lelkesíti.

Mindamellett azonban azon tény következtében, hogy népek jönnek létre és pusztulnak el, új tulajdonságokat vesznek fel és könnyen vetkőznek le, ez a népesség nem teljes megállapodottság; megvan ugyan benne az emberinek valamely sajátos eszméje, rendszerint ezzel együtt a vérnek, nyelvnek egysége, s minden esetre a jóról és rosszról, a szépről és hasznosról, a jogosról és jogtalanról, az Istenről való fogadalmaknak közületi, nem egyéni létrejötte, a gazdasági és szellemi munkának a nép szempontjából való felosztása,¹ meg lehet az országlás helyzete is, de mindezekről nincs az egész népnek még tudata, a népet alkotó összes egyesek a célok megvalósításánál nem működnek mind közre, s minthogy az összesség nem érvényesül úgy, hogy az emberiségnek

¹ Kurt Breysig: *Altertum und Mittelalter als Vorstufen der Neuzeit.* (1901.) I. 20. o.

¹ Concha: *Politika.* I. 66. o.

érdeke fűződnek ezen népi sajátosságok fennállásához, azért a népi államok könnyen bomlók, az emberiség minden nagyobb megrázkódtatása, kára nélkül szerte foszlók.

A népi lét ugyan, a maga fogalma szerint, az állam teljes tartalmának megfelelő alapot rejt már magában, — épp oly reális alapul szolgál az állam keletkezéseknél, mint a nemzet, mert fel sem tételezhető, hogy a történeti állam alakulások kezdetén is meglegyenek azon igen finom és komplikált, a tudatosság magas fokának megfelelő momentumok, melyek a nemzet jellemzői, annál is inkább, mert ezek csak hosszas történeti fejlődés teremtményeiként jelentkeznek, — de mint ilyen, a nép még fejlődésre hivatott alap, s csak ha elérte a nemzeti lét fokát, létesül állama is úgy, hogy öncélt képez, s a szilárd állandóság; az emberiségre nélkülözhetetlen érték tényezőjekép szerepel.

Az ókor államai mind népi alapon keletkeztek, s közülök, már a legrégebbiekek közül is, nem egy magasabb foknak megfelelő nemzeties jellegre is szert tett. Ez a nemzeti lét azonban igen primitív formában jelentkezik, amennyiben mindenik csak a maga különös sajátosságában látja az általános emberit, csak magában az értékest, míg rajta kívül minden nép, sajátosságaival együtt, barbár, értéktelen, pusztulásra méltó. Az öndicsőítésben, büszkeségben, mások megvetésében jelentkezik a nemzeti eszme, míg a kialakuló állam éppen ennél fogva, az alapjául szolgáló, létesülése alkalmával tetteivel közreműködő népen kívül minden idegent leigázva, rabszolgai állapotban tartani törekszik. Mindez magyarázatát leli abban, hogy az első összeverődő népcsoportok eredeti kialakulásukban csak saját erejükre támaszkodhattak és minden intézményükben újat, addig nem létezőt alkottak, e két momentum méltán szolgálhatott büszkeségük, illetve minden idegen nép megvetésének, ha lehetett leigázásának indítékául. A későbbi népek már egy adott, feltalált, mások által létrehozott és fejlesztett kultúrtevékenységgel tele világban jutnak érvényesülésre, midőn már az öndicsőítésre nincs annyi alap, mint előbb, a rabszolgai leigázás is megszűnik, s helyett a meglévő intézmények folytonos javításával, a társadalmi különbözőségek tompításával közelednek a nemzeti állam léte felé.

A történeti fejlődés kezdetén turáni, hamita és szemita népek alkotnak először államot. És pedig két államalakulás törté-

nik: egy régibb, Mezopotámiában és egy újabb, melynek kultúrája talán már innen kölcsönzött, Egyiptomban.

Az ezen helyeken kialakuló államok előtt apró törzsi királyságok állanak fenn. Mezopotámiában játszódik le ezen apró törzsek egyesülése nagyobb egységgé először, s létesül az első állami berendezkedés, valamint határozott eszmei és művészeti világ a tömörült népcsoport között.

Hammurabi törvényeiben már oly jellemző vonások lelhetők fel, melyek csak fejlett népi egység alapján létesült államban valósulnak meg. Hammurabi, „Babilónia napja”, mely sugarait Sumir és Akkád földje felett árasztja szét, midőn a jogot biztosító, a rosszat és gonoszat megsemmisítő, a hatalmasokkal szemben a gyengét védő állami rendet létesíti, akkor oly egységes néptömegnek kellett ott léteznie, mely széthúzó törzsi különbözőségek, a végső kérdésekben ellentétes érdekek nélkül való, s minden oly képességgel rendelkező volt, melyek ily intézmények alapjául, s állami rend alapjául szolgálhattak. Babilónia egyszersmind a kultúra parthenogenesise színterének is tekinthető, amennyiben az egységes népi alapból oly kultúra támad, amely minden idegen befolyástól ment, s a szilárd államiság révén a világ első hatalmas kultúrájává fejlődik, mely hatásában eddig még fel nem derített határokig terjedhetett szét.

Egyiptom szintén apróbb törzsek, a Nílus déli és északi folyása mentén lakó néptörzsek egyesüléséből keletkezett. Amint a népi egység megvan, az állami berendezkedés sajátos módon alakul. Az isteni majesztással körülvelt fáraó és a papság oly állami mechanizmust létesítenek, mely az egységesség és ritmikussága által tűnik ki, az emberi élet összes mozzanataira nézve irányítási tartalmazván. Éppen ebben rejlik szívóssága a mezopotámiai állammal szemben.

Ugyanis sem Babilont, sem Egyiptomot nem kímélték meg barbár törzsek betöréseiktől. Babilont előntik a kanaánok, azután turáni vagy turánizált elamiták, majd sémita aramiták, chaldeusok lesznek felette úrrá, végül a médek és az árja perzsák alapodnak meg területén. K. e. 1400 és 1000 között asszírok nyerik el az uralmat Kis-Ázsiában, Babilon egészen jelentéktelenné válik.

Egyiptomban berber, äthiop, hyksos, etrusk, jon betörések

váltakoznak, melyeket később az asszírokéi követnek. A Nílus völgyét azonban mégsem befolyásolták annyira idegen hódítók; közülök csupán a hyksosok tartották fenn magukat tovább. Egyiptom mindig vissza tudta állítani a birodalom egységét és jobban meg volt a lehetőség az idegenek beolvasztására. Ezt szolgálta a papok által vezetett, pontosan működő állami szervezet. Mikor azonban a fejlődő étellel szemben a papság féltve ügyelt művére és annak perpetuálása volt minden törekvésük célja, akkor mintegy önmaga által vált lehetetlenné az egyiptomi állami rend.

Mezopotámia és Egyiptom államiséga az emberiség további fejlődésében a példaképek. Megdőlésük más népek államiségra törekvésének következménye főképp. Négy árja fajú nép létesít államot: az indiaiak, perzsák, görögök, rómaiak, — két sémita: a feníciaiak és zsidók, — két turáni: a kínaiak és etruszok. Ezen kívül apróbb népek is alkotnak államot, mint az áthiopiaiak, hethiták, armeniaiak, de nagyobb jelentőséget elérni nem tudtak.

Indiában a kasztokra osztott társadalom tulajdonkép különböző népek összetételéből alakult, úgy hogy a hódító néptörzs minden irányban elkülönítve tartván magát, a vezető foglalkozásokat tölti be, az egyházi és harcosi kasztot képezi, míg a legyőzött népeket az alsóbb kasztokba szorítva tartja vissza. Erre irányul az állami berendezkedés, melyet itt is a papok vezetnek, a király teljesen az ő befolyásuk alatt áll.

Az indiai osztály állam nyersége felett magasan álló államiséga a kínai.

Kínában a császár a nép beleegyezése és összhangzó akaratára folytán földi helytartója az istennek, feladata a béke biztosítása, a jog fentartása, a rend védelmezése. Mindezen isteni misszió mellett is, mégsem papi funkcionárius, mert isteni rendeltetését a népakarat korlátozza. Schu-Kingu és Mencius tanáiban, s iskolájuk felfogásában, tisztán kifejezésre jut e gondolat. A kínaiak tisztelték császárukat, de nem imádták és a számos dinasztia változás mutatja, hogy a nép császáruját mindjárt letette, ha az a megvont határokat túl lépte. Nagyon is földhöz ragadt természete volt ennek a kínai császárságnak. Confucius szerint: „Khang-Kao így szól: az isten rendelése, mely a fölséget egy em-

bérre ruházza, nem visszavonhatatlan.”¹ „Szeresd meg a nép szeretetét s megszerzed a császári uralmat, veszítsd el a szeretetét s elveszíted a császári uralmat is.”² Az állam eredeti szerződésben áll az ég és a nép között. Nem a császár állítja utódját, hanem az utód ajánlja magát a népnek. Az ég a nép szemei által néz és a nép fülei által hall.

Az állam alapja mindenben a nép, a császár csak az isteni bölcsesség megtestesítője, mellyel a népet kormányozza, úgy az erkölcsi biztosság, mint a fizikai jólét körülményeit valósítja. A birodalom maga a szorosán vett császári államból, melyet az „ég fia” maga kormányzott és vazallus államokból állott. Ezeket a császári államot környező területek idegen népei képezték, melyeket a császár nevében az ő akarata szerint hűbéres urak kormányoztak.

Japán sziget állama, K. e. 600 körül, mikor Jimmu Tennos trónra lép és dinasztiát alapít, indul fejlődésnek, mikor a szigetek törzsei egyesülnek, az apró uraságok letörnek.

A perzsa állam perzsák és médek egy néppé alakulásából emelkedik ki. Az Achemenidák királyai népi királyok, kiket szülőföldjükön temetnek el, s kik ott építik rezidenciájukat, Persepolist. Nagy Sándor legyőzte Perzsiát, elseperte az Achemenidák dinasztiáját, s ezután idegen uralom nehezedett az országra, először a nagy macedón utódok, a Seleucidák, majd a parthus perzsák alatt, mégis a majd száz éves idegen uralom után kitör a nép, s ismét visszahelyezi trónjára az achemenidák népi dinasztiáját. Itt is tehát az államkeletkezés a különböző törzseknek néppé való egyesüléséből ered, s a népi egység kiküzdí magának a megfelelő jellegű uralkodás biztosítását.

A feníciaiak kereskedő állama K. e 1500—1000 között éri el tetőpontját, a IX. században kiválik belőlük egy népcsoport, s Tunisz földjén Karthágót alapítják.

Júdeában a törzsek egyesülése teremtette meg azt a népi komplexumot, mely a királyság alakjában állami létre vezetett, habár továbbra is két egyenlőtlen rész, tíz törzs és két törzs kapcsolata tartotta fenn magát. A száműzetés és idegen uralom azonban szinte egészen eltüntetik ezt a tagosulást és a babiloni fog-

¹ Mencius: Ta-hio X. 10. o.

² U. o. X. 5. Janet: A politikai tudomány története. I. 78. o.

ságból való visszatérés után elő áll egy kis, de annál egységesebben összetett, összetartó szellem által áthatott állam, melyben ettől kezdve valódi sovinizmus és fanatikus idegen gyűlölet uralkodott. A zsidó állam tulajdonkép K. e. 450—150 között alakult ki, s fősajátossága az volt, hogy a nép tudatában mélyen élt, hogy ők Isten kedvenc népe.

míg a pogányság legmélyebb gondolkodóinál sem tűnnek fel a világnak abszolút isten által való teremtését illető gondolatok,¹ addig a zsidóság istennek abszolút egységét tanítja, ki a világ teremtését keresztül vitte és az embert saját alkatára megteremtette, így a zsidó ember a büszkeség és szabadság bizonyos öntudatával rendelkezett, mely istenben látta forrását s egyszerűsmind határát. A zsidó államról állítható, hogy az istenbe vetett túl bizalom műve; ebben volt ereje, de gyengesége is.

A Talmud, melynek kezdetei a makkabeusok idejére nyúlnak vissza, s K. u. 500 körül fejeződik be, betetőzi az ezen hitre alapított egységet.

Miután azonban Hadrián elpusztította a jeruzsálemi templomot, megkezdődik a szétszóródás. De Titus idejében Róma erőszakos fellépése által felkeltetett ellenállás érzete, továbbá az eredeti vallási különleges helyzet, mely államuknak is erőt kölcsönzött, a zsidó népet annyira erőssé tette, hogy az többé tönkre nem volt tehető. Vallásával együtt helyezkedik el a zsidó nép a legkülönbözőbb államok keretébe, s ezzel tudja fenntartani sajátosságait, minden beolvadás ellenére.

Keleten már befejeződik az államalakulás menete, mikor Európa államainak története megindul. Már évezredek múltak el Ázsia és Egyiptom népei felett, ott már meglehetősen megállapodott alkotmány formák létesülnek, rendszerint papi szervezetű államok és despociák, mikor Európa az őskor homályából államaival kilép. A Balkán és Appenini-félsziget színtere az első államalakulásoknak.

Görög földön a mykenei kultúra, valamint az olaszországi kutatások is a hordaszerű vérségen nyugvó törzsi együttélések bizonyítékait nyújtják az első időkről. Homeros azonban már a kez-

¹ Hildebrand: Geschichte und System der Rechts und Staatsphilosophie. I. k. 9. o.

detnél magasabb, már valóságos népi államiséget ír le, s az etruszk állami rend is magasabb fokú, mint a hordái, törzsi együttélés. A görögöknél phratriák és phylék bizonyítják főképp az előző együttélést, mint Rómában a tribusok, illetve a kúriák.

Az államterület kezdetben egy-egy városra szorul. Az államhatalmak megfelelő szétválása a város-államokban található fel először. A synoikizmos is nagy szerepet játszott úgy a görög földön, mint Itáliában. Együvé telepedés, közös tanácskozási hely létesítése, külön városi nyáj, a közös védelem szüksége és ennek vezetője, a közös vezér, egy Thezeus, egy Romulus képében, a mondatát valóvá téve nyilvánul meg a kialakuló államban.

Az első államalkotó népek közül a görögség emelkedik fel a legnagyobb magaslatra az állami lét, valamint a kultúra terén. A görög nép volt az, mely az összes keleti népek között szakított a kaszt-rendszerrel vagy a kaszt-szerűen tagozódó társadalmi alakulással, szabad polgárságot alkotott, az állami életben szabadságot és bizonyos fokú egyenlőséget teremtett.¹ A görögök már mind egyenlően szabadok, közöttük nincsen oly felkülönülő társadalmi tagozódás, mint a többi keleti állam uralkodó népeiben. Következménye ez főképp annak, hogy a legtöbb görög törzs, ha csak lehetett külön államot is alkotott, melybe alig tartozott más görög törzsbeli, hanem csak idegen, barbár, s ezek lettek az alávetettek. Viszont ha több görög törzs toldott össze, akkor megvolt a társadalmi elkülönzés a görögök között is. A sok görög állam tehát az egyes görög törzsek szabadságának biztosítójaként tekintendő. Habár azonban a nép kebelén belül a törzsi lét maradványainak megfelelően alakultak ki az egyes kis territoriummal rendelkező, vagy város-államok, melyek mindegyikének saját alkotmánya volt, függetlenül a másiktól, mégis a népi lét jellemzői, a közös származás, a kultusz azonossága összetartotta az egyes törzseket, védelemben vagy támadásra egyesítette azokat. Mint Aristoteles mondotta, a barbárokkal szemben mint nemesebb fajt tekintik magukat,¹ és Platon is kifejezte, hogy az egész görögséget vérrokonok nagy családjának tekinti.

¹ Laurent: *Historie des droits des gens*. 2. k. La Grèce. Introduction. 1. o.

² Aristoteles: *Politika*. I. k. 2. f. 19. §.

Platon és Aristoteles ezen kijelentéseiben benne van az államról való felfogadásuk fő jellemzője, midőn annak feltétlen alapjaként a népi egységet hangsúlyozzák. Platon különben az első, ki az állam személyi mivoltát vitatja. Az államot nagy emberhez hasonlítja, melyben feltalálhatók mindazon fizikai eleinek, mint bármely más individuumban, csak hogy nagyobb szerű kialakulásban. Az állam élő egység, mely részekből áll ugyan, mint az emberi egyén, de melynek részei egymáshoz illők, egymásra utalják s mindnyájuknak közös céljuk s egy középpontjuk van. A polgárok viszonya az államhoz olyan, mint az orgánum és organizmus közötti viszony. Mint az orgánumnak is csak addig van értéke, míg az 'egésznek része, úgy az emberi is a plátói államban csak mint polgár bír értékkel.

Platon államában tulajdonkép az igazságosság természetét kutatja, s így az állam személyi volta az állam céljára vonatkozik. Az államnak igazságosnak, jónak, erényesnek kell lennie, s az alkotó részeinek, az egyes embereknek az a kötelessége, hogy az igazságosságnak létrejöttét előmozdítsák. Igazságossággal, bölcseséggel, vitézséggel csak az egyesek bírnak, már most ezeket összeillesztve kész az állam.¹

Aristoteles ezt a gondolatmenetet tovább folytatja. Az állam oly személy, mely önmagában bírja célját s önmagának 'elég. Ebből következik, hogy az állam természetes alakulat; mert ha az ember rendeltetésében gyökerezik, szükségkép természetével is egyező. Sőt az ember természete egyenesen csak az államban tökéletes, mert egyedül az állam oly társulás, melynek magán kívül más célja nincs. Ismeretes tana, hogy az állam már polgárai előtt létezik, azon alapul, hogy az egész, az összesség előbb gondolandó, mint a részek. Organum és organizmus viszonyából tehát épen azt a következtetést vonja le, hogy milyen legyen az egyesnek a közhöz való viszonya. Mivel államon kívüli lét az egyesre nézve nincsen, Aristoteles úgy nyilatkozik, „hogy, aki valamely állami közösségnek tagja nem lehet, vagy pedig önelégültségében arra nem szorul, az nem lesz az állam felemé, hanem az vagy

¹ Platon: Politika. II., III., IV., V. k.

állat, vagy Isten.”¹ A tömegbe minden egyén beleviszi erényeinek, okosságának illető részét és az egyének egyesülvén, egy emberré lesznek, kinek számtalan keze, lába, érzéke van, s ezekhez természetesen arányos esze és erkölcsse is van.²

Az államról való ily magas fokon álló gondolkodás csak oly körülmények között képzelhető, midőn az állam alapja egységes néptömeg, s nincs nyers behódolásra kényszerítő uralom jelen. A sok rabszolga, mely egyes görög államban fellelhető, például Athénben Perikles korában mintegy 400.000 rabszolga a 20.000 szabaddal szemben, tisztán az államalkotó görög nép, illetve törzs erejében, a rendet fentartani tudó képességében rejlik. Az ókori világ nem képzelhető el a rabszolgaság nélkül, midőn minden állani csak a hódító népé, csak annak számára biztosítja a szabadságot s minden más népbeli csak szolgálatukra lehet alkalmas.

A görög államfejlés kezdetén minden görög törzs állami létre törekszik, mely biztosítja számára a szabadságot, ez okozza a görög világ szerte szakadozottságát főképp. Az egységes irányú fejlődésnek ez természetesen nem kedvezett és az egyes görög államok között véres harcok szülője lett. A fajilag, nyelvileg egységes 7—8 millió görög, hatalmas ipar és kereskedelemmel rendelkező kultúrájával, mely az akkor ismert világ összes terein megjelent termékeivel, nem képes egyetlen állam keretébe elhelyezkedni éppen azért, mert a kezdettől fogva elkülönült törzsek szabad államiságukról lemondani nem akarnak, egységet teremtő, megváltó tirannusban nem bíznak, bárhog is epekedik ilyen után egy Demosthenes, egy Isokrates, egy Gorgias stb. Az apró görög államok nagyon is hozzá forrtak népükhöz, s ha később ettől eltérések fordulnak is elő, ha Meyer szerint bekövetkezett legyen is az az állapot, hogy „az egyes államokat nem az a nép hordozza, melyet a politikai fejlődés véletlensége folytán pillanatnyilag az államok felöllelnek, az alattvalónak, hacsak az egyes ember, vagy a község személyes haszna nem fűzi hozzájuk, mi érdekük sincs az állam fennmaradásában”³, akkor már olyan állapotban van a görögség, melyet jobban, mint az egykorú Plato, nem lehet jelle-

¹ Aristoteles: Politika. I. k. 1. f. 1. §.

² U. o. III. 6. f. 4. §.

³ Ed. Meyer: Kleine Schriften. (Halle 1910.) 257. o.

mezni: „hogy a hellének a barbárokkal harcban állanak, az természetes; hogy azonban a hellének egymás között, egymás teilen harcolnak, ők, akik a természettől fogva testvérek, úgy ez azt mutatja, hogy a hellén népcsalád beteg . . .”, minden oldalon szűnőben van a hazaszeretet.”

K. e. a negyedik század már ilyen állapotokban tünteti fel a görögséget, s a helyzet nem javul, a görög világ elvész, partikularizmusa következtében.

A görögség nem gondolt lakó területeiktől északra és északnyugatra eső vidékek közvetlenebb birodalmukhoz való kapcsolásával, ehelyett Sicilia, Karthago felé fordult erejével. Így a Balkán félsziget északi részein egészen a negyedik századig az ott élő és betelepülő törzsek szétszórtan, a primitív állami lét körülményei között éltek. Macedónia emelkedik ki a különböző törzsek közül, az illírek és thrákokkal való folytonos küzdelme következtében, mely erélyes kormányzást és háborúban korlátlan hatalmú fővezért, királyt tett szükségessé. A görög kultúra emlőin felnövő tagjai a macedón uralkodó családnak, már szervezik az államot, s mikor a görög nép széthúzásában végső gyengeségéről tesz tanúságot, akkor az addig figyelembe sem vett északról jön a hódító s nagyobb nehézségek nélkül lesz Nagy Sándor Görögország ura. A macedón állam és túlságos terjeszkedése azonban közvetlenül a nagy hódító személyiségéhez tapadt s nélkülözvén az állami lét alapjául szolgáló népi egységet, gyorsan szerte is foszlott.

A görög nép Nagy Sándor macedónjai után római légiók uralma alá kerül, nem tudja egyszer sem sikerrel összemérni erejét hódítóival.

A görög államfejléssel éppen ellenkező Róma államiságának alakulása.

Itt az erők szétosztása helyett kezdettől fogva hatalmas centralizáló hajlandóság létezett. Az állam keletkezéséhez az első lökést két törzsnek, a Tities-ek és a Ramnenses-ek egyesülése adja meg, kik együtt a legrégebb római népet, a Quirites-eket képezték, ezekhez járult harmadikul a Luceres-ek csoportja. Később a plebeiusok polgárjogot nyernek, s a latin háborúk eredményeképp Latium lakossága is legnagyobb részt módosult polgárjogot kap (civitas sine suffragio). Amikor pedig a jus civitatis, és jus Latii mellett a jus Italicum is helyet foglal, akkor

már egész Itália nagy állam képét tünteti fel, melyben Róma uralma, egységes törvényhozás, ugyanazon erkölcsök és egy nyelv alapján, elfogadásra talált. Róma közvetlen területi növekedése a tribusok szaporodásával arányos, vagyis az először megszerzett területek lakói mind belekerülnek az állam polgárai sorába. A meghódított Itáliában már harminchárom tribus van. A görög partikularizmussal szemben a polgárjog kiterjesztésének egységesítő tendenciája a római állam fő jellemzője.¹

Az ebből fejlődő egység adta meg azt az alapot, melyből Róma jövődő politikája meríthetett. Pedig ez Vergilius jellemzése szerint nem volt kisebb igényű, mint uralmuknak a többi népek felett való kiterjesztése, a békének mindenfelé való eljuttatása, levertén a békerontó büszke népeket.²

Tacitusnál hasonlóan élénk kifejezésre talál a római politika történeti küldetése, mely szerinte is abban állott, hogy az összes önálló népi életnek uralmuk alatt való tartásával az egyetemes emberi biztosítassék.³ Szilárd alapokra támaszkodva tehát megindulhattak a hódítások minden irányban, annál is inkább, mert majdnem mindenütt törzsileg szétszakadozott népességgel találkoztak a zárt légiók. Könnyű volt ezek felett hatalmi organizációt teremteni, Gallia, Iberia, az afrikai tartományokban könnyen gyökerezett a romanizálás. Lépésről-lépésre terjed a római kultúra, melynek főcélja megnyerni az idegen népeket az abban való, — a részükre biztosított polgárjog által, — egyenrangú tagságra. Eltűnteknek látszanak a faji és vallási viszályok, niert ekkor, mint Rryce mondja, „minden nemzeti különbség belemerült a közös birodalom eszméjébe. A római polgárjog fokozatos kiterjesztése a kolóniákra; az egyenletes és kiegyenlítő római jog hatása; a kormány egyenlő nyomása valamennyi alattvalón; az áru- és rabszolga kereskedelemből eredő népför-

¹ Willamowitz-Niese: Staat und Gesellschaft der Griechen und Römer. (Berlin 1910.) 213. o.

² „Tu regere imperio populos, Romane memento Hae tibi erunt artes pscisque imponere morem Parcere subiectis et debellare superbos.” (Aeneis VI. 851—859.)

³ „.....nam pulsus, quod di prohibeant, Romanis, quid aliud quam bella omnium inter se gentium existent?” Hist. IV. 74.

galom lassanként mindjobban egybeolvastotta a különböző népeket.”¹

Róma fénykorát éli akkor, midőn a centralizáció, az egységes jogi rend és az egyenlőség eszméi közrehatásával, a latin nyelv és kultúra távol vidékeken aratott asszimiláló diadalai mellett, az állam legjobban összeforr népével. Ennek az időszaknak állama az, melyet a történetírók a nemzeti állam példaként hoznak fel. Valóban ez a római világ a legközelebb állott a nemzeti állam állapotához, úgy homogénnek tetsző anyagát, mint intézményeit átlengő szellemét tekintve.² Minden azonban csak addig tartott, míg a római hatalom tetőpontján állott s a legyőzött népek büszkén vallották magukat rómaiaknak. Amint ez szűnőben van, amint a császár kezében összegyűlt hatalom nem támaszkodik többé a nép nagy tömegének összeműködésére, hanem csak a légiók hűségére és bátorságára, amint meggyengül az ősi vallás, megkezdődik Róma pusztulása, is. Nagy mértékben hozzájárult ehhez a keresztény vallás minden irányú terjedése, az ősi pogány hit leromlása. Ugyanis Rómában is a vallás az állam gerince volt. A római istenek az állam istenei, az összes politikai intézmények a vallás megszentelésére, megerősítésére szorultak. Annyira összeforrott jellegzetes vallásával az állam, hogy amint idegen elemek, idegen istenekkel letelepednek a városba és megrendítik az eredeti, állami intézményeket átszövő vallást, megindul a világot átfogó állam pusztulása. A római államnak is tartalmasságot, világhódító hatalmat csak a római nép ereje adhatott, vallása, etikája és joga által edzve. Amint itt hiányok állottak be, az állam sem állhatott fenn tovább.

Róma világhatalma, mely legutóbb csak az erőszakból tudott meríteni, belső ereje kikapadván, előkészítette a hangulatot és a lelki atmoszférát a kereszténység számára, mely végül diadalmaskodik az eredeti pogány államvallás felett. A kereszténység felvétele azonban ép oly gyengítőleg hatott Rómára, mint pusztulásának

¹ Bryce: A római szent birodalom. (Ford. Balogh Ármin. 1903.) 5. o.

² „Egész határozottan lehet azt mondani, — mint Jászi kiemeli — hogy a modern államalakulatok abban a mértékben alakulnak ki, amelyben a középkori szerveződést a római birodalmi szerveződéssel voltak képesek helyettesíteni”. Jászi: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. (1912.) 42. o.

másik oka, mely abban állott, hogy a világ uralom a római állam jellegét egészen megváltoztatta. Az egységes Itália helyébe, igen heterogén népcsoportok összetevődése lépett, s ezzel kapcsolatban az eredeti alkotmányos állam, abszolút állammá változott. Már nem segít Caracalla alatt (212 vagy 214) a polgárjognak az egész birodalomra való kiterjesztése. Róma uralma megtörik pályáján, úgy a világ összes népeinek védelmezési tendenciáját illetőleg, mint azoknak egy államban való összetartása tekintetében is. Mindennek helyébe lép, az eddigi uralom alatt álló, valamint új, erős jellegű népek önirányú berendezkedése, a népi princípium tulajdonképeni első hatalmas kitörése.

A görögök, habár a római polgárjognak szintén részesei voltak, mégsem váltak úgy át rómaiakká, nem veszítették el annyira népi jellegüket, mint a többi meghódított népek. Ők megmaradtak görögöknek, erkölcsükben, nyelvükben és gondolkodásmódjukban, magasabb kultúrájuk volt ennek legfőbb oka. Ily körülmények között, midőn a római szellem szünőfélben volt, s az ifjú erős barbár népek kiszabadulnak annak bűvköréből, a birodalom részekre szakad. Róma éppen túlságos expanziója következtében mintegy maga magát tette tönkre, amennyiben az általa féken tartott népek lettek azok, melyeknek káoszában maga is elveszett. Először csak két részre szakad a keletrómai és a nyugatrómai birodalomra, (395) Az előbbi részben élénken hatott a meg nem szűnt görög szellem, s így fennmaradásának biztos alapja volt, addig az utóbbi rész, döntő népi alap hiányozván, rövid idő alatt különböző hódító germán népek zsákmányává lett, (476.)

Róma világbirodalma területén fellépő, illetve felszabaduló népek mind államalakulásra törekszenek. Nagy mozgalom támad ez irányban.

Egy-egy népi egyéniség állami létre emelkedik, de helyzetét megszilárdítani nem tudván, lesülyed, s újabb népcsoportoknak ad helyet. Így alakítanak egymásután a vandálok, suevek és alánok három monarchiát az Ibér félszigeten 409-ben; a vandálok egy államot Afrikában 429-ben; 414-ben a burgundok alkotnak államot Galliában; 416-ban a nyugati gótok alapítják Aquitániát Déli-Galliában, majd a nyugati gótok a suev állam romjain alkotnak új államot az Ibér félszigeten; 433 után kialakul a hunn birodalom Attila alatt; 450-ben az angol-

szászok Hengist és Horsa vezérlete alatt Britanniában alapítanak államot; 476-ban a herulok Odovaker alatt Itáliában, majd 489 nyarán a veronai csatában győzve a keleti gótok váltják fel őket Theodorich vezérlete alatt; 481-ben a frankok Chlodvig alatt Franciaországnak vetik meg alapját Galliában; 568-ban a longobárdok alkotnak államot Alboin vezérlete alatt Itáliában; ugyanekkor az avarok Baján alatt hazánk területén; a hetedik században a bajorok alapítanak államot a Duna mentén alpesi vidéken, miután az ottlévő népeket hatalmuk alá hajtották; 627-ben Samo egyesíti a cseh és morva törzseket az avar iga lezárására s kialakul ez alapon az első rövid életű szláv állam; 678-ban a bolgárok Asparuch vezérlete alatt átlépik Dunát, az ott talált néptörzsek felett győzve, alapítják Bulgáriát; a VIII. században a szászok állama alakul ki; a IX. században feltűnik Lengyelország a Piastok dinasztiája alatt s létesül egy morva állam Szvatopluk alatt; 896 körül a magyar államnak vettetik meg alapjai; majd harcias waräg törzsek bátor Oleg alatt Oroszországot, Hódító Vilmos normannjaival az angol államot hozza létre; 1120 körül Uros Szerbiának veti meg alapját; a német lovagrendek a XIII. században legyőzve a lett törzseket, megvetik alapját Poroszországnak; az ozmánok pedig 1454-ben megalkotják a török államot.

Ezek az államalapítások mind a népi alap közvetlen következményeinek tekinthetők. Az összeverődött törzsek mind önállóságot, függetlenséget biztosító létre törekuszenek. E törekvések alatt népesül be Európa államokkal. Négyszáz esztendővel a római birodalom pusztulása után áll ez be először.

Az állami létre emelkedett népek között jellegükre nézve jellemző megkülönböztetést tehetünk, melyben úgy a szerzett, lett népi tulajdonságok, mint tisztán faji alapok észlelhetők. Róma uralma az őslakók bizonyos fokú romanizálásával járt, s bár idegen, különösen germán törzsekkel megtörtént is az összeolvadásuk, mégis maradt jellegükben valami római. Román népek a franciák, az Ibér félsziget lakói, s magában Itáliában a régi latin népességnek idegen törzsekkel való bármily erős keveredése ellenére is kifejtett román jelleg maradt fenn. Csak hozzáférhetlen, vagy nehezen megközelíthető hegyekben, erdők közepén maradtak meg az eredeti néptörzsek töredékei, mint a baskok a Pireneusokban, vagy Bretagne lakosai.

A romanizálás által nem érintett germán törzsek, Rómától nem kényszerítve a kereszténységnek hosszú ideig ellenállva, régi törzsi gauságaikban élnek vad szabadságban. Csak közös nyelv, ugyanazon származás, hasonló erkölcsök és vallási szokások tartották őket szükségképpen össze, mialatt a velük születettnek látszó faji függetlenségi, individualizáló hajlamuk gyakran egymás ellen tüzelte őket. Így szinte tiszta, keveredéstől, behatástól ment néptömegként tűnnek fel, de a benső széthúzó, tultagolt-ságuk következtében, minden életre való centrumot nélkülöznek, vagy partikularizmusukban apró államok egész sorának szolgáltak alapul, anélkül, hogy jelentékeny egysége tudtak volna szert tenni. Britannia habár a római uralom alatt ki volt téve bizonyos fokú romanizálásnak, midőn Theodozius alatt a román hatalom megdőlt, angolok és szászok zsákmánya lett, kiket éppen a benszülöttek hívtak be, a harcias skótokkal szemben való védelmükre. Később mint hódítók, a dánok, a Jüt-félsziget lakói törnek be és megerősítik az ottlevő germán elemeket. S ezek anynyira megerősödnek, hogy a normann hódítás alkalmával, jól-lehet ez újabb román behatásokat vont maga után, mégis a népesség germán alap karaktere nem változott meg többé, habár nyelvébe erős román alkatrészeket vett is fel. Csak a skót hegyekben, valamint Wales és Írország nehezen hozzáférhető vidékein maradt meg a régi nyelv, mint dialektus.

A szlávok, éppen úgy mint a germánok, nagyobb egysége jutni szintén nem voltak képesek. Csoportokra oszolva egy-egy fő alatt éltek, s nyugati szomszédaikkal való folyton tartó harcaik következtében államalapításra nem volt elegendő erejük, s legtöbbszörre függő helyzetbe kerültek. Államaik csak egy-egy államalkotó személyiséghez fűződtek, kiknek halálával az állam is pusztul. Így történt ez Szvatopluk után hazánk területén, vagy Tvrdko után Boszniában. Tovább tartotta fenn magát Csehország, Lengyelország, míg Oroszország akkor lép a történet színterére, mikor a csehek és lengyelek a pusztulás lejtőjén haladnak.

A mongol-tatár népcsaládhoz tartozó hunnok és avarok állama szintén csak vezérük képességein nyugodott, s csak a magyar nép rendelkezett oly tulajdonokkal, melyek állama megszi-lárdítását is biztosították.

Általában minden népben megvolt a tendencia, hogy szilárd formában kikristályosodva állammá váljanak, de részben jelleükben fekvő túl mozgékonyság, valamint a legkevésbé sem egyenlő létfeltételek, különböző helyzetek miatt, nem mindegyik jut el az államiségra oly értelemben, mely megfelel a fejlődés oly magaslatának, miszerint népi voltuk nemzetibe menve át, állami létük szilárd önállóság, az emberiségre nézve valódi érték kifejezője legyen.

Az első idők királyságai még nem voltak szilárdan kialakult államok, határaik szétfolynak, s ezenkívül *a dinasztia gondolata van túlsúlyban az állam gondolata felett.* A dinasztia mindig az államot alkotó néphez fűződik, olyan nagy mértékben, hogy a dinasztia pusztulásával a népi lét is fenyegettetik. A dinasztia virágzása, sorsa, a causa movens, a népeknek a külfölddel szemben való helyzetére nézve. A népi alap szerte-foszlósága mellett a legkönnyebben válik oszthatóvá például örökség által is, de a keletkező dinasztia ág a maga népével már újabb alapot képez az újabb állami berendezkedésre. *A népi principium ereje okozta azért rendszerint, hogy az öröklődés nem vezetett új állam kialakulására másképp, mint csak úgy, ha már a népben is megvoltak az elválasztó különbségek, a külön állami létre való helyezkedés lehetősége, sőt szükségessége.* A nép már ekkor is politikai egység, de tudattalan, s úgy tekintetik, mint a fejedelmek öröklött birtoka.

A középkor államalakulatai közül az idő műhelyében igen sok tönkre ment, azok azonban, melyek fennmaradtak, önkénytelenül is népi jellegük, nemzetiségük kifejlesztésén munkálkodtak mindvégig. S a népek ezen önfejlesztése, ezen nacionalizáló processzus, nem nyugszik máson, mint az eredetileg heterogén napelemek egybeolvasztásán, úgy nyelviileg, mint kulturailagi többé-kevésbé egy tömegbe, melyben már a nyelvi és kulturái egységük értékét felfogva, azt tudatosan fejlesztik tovább.

Ez a nacionalizáló erő azonban még hiányzik, vagy egészen fejletlenül működik a népek vándorlásakor. A történet színterén megjelenő barbár népek nyers erejükkel sikereket érnek ugyan a földterületek megszerzése tekintetében, hódítani tudnak, de kezdetleges törzsszerkezetük miatt, az új terület legyőzött népei felett is hatékony és állandó organizációt nem mind volt képes

létesíteni. Főképp azon népek, melyek a keresztséggel bejutottak a latin civilizáció és a római egyház már akkor fejlett szervezetébe, nyernek attól segítséget a szilárd államiság megalkotásához.

Az egyház ugyanis a népi erőnek segítőjeként szerepel abban az irányban, hogy a műveltségbeli hiányokat mindenütt kiegészíteni, pótolni törekedett; s ebben a tekintetben nincs nép Európában, mely ne köszönhetne sokat áldásos közreműködésének. De viszont tény az is, hogy az egyház, a pápaság, a politikai személyiségek kialakulása ellen működött, azokat inkább visszatartani igyekezett. „Imperium Dei in terris” nem tekint népi különbségekre, annak a teljes nemzetietlenség kedvezett. Haza, nemzet, minden földi érdek nélkül a legkönnyebbnek gondolták az Isten országának szolgájává lenni. A pápai politika a császárság révén propagálhatta legsimábban az érdekeinek megfelelő fejlődést, biztosíthatta az igazi univerzalizmust, az égben való hatalma földi kongruensének megteremtését.

I. Leó (440—461.) már összeköttetéseket tartott fenn a világ minden részével. Majd a kialakuló szerzetesség alakjában a pápaság világalgalmi céljaihoz hatalmas eszközök jönnek létre, s I. vagy Nagy Gergely pápa uralomra törekvése már kihatott egész Itáliára, a hatalmas birtokok, adományok és hagyományokból származó patrimoniumok anyagi erőt is biztosítván számára. Miután Nagy Károly III. Leó (795—816.) által megkoronáztatott, az apostoli szék tisztelete csak növekedett, úgy, hogy később is követelték a császároknak a szentszék előtt való meghajlását, s lassanként gyökeret vert az a felfogás, hogy a pápa a császár fölött áll. A pápa már ekkor úgy tűnt fel, mint első ember, legalább is egyenrangú a császárral, s közel állott reményeége annak, hogy gyenge császár uralma mellett a pápa a keresztény világ fölötti politikai felsőséget is magához fogja ragadni. Ehhez járult, hogy a pseudo-izidori gyűjteményből sok átment az egyházi jogba, s az „episcopus ecclesiae universalis” elnevezéssel kapcsolatban a pápa egyházi teljes fensősége biztosított. I. Miklós pápa (858—867.) már megkoronáztatta magát. Ezután szembe állanak egymással a papság és a császárság. A római császárság régi fényének felújítása a német császároknak fő feladatként tűnt fel. Itália azonban, a pápával az élén, mindvégig megőrizte függetlenségét, sőt III. Ince (1198—1216.) alatt megvalósulni látszott a remény, hogy a pápaság és csá-

szárság, a pápaság vezetése alatt egyetértésben fogják kormányozni a keresztény világot. Ekkor volt valósulóban a pápa hűbérúri hatalma az összes keresztény királyok felett, mire először VII. Gergely emelt igényt. III. Ince világ uralmát nem cél, hanem eszközként tekintette a kereszténység boldogítására: uralkodni akart a királyokon, hogy a keresztény világnak megadja a békét, az egységet és egyetértést. Keresztes hadjárataiban elérte az egyházi állam tetőpontját, amennyiben ekkor valóban támadt valamelyes szellemi nekszus az összes államok között, melynek közvetlen irányzójaként a pápa tűnt fel. A keresztény emberiség minden népet különbség nélkül egy eszme szolgálatába állította: az izlam legyőzésén munkálkodni. És csodálatos, éppen ekkor, midőn a különböző népek egy cél keresztülvitelében találkoznak, lépnek fel először mély ethnikai, népi jellegbeli különbségek. Az egyetemes emberinek érzete, melyet úgy a papság, mint a császárság bele nevelni látszottak az emberiségbe, s melynek eredményeként szállottak hadba a népek oly könnyen közös céljukért, csődöt mond már magának a hadjáratnak tartama alatt, amennyiben egyenetlenségek vannak napirenden, s tulajdonképen ezek gátolják meg a sikerek kivívásában is az eredmény fenntartását. A történetírók a vállalkozás sikertelenségét tekintik az egyenetlenségek okának, holott valójában a külön népi tudat érvényesülni kezdő, megkülönböztető ereje a főbenjáró ok.

Miután az egyház a császárság közvetítésével bár, de majdnem hat századon át mintegy szelídítő javítóintézetben tudta tartani az emberiséget, megszüntetve, eltávolítva minden népi különbözőséget, s már az univerzalizmusnak legnagyobb triumfúsát akarta ülni, midőn a kereszténységet az izlam ellen küldötte, akkor tör ki az elnyomott lelkekből a különbözőség érzete, s a keresztes hadjáratokból hazatérők már magukkal hozzák minden más népbeliectől való különbözőségük tudatát, amivel a nacionalizáló processzusnak első élénk kifejezését adva, annak tovább fejlődését biztosítják. Egy győztes keresztény egységes emberiség helyett legyőzött franciák, németek, angolok, spanyolok, olaszok jönnek haza; a hitért való harcból, a hitben egyesült keresztények helyett, hitükben megrázott népi tagok, szkeptikusok, kételkedők jönnek meg. Így szűnt meg a papocázari törekvés, s alapoztatott meg egyszerűsmind a külön népiség tudatának terjedése.

Amily mértékben ez, a nemzeti eszme kezdődő kialakulásában tovább fejlődött, és a benső differenciálódási processzus, a császárság és pápaság világalalmi törekvései következtében az emberiségben támasztott káoszt legyőzte, rendezte, megoldotta, olyan mértékben nőtt az egyes államok ereje. míg a népi, nemzeti tudat, papocázári törekvések által fentartott káosz révén az univerzalizmus által a tudat felszíne alatt tartatott, államok és fejedelmek jogai többé-kevésbé az egyházra szállottak át, a pápák mind jobban magukhoz ragadják az államok feletti hatalmat és a fejedelmek a papcázar hűbéreseivé válnak.

Minél korábban jut egy nép létének öntudatára, annál korábban szabadítja fel magát a pápai befolyástól. Így Anglia, így Franciaország. A pápai világ állami törekvések omladékain nőnek ki a nemzetek, mely előbb azokat teljes eltemetéssel fenyegette, s Itália öléből, éppen e törekvések centrumából, hangzik fel először a nemzeti génusz értékelése, midőn Macchiavelli az egységes nemzeti állam ismérveit boncolgatja, s egy új, jobb időnek feladatává és kötelességévé teszi annak létrehozását.

A népi alapokon létesült államrendszerre a megszilárdulás korszaka következik ezután, az a hosszú processzus, mely alatt az államok nyers uralmi formájukból, egy-egy uralkodó osztály érdekeinek szolgálatából, a nép minden tagjának szolgálatában álló, erkölcsi elveken nyugvó uralom kifejtésre rendeztetnek be, amiáltal az állam szilárdsága összehasonlíthatatlanul megnövekszik s öncéljában alkotó egyedei hatalmának, szabadságának megvalósítójává válik. *Mindenütt állam és nép egymásfelé közelednek, hogy egymást jobban fentartsák, egymás által többre menjenek.* Az állami létre nem jutott népek pedig küzdenek az államiságukért, s a történet következő folyamata alatt a kialakuló értékes népi eredmények külön létük és önállóságuk fő kifejezőjeként létesítik államaikat s teszik az államrendszert még színesebbé, még inkább a népi különállás tényének kifejezőjévé.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A nacionalizmus előretörése és az államoknak nemzeti alapon való képződése.

A nacionalizmus az államok nemzeti alapon való létesülésének, berendezkedésének és fennállásának eszméjét jelenti. Közélebről meghatározva jelenti azt, hogy az államok ne támaszkodjanak oly tág népiségekre, melyekben különböző jellegű elemek foglaltatnak össze, minden egységesség, határozott célszerűség nélkül, továbbá, hogy ugyanazon néphez tartozók ne legyenek különböző államok között szétszórta feldarabolva. Ezek mellett a nacionalizmus törekvést fejez ki arra nézve, hogy minden partikularizmus helyébe egységben, közös műveltségben, közös törekvésekben, közös ideálokban egyesítendő egy állam népe, hogy a törvény előtti egyenlőség, a társadalom minden egyes polgárának szabad erő kifejtése alapján, az állami területén belül, az összesség jellege szerint hozandók létre, a jólét, a műveltség, a boldogság, az ember eszméjének valóban megfelelő élet körülményei.

„Az európai népek története — mondja Breysig, — nemcsak internacionális érintkezésükre, hanem a modern nacionalizmus csíráira is rávezet. A két fejlődés összeesik és pedig nem jelentéktelen részben. Mert a nemzeti különbözőség, differenciálódás történetéhez a népek belső kifejlődésének momentumai is járulnak. A mily mértékben egy politikai alakulat kondenzálódik és megerősödik, es amily mértékben a nép, melyből alakítatik, erkölcsileg és szellemi tulajdonságaiban másokkal szemben különbözővé válik, nagy mindkettő lényegesen hozzájárul a nemzeti érzés és tudat keletkezéséhez, azaz a nacionalizmus ismérveinek erősebb, vagy gyengébb kifejlesztéséhez. A két fejlődési mód közül az egyik, melynek dokumentumai a nyelv és irodalomtörténetben vannak mindenekelőtt lerakva, a nemzeti gondolkodás létesítésére vezet, a másik, mely az alkotmányi berendezkedések változásaiban áll, főképen a nemzeti állam-praxis létesülésében ismerhető fel legjobban”.¹

¹ Breysig: *Altertum und Mittelalter*. II. 836—837. o.

Az államok nemzeti alapon való keletkezéséről e két körülmény kialakulásának, a nemzeti szellem, és nemzeti intézmények létesülésének figyelemmel kísérésével alkotható plasztikus kép.

A nacionalizmus valamely kezdetleges alakja már igen korán mutatkozott. Kezdetben csak egy térre terjedt ki, a haza védelmére, s tisztán a családias jellegű hazaszeretetben merült ki. Valószínű, hogy az idegen csoportok hódítási kísérleteivel szemben való védekezés szüksége vezetett tömörülésre, haza teremtésre. A rabszolgaságtól való rettegés emelte túlsúlyra a hazaszeretetet. Felesleges magyarázni azon erőt, melyet ezen érzelem nyert akár azáltal, mert a csoport kicsiny volt, akár pedig azért, mert a háborúk közvetlenül mutatták meg a jövő sorsát, a halált vagy rabszolgaságot, amelyet csak a haza iránt való teljes odaadással lehetett kikerülni. Ami az emberre nézve a legértékesebb volt összeforrott a hazával. ' Benne találta fel a jólétet, biztonságot, hitet, szabadságot. Ha a haza elveszett, elveszett minden. Ha a haza van megtámadva, megtámadták vallását, valóban oltáraiért, házi isteneiért harcol az ember, mert ha az ellenség hatalmába kerítette a várost, szét rombolják oltárait, kioltják tüzeit, megszentégtelenítik sírjait, ledöntik isteneit és istentiszteletét lehetetlenné teszik¹. Természetes is, hogy midőn az egyéni lét ennyire összeforrott a közület létével, midőn a haza és az egyén kapcsolata az egyénre nézve létkérdés volt, hogy akkor a hazafiság nemcsak az ész parancsa, hanem a legfőbb erény és erkölcs volt, de mint legszentebb kötelesség is teljesen kimerült a meglevő állapotok védelmében, azon túl nem terjedt. Éppen ez a nagyfokú ragaszkodás vezetett az elkülönülés megszilárdulásához, s a külön népeknek már akkor meg kellett vetniök államiságuknak, vallásuknak, társadalmuknak jellegzetes alapjait, amikor államhoz való tartozás nélkül nyugodt, szabad életet elképzelni nem lehetett.

Az ókor nagy államai amint népi alapokon megalakultak, hatalomra, bizonyos virágzásra jutottak, nemzetté válás bizonyos fokát is elérték; egymással szemben azonban minden nemzet teljesen idegen, ellenség, más összeköttetést, mint a harcot, nem ismernek. Amíg az egyik szervezett állam természetes és szükségkép peni ellenségét látja minden szomszédjában, addig más mint folyto-

¹Fustel de Coulanges: La cité antique. 233—36. o.

nos harc, győztes és legyőzött, nem létezett. Az állami hatalom maga is, eredeti zordonságában egy fáraó, egy asszíriai, vagy babiloni király személyében úgy lép fel, mint amelyben egyesítve van minden, ami az embereket hódolatra, megalázásra, önkéntes engedelmességre bírhatja, már csak az egységes fellépés és védelem céljából is. Zsarnokok valamennyien; államuk az egész embert követeli, de meg is adnak a polgárnak, a nemzetséghez tartozónak mindent, amire akkor szüksége volt és amit máshol meg nem szerezhettek. Különben is más berendezésre, mint ilyenre gondolni sem lehetett ott, ahol az állam voltaképpen egy óriási nagy család és ahol a családfő nemcsak a maga hatalmát gyakorolja, hanem azt, amelyet számos elődje a hagyomány, a szokás által szentesítve gyakorolt.

Az állam ily szervezetében azonban csupán azok részesülnek, akik a tulajdonképeni államalkotó, a hódító nép tagjai. Rajtuk kívül minden legyőzött rabszolgai helyzetben van. Az ókor nemzeti színezetet öltő államaiban is a rabszolgaság annyira természetes intézmény, hogy anélkül el sem képzelhetők. Csak a késői fejlődés változtat ezen, midőn a meghódítottakban is tiszteletre talál az ember.

A túlságos elkülönülés» elszigeteltség azonban, mely a nagy tömegek teljes békétlenségének állapotával volt összekötve, a béke után való vágyódás nagy kívánságát is felkeltette. Ezt a békét pedig, másképp akkor sem képzeltek megvalósíthatónak, mint ha ezek a vallásra, eredetre, felfogásra annyira különböző, magukra féltékeny népek egy közösségbe foglaltatnak össze. *A tulajdonképeni nemzeti törekvések idegen népek pacifikálásában nyilvánulnak*, s mind az egész akkor ismert világ meghódítását célozzák, mert ez végső célja a nemzeti büszkeség kielégítésének is. Megindulnak a világ állami törekvések és pedig kezdetben a nyersség durva módjával, de a nemzetiség eszméjének összeköttetése és viszonya az általános emberi eszmékhez, mint a történelem egyik legfontosabb mozgató ereje, már ekkor érezteti hatását.

Az első világ állami törekvés a nagy perzsa birodalomé, midőn benne sok nagy nép élt közös uralom alatt. Erős, harcias, értékesebb nép volt az uralkodó, míg a többi népiségeket igája alatt tudta tartani, nem kímélve azok meggyőződését, jellegzetes tulajdonságait. Ha az egész birodalomban volt valami politikai

eszme, akkor az abban állott, hogy a kisebb népeket, a kisebb törzseket istápolásban részesítette, a hatalmasoknak ellenben mindenképen megtörésére törekedett.¹ Lelki közeledés azonban a birodalom népei között nem létesült, azok szelleme különváltan maradt, népi külön érzésük inkább ösztönzést nyert az elnyomatás által, mintsem gyengült, beolvadt volna. Egyedül a béke biztosított legalább arra az időre, míg a központi hatalom erőben volt, mert amint ez a királyok gyengesége, a főurak elpuhultsága által megszűnt, az egyes népi individualitások mind külön létük visszaállítására fogtak össze, külön állami rend létesítésére törekedtek.

Bizonyos eszmei tartalommal bírt ezután a második világ állami törekvés, Nagy Sándor birodalma, amennyiben a görög műveltségnek alapján akarta elérni a nagy hódító annyi népnek egy törvényt, egy uralom alatt való egyesítését. Egész kísérlete azonban csak rövid ideig tartott, s nyomot inkább az általános kultur-nívó emelésében hagyott, mint abban, hogy valamely népe is birodalmának átalakult volna keveredés, vagy más befolyás által, más néppé. A népek most is, mély rétegeikben érintetlenül maradtak.

Mondhatni a legtökéletesebb világ uralmi törekvés, a római, melynél a népek elnyomása az illető nép tulajdonságainak tiszteletben tartásával történt. Így is azonban minden sikere mellett a népi jellegekben változtatni szintén csak kis mértékben tudott. Ha nagy célját, az egész „orbis Romanus”-nak békéjét, elérte is, s az egymás között folyton hadakozó népek, a romlott görög belviszonyok, zavargó kis-ázsiai országok, Egyiptom, Gallia, Hispánia bárdolatlan sok törzsre szakadva, egymással örökös küzdelemben álló népei között mint művelő hatalom lépett is fel, még sem ért el eredményesebb beolvasztást. Hiába került a nemzeti jogok helyébe a stoikusok alapján álló felfogás, hogy minden ember a természetből fogva tulajdonképen egyenlő és szabad, s hogy az államnak kötelessége minden lakójáról gondoskodni, s tényleg itt létesít az állam először iskolát, rendezi az árva-ügyet, biztosítja a nő jogát, s még a rabszolgaság helyzetén is a császár, az állam ja-

¹ A zsidókat a perzsák visszaengedték országukba, a feníciaiakat sem bántották, ellenben az egyiptomiakkal, babiloniakkal erősen éreztették hódító voltukat.

vítgat. Habár az egyes népek az ilyen uralom alatt, mely egyenesen nem sérti őket, szinte tespedésre, lassú asszimilációra vannak kárhoztathva, mégis mindezek mellett éppen azon barbár népek, melyeket Róma befogadott, a „Pax Romana” részeseivé tett, azok lesznek megölvívé, elpusztítóivá, meghódítóivá. A barbár elemek felszívódása inkább Róma életerejében okozott változást, mint az illető népek szellemében.

Majd jön a kereszténység az ő egyetemes emberiség eszméjével s minden népet kivétel nélkül az isten-fíúság lényében, kiváltságában rejlnék állítja oda. Az emberi nemnek egységét hirdeti, tekintet nélkül az egyes népekre, s ennek megfelelően az államokra. Ezen eredeti céljai azonban kivihetetlennek bizonyulnak, s idők folytán a nemzeti elvnek megfelelően alakulnak át.

A Krisztusi üdvözítés a világ mozgalmainak középpontjában állva, minden földi jelenség, minden földi élet negációja. „Mert jöttem: hogy elszakasszam az embert atyjától és a leányzót anyjától és a menyét napától”. „Valaki azért atyját vagy anyját inkább szereti, hogy sem engem, nem méltó hozzám”.¹ A földi élet egyenes tagadása rejlik e szavakban, hisz a család tagadtatik meg a túlvilág érdekében. Már pedig a család tagadásával az állam sem lesz helyeselhető, mert az annak tulajdonképeni legmagasabb fokú megnyilatkozása.

Így a kereszténység eredetétől kezdve ellentétbe helyezkedik a világi állammal. „Előttünk, kik minden külső dicsőséget és fényt megvetünk, semmi az állam, nem kevésbé a közügyek” — mondja Tertullian² s ez a helyzet a kereszténység teljes győzelme után még jobban kiélesedik. Mikor Chrisostomus,³ majd szent Ágoston a civitas dei-t a civitas terrena-val szembeállítja és a földi államot, mint a bűnbeesés szükséges következményét tünteti fel, akkor az állam a gonosz műveként jelentkezik, mely az utolsó napon szintén elveszi a bűn bérét. Nem isteni, hanem ördögi ez a

¹ Szt. Máté evang. X. 35., 37., továbbá Szt. Lukács evang. XIV. 26. o.

² „At enim nobis ab omni gloriae et dignitatis ardore frigentibus nulla est necessitas coetus, nec ulla magis res aliéna, quam publica” Apologeticus. C. XXXVIII.

³ Az állam szerinte már a bűnbeesés által szükségessé vált rossz. Eicken: Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauungen (1887.) 122 o.

földi állam és ezzel a felsőbbségnek az isteni helyett éppen a megfordítottjába való helyezése lép előtérbe. Éppen úgy, mint a bűn és minden rossz, van az állam is Isten rendelése szerint az isteni világterv alkotó részévé téve. Mint minden, ami a bűnből származik, úgy az állam is arra szolgál, hogy az isteni kegyesség, mely a kiválasztottnak a megváltást megígérte, a legtisztább világitásba helyeztessék. Ha az isten országa a földet legyőzte és az idők beteltek, akkor fog diadalt ülni az isteni kegy. Csak az isten országának szolgálatában álló állam bír relatív jogosultsággal, habár ez a földhöz és a mulandósághoz tartozik.¹

A kereszténységben rejlő ily tendenciák azonban idők folytán kiküszöbölődnek. Így kívánta ezt a kereszténység államvallásként való szerepelhetésének felvétele.

Szent Pál apostol egyiséget hirdető törekvéseivel szemben már igen korán feltámadt Julián, az aposztata, mondván, hogy amint nem áll az emberiség egy isten alatt, hanem sok isten alatt, úgy az emberiség nem is alkothat egy egységet, hanem külön nemzeteket, mely nemzetek mindegyike egy alsóbb istenségnek mintegy megnyilatkozása. A kereszténységnek az emberi nem egyesítésére célzó törekvései mind hasztalanok, mert a nemzetek a gondviselésnek, a természetnek változhatlan alkotásai. „Ha az Isten az összes nemzeteket egy nagy egységben kívánta volna, összetartani, úgy minden embernek ugyanazon nyelvi képességet, testalkatot adott volna, s ugyanazon, égalji és területi viszonyokat létesített volna számukra. De mindent ellenkezőkép alkotott.”²

Habár a keresztény tanokban nincs is politika, az az emberrel foglalkozik magával, s nem a nemzetekkel, államokkal, mégis a további fejlődésben a kereszténység mint világ-vallás, világ-államként akar megvalósulni a császárságban, részben a keletrómai, részben a nyugatrómai császárságban. Erős visszazorítása indul meg ezzel a nemzeti szellemnek, mert míg a világ-állam csak a népek nemzetek politikai létét támadta meg, addig a világ-vallás azoknak az ősi nemzeteknek, amelyeknek erkölcsi alapjául a saját vallásuk, ősi hitük szolgált, e szellemi alapját rendítette meg, azt tette tönkre. Történetileg véve sokkal fontosabb, nagyobb munkát

¹ Gierke: *Gonossenschaftsrecht*. I. k. 126—127. o.

² Laurent: *Histoire de droit des gens*. (1870.) XVIII. k. 502. o.

végző, s termékenyebb eredményt elérő bármely ilyen világvallás, mint volt a budhizmus, a kereszténység, majd az izlám, mert nem a nyers erővel hatnak, nem erőszakkal, hanem tisztán a meggyőződésnek, a hitnek erejével. Elsősorban és főképen nem a külső viszonyokat változtatják meg, hanem ami ennél fontosabb, az ember érzését, gondolkodását.

Midőn 800-ban Nagy Károly megújítja a nyugat-római császárságot, a kereszténység szorosán kapcsolódik sikereihez, a pápaság vele együtt növekedik hatalomban. Nagy Károly nemcsak a frankok királya, legyőzi a többi német törzseket is mind, bajorokat, szászokat, elfoglalja Itáliát, longobard király is lesz, elfoglalja Pannoniát, legyőzi az avarokat, övé lesz Hispánia egy része.

Azok a népek, melyek a népvándorlás folyamán római területen meglepedtek, mind az ő uralma alá tartoztak, kivéve az angolokat, kik azonban szintén elismerték felsőbbségét. Birodalmának eszméje szintén a béke biztosítása, amennyiben békében tartja népeit mind, azok egymás ellen többé nem hadakozhatnak; fő összetartó kapcsa a vallás, az egyház. Ez egyesíti a hagyományaikban, nyelvökben annyira különböző népeket. De most is csak bizonyos határokig. A népek különállósága rövid időn belül szétbomlasztotta Nagy Károly birodalmát, habár a császárság megmaradt mint isten által berendezett institúció.

887-ben felbomlik a frank birodalom végleg, az egykori Karoling császárságot alkotó keresztény népek külön államokba tömörülnek; különösen jellemző szétválás áll be a keleti germán és a nyugati román népi jelleg érvényre emelkedésével. A bekövetkező processzusból élénken kitűnik az államoknak népi alapon való keletkezése. Önkénytelenül is, de szét kellett válni a három különböző 'áleggű népcsoportnak, még anélkül is. hogy külön egységes állami létre való törekvés serkentette volna őket.

A verduni birodalomosztáskor hacsak egyszerően az örökségek megállapításáról lett volna szó, ha csupán feudális jellegű birtokadományozás történt volna, akkor az elváláskor nem különítették volna el feltétlenül a germán, francia és olasz népek teljes tisztaságban, hanem vegyesen, germán és egy rész francia, vagy másféle összetevésben: ilyenmű szétválásnak a feudalizmus gátja nem lett volna, éppen úgy a gazdasági körülmények sem, — de gája volt annak a néptömegekben rejlő különbözőség, mely szük-

ségekben a határozott népi jellegek szerinti elkülönülés felé sodorta a tömegeket.

A három nagy népen belül azonban tartományi, vagy törzsi különbségek is érvényesültek, s meggátolták egységes államok létesülését. Így a keleti frank birodalomból kialakult Németország 911-ben, — Gyermek Lajossal a Karoling-dinasztia német ága kihalván, — a német nép nagy törzseinek megfelelőleg öt hercegségre oszlott, örökös hercegek kormányzása alatt, mint autonóm-államok a német királyságban. Bajor-, sváb-, frank-, lotharingiai- és szász hercegek a X. század első tizedében királyi hatalommal kormányozták hercegségeiket. Mindeniknek meg volt a maga udvara, hadserege, gyűlései, s a maga hercegségén kívül eső dolgokkal egyik sem törődött. Teljes volt a partikularizmus, s hogy a birodalmi egység látszólag mégis megmaradt, az a főpapság érdeme, s nem a nemzeti öntudaté, mely az egyház érdekeinek biztosítását a birodalmi egység fentartásától remélte.

I. Ottó lett az, aki királya nemcsak a szász törzsnek, hanem az egész németységnek is. A lechmezei diadal alkalmával szerezi meg magának az osztatlan lelkesedéssel nyújtott imperátor nevet. Mindjárt azután fel is újítja a római császársági törekvéseket, s 962-ben császárrá koronáztatja magát. Ezzel alapot nyert a német királyság, s utána érte el a római német császárság is fénykorát. Nem nyugodott azonban ez már többé sohasem oly alapokon, mint Nagy Károly idejében, más volt ekkor már Itália, mások azok a népek, melyeket Nagy Károly még könnyen besorozhatott birodalmába.

míg így a keleti részekben a Karoling-család gyorsan bekövetkező kihalása után már a X. században lehetővé vált a német királyság, addig a nyugati részekben hosszú küzdelem folyt le, míg a Karoling-család helyét a trónon igazán nemzeti, azaz francia család foglalta el, s míg e küzdelmekből a középkori Franciaországnak a Németországtól annyira különböző képe kibontakozott. Itália helyzete látszik legkilátástalanabbnak az egészséges államiság megvalósítása körül, mert a középkori császárságnak az egyházzal való szoros összeköttetést kereső törekvése folytán, szinte állandóan német hadjáratok nyúga alatt áll.

Emellett a császár és a pápa bizonyos kapcsolata által való világhatalmi törekvés hat élénken még a második ezredév elején is,

s okozza, hogy tulajdonképpen teljesen önálló államok nem tudnak kialakulni, hanem részint a császárság, részint a pápaság hatalma alatt maradnak a fellépő újabb népek, míg a régiek többnyire a feudális kis és nagyuraságok által szétdarabolva élik életüket.

Tagadhatatlan, hogy az egyház a császári hatalom katonai erejével és méltóságával északnak és keletnek vad, bárdolatlan népeit bevonta a civilizáció körébe. míg azonban a régi római császárság valóban világalomra tett szert, amennyiben népei tényleg romanizálódtak, addig az újabb császárság német rómaivá válván, oly jelleget öltött, mellyel szemben élénken domborodtak ki azon ellentétek, melyek az egyes népek és a németek között fenforogtak. S amire előbb alig gondoltak volna, hogy Olaszországban, hol gótok, frankok, normanok, arabok vegyültek össze a rómaiak ivadékaival, hogy ott egységes nemzeti érzés létesüljön, s éppen úgy Franciaországban, mely szintén annyi különböző nép hazája volt, — az létesülőben van. Másrészt azonban sikerképen megmaradt az az eredmény, hogy a császárság és az egyház közreműködésével sokkal szélesebb területen volt már béke és rend, mint azelőtt. Az ököljog a legvadabb szenvedélyek és önérdekek korában a kereszténység nagy missziót töltött be, minőt egyetlen más vallás sem. De minden nemzetileg nivelláló törekvése ellenére, ezáltal bensőleg nevelte a nemzeteket nagygyá.¹ A császárság és egyház, valamint a népeknek a császárság elleni küzdelmében, nőttek, fejlődtek a népek olyanokká, aminőknek már megvan a maguk kitűnőségük, a maguk kiválóságuk.

A következő fejlődésben már élénken hatnak a népi erők. Amint a német királyok hatalma Olaszországban, úgy tört meg az angol királyok hatalma Franciaországban a népi összetartás erején. Sőt egyenesen a német inváziók fejlesztették az olasz önzertetet, az angol hódítások meg a francia nemzeti tudatot.

De míg Olaszországban a nemzeti küzdelmek friss erőtől duzzadó, de rövid életű városi köztársaságokat teremtettek, addig Franciaországban e nemzeti küzdelmek a királyi hatalom erős kifejlődéseire nemzeti alapokon nyugvó egységes monarchia megalkulására vezettek.

Úgy mondták a középkorban, hogy az egyháznak három nagy erénye, ereje, virtusa van, mely három nemzetben valósul meg. Itália bírja a pápaságot, az egyházi uralmat; Germania bírja a császárságot, az imperiumot; Gallia pedig a stúdiumot, a tudományt.

Franciaországban is, mint a német földön, az állam rendje a hűbériségen nyugodott, mely a társadalom alsó osztályait szabadtalanságra, a királyt pedig tehetetlenségre kárhóztatta. Az utolsó Karolingok alatt ez a rendszer majdnem végleg felbontotta az államot.

Mikor Kapet Hugó trónra kerül, tényleges hatalma csak saját hercegsége, France felett volt, ezen kívül csupán hűbéres birtokai (Paris, Melun, Orleans) felett uralkodott. A Kapetingek ügyes politikája azonban, hogy az utódok még az atya idejében megkoronáztattak, a nagy vazallusok választási jogát egészen iluzóriussá tette, észrevétlenül az örökletes monarchia alapjait rakva le.

A királyság helyzetének ily alakulása megkönnyítette annak a nemzet javán való munkálkodását. Ez pedig abban állott, hogy a korona főuraságát mint több terület fölé terjesztette ki, mint királyi hűbériségekre. Annak alig volt akadálya, hogy a király egyszerismind egyetlen hűbér úr is legyen. A királyi hűbérterületek növekedése, valamint az örökletes monarchia és hogy a keresztes hadjáratok alatt eltávoznak az országból a királyság legnagyobb ellenfelei, s nagyon legyengülve, vagy egyáltalán nem térnek vissza, mind a királyság megerősödését mozdították elő, s egyben az állam erősítésére is vezettek.

VII. Lajos fiának és utódjának, II. Fülöpnek (1180—1223) trónra lépésével kezdődik a francia királyság, s ami ezzel e korban egyenlő, a francia állam igazi története. Három századon át nagybirtokosok bitorolták az uralmat, széttörve az ország egységét, annyi államot alkottak, ahány nagybirtok volt. A XII. században megkezdte a királyság hatalma szilárd megalapozását, s a lassanként ébredő nemzeti tudat és közvélemény erejére támaszkodva lassan ugyan és gyakran feltartóztatva, de ellenállhatatlanul és következetesen halad az újkorban tényleg elért egységes Franciáé ország korlátlan királysága felé. II. Fülöp a bouvinesi győzelemben (1214 júl. 27.) a francia királyság vérkeresztelőjét aratja, s ekkor érzi át először igazán a nép létének értékét. VIII. Lajos alatt az Észak-Franciaországtól annyira idegen Languedoc megszerzésével közeledett a nemzet az egység felé. Midőn IX. v. Szent Lajos 1226-ban átvette az uralmat, a francia királyság már

nem volt pusztán cím, mint XI-ik században, hanem valódi, a Csatornától a Pyreneusokig terjedő hatalom.

Szent Lajos a közigazgatásnak és az igazságszolgáltatásnak új alapjait rakja le. Nagyatyja, II. Fülöp által létesített baillis-k, a rendes közigazgatást végző hivatalnokok feletti felügyelők, és prévôts-k helyébe az enquesteurs-öket többnyire papokat, vagy lovagokat alkalmazott, kik a nép panaszairól személyesen szereztek tudomást. Rendezett jogállapotokat teremtett akkor, midőn a régi királyi tanács tagjaiból egy legfőbb birodalmi törvényszéket, parlamentet létesített Parisban, s ott római jogot ismerő bírákat alkalmazott. Ezáltal meggyengítette a nagybirtokú főurak igazságszolgáltatási hatalmát, a feudalizmus egyik fő kivevőjét.

Flandria, Champagne, Burgund, Languedoc stb. ugyan még mindig államot alkottak az államban, de régi erejük megszűnt. Amely mértékben emelkedett a királyság egyesítő hatalma. Nagy támaszra talált a királyság a városi polgári elemben, kiket IV. Fülöp renddé emelt. Utódai azonban nem tudták felfogni a városok fontosságát, sőt a polgároknak a király és nemesség természetes elleneiket látták, amivel kész volt az alap az ismételt szétűzésre.

Az angol inváziók, különösen az angol-francia örökösödési háború volt a francia nemzeti egység legfőbb elmozdítója.¹ A háború 1339-ben tört ki, s 1453-ban a castilloni ütközettel ért véget, Guyenne-ből is kiszorítva az angolokat, kiknek csak Calais és a normann-szigetek maradtak birtokukban. Az ébredő nemzeti szellem ellenállhatatlanul hat, s növekedik a megújuló harcok alatt. Ami bűn és szenny tapadt a keserves idők alatt a néphez, mindaz lehull róla, a fölébredt nemzeti szellem tüzeiben megtisztul, újjá születik és hatalmassá lesz a nemzet.

A papság és a főnemesség az angol harcok súlyos állapotai közepett a királyra ruházta a két legfőbb kormányzási jogot: az

¹ Mikor a XII. század végén, Hódító Vilmos családjának fiága kihalt, az Anjou-Plantagenet ház kerül az angol trónra, akkor alkalom nyílik a kontinensen való területszerzésre is. Anjou-Plantagenet Henrik, mint francia vazallus egész nyugati Franciaországot, az Ajou-ház örökös tartományait, Maine-t, Touraine-t és feleségének örökös tartományait Poitou-t Guyenne-t, végül mint az angol-normann királyok utóda, Normandiát és Bretagnet kapcsolja Angliához. E területekért folyik tényleg a harc.

adók felemelését és a katonák szedését, amikre eddig a királynak csak saját hűbértartásain volt joga.

VII. Károly az orleánsi gyűlésen 1439-ben az adóztatási fenségjog birtokába jut a polgárok és parasztok felett. Később az ország rendjeinek beleegyezésével kiadott rendelettel az állam háztartás új rendjét állapítja meg. Behozza a taille-t, a személyi adózást, s ezt, valamint a már meglevő fogyasztási adókat, aides, a közigazgatás költségeinek fedezésére irányítja, inig a korona, javai az udvar fenntartására szolgálóknak jelentetnek ki. Így elvált az államháztartás a királyi udvartartástól. 1445-ben a francia állandó hadsereg létesül. 1453-ban VII. Károly Montiz-les-Toursban kelt rendeletével egységesíti a jogot, amennyiben elrendeli, hogy a különböző szokásjogok (coutumes) hivatalosan feljegyeztessenek. Habár ez akkor csak Burgundra nézve vitetett keresztül, teljes befejezésre csak a XVI. század második felében nyer, mégis az egységesítés már ekkor kapott tápot.

Mindezen intézmények a harmadik rendnek, az iparosok és kereskedőknek szolgáltak javára, a súlyos adórendszer ellenértékei a belső nyugalom és rend biztosítása révén bőven kárpótoltak

XI. Lajos alatt (1461—83) a létükben megintott feudális urak felkelése zavarja meg a nyugodt fejlődést. Az ország leg hatalmasabb feudális ura, Bölcs Károly burgundi herceg áll a felkelők élén, de a királyi hatalommal szemben ő is tehetetlen. A király győzelme minden nagyobb hűbéruraságot a korona számára juttat.

Így Franciaország elérkezett a nemzeti egység állapotába, az abszolút monarchia megerősödésének útján. Az állandó hadsereg, központosított hivatalnokság, s az egyháznak nemzetivé tévése, a pápai befolyás kiküszöbölésével,¹ a feltörő francia nemzeti állam jellemzői az abszolúttá váló királyi méltóság mellett.

VIII. Károly (1483—98) korlátlan hatalma általában elismert. Az ő királyi rendeleteihez már hozzá van fűzve „Car tel est nostre plaisir”, „Mert mi így látjuk ezt jónak” — bűvös mondata, habár a király mellett az „États generaux”-k még összehívatnak, s mint a nemzet képviselője, legalább külszínre, közre is hatnak. 1614-ben azonban teljessé válik az abszolút uralom, többé

¹ VII. Károly 1438-ban a bourgesi nemzeti tanácskozáson megveti alapjait a gallikán egyháznak.

nem hívják össze a királyok a birodalmi gyűlést, s ezen az állapoton csak az 1739-iki forradalom változtat.

míg Franciaország nemzeti egységre jutása az abszolút monarchia rendteremtő, egységet létrehozó erejével megy végbe, azalatt Angliában mindez az alkotmányos formák megszilárdulása mellett folyik le, az abszolútizmusnak lehelő kizárásával, az az elleni küzdelemben.

A normán hódítás bezárván a népvándorlás korszakát Angliában, százados küzdelmek után mindazon elemek, melyek a mai angol nemzet kialakulásához hozzájárultak, már mind együtt voltak, csak még egyensúlyba helyezkedni nem tudtak. Angolszászok és normannok állottak szemben egymással, s a nyelvi különbségen és történeti hagyományon alapuló ellentétet a két nép között csaknem áthidalhatatlanná tették a hódításból bekövetkezett viszonyok: a győzők megvetése a műveletlenebb meghódítottak és 'ezek gyűlölete az őseik birtokától megfosztok iránt. És mégis bármily élesek voltak az ellentétek, volt egy pont, hol mégis érintkezhetek, s ez a Hódító Vilmos által szervezett királyság súlya volt, mely mindkét félre egyenlően nehezedett. A királyi hatalom zsarnoksága alatt egyformán szenvedve normann és angolszász, lassanként közelednek egymáshoz. Midőn pedig a két századig tartó belküzdelmek után az egybeolvadás által a régi ellentétek teljesen elsimulnak, kijelölődik Anglia politikai fejlődésének iránya, s Európa leghatalmasabb alkotmányának alapjai rakódnak le.

II. Henrik sokat tett a partikularizmus csökkentésére az országban. A grófságok élére az Ealdormanok helyébe, kik a törzsi különállás megtestesítőiként szerepeltek, a sheriffeket állítja, kiket a király nevez ki. A nemzeti béke biztosítására, a régi germán honvédelem mintájára behozza a miliciát, s megengedi a hűbéruraknak a hadi szolgálat megváltását, miáltal azok katonai hatalmán töretett rés.

Az erősödő királyi hatalommal szemben az 1215-iki Magna Charta biztosítja a nép jogait.

A Magna Charta az angol nemzet egységének és függetlenségének talpköve, habár az angol történetírók joggal kiemelik is, hogy semmi újat sem tartalmaz, s nem is törekedett valami eddig ismeretlen elvei felállítására. Ennek sarkalatos tételei szerint ural-

ködva vált az alkotmányos élet megszilárdulása lehetővé, s a polgárság és nemesség érdekei találkozásával, a nemzeti egység biztosíthatóvá.

A területi egység tekintetében már I. Eduárd megszerezte Walest, a dunbari csata pedig (1296) Skócia sorsát pecsételte meg, de a későbbi Franciaország felé irányuló törekvések, s az Eduárdok uralma alatt megszűnő jó viszony a korona és a nép között, az egységes kialakulást nagyban gátolták.

Az alkotmány és a közigazgatás terén azonban egymásután következnek be a nemzet és állam kapcsolódását előmozdító, illetve létesítő intézmények.

Az I. Eduárd által 1295-ben összehívott parlament már mindazon elemeket tartalmazza, melyek a jövő parlamenteket is alkották. III. Eduárd (1327—77) alatt bekövetkezik az alsó- és felsőház elkülönülése.

Habár a parlament távol volt még attól, hogy az egész angol népet képviselje, mégis nem csekély a jelentősége a társadalmi egység biztosítása körül. Az a körülmény, hogy a kisebb vazallusok és lovagok nem kerültek a felsőházba, nem tárgyaltak a hozzájuk társadalmilag közelebb álló lordokkal, bárókkal, hanem az alsó-, házban a polgárok mellett szerepelnek, s ezekkel együtt tanácskoznak, megakadályozta a nemesség zömének a polgárságtól való oly elszakadását, mint az egyebütt bekövetkezett.

Már 1541-ben megkülönböztetik a parlament által hozott statutes-okat a király rendeleteitől (ordinances) és 1376-ban kimondják, hogy a parlament által hozott statutes-ek csak a parlament közös beleegyezése alapján változtathatók, illetve szüntethetők meg.

Mi g így az alkotmány terén biztosítatik a nemzeti szellemű kormányzás, addig a közigazgatás terén is nevezetes reform következik be. A sheriff helyébe 1360-ban a béke-bíró lép a grófságokban. A béke-bírót a király nevezi ki, de az állás, tiszteleti jellegénél fogva, mindig csak a nemzeti érdekek szerinti igazgatás teljesítőjeként jelentkezett.

Minthogy idővel a békebíróság hatalmi köre mindig tágult és az igazgatásnak mind fontosabb feladataira terjedt ki, az abszolutisztikus centralizáció itt nem terelődött arra az útra, mint Franciaországban.

III. Eduard halála után a francia földre átnyúló expedíciók, valamint érdemetlen uralkodók, igen legyengítik, tönkre teszik a népet. A parlament tekintélye is elgyöngül, elhomályosul. A piros és fehér rózsza harcában borzalmak színtere az ország. Csak mikor VII. Henrik (1485—1509) a Tudor-család megalapítója nőtől vette VI. Eduard leányát, Erzsébetet, s ezzel befejezte a hosszútávú belső harcokat, akkor kap erőre ismét a nép, s az ipar és kereskedelem fellendülésével nő a közvagyonosodás.

Franciaország és Anglia nemzeti állammá válásával a Pirenei félsziget állam alakulása tart lépést. A IX. század körül a mohamedánok alatt Spanyolország a legcivilizáltabb földje Európának. Rendkívüli a termékenysége. A Guadalquivir és Guadiana völgyében egymásután nőnek a városok. A művészet és tudomány csak itt virágzik és oly fokot ér el a mórok között, hogy ma is csodálatra méltó példa.

A XIII. század közepén Kasztília királya a félsziget középső részén uralkodik, le Gibaltárig, Galícia, Leone, Ó- és Új-Kasztília, Andalúzia felett. Aragónia, a Földközi-tenger mentén, Valencia, Katalónia, Ó-Aragónia felett, az Ebró középső folyásának mindkét oldalán, terjeszti ki hatalmát. Az arab uralom tere Granadára szorul vissza.

Ily alakulás mellett, az egyes kasztíliai, katalón, bask nyelven beszélő lakosú területek nem jutottak oly egységes uralom alá, mint Franciaország népei felett ily hatalom létesülése sikerült. Itt nem volt olyan fő országrész, mely a többivel szemben irányítólag léphetett volna fel. Itt inkább a közös történet, a közös cél hozta egymáshoz közelebb a népeket, s létesített közöttük nemzeti jelleget. Az egység nagy feladatok teljesítésének szükségszerű következménye volt.

Úgy Aragónia, mint Kasztília ugyanis az arabok, vagy mórok ellen folyó harcokban közös törekvését látta. Mikor II. v. Katolikus Ferdinánd Aragónia királya és neje castíliai Izabella alatt, a két állam felett egy uralkodóház alakul, habár mindketten önállóan uralkodtak országukban, természetesen, hogy a közös célra, az államok egyesítésére még inkább törekedtek. Intézkedéseik maguk után vonták, hogy mindkét állam közös, egységes életben egyesülhetett. A keresztény egyháznak nemzeti egyházzá tévése, továbbá a mórok végső kiűzetése (1492) ezt csak biztosított.

ták, s Spanyolország ezúton az újkor első leghatalmasabb birodalmává fejlődhetett.

Magyarország, úgy a francia, angol, mint a spanyol állam alapítum egein él szilárdabb nemzeti alapon létesült. míg ugyanis Franciaországban a frankok bele olvadtak a gallokba és románokká lettek, s hasonló az eset Spanyolországban, míg Angliában a normannok olvadnak bele az angolba, a magyarok nem olvadtak bele azon népbe, melyet itt találtak mai hazájukban, sőt ellenkezőleg azt olvasztották magukba. Mondhatjuk, hogy az a politikai, valamint ethnografikus processzus, mely őket nemzeté tette, nem Magyarországon folyt le, hanem már valamely régebbi hazájukban, s csak itt nyert általános, az emberinek megfelelő értékkel telt tartalmat. Szent István az, ki keresztül viszi azt a nagy munkát, mely besorozza a magyar államot a többi nagy európai állam körébe. S ez csak a vad magyar jelleg levétkezésével, s az itt lakó népeknek jó bánásmódban való részesítésével történhet. Valóban Szent István ezt teszi, midőn első törvénykönyvében olvassuk, hogy: „Mi a régi és új császárok példáját követve, külön törvényeket adunk népünknek, hogy ezen monarchia népei *becsületesen és békében éljenek.*”¹ Nem hiányzott azonban nála az a vonás, külön nemzeti tudat sem, hogy minden nemzetének külön törvényre van szüksége. Imre fiához intézett inteiir-eiben azt mondja: „Tartsd az én példámat szem előtt és kövesd az én tanácsomat, mert minden nemzetet csak a maga módja, a maga szokása és erkölce szerint lehet kormányozni, — mert ki kormányozná a görögöket a latinok módja szerint és a latinokat a görögök módja szerint.”²

A magyar nemzeti állam ekkor szilárdabb volt, mint az összes többi feudális széthúzásokban szenvedő állam. A kereszténységgel szemben alig van ellenállás, de mikor az a veszedelem fenyeget, hogy német hűbérre válik az ország, hogy az idegen elnyomja, akkor a nemzet biztos politikai alapot az ősi hagyományokban keres és talál, lerázva magáról minden idegen befolyást. Emellett a hatalmas asszimiláló erő magába olvaszt minden idegent, s így Magyarország élén a kicsiny számú, de itt felszaporoz-

¹ Marczali: A magyar történet kútfőinek kézikönyve. 69. o.

² De institutione morum ad Emericum ducem. VI. (Marczali: I m. 66. o.)

dott magyarsággal az egész középkoron keresztül Európának egyik legelső, s már Nagy Lajos korában (1380) sűrűn lakott és leghatalmasabb állama volt, szemben a pápákkal, császárokkal és a nyugati országokkal. Ilyenné tették Szent István évszázadokra szóló politikai és egyházi reformjai, az Árpád-házi királyok alatt létrejött alkotmány, mely a nyelv mellett legeredetibb és sajátosságosb terméke a magyar géniusznak, és a magyar nemzeti szívósság és erő az idegenek asszimilálására, mely a legidegenebb családokat oly rövid időn meggyökeresítette a magyar földön, s egyenesen minta hazafiakká tette. Az egykorú okiratok ugyan csak a betelepülő magas állású lovag családok átalakulásáról szólnak bőven, a nagy betelepülő tömegekről kevesebbet, tisztán kiviláglik azonban azokból az a tény, hogy az idegent megragadja az itteni élet jellegzetessége, a magyarság eredeti tulajdonságai, az alkotmány fénye, és sok egyéb rokonszenvet keltő momentum.

Vámbéry megállapítása, hogy itt „az anyanyelv kevés figyelemre talált és még sok évszázaddal később is idegenek maradtak a magyar nemzeti törekvések; hiszen külföldi egyházi és világi urak folytonos ideáramlása miatt a nemzet előkelőségének megmagyarosítására nem is lehetett gondolni”,¹ minden alap nélküli, mert a magyarság öntudatos nemzeti szerepét vitatva, nemzeti politika létezését kétségbevonva, nyílt kérdéssé válik, hogy hogyan történhetett mégis, hogy Magyarország alapjai oly szilárdan ekkor rakatnak le, míg oly kis nép, mint a magyar volt, sehohlyan egybűtt oly tartós létet nem tudott biztosítani magának. Pedig csapások sem maradtak el, s idegen befolyás is sokszor fenyegette létét, melyekkel azonban a nemzet sikerrel megküzdött, eleinte bizony a gazdasági fejlettség minden különös birtoka nélkül.

Mialatt így Francia-, Angol-, Spanyol- és Magyarország a nemzeti egység felé nagy lépéseket tettek, egységes államaik kialakulatt Németország, habár a császárság fenntartotta magát, még merő partikularizmus.

A hűbériség itt nem vezetett egységes állami vezetés felé, mint Franciaországban, sem alkotmányos kormányzás követelésére, mint Angliában, hanem a régi birodalom felbomlására, területi államok létesülésére.

¹ Vámbéry: A magyarság keletkezése és gyarapodása. 207. o.

A császárság és a pápaság harcaikban mindig a német fejedelmekben találtak szövetségesekre, s a küzdelmekből végeredményben ezek a fejedelmek kerültek ki megerősödvé. Az Itália felé irányuló törekvések mindig visszatartották a német császárságot saját honi feladatainak teljesíthetésétől. S mialatt a császárok erejét külföldi törekvések gyengítették, azalatt saját hatalmi állásukat is elveszük az országban. A magasabb állami hivatalnokok, a határgrófok és grófok örökletessé teszik állásukat hivatali területeükön. A német törzseknek megfelelő hercegségek, melyek egyideig a létesülő apró kisuraságokat nagyobb egységbe fűzve tudták összetartani, elvesztik jelentőségüket, mert a császárság mindig fenyegetve érezte magát velük szemben, s ezért inkább a sok apró kisuraság létesülésének előmozdítójává szegődik. Ez azonban csak időleges. A folytonos polgár-háborúk alatt a császárság hatalmának biztosítékai, a családi vagyon, a császári jövedelmek nagyon megcsökkennek, császári birtokok és a regálék elajándékozása helyrehozhatatlan hiányokat üt azon. Ehhez járult aztán, hogy a Hohenstaufok után a császár választások egyik családról a másikra szállítják át a császári méltóságot, címet, úgy, hogy a német fejedelmeknek minden tekintetben meg volt az alkalmuk, hogy a helyzetet saját házi hatalmuk növelésére használják fel és ne az ország egységének létesítésére.

A II. Frigyes által 1220-ban a vallási főknék, 1231-ben a fejedelmeknek (*Statutum in favorem principum*) biztosított nagy előjogok, köztük a területi fenségjog is, gyorsan gyökereznek. Áttörik a hűbériség kereteit, melynek színe alatt fejlődtek, a hivatalnak hűbérré való átalakulása útján. Ez először azáltal következett be, hogy a területi nagy uraságok bíráskodásjogát többé nem adták meg kis hűbéreseiknek, mint ezt a birodalmi hűbérjog megkívánta, hanem fizetett területi bírakat és hivatalnokokat alkalmaztak és így a saját részükről a hűbériséget hivatalnoksággá alakították át. További lépés volt a területi nagy uraságok hatalmának növelésére az 1356-iki aranybulla. Ebben a fejedelmeknek biztosított: területeik öröklésének oszthatatlansága az elsőszülött jogán, különböző regálék jövedelmének húzása és a legfelsőbb bíráskodás, úgy hogy alattvalóik nem vonhatók el tőlük királyi bíróságok elé (*ius de non evocando*), sőt még ide felelkezni sem lehetett (*his de non appellando*).

A császári hatalom gyengülésével a német birodalom mindinkább federatív színezetet nyer, államok szövetségévé válik, birodalmi hercegek, fejedelmek oligarchiájává a császár elnöklete alatt. Dacára, hogy a nép nagy tömegében megvolt a hajlandóság az egyesülés felé, sem Habsburgi Rudolfnak, sem VII. Henriknek, sem Miksának sem sikerült azt megközelíteni, pedig ezek az uralkodók állottak hatalom tekintetében legközelebb az egység megvalósításának keresztülviteléhez.

Miksa korában (1493—1519) a birodalmi reform tekintetében két irányzat áll szemben egymással: a császáré és a rendké. A birodalmi rendek Berthold v. Hanneberg mainzi érsek vezetése alatti oligarchikus központi kormányzatot kívántak. Miksa császár meg a birodalmat az ausztriai örökös tartományok mintájára, hivatalnoki szervezetű állammá kívánta átszervezni.

A wormsi birodalmi gyűlés (1495) határozata, állandó birodalmi tanács létesítése tizenhét taggal, bár a császár által kinevezendő elnökkel, mégis Miksa szándékaival ellenzőként tűnik fel. Épen így jár el az augsburgi birodalmi gyűlés, midőn az 1500-ban létesített birodalmi hadsereget a császár mellett húsz tanácsosra bízta.

A birodalmi törvényszék megalakulása 1495-ben a birodalom általános joga szerint ítélkező bírakkal, s megkövetelése annak, hogy a területi és városi bíróságok is a birodalmi törvényszék példáját követni tartoznak, továbbá a pénzügyek terén a „Gemeine Pfenning” behozatala, mind az egységet szolgálják, mégis az 1512-iki kölni birodalmi gyűlés, épen a birodalmi béke szempontjából tíz körre osztja fel az országot: ausztriai, bajor, sváb, felsőrajnai, kur-rajnai, burgundi, westfaliai, alsó- és felső szászkerületekre. Minden kerület fejedelmei kerületi gyűléseket tartottak, melyen a kerületi főnök és a négy kerületi tanácsos választása is lefolyt. Az 1521-iki wormsi birodalmi gyűlésen megújították ezt a kerületi beosztást és ez maradt fenn lényegében 1803-ig.

Ez a kerületi beosztás igazolja, hogy a régi különböző jelleű törzsek nagyobb tömegekké forrottak már össze, kétségkívül az egység felé haladás, de még egészen eggyéolvadásról szó sincs.

Olaszországban még ennél is kedvezőtlenebb a helyzet. A német császár színleges felsőbbbsége mellett, tényleg a legnagyobb széthúzás, feudális kis- és nagyurasságok, hatalmas városok (Fi-

renze, Velence, Milánó) tépik szét egységét. Pedig a reneszánszot megindító ne a nemzeti nyelv és irodalom, nemzeti jog nagy alkotásaival dicsekedhetett, mikor egyebütt ezekről még szó sem lehetett. Itt éppen nemzeti uralkodó hiányzott, szemben a legtöbb európai állam helyzetével, s ennek hiányában, az ország állandó színtere a helyi hatalmasságok gyűlölködő harcainak a német, francia, spanyol terjeszkedési törekvések mellett.

Macchiavelli látja át a legjobban a helyzet tarthatatlanságát, s meglátásai alapján itt, e szétroncsolt földön tör elő a XIV. század legelején először tudatosan az irodalomban a nemzeti állam gondolata.

Amit Dante még a császárság által kívánt megvalósítani, hogy minden hatalmat a császár kezébe helyezve, a bölcs intézmények által az a nép jólétét biztosíthatni fogja, — mindazt *Macchiavelli* az olasz nemzeti egység által tartja kivihetőnek. Midőn kifejezést ad annak, hogy a sok bonyodalomnak, aljasságnak, — melyet más nem okoz, minthogy minden város: állam, minden nagybirtokos kivonja magát a császár hatalma alól, s államot teremt magának — vége kell hogy legyen bármily eszközökkel is, midőn oda kiáltja *Medici Lorenzónak*, hadsereggel, gyilokkal, kötéllal, méreggel, csalással stb. akármivel és akárhogyan, de tedd egy nemzeté ezt a szerencsétlen olasz népet, akkor ami az „*Il Principe*” XXVI. fejezetben „*Italia felszabadításáról a barbár rabságból*”¹ előttünk fekszik, az a nemzeti gondolatnak első megjelenése a tudományban.

„ . . . Most van a legalkalmasabb idő arra — írja — s a körülmények is arra ösztönöznek, hogy a bölcs és kiváló férfiak új fejedelemségeket alapítsanak, melyeknek, ha valaha, úgy most kedvez a legnagyobb fokban minden ... És noha most az emberi nyomorúságok legmélyebb fokán állunk, mégis remélni merjük, hogy Isten rendelni fog valakit, ki ebből minket kiszabadítson, mert mintegy tetszhalottként várjuk azt, aki sebeinkre irt fog szerezni, aki egyesíti Lombardiát, fejedelmi családot alapít és hatalmassá teszi Toscanát, hogy örködjék azután is felette, egész az idők végezetéig.”

„ . . . Itáliában mindent keresztül lehet vinni. Nagy erő szunnyad itt a tagokban, csak akadjon méltó fej, amely kormá-

¹ „Esortazione a liberare la Italia dai barbari.”

nyozzi őket . . . Fenségednek (Medici Lorenzo) mindenek előtt, szilárd alapképen önálló hadsereget kell felállítania, mert ennél nem lehel elképzelni sem hűségesebb, vitézebb és jobb katonaságot . . . Ilyen hadsereget kell szervezni, hogy olasz fegyverek verjék VISSZEC a külföldi támadásokat . . .”

„Nem szabad elmulasztani Fenségednek a jelenlegi alkalmat, hogy végre Itália üdvözölhesse felszabadítóját. Kimondhatatlan ujjongással fogadná minden tartomány, mely már szenvedett az idegenek alatt, Micsoda boszúvágy ragadná *meg* a lelkeket? . . . Akadna-e egész Itáliában csak egy ember is, aki ne követné őt?”¹

Nézeteit Machiavelli bővebben a „Discorsi sopra la prima deca de Tito Livio” című művében fejti ki. Az államok előtte lényegük szerint misztikus testek, (corpi misti)² melyeknek természetes feltételei, a terület mellett, a népek testi és lelki tehetségei és képességei. Mindenekelőtt az emberek pszihikai tulajdonságai azok, melyek a legmesszebbmenő jelentőséggel bírnak az állam-embernél; kik bizonyos népcsoportokhoz tartoznak, egyenlők. „Ha. az ember a régi és új eseményeket nézi, — mondja — könnyen észreveszi, hogy minden város és minden nép saját külön és mindig azonos akarattal, kedéllyel és szeszéllyel bír.³ A környezet, a példa, a vallás, az erkölcsök és a jog, mélyen hatnak a nép tagjainak lelkiismeretére és felfog asara. Minél inkább törekszik tehát egy állam ezen faktoroknak kedve szerint való alakítására, azokat hatni hagyja, minél inkább foglalkozik polgárainak ebben az irányban való nevelésével, annál alkalmasabb államnépet fog teremteni és annál hatalmasabb lesz az állam!”⁴ Hála a külső befolyások különbözőségeinek, ezen nevelésbeli különbözőségeknél sem maradhat el, hogy az egyes csoportokban, a történeti élet folyamán, bizonyos tulajdonságok, nemzeti sajátságok fejlődjenek, melyek hosszú időn át karakterisztikusok maradnak. Egy nemzet sokáig megtarthatja tulajdonságait.⁵ Megkülönböztet jellembeli tulajdonságokat is, (antichi custumi), melyek ha nem is rasszszerűleg vele-

¹ Machiavelli Miklós: A fejedelem. Ford. Orbán Dezső. 131. és köv. o. Discorsi. III. 1. o.

² Discorsi. I. 39. o.

³ Discorsi. III. 43. o. „Secondo le forma educazione nella quale quelli popoli hanno preso il modo del viver loro.”

⁴ Discorsi. U. o. „.....una nazione lungo tempo tenere i medesimi costumi.”

születettek, de mégis szerettek, s legnagyobbbrészt szellemi behatások által alakulnak. Ezen karakter tulajdonságai, nemzeti jellege egy népnek, össze van kötve testi különbségeivel is. A nemzeti különbségek ezen tényét, mint lényeges faktorokat ismeri fel, melyekkel minden esetben számolni kell.

„Sohasem volt még valamely ország egységes és boldog, ha nem volt egy állama, nem engedelmeskedett egy fejedelemnek.”¹ Boldog Franciaország, boldog Spanyolország, — boldogtalan Itália, mely az egyháznak köszönöd törpe államokra való osztottságot, csak te vagy minden egység nélküli. Az előbb említett államokhoz hasonlót elérni, ez Macchiavelli életének egyetlen gondolata, vágya, törekvése: Itália mint nemzeti állam! Mert a nemzeti államot illeti meg a jövő. Amit ő itt akar, mindaz már tény Franciaországban afelé halad Anglia, s való Spanyolországban.

A XVI. században világállam és világvallás befejezik misziójukat. Mindkettőnek nagy befolyása volt a népek életére, nemcsak azért, hogy új intézményeket honosítottak meg mindenütt a régiók helyébe, hanem a különböző népek előkelő osztályát mintegy kiszakították az alakulóban levő nemzettestből, úgy, hogy ezek közelebb állottak más nemzetbeli hasonló vitézi foglalkozású és célú társaikhoz, mint saját nemzetbeli más foglalkozású, és célú honfitársaikhoz. Az egyház maga is mindenütt egyenlő törvények szerint járván el, habár minden országban az első rendet képezte, mégis elsősorban egyetemes volt, s csak azután francia, angol stb. E mellett, hogy a középkori államrendszer törzsek tömegéből alakuló népekkel vette kezdetét, melyekben törzsek és a törzsi nyelvek alkották az ellentétet, amit természetesen nem szabad a nemzeti ellentétekkel összetéveszteni, okozták azt, hogy a középkori államokban sem a nemzeti gondolat, sem az anyanyelv, mint a nemzeti szellem kifejezője nem játszott nagy szerepet. Továbbá általában véve a nemzeti szervezet még nem volt elég erős arra, hogy valamennyi tényezőt magába olvasszon, egészen magáévá tegyen. Még a király sem tartozik igen sokszor a nemzethez. Angliában a legtöbb bajt éppen ez okozza, hogy a király francia udvarral veszi magát körül. Hazánkban az Árpádok kihalása után kevés kivétellel

¹ Discorsi. I. 12. o.

ugyanaz az eset. Németországban meg a császárok a saját és dinasztiájuk hatalmának biztosításával törődnek inkább, mint az egész német néppel.

A reneszánszszal fordulat következik be az észjárás, gondolatok és érzelmek, szóval azon tereumokon, ahol a tudománynak, a műveltségnek jutott az első hely. Eddig is más lévén minden népnek külön-külön történeti fejlődése, működése, más a feladata, alapképességei, külön-külön észjárás alakult ki mindegyikben, más szempontból nézik a világot, s ugyanazt a dolgot a különböző nemzetbeli, másféleképen végzi. Erre a benső tartalomra hat a szellemi újjászületés, s az újkor elején a reneszánsz hatásaképpen az várható, hogy a bizonyos önállóságra fejlődött nemzetek a tudománynak, műveltségnek a nemzeti karakterre ható általánosító ereje következtében, épen műveltségben, tudományban lesznek teljesen eggyekké, Valóban a klasszikus világ hatalmas alkotásai felé való fordulás mélyen hatott mindenütt, s tanulmányozói gondolat és eszme körében oly formákra tanított és bizonyos, tekintetben oly tartalmat nyújtott, mely az eddigi honi gondolkodásban, s nyelvben még nem volt meg. Mégis mindenütt nemzeti literatúra fejlődött ki. Ez fejlődött ki pedig azért, mert előbb görögül és latinul tudva, ezek auctoraikat olvasva, képessé lettek az írók a nemzeti nyelvnek gazdagságot, hangulatos, minden érzületnek, finomságnak bő kifejező képességet nyújtani. Nálunk is Mátyás király idejében nem írnak magyarul, de annál inkább ezután, mikor már volt kellő forma és megfelelő példa nemzeti irodalom kifejlesztésére. Szinte ekkor jut minden nyelv önmaga gazdagságának felismerésére. Amint a nyelvek terén, úgy a műveltségben is épen egységesítő céljával ellenkezőt ért el reneszánsz, habár nagy fér fia elött az egyes nemzetnek tényleg nem is volt jelentősége.

A nemzeti államok keletkezésére feltétlen befolyással volt a hit egységnek felbomlása is. Luther mint a legtöbb reformátor, munkájának súlypontját a nemzetre helyezte és a nemzeti államra. A bibliának német nyelvre való fordítása és szabad olvasásának biztosítása, a német nyelv kifejlődésének hatalmas faktorként jelentkezik, s egyszersmind a nemzet egységére nézve is előmozdítólag hatott, mert a kialakuló egységes német irodalmi nyelv maga után vont, megkönnyítette a politikailag különvált német törzseknek ezen kulturális alapon való egyesülését.

Maga a reformáció a legnagyobb fokban nemzeti, s tulajdonképp nem egyéb, mint politikai emancipáció Rómától.¹ S ha addig, míg az európai ember egy egyház alá tartozott, volt is némi alapja a világhatalmi törekvéseknek, úgy annak a vallási egység megszűnésével végleg meg kellett szűnnie. Létre jönnek nemzetek szerint az egyházak, mint ezt az angol nemzet tette, alkotván egy külön jellegű, episzkopális protestáns egyházat, miáltal jobban elkülönült a német néptől, melynek másnemű egyháza van, a éppen így Svájcban is egészen más a protestáns jelleg.

A protestantizmus még az uralmi formák alakulásában is érezteti hatását, midőn elveinél fogva az egyházi és világi főhatalom egybeolvadására vezetett, s előmozdította ezzel az abszolutisztikus uralkodást. A hit egységessége egy-egy országon belül oly célja az uralkodóknak, mely egyszersmind hatalmuk teljességének is fokmérője. De ez nemcsak a protestánsá váló államokban következett így be, hanem a lestoruló katholicizmus védelmére felkelt katolikus államokban is, ahol az uralkodók természetes védelmezőivé válván a régi hitnek, e védelemben adva volt a fejedelmi hatalom további kiterjesztésének módja is.

A harmincéves háború végével, körülbelül már meg van az egyensúly, országonként alakultak ki a vallások is. Csak két országában Európának volt sikertelen minden fejedelmi törekvés ara nézve, hogy minden alattvaló a fejedelem hitét kövesse, s ezzel teljes legyen az abszolutizmus: Angliában és Magyarországon. Kísérletek bőven történtek erre itt is, de ami más országokban sikerrel járt, az ezekben az alkotmány szabadságot biztosító elvein megdőlt.

Nagy nemzeti egységek kialakulásának tehát úgy a reneszánsz, mint a reformáció kedvezett. A megállapodott államterület és nemzeti dinasztia mellett a létesült nemzeti vallás, s a reneszánsz által felkeltett szellemi, szépművészeti és irodalmi irányok nemze-

¹ Luther élénken kifejezést ad ennek, midőn „Rundschreiben an den christlichen Adel deutscher Nation” című művében hangsúlyozza, hogy: „Der Papst und die Seinen mögen sich nicht rühmen, dass sie deutscher Nation gross gut getan haben mit Verleihung dieses römischen Reiches. Zum ersten darum, dass sie nichts Gutes darinnen uns haben gegönnt, sondern unsere Einfaltigkeit dabei gemissbraucht haben, zum andern, weil der Papst dadurch nicht uns, sondern sich selbst das Kaisertum zuzeignen gesucht hat, um sich alle unsere Gewalt, Freiheit, Gut, Leib und Seele zu unterwerfen.”

tivé válása irányítja a népek nemzetté válásának útját. Az érvényesülésre törekvő népnek már egységes nemzet individuumok (Spanyolország, Franciaország), vagy több népi individualitás egyesüléséből állanak még, (mint a német, britt, az orosz birodalmak), midőn az újkor felé közeledik az emberiség. A népek lassanként szerves egésznek ismerik fel magukat, mely szenved, örül, lelkesedik, előrenyomul, melynek önfentartó ösztöne és ereje van.

Ez nyilvánul meg Franciaországban, midőn a vallási harcok után IV. Henrik, majd XIV. Lajos alatt lehetővé válik az abszolutisztikus uralom, mely azonban a legnemzetibb, míg egyetlen célja a nép jólétének biztosítása, távol minden kizsákmányolástól. Az abszolút királyi hatalom oly intézmények létesítője itt, melyek minden ízükben az egész nép érdekeit szolgálják. A nép nagy tömegének erején felemelkedő király visszahárítja alkotásaiban hájláji a népre, s az abszolutizmus helyzete, minden irányban a nemzet megerősödésének keresztül vivője.

Mindez azonban csak addig tart ebben a tartalomban, míg az abszolút királyi hatalomnak szüksége van a nép nagy tömegének támogatására nagybirtokú feudális versenytársaival szemben. Az abszolutizmus folyama alatt a feudalizmus tényleg megszűnik a régi feudális nemesség bekerülve a királyi udvarba, » király által propagált elvek hívévé lesz. De amint az udvar fényében meggyökeresednek a megalázkodott urak, tekintélyök visszatérőben van, csak gyenge uralkodó kell, s megnyílik számukra minden alkalom, hogy miként azelőtt külön-külön voltak a nagy főúri családok egyes területek kizsákmányolói, úgy most a centralizált állami szervezetet használják fel egyszerre az egész ország kihasználására. A feudális jogoktól partikuláris szabadságuktól megfosztott széthúzó elemek helyén felépült centralizált Franciaország így lassanként a felső tízezer érdekeinek kielégítésére rendelt eszközzé válik, az egész állam tulajdonképen ezért a néhány ezer emberért funkcionál, csak ők a nemzet, a nagy tömeg jog nélküli, megvetett szolga. A centralizáció súlya, s a később ezzel keresztül vitt kizsákmányolás juttatta az országot a forradalom elé.

Ugyancsak abszolutizmus emelte Spanyolországot hatalmassá. A Fülöpök alatt a spanyol uralom és befolyása szinte az ismert világ határáig ért. Az örökösödési harcok nagyban gyengített-

ték erejét, nagy gyarmatai is veszendőben mentek, de az állam a kontinensen az abszolutizmus alkotásain megerősödött nemzet szilárd alapján nyugodva élt tovább.

míg így Francia- és Spanyolországban az abszolutizmus révén erősödött a nemzet, addig Angliában más a helyzet; ott az alkotmányos parlamentarizmus alapján egyesülnek a szigetek. Erzsébet alatt habár a korona tekintélye és hatalma igen nagy, mégis a parlament fennmarad és teljes loyális létére is fenn tudja tartani függetlenségét a királynővel szemben, ki több lényeges kérdésben enged, mert a nemzet akaratát látja a gyűlés határozataiban. S minthogy úgy a parlament, mint a királyné a nemzet erősítésére kívannak közreműködni, minden viszály dacára közös alapon nyugszik a kormányzás, — a nemzetet. Mikor a királyok (I. Jakab, I. Károly) nem respektálják ezt, vége a békének, a parlament felemelkedik a helyzet magaslatára. Elismertté lesz, hogy a parlament az, melynek hatalma csak a nemzeténél kisebb, melyet képvisel, s kiterjeszkedik minden tisztség betöltésére, a béke és háború jogára, a külfölddel való tárgyalásra és egyáltalán mindenre, amit eddig az uralkodók gyakoroltak, s amit most a küldők maguknak nem tartottak fenn. A nemzet ereje királya fölött is érvényesül, 1649 január 30-án I. Károlyt, mint tirannus, áruló, gyilkos és a haza ellenségét halálra ítélik és lefejezik. Három és fél hónap után, megjelenik a parlament aktája, mely Angliát „Commonwealth and Free State”-nek nevezi. A királyság és a felsőház megsemmisülnek, a legfelsőbb hatalom a néphez kerül, az általa választott képviselők kezébe, kik a végrehajtó hatalom nagy részét egy a kebelükből választott államtanácsra ruházzák.

A nagy változást Milton kommentálja, s a lejátszódott borzalmakat ő igazolja „angol nép védelmében.” (1651). „Jövőben, — így szól — a szentek himnuszai közt énekelni fogják az isteni kegyelmet és gondviselést ez országban, mely által e nagy és harcias nemzet, megtanulja az igazság és becsület folytonos gyakorlatát, elveti magától régi bűneinek rongyait, s a legjózanabb, legkeresztényibb népe lesz a világnak.”¹ Angliában ezután teljes uralomra jut a köztársaság, s bár alig talál a kontinensen elismerésre, mégis nagy sikereket ér el: Skót- és Írországot rövid két év

¹ Blakey: History of political literature. 127—37. o.

alatt jobban meghódította, mint bármely király annak előtte. Nagy-Britanniát angol hegemonia alatt, mint politikai egységet tulajdonképpen Cromwell, a nagy independens vezér valósította meg.

Protectorátusa után az angol nemzet visszafogadta a Stuartokat, az alkotmányosság teljes biztosítása mellett. De a visszatérő királyi család nem tud gyökeret verni. Az ő uralmuk alatt zajlik le az 1679-iki parlament, mely korhatár Anglia történetében. Itt találjuk meg először a király és a nemzet pártjait: a torykat és a whigeket. Ha a király személyét elvonnák, mint az 1869 után tényleg be is következett, akkor már előttünk áll a mai angol parlamentáris párt kormányzat. A nemzet azonban ekkor sem ért célt uralkodójával. S így mikor Orániai Vilmos jött, bármily nagy idegen erő felett rendelkezett is, mindenki tudta, hogy nem mint hódító jön, hanem mint felszabadító. Diadalát valóban nem is annyira seregének köszönte, mint az angol nemzet támogatásának, inkább volt nemzeti exponens, mint a legfontosabb kérdésekben nemzete érületével épen ellenkező politikát követő király. Az 1689-ben összeülő conventio, a koronát Vilmosra és neje Máriára, az uralkodást pedig Vilmosra ruházta. Vilmos kiadja a „declaration of rights”-t, mely felsorolja a Stuartok gonoszságait és a nép jogait. Aztán átalakul a konventio parlamentté és törvényté teszi a királyi rendeletet, megalkotja a „bill of rights”-t (1689 febr. 23.)

A nemzeti alkotmányos kormányzás újból minden irányban biztosítást nyer. A „mutiny act” (ugyanezen évből) a parlament hatáskörébe utalja a hadsereg feletti intézkedés jogát is. Évenként biztosítja eszerint a parlament a királynak „az európai egyensúly fentartására ” szolgáló hadsereg szükséges költségeit, az afelett való kommandó- és fegyelem jogát. Így vált szükségessé a parlament évenkénti összehívása.

Az alkotmányos előhaladás mellett az angol-skót unió megalkotta Nagy-Britanniát (Act of union, 1707 Jan.), Írország szoros egyesítése (Act of resumption, 1700) létesíti az egyesült királyság, United Kingdom, az állami gyarmatosítás pedig a tengerentúli Britt-Birodalom, az Empire fogalmát.

Anglia átalakulásában az 1689-iki „dicsőséges forradalom” nem volt tulajdonképpen felkelés a királyság ellen, hanem inkább

vérnelküli befejezése a korona és rendek közötti ellentétek ki-egyenlítésének. Locke filozófiája alapján újból létesül a régi angol, I. Eduard korabeli alkotmány, mely szerint Anglia alkotmányos, a törvények és a parlament ellenőrzése alatt álló monarchia. Ezen ellenőrzés nagyfokú keresztülvitele következtében azonban a monarchia ereje szinte egészen megszűnt.

Míg az 1649-iki „nagy forradalomból” főkép az alsóbb osztályok húztak hasznot, a királyságot leverve, a parlament terhére, — addig 1689-ben a középosztály, a „gentry” veszi ki a király kezéből a hatalmat, hogy egyszerre megtörje az alsóbb osztályok befolyását is. Anglia belső története ezután ép ezen alsóbb osztályok érvényesülésére való törekvése körül, mint az állami élet alapjait az egész nemzet megtételének szükségessége körül forog.

Német-római birodalom helyzetén a vallási átalakulás sem változtatott, tovább haladt a partikularizmus útján, melyhez most még vallási különbözőség is járult. Királyságok, fejedelemségek, hercegségek, örgrófságok és szabad városok halmaza volt, melyek dinasztikus és egyházi összetartozás szerint külön csoportokat alkottak. E csoportok választó fejedelemségek szerint katolikus (Corpus Catholicorum: Cöln, Mainz, Trier, Bajorország) és protestáns területeket (Corpus Evangelicorum: a pfalzi, brandenburgi és szász választó fejedelmek) alkottak, családok szerint pedig a Habsburgok, a Hohenzollernek, Welfek, Wettinek és Wittelsbachok körül tömörültek. A westfáliai szerződés mindezeknek szuverén jogot biztosított (Landeshoheit), mely viszont a hatalmasabb családoknak tette lehetővé a küzdelmet a birodalmi hegemonia elnyerésére.

A birodalmi rendek diadalt arattak a Habsburgok abszolút törekvései felett. A territóriumok önálló államokká fejlődtek, nagyrészt bensülött uralkodók alatt állanak, kik a maguk számára fejlesztik ki az uralom szerveit és a birodalom minden befolyásától szabadulni törekszenek. A császárságnak csak ősi jelentősége marad meg, mind kevesebb hatalmi körrel.

A Habsburgok egyedül állanak az osztozkodó német fejedelmek között és hegemoniájuk roncsaival Ausztriában vonják meg magukat. S e romokból a magyar állam segítségével, idővel új nagyhatalom alakul. Az ausztriai domíniumok és a magyar birodalom personalis uniója folytán létesül az osztrák-magyar monarchia a

linzi (1645.) és a westfáliai szerződések (1648.) után Ausztria fejlődését lassanként kikapcsolja a Német birodalomból. A birodalomban a fejedelmek uniójáé lett a jövő. A Rheinbund (1658—1668.) erős császárelenes törekvéssel alakul meg, francia és svéd közrehatás mellett. A francia hegemonikus törekvések azonban közös ellenállásra találtak, s ismét előtérbe helyezték a császárságot. De 1700-ban bekövetkezik a brandenburgi választó porosz királlyá emelése, s habár az új király kötelezőleg elismeri magára és utódjaira nézve, hogy minden birodalmi ügyben a császári ház érdekeit fogja szem előtt tartani, mégis már meg van az ellenlábás, ki körül közvetlenebbül kapcsolódhatnak a tiszta németek, mint a növekedő kiterjedésében mindinkább idegen, keverék népet magába foglaló Ausztria körül. Még egyszer fellobban ugyan a császári hatalom, midőn a Habsburgok megszerzik a spanyol Németalföldet és Lombardiát, de amint kihalófélben van a nagy dinasztia, ellene kezd fordulni a leghatalmasabb tiszta német ország, Poroszország. Nagy Frigyes alatt minden ízében kialakulva, győzelmekkel teljes korszakra tekintve vissza, a porosz állam azon éltető forrássá lesz, melyből a német nemzet felélesztése, egyesítésének céltudatos keresztülvitele kiindul, amit a német-római császároktól hiába várt a német nép.

Itáliában lehet mondani, hogy még ily nagyobb nemzeti mag sem alakult ki, mely köré a nagy számú apró állam csoportosulhattott volna. A reneszánsz megelőző korszaka állampolitikai szempontból város-államok szervezkedése. Követő korszaka ezek megerősödése, sőt újabb államiságok létrejövetele, önkényes, dinasztikus, patrimonális alapon. Genua, Lucca, Velence és az egyházi állam mellett alakultak a pármái, modenai, mantovai, toskániai és savoyai fejedelemségek, de az egész világot átható olasz reneszánsz ezen alakulások unióját, az egységes, nemzeti hegemoniától vezetett Olaszországot létrehozni nem tudta. Hiába volt minden periferikus hatalomnak közvetlen beavatkozása, előnyomulása, az olasz nemzeti tudatot nem tette élénkebbé. Mint Macchiavellinek az egyesítés után való törekvése, úgy II. Gyula pápa követelése, hogy az idegenek eltávolítandók, (Fuori i stranieri) nem találtak visszhangra, annál kevésbé megvalósítóra. A későbbi fejlődésben Itália legnagyobb szabad államává Savoia-Piemonte-Sardinia vált,

melyben valóban az olasz elem és az olasz érdek vette át a vezető szerepet.

Európa számos terein azonban már ekkor is alakulnak, illetve válnak ki államok nemzeti alapon. Így Portugália 1580—1640-ig Spanyolország tartománya volt, míg ekkor visszazerzi régi függetlenségét, habár gyarmataitól megfosztották is. Svájc ős kantonjai már a morgarteni csatával (1315.) megpecsételték függetlenségük érintetlen hagyását, amennyiben a dicső győzelem méltán bátoríthatta e hős népet arra, hogy szabadsága védelmében ha kell tovább is folytassa a harcot. A szabad polgárság eszméje jutott itt diadalra a középkori oligarchia, az Isten kegyelméből derivált császár hatalma ellenében. Az Eidgenossenschaft különben tényleg a bázeli (1499.), formailag a westfáliai békében vált el a német-római birodalomtól (1648.).

Németalföld a burgundi Angevinek, majd a német császárok, aztán spanyol hegemonikus törekvések alatt áll. A vallási különbözőségek révén, valamint a hollandusok és belgák eredettől fogva összeegyeztethetetlen tulajdonságai miatt sok megpróbáltatás között emelkedik fel a független államok sorába, mint Belgium és Hollandia. Ez azonban csak a XIX. század eredménye volt. Mindaddig mint „Vereenigde Nederlanden” szerepel, mely államban a Holland és Zeeland tartományokban 1583 óta az orániai ház örökös grófjai vitték a vezető szerepet, s tették a Holland tartományt a konföderáció irányítójává.

Azok az áramlatok, melyek a közép- és déleurópai államokat áthatották, nem kímélték meg a germánok legészakibb oviságait sem, a nyelvében és intézményeiben eltérő Skandináviát.

A skandináv nép három királyságra oszlott. Ezek közül csak Dánia jutott nagyobb jelentőségre. A XIII. században a dán királyok birják a hegemoniát a Balti tengeren. A XIV. század vége* felé szintén dán felsőség alatt egyesül a három ország, a kalmári unióban. De a dinasztikus egyesülés nem bírta megszüntetni a dánok, svédok és norvégok nemzeti különbségeit. A dán hegemonia és a svéd függetlenségi küzdelmek képezik Skandinávia XV, és XVI. századbeli történetét. A XVII. században Svédország nagyhatalmi állásra is emelkedik, de a balti hegemoniáért vívott harcaiban magára hagyva, ismét régi területeire szorul vissza. Sem Gusztáv Adolfnak, sem Wallensteinnek nem sikerült a „Balticum

impérium” megteremtése; a dán, svéd és norvég nem akart, s nem hajlandó ma sem, a közös múlt és eredet, a közös megélhetési viszonyok dacára sem egységről hallani.

Lengyelország Lokietek I. Ulászló alatt (1320.) nemzeti királyság, mely Nagy Kázmér alatt (1333—1370.) teljesen megerősödik. Ettől kezdve (1382-ig) perszonális unióban van a magyar birodalommal, a Jagellók alatt (1382—1572.) azonban a Nagy Lajos adta rendi szabadságok túlzásba mennek, a nemzet gerince, a nemesség oligarchikussá teszi az állami rendet, mialatt a munkás és értékes polgári elemet kirekeszti a vezetésből. Az idegen Henry de Valois francia herceg az első választott király trónra lépése egy köztársasági szellemű hitlevél (pacta conventa) megalkotásához vezetett, mely ettől az időtől kezdve következetesen megkötötte a királyok kezét. Ehhez járult 1652-ben a „liberum vetp” elismertetése, amely lehetővé tette az országgyűlés bármely tagjának a javaslat elvetését. Mindez a bekövetkező viharokban a nemzetre nem egyesítőleg, fentartólag, hanem szétbontólag hatott, s Lengyelországot éretté tette a felosztásra.

Az Oroszbirodalom a középkor folyamán szuverén területekből, a moszkvai, kievi és novgorodi fejedelemségekből állott, melyek között a tatárok és litvánok elleni küzdelemben megerősödött moszkvai fejedelemség vette át a vezető szerepet a XVI. század közepe táján. III. Iván (1462—1506.) már abszolutisztikus törekvéseivel egyesíteni kíván; IV. Iván (1533—84.) felveszi az orosz cári címet; Godunov Boris pedig megalkotja a nemzeti egyházat és szembe helyezi az ellenreformáció törekvéseivel. Az első Romanovok alatt megszilárdul a belső béke, a cári hatalom és a moszkvai hegemonia. Nagy Péter már a nemzet minden irányú fejlesztésén munkálkodhatik.

„Minden gondunk az volt, hogy az állam úgy kormányoztassék, hogy alattvalóink az általános jólét biztosítására irányuló törekvésünk által, egy jobb helyzet körülményei közé jussanak” — ezekkel a szavakkal vezeti be Nagy Péter 1702-ben kelt manifesztumát, melyben Oroszországnak európai állammá való átalakításának tervét kifejti. A moszkvai patriarchátust eltörli, helyébe a szinodust és a fő procurator! széket szervezi meg (1722.). A külfölddel megállapítja a jó viszonyt. Intézményei államát Európa egyik leghatalmasabb államává tették, mely nem nyugodott már

pusztán az abszolutizmus nyersségén, hanem bizonyos nemzeti alapra is támaszkodott. Katalin cárnő alatt bekövetkezik a teljes megszilárdulás, s a Nagy Péter által teremtett állami berendezkedés eredményei az ő uralkodása alatt tűntek fel Európa előtt is, nagy katonai ereje fényes világitásában.

Ausztria (Ostmark) a Németbirodalom délkeleti végein a Babenbergerek alatt indul fejlődésnek, s I. Rudolf császár az, ki elődei itáliai ábrándjait feladva, birodalmának egyik választott területére, a Babenbergerek örökségére helyezi uralmának bázisát. Miután Kun László segítségével véget vet a cseh Przemislidák felsőségének (1278.), az osztrarki donációval Ausztria alapjait létesíti.¹ Az új alakulás teljesen beletartozott a németség keretei közé, melynek Rudolf megvalósítandó örökségül az ausztriai és a Habsburg-Przemyslida területek egyesítésének eszméjét hagyta. A Habsburgok a német császári hatalom birtokában is Bécsből kormányozták távoli országaikat, de már ekkor is minden birtokuk közt legfontosabbnak tartották saját örökös tartományaikat. Ezeket idővel mind gyengébb szálak fűzték a tulajdonképeni német államok szövetségéhez és urai „a 30 éves háború vereségei után nem haboztak többé a választó császári korona és örökös államaik kormányára között; az európai politikában ezentúl mint egy nagy osztrák monarchia fejedelmei szerepeltek.”²

A Habsburgok azonban 1526 óta Magyarországnak is királyi lettek, s nemzeti alapokra egyáltalában nem tekintő törekvéseikkel hazánknak is szorosabb egyesítése, megszállása és beolvasztásával kerestek kárpótlást elvesztett birtokaikért. Már a hálátlan I. Rudolf császár képzelt jogokra épített önkényes donációjával kezdődnek meg ezen törekvések, melyeket azonban a magyar nemzet, még legnehezebb napjaiban is tényleg mindig lehetetlenné tudott tenni.

Alsó- és Felső-Ausztria és Styria főhercegségek, Karintia, Kraina hercegségek, Görz és Tirol grófságok és Triest szabad birodalmi város képezték az ausztriai domíniumot, a cseh királyság és melléktartományai, Morvaország és Szilézia hercegségek. Lausitz örgrófság, Brieg, Siegnitz és Troppau, a fehérhegyi csata

¹ Bryce: A római szent birodalom. (1903.) 381—382. o.

²U. o.

után bekebelezett területek, az előbbiekkal együtt képezték az osztrák államot. Németek, szlávok és a többi különböző nép között, a dinasztia határozottan egy német hegemonia útját egyengette mindvégig. Hogy ez a törekvés Magyarországra is kiterjedt, s annak besorozásával az összmonarchia létesítése volt a főcél, annak hazánk 1526 után következő szomorú, minden fejlődést nélkülöző, csak hanyatlást feltáró korszakai a bizonyítékai.

Török és német részről szorított az ország, s a keserves állapotok nyomorúsága egészen kizökkentik mindaddig fejlődő életéből. A töröktől nem szabadulhatott, az osztráktól csak ellenértékért nyert valamit, mindkettővel szemben a gyengeség tudata következtében közömbössé, mivel sem törődővé vált a nép nagy tömege. Ez az idő az, amikor nincsenek elvek, nincs kitartás, könnyű az átpártolás egyik részről a másikra s ezt zokon sem igen veszik. Aki csak magyar akart lenni, annak veszélyt kellett látnia mindenben, ami külföldről jön, akár jó legyen az, akár rossz, s ebben az elriasztó állapotban szükségképen meg kellett feledkeznie a nemzet nagy tömegének oly általános emberi feladatok teljesítéséről, melyek a nemzet életének jellemzői, éppen úgy, mint az egyes ember sem tehet semmit másért a legjobb akarata mellett sem, mikor léte, megélhetésének biztossága van veszélyben.

A helyzet sötéttségén, melybe a nemzet kétségkívül nem saját tehetetlensége, hanem a török majd 300 éves elnyomása által legyengülve, az osztrák túlerővel szemben való gyengébb volta következtében jutott, élénken világít át *Zrinyi Miklós*, a költőnek nemzetét felébreszteni törekvő tevékenysége. A nemzet egységéért az azt biztosító nemzeti királyért és nemzeti hadseregért eseng. A hazaszeretet, a honfíúi önfeláldozás, minden izének a nemzetéért való remegése oly nemes megnyilatkozásra bírják, aminővel alig dicsekedhetik más nemzete a világnak. Erkölcsi felfogásának tisztultabb volta, Macchiavelli fölé helyezik, s mikor a nemzet érzelmi egységének szükségességét hangoztatja, a XIX. század nacionalizmusának szószólóíig ér fel.

Csak a nemzet állapotának teljes átérzése válhatták ki belőle azokat a megrendítő szavakat, melyekkel a helyzetet festi. „Látok egy rettenetes sárkánt, mely méreggel, dühösséggel teli, kapóul és ölében viseli a magyar koronát; én . . . kinek semmi profession! a mesterséges szólásra nincsen, felkiáltok mindazon-

által, ha kiáltással elijeszthetném ezt a dühös sár kánt, kiáltván: Ne bánts a magyart. Szegény magyar nemzet, annyira jutott-e ügyed, hogy senki ne is kiáltson fel utolsó veszedelmeden? ... íme kiáltok, íme üvöltök: hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! . . .”¹

S mit ajánl főkép: „. . . A köztünk való ellenkezéseket, idegenségeket hamarsággal eltávoztatván tőlünk, az igazi atyafiúi egymás szeretetünkre, segítségünkre és tökéletes egységre, békeségre lépjünk.”²

A nemzet érzelmi egysége ez a megoldója elsősorban a bajoknak, és létesítője a védelem eszközeinek, mert a nemzeti hadsereg is csak úgy érhet el eredményeket, ha az egész nemzet, mint egy ember áll mögötte. Gyönyörűen fejtí ezt ki: „...Mert noha az mi magunk népét az mint mostan vagyon, jól leábrázoltam . . . ha kérded: kit kívánok s micsoda nemzetet akarok oltalmomra, azt mondom: a magyart kívánom. Miért? azért, mert ez legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, legvitézebb nemzetség . . . Csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi helyére és méltóságára militarem discipline.” Végül szerinte az országnak a töröktől való megszabadítását — „senki egyes úr vagy generalis végben nem viheti; kicsoda tehát: az egész ország! s az egész nemzetünknek unanímus consensusa kellek erre.”¹

A nemzeti erő oly értékelése rejlik e szavakban, aminővel Zrínyi messze megelőzte kortársait. S ahol a nemzetről így gondolkodnak, ott e gondolkodáshoz tárgyul szolgáló tömegnek nagy értékeket kellett magában hordania, hogy érette a gondolkodó, a sok rossz tulajdonság mellett is, ily nagy erővel, meggyőződéssel sikra szálljon.

Valóban a magyar nemzet benső értékes volta, a nemzeti elvnek az általános emberi érdekeket szolgáló feltétele, ebben a korban is érvényesült. Mikor Zrínyi, Dobó, Losonczi, s annyi ezer, meg ezer hősünk utolsó csepp vérékig védik a török ellen azt a várat, melynek megtartásában alig bízhatnak maguk is, akkor nemcsak

¹ Gr. Zrínyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái. Sajtó alá rendezte R. Horváth Jenő. A török áfium ellen való orvosság 79—80. a Siralmas panasz. 304. o.

² Török áfium ellen való orvosság. 95—96., 112. o.

megyékük, hazájukat védik, hanem védik az egész művelt világot, melyre, ha ezen várak idő előtt eldőlnék, rázúdul az egész török had. Nagy szolgálatot tett tehát a nemzet ekkor is, szomorú elnyomatásában, az egész emberiségnek. Majd mikor Bocskay, Bethlen, Rákóczy az ősi szabadságért küzdöttek, akkor egyúttal más nagy általános emberi eszmék is állottak ezzel összefüggésben: a vallásnak, a lelkiismeretnek, az általános emberi szabadságnak eszméi. A legkurucabb szellemben sem hiányzik tehát az általános emberi vonás, mely összekapcsolta azon kor szabadságszerető nemzetével.

Emellett egyetlen oly momentum sem játszott közbe az alkotmányosság területén, melyből következtetni lehetne, hogy a nemzet lemondott volna elnyomatásában az ősi alkotmányról, megfélekedzett volna sikertelen küzdelmeiben függetlenségéről.

A magyar állam legfőbb hatalmi tényezőinek, vagvis a magyar törvényhozás összes tényezőinek egyetlen oly akaratnyilvánítása sem létezik, mely kifejezetten odairányult volna, hogy szűnjék meg Magyarország teljes állami szuverenitása és olvadjon bele egy magasabb osztrák birodalmi szuverenitásba.¹

Megmaradt hazánk független nemzeti államiságában, mindvégig, habár tényleg más volt is a helyzet. Amit a nemzet megtehetett függetlensége érdekében, ahol hangsúlyozhatta állapotának, kormányzásának alkotmányellenes voltát, mindenütt megtette azt, többet azonban meggyengült, hiányos fegyveres ereje következtében

¹ „Ilyen tényt, mely kifejezetten erre irányul, ellenfeleink, — a nagy osztrák közjogi iskola Bidermann, Tezner, Túrba, Dänischer, Gumplovicz, Steinacker stb. — egyetlen egyet sem tudnak mutatni, sőt ezt nem is próbálják. Ellenkezőleg, a magyar törvényhozásnak mindazon akaratnyilvánítása, amelyben a magyar állam szuverenitásának és függetlenségének problémájával ex asse foglalkozik, melyben az ő akaratnyilvánításának tárgya kifejezetten ez, századok során mindig az ellenkező irányban történt. I. Ferdinándtól kezdve végig az összes uralkodókon találkoznak a törvényeknek, a be-cikkelyezett királyi esküknek és a királyi hitleveleknek egész sorozatával, amelyek mindegyikében kifejezésre jut az, hogy megóvandók a királyságnak szabadságai, kiváltságai, mentességei, régi jó szokásai. A későbbi formula, amely különösen a XVIII. században érvényesül, az, hogy az ország csak saját törvényei szerint és nem más országoknak mintájára kormányozandó, míg végre az 1791-ik évi X. t.-cz. egész tüzetesen az állami függetlenséget majdnem modern nyelvezettel fejezi ki.” Gr. Apponyi Albert: A magyar közjog osztrák világlátásban. (Bp.: Franklin 1912.) 27—28. o.

nem tehetett, s nem tehetett főképp a túlsúllyal szemben, a teljes tönkrement, a kipusztítás veszélye nélkül.

A mai nagy-osztrák közjogi iskola összmanarchikus megállapításai már e korra nézve is a nemzet országló tényeivel szemben, mint minden alap nélküliek szertefoszianak.¹

Ha I. Ferdinánd programja nemcsak a hatalma alá eső országok felett való birtokának lentartásában állott, hanem, hogy abból egy központosított uralom által kormányzott egészet teremtsen, s ha úgy ő, mint utódai, helyesen értékelték az egységes közigazgatásnak a különböző népességű államokra és a magyar államra gyakorolt egységesítő, asszimiláló hatását, úgy ebből még nem következik, hogy mindez sikerrel járt, s ha körülöttünk igen is. úgy hazánkban is ténylegesült volna.

A társadalmi és gazdasági érdekeknek az állam által való egységes alaptételek szerint előmozdítása szükségképen az életviszonyok bizonyos hasonló felfogására vezet, majd az érdekek megegyezésére, ami a nemzeti egység alapját képezi. Egy ideig tényleg úgy tűnt fel, hogy a nem német nyelvek háttérbe szorulnak Ausztriában, és pedig úgy az egyes országok egyesítésére irányuló törekvések, mint az ezekkel szemben való gyenge ellenállás következményeképen. A német nyelvnek és kultúrának térnyerése a nemzeti nyelvvel és kultúrával szemben éppen úgy következménye volt a közigazgatási centralizáló irányának, mint a német nyelv

¹ Gr. Apponyi Albert megállapításai szerint: 1. Magyarország 1528. előtt kétségtelenül szuverén önálló nemzeti állam, s ezután is más országok uralkodóinak trónra ültetése nem hozta magával magasabb szuverenitásba való beleolvadását. 2. A magyar állami akarat tényezőinek semmi olyan akarat nyilvánítása sem volt, mely összeolvadást, lemondást, ezen magasabb szuverenitás megvalósítását kívánta, akarta volna. 3. A középkori kormányzati szervek, amennyiben azok törvényeinkbe előfordulnak, sohasem a hozzájárulás által erősítettek meg (ezt csak az 1867: XII. tette meg), hanem csak hivatkozás történik rájuk, hogy ezek léteznek és működnek, vagy hogy működésük ellen tiltakozás történik. Az 1569: XXXVIII. t.-cz.-ben kulminálnak azon törvények, melyekből a középkori kormányzati szervek valamelyes elismerése kiolvasható. Ugyancsak gyenge alapok ezek arra, hogy ezekből magukban véve megállapítható lenne az állami szuverenitás közössége, az egységes birodalmi szuverenitás. 4. Ezek a szervek nem is magasabb birodalmi érdekekből rendeltettek, hanem tisztán az ezzel ellentétben álló fejedelmi, egyéni, magánjogilag felfogott hatalomnak szervei voltak tulajdonképen. (M-gyár közjog osztrák világításban.)

kulturális jelentőségének. „Österreich über alles wenn es nur will”, kezdett való alakot ölteni. A dinasztia azt tehette ekkor népevei, amit akart.

1713 április 19-én a Habsburg-ház, a családi törvényeként megállapított „pragmatica sanctio”-t minden nehézség nélkül fogadtatja el az osztrák rendekkel, majd Szilézia és Csehország rendível. Magyarországgal szemben még sem lehetett így eljárni s csak miután a nőág öröklési jogát megállapító közjogi cselekmény az osztrák tartományokban be volt fejezve, mernek ezzel a siker reményében itt is próbálkozni, megnyervén annak a nemeség nagy részét. De így is a rendek kezdeményezése alapján, az osztrákhhoz hasonló, de azzal nem egyenlő tartalommal, és bizonyos, a nemzet függetlenségét és alkotmányos kormányzását biztosító feltételek mellett nyer elismerést hazánkban a nőági trónöröklés.¹ Aki élni akar az 1723: I., II. t.-c. által reá ruházott trónöröklési joggal Magyarországon, annak vállalnia kell, az ezen törvényben az uralkodáshoz kötött köteleességeket is.

Dacára e megkötöttségeknek, melyek az uralkodóházat hazánk részéről érintették, a fejleményekből kitűnt, hogy az nőági örökösödés elismerése csak az uralkodóház egyesítő törekvéseit erősítette. A centralisztikus bürokratizmus befolyása alatt a közös nyelv behozatala, mint kiváló egyesítő eszköz nyer alkalmazást. Mária Terézia alatt ez a törekvés nem terjedt messzebb, mint hogy a nemzeti nyelv mellett a német nyelv ismerete nyert kiterjesztést a közigazgatás terén. Majd bekerül az az iskolába is. Az 1774. évi iskola rend, a „német iskolát” keltette életre, s a német nyelvnek az anyanyelv rovására erőteljes előnyomulást biztosított. A legjobban jellemzi ezt a tendenciát Gebier, Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiből, midőn azt mondja: „A német nyelvnek éppen az iskola által való bevezetését a hazai nyelv mellett úgy Magyarországon, mint Galiciába a legszükségesebbnek tartom. Az államnak törekedni kell arra, hogy mindjobban egy néppé váljék. Tudom, hogy ehhez egész és félszázadok szükségesek és legkevésbébbé

¹ Magyarország így tényleg évekig egy az osztrákkal ellenkező közjogi rend érvénye alatt állott. Ha pl. III. Károly 1720—23. között meghal, akkor az osztrák tartományokban örököségi joggal Mária Terézia kerül trónra, míg Magyarország saját tetszése szerint, teljesen korlátozatlanul választ királyt. Így állott a helyzet, midőn az 1723: I., II., III. t.-cz.-kek létrejöttek.

sem megy mindez kényszer által végbe; azonban egyedül az állam él örökké, minden ember élete felett kiterjedőleg és épen ezen szempontból a fejedelemnek és az állam szolgáinak nem saját rövid életük idejére nézve kell gondoskodniok és cselekedniük.”¹

II. József uralkodásának programja szerint már a monarchia összes provinciáinak, természetesen Magyarországot is beleszámítva, egy egészet kell alkotniok, a népek minden erejének egy célra, Ausztria hatalmának megtestesülésére kell irányítva lenni. Ily körülmények között a nemzeti nyelveknek, melyek a centralizáció mellett nép fentartókként szerepeltek, meg kellett szünni, s csak a német nyelv érvényesülhetett.² 1784 május 18-án kelt naplójában József császár politikájának jellemző kifejezését adja: „Mily sok előny biztosítja az általános jót, ha csak egy nyelv használtatik az egész monarchiában, ez érvényesül a közlekedésben, foglalkozásokban, ha minden része a monarchiának szorosabban összefüzetik és a lakosok a testvéri szeretet legerősebb köteleke által egyesülnek, — azt mindenki beláthatja, és Franciaország, Anglia, Oroszország példájában arról elegendőképen meg is győződhetik.”³ Azonban azon világot rázó viharok, melyek a nemzetek minden oldalról való felemelésére céloztak, ekkor már éreztetik előszelüket, amennyiben Józsefnek germanizáló törekvéseire ellenállással feleltek majdnem minden vonalon, sőt Magyarországon még az eddigi latin nyelv helyébe is a magyar nemzeti nyelv kerül felszínre a törvényhozásban és törvényekben.

„József új szellemet teremtett a kormány pálcája alatt álló népekben, ha új intézményeket nem is: e szellem a gondolatok birodalmában nem volt új vívmány, ott egy század óta már kifejlett, de az életbe ő vitte át, s népei öntudatának részévé tette.” „József rendszere rombadőlt, mint egész, de a hatalmas lökés, melyet a szellemi életnek nem mint gondolkodó, hanem mint államfő, mint uralkodó adott, erejét nem veszté el halálával; a kilencvenes évek reformjaiban, még inkább reform törekvéseiben élt tovább, s mint fejlődésre képes csira maradt fenn a harmincas évekig. József valósággal politikai sikert is aratott, a jövő reform-

¹ Herrnrit Nationalität und Recht. 28. o.

² Springer: Geschichte Österreichs seit dem Wiener Frieden (Leipzig, 1863.) I. 10. o.

³ Idézve Herrnrit: Nationalität u. recht. 30. o.

jainak szellemét kiirthatlanul fölébresztve, bár nem az egész nemzet öntudatában, annak nem is jelentéktelen részében. József a rendiségből kibontakozás, a politikai szabadelvűség, a fölvilágosodás szellemet megdönthetetlenül megállapítá, nálunk sokkal inkább, mint Ausztriában.”¹ „A nemzetet álmából a királyság költötte föl; bárhova tekintsünk, az új élet csirája közvetve, vagy közvetlenül a királyságban van.”²

míg így Nyugat- Közép-Európa államai a népvándorlás óta tartó szilárdulás folyamata alatt állanak, harcaik csupán egymás között vannak, azalatt a Balkán-félsziget idegen, legalább is nem a népvándorlás óta bentartózkodó nép hódításának tárgya lesz. A keletrómai birodalom, vagyis a bizánci császárság, a nyugatrómai birodalom bukása után még vagy ezer esztendeig fenntartotta magát. Megbirkózott a népvándorlás árjával, az iszlám ostromával, a kereszteshadak százezreivel, de az oszmán-török nép hódító erejének már nem tudott ellenállani. I. Murád szultán, a nagy szervező, sajtáságos hűbérrendszer és a meghódított földnek katonai alapon való szervezése által korlátlan hatalmat biztosított magának, s erre támaszkodva fanatizált seregével 1356-ban Gallipolit, 1361-ben Drinápolyt, 1362-ben Philippopolt és 1365-ben Szerbiát és Bulgáriát szerzi meg. Ezután a szultánok a török állam megszilárdításán működnek, míg II. Mohamed alatt 1453 május 29-én Konstantinápoly is hatalmukba kerül, s ettől kezdve a törökség megmarad kizárólagos államfentartó alapnak. Hiába volt a balkáni államiságukból lesülyedt keresztény népek minden felkelése, sőt, a török hódító terjeszkedésnek is alig tudott a keresztény világ gátat vetni.

A balkáni keresztények között a hellének alkották a többséget, de antik őseiknek nagyon elváltozott ivadékai voltak, a török nép erejével nem mérkőzhettek. A szerbek szenvedtek szinte legjobban a török iga alatt, mert a török terjeszkedés országutain feküdt lakóterületük. Az Adria mellett élő hegyi lakók a török fegyverek diadalai között is megtartották függetlenségüket, Montenegro ekkor nyert létjogosultságot. A bolgárok felszabadulási

¹ Dr. Concha Győző: A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik. 37—38. c.

² U. o. 11. o.

reménye gyengébb volt még a szerbeknél is, s a legnagyobb fokú elnyomás itt érvényesült. Legtöbb jogot élveztek az oláh fejedelemségek, melyeknek szabadon választott uralkodóit a porta megerősítette és belső ügyeikben szabad kezet engedett nekik. A hűbéres országok (Moldva, Havasalföld stb.) közös sorsa lassanként egységes közvéleményt teremtett, mely egy primitív personalis unióban, a dinasztiák kölcsönösségében nyilvánult meg.

Az egész Balkán félsziget ekkor a török birodalom bekebelezett és hűbéres tartományaiból állott, melyeknek népe, heterogén volta következtében, a török államnak igen gyenge alapot adott. Az egyes népeket jellemző ethikai különbség idővel csak erősödött; a szokásaikban, intézményeikben tovább élő népi egyéniségek mind politikai elismerésre törekedtek.

Ázsia népei Khina, Japán, Sziám és egyéb indiai mongol államok kitevői. Elszigetelten az európai fejlődő világtól, épen elszigeteltségük nyújtja számukra a zavartalan együttélés lehetőségét, távol azonban minden haladástól.

Afrika népeiről az első tudósítások csak mini törzsekről, minden magasabb fokú organizációt nélkülöző együttélést fel-tüntetető tömegekről emlékeznek meg, melyek felett az európai gyarmatosítás könnyen arat sikert. Egyptom, Abesszinia és az Atlasz körüli területeken elhelyezkedő államok Afrikának leginkább állami szervezettel bíró alakulatai, régi idő óta önálló országai.

Ausztrália felfedezése később következett be (1606 után); a benszülött népek annyira vad állapotban élnek, hogy még az európai kolonizáció is csak lassan indul meg.

Nem így Amerikában, melynek felfedeztetése (1492) rendkívüli mozgalmak előidézője lett Európában minden téren. A felfedezők itt magas kultúrát találnak és tesznek tönkre Mexiko és Peru nagy indián államaiban, s ezek mesés gazdasága vonzza főképp e területekre az európaiakat. Az első megszállások Közép- és Dél-Amerikában történnek, s itt spanyolok és portugálok vannak többségben. Spanyol despociák alakulnak ki, hódító feudális nemességgel, embertelen és mindent csak pusztító törekvésekkel. Erre vezetett a fentalált nagy gazdagság, természeti bőség.

Nem így következik ez be Észak-Amerikában, mely inkább germán organizációnak lett színtere, amennyiben Canada fran-

ciáin kívül, főképp német, holland, svéd, angol-szász bevándorlók az első letelepülők s ezek is legnagyobb részt protestánsok, a legszigorúbb elveket követő puritánok, quákerek közül valók. Együttélésük kezdettől fogva jellegzetes, mellyel szemben az egyházi hierarchia, az angol főnemesség, a németalföldi patriciátus sikertelenül kísérleteztek saját berendezésük meghonosításával. Feudalizmus és holtkéz itt ismeretlen maradt s ehelyett az egyéni szabadság, a gazdasági vasszorgalom a fő mozgató.

A déli nagy államok helyett északon kisebb államok létesülnek, mind jellegzetes berendezéssel. Massachusetts genfi mintára berendezett theokrácia; Maryland hűbéri jellegű szervezet; Carolina nyolc fő alatt álló gyarmat; Virginia angol egyházi szervezetű; Rhodeisland és Connecticut tiszta demokrácia; Pennsylvania kozmopolita quákker köztársaság; New-Amsterdam (New-York) németalföldi városi szervezetet felöltő kolónia. Ezek és a többi gyarmatok mind Anglia fennhatósága alatt állanak ugyan, „de Massachusetts már 1646-ban úgy tekintette Angliához való helyzetét, mint a Hansa városoké volt Németországhoz.”¹

A kezdettől fogva fennálló függetlenségi érzet a gyarmatok száma és gazdagsága növekedésének megfelelően folyton erősödik. A puritánokkal már beköltözésükkor magukkal hozott szabad eszmék, — melyek miatt azoknak Angliából távozni ok kellett, — itt nem szűntek meg, sőt gyarapodtak, annál is inkább mert itt nem kellett konvenciókkal, középkori öröklött elvekkel, az európai nagyképű tapasztalás által előre megjelölt fejlődés gátjaival megküzdeniük. Az új világ betelepülői mindezeket Európában hagyták. Szabad volt minden irányban a fejlődés, s csak erő kellett, hogy az eredeti gondolat megvalósuljon és. a szabadfejlődhetést gátló anyaországgal, Angliával szemben a teljes függetlenség kivívása bekövetkezzék.

1776 július 4-én létrejön a függetlenségi nyilatkozat, s ezzel megszületik az egyesült köztársaság, Canada határától Floridáig tizenhárom gyarmat szövetségeként, minden egyes állam teljes függetlenségének érintetlenül hagyása mellett.

„Declaration of Independence”-ben kiemelik, hogy: „Mi-

¹ Gervinus: Einleitung in die Geschichte des XIX. Jahrhunderts. (1864.) 92. o.

dön az emberi események folyamán szükségessé válik egy népre nézve szétszakítani a politikai kapcsot, mely más nemzethez fűzte és a föld hatalmasságai közt elfoglalni azt a független és egyenlő állást, melyre a természetnek és a természet Istenének törvényei feljogosítják, az emberek véleménye iránt tartozó tisztelet megkívánja, hogy kijelentse az elszakadás okait.”

„Önmagokban igazaknak tartjuk az igazságokat: minden ember egyenlőnek van teremtve; mindnyáját bizonyos el nem idegeníthető jogokkal ruházta fel a teremtő, amilyenek az élet, a szabadság, a boldogságra való törekvés; minden kormány berendezésének e jogok biztosítása a célja a jogos hatalmának a kormányzottak beleegyezése az alapja; végre, hogy ha bármily kormányforma veszedelmessé válik e célokra nézve, jogában áll a népek annak megváltoztatása, vagy eltörlése és új kormány berendezése, melynek alapjául olyan elvek szolgálnak és melynek hatalma oly módon van berendezve, melytől legjobban várják biztonságát és boldogságát,” stb.¹ következnek a tényleges okok.

Az új államban nincs semmi a régi európai állami berendezkedések maradiságából, itt minden új és ment a konzervatív megállapodottságnak még külszínétől is, minden berendezés a fejlődés bekövetkező kívánalmainak megfelelő, a megújításra könnyen alakítható formában létesítetik, az államban minden a jövő érdekébe nyer megvalósulást. Nem is alakul egységes, körülzárt állam a különböző jellegű gyarmatosokból, hanem szövetség, melyben az egyes államok külön szuverenitásukat megtartják épen úgy, miként az egyes polgár is a lehető legszabadabban érvényesül saját államában. Az individualizmus úgy az egyén, mint az egyes államok részéről a főjellemvonása az egész alakulásnak. A közösség az egyénért van jelen minden irányban és nem megfordítva, az állami rend a személyes szabadság érdekeinek szolgál elsősorban; de a külön állami egyéniségek szabad megnyilvánulásáról is gondoskodva van, mert csak így tehet az egész Unió is eleget az individualizmus követelményeinek polgáraival szemben.

Emellett a gyorsan létesülő, mindannyiukat összefoglaló kultúra bizonyos nemzeti egységet is teremt, melynek kétségkívül

¹ Marczali: Nagy képes világtörténet. X. k. 157—158. o.

főszerepe volt az elszakadás keresztülvételében. Ez alapon állami berendezkedésük is magán viselte a nemzeti egység ismérveit, melyről Washington búcsúzó levelében méltán mondhatta: „Az amerikai név sokkal jobban felmagasztalhatja igazságos nemzeti büszkeségeket, mint bármely helyi különbségekből származó név. Csekély árnyalatokkal egy vallású, szokású, erkölcsű és egy politikai meggyőződéssel bíró nemzetet alkottok.”¹

Az észak-amerikai Egyesült-Államok, bár a legifjabb államalakulása a világnak a XVIII. században, mégis a legegységesebb, legrésztelenebb, legnemzetibb. Vele, mintegy koronával, egészül ki az emberiség értékes népelemeinek államok szerinti berendezkedése. Az Északamerikai-Unió már példa a jövő állami berendezkedésre, melyben megtestesülő elvek méltán keltették fel az egész művelt Európa csodálatát.

A világ állam-rendszere megvalósulásának mintegy ezeréves korszaka zárul le ekkor. A népi alapokon létesülő államok közötti kiválasztódás első etapeja befejeződik; csak az emberiségre nézve valóban értékes népek számára nyílt meg az erősödés útja. A megerősödő népek kivetnek magukból minden idegent, hacsak az idegen elemek öntudatlanul be nem olvadnak. Az erőszakos beolvasztás ekkor még ismeretlen fogalom, azt az idegen nép teljes kiűzése pótolja, vagy közelebbi faji rokonság esetén, a különbözőség még fel sem tűnik.

Általában a középkor feudális világában inkább társadalmi körülmények hatnak még, mint nemzetiek. Szegény és gazdag közötti különbség a fő döntő. míg a nemzet teljesen kialakulva nincs, addig a gazdagok, a vezetők, a szegény számba sem jön, szóval inkább társadalmi alapokra van fektetve az állami élet.

A nemzeti lét állapotában már a gazdag és szegény közötti ez a nagy különbség bizonyos tekintetben eltűnik, eltűnik pedig akkor, mikor állami érdekekről van szó, melybe a szegényeknek ép oly beleszólásuk van, mint a gazdagoknak. Amint a katonák nem egy gazdag urnák a katonái, hanem az államéi, mely az egész nép védelméről gondoskodik, nemcsak egy részéről, amint adót nem

¹ Marczali: Világtörténet. XII. k. 187. o.

egy urnák fizetnek, hanem az államnak fizet mindenki, mely özért mindenkinek egyformán biztosítja a békés életet, az igazságot, a tulajdon és forgalom biztosságát, s a többi intézményeket, akkor már a nemzeti állam állapotában van a nép, kialakult a nemzet, melynek főismérve épen az ilyen tartalmú államiság.

A XVIII. század végéig az államok kialakulása még inkább csak a külső népi keretek megállapodottságára nézve nyert befejezést. Ez azonban csak egy része a nemzeti állammá alakulásnak. A tulajdonképeni kitevő rész, a népnek nemzetté emelése, annak az állapotnak létesítése, hogy a nép maga kormányozhassa önmagát, a XIX. század alkotása. *A nemzeti eszme ezután már mint befelé ható erő is működik, s nem csupán mint csak az egy néphez tartozók egyesítésének előmozdítója, követelője.* új küzdelem indul meg ezzel, melynek folyamán a nemzeti életnek régi tényezőivel szemben újak támadnak fel, s helyezkednek el a régiek mellett.

Ha a nagy országok létezése eddig független volt a nemzeti princípiumnak ily irányú létezésétől, most a nacionalizmus ezen benső egységet előmozdítani törekvő tartalma, mint valami új járul a nemzeti elv szerinti elkülönüléshez, mint valami új erő hatja át az országokat, és lázba borítja azokat. A láz után azonban gyümölcsözőleg hatnak az új alkotások, miután az állami élet bizonyos alanyai és terei a láz folyamata alatt megsemmisültek.

A nemzeti eszme a maga igazi erejével akkor kezd csak igazán hatni, mikor a nemzeti elkülönülés, nemzetenkinti csoportosulás elve mellett mind nagyobb tömeg számára kívánják biztosítani az állami élet mozzanataiban való részvételt, mikor a nemzeti érzés politikai tartalmat nyer, mikor az államot mintegy az egyesült nép minden tagja által irányíthatót fogják fel.

Azok a nemzetek, melyek a XVI. század elején mintegy ifjú kort értek el, a XVIII. század végén férfiakká lettek abban az örökös küzdelemben, melyet mindegyiknek át kellett élnie és végig kellett vívnia a szabadságért, önállóságért, azért, hogy a nemzetalkotó összeseknek, s ne csak ezek közül egyeseknek legyenek jogai az állami élet, a nemzet országló élete irányításában.

Azokban még könnyen változnak, s alakíthatók az egyes népi individualitások, s azonkívül a nagy nemzetek mellett vannak nemzeti létre nem emelkedett, partikularizmusban visszatartott,

továbbá nemzeti létükből kiforgatott népi alakulatok. Ezeknek felébredése, az idegen elnyomás lerázása és a nemzeti individualitás tökéletes kialakítása a következő korszak nagy műve, mely befejezi az államoknak tisztán nemzeti alapon való kialakulását. Kétségtelen, hogy ez irányban az első lépést az amerikai gyarmatok tették meg, megvalósítván a nemzeti függetlenség ideális, új eszméktől áthatott államát, míg az európai társadalom ezeréves fejlődése mindeddig ellenállt a szabad, független nemzetfejlődés gondolatának.

A nemzeti külön válás végső kifejlése, hogy tudniillik más-nemű állam alakulás, mint a nemzeti nem lehet szilárd, biztos alapon nyugvó, a XIX. században ment végbe. Ez a század a nemzeti harcok, a nemzetek érvényesülésének százada.

A XVIII. század végén az államok elhelyezkedése meglehetősen nagy ellenmondásban állott a nemzetek szerinti államalakulás követelményével. Az a pillanat már most, amikor a nemzeti érzés a közéletbe behatol, az egyes országok szerint különböző, s az illető ország népének politikai kifejelettségétől függ. Terméke ez főképp azon országoknak, melyek előrehaladtak, valamint azoknak, melyekben meg van a lehetőség arra, hogy a nép aktív részt vehessen az országlásban.

A nemzeti irányzat fokozója pedig a XVII. és XVIII. századi felvilágosodás.

Locke és a XVIII. századi angol szabad gondolkodók eszméi termékeny talajra találnak Franciaországban, s megteremtik a XVIII. századbeli felvilágosodási irányt. Kialakul az enciklopédisták társasága, élén Voltairrel, Rousseuval, kiknek főtörekvésük az egyház kivégzése, (écraser l'enfame) és szabad folyást az emberi akaratnak. Ez a filozófia megújított, de sokkal erősebb reneszánsz, és pedig azért erősebb, mert a nemzetek a lefolyt kétszáz év alatt nagyot haladtak, az az egész fejlődés, melyen az emberiség az egyes nemzetek révén eddig keresztül ment, lehetővé tette a további haladást oly beláthatatlan perspektívában, hogy a nemzetek erősítése méltán válhatott fő céllá ennek előmozdítására nézve. Az a meggyőződés, hogy a világ halad, ennek a kornak felfogása. Mindeddig az egyházi és világi tudomány egyaránt a múltban látta a tökéletest, még a görögök rómaiak is a világ elejére tették az aranykort. Csak most kezdik a jelent a múltnál szebbnek látni,

s dolgozni a jövő még szebbé tételén, ami csak egy úton gondolható, — a nemzet erősítésén. míg a reneszánsz a vallásilag legalább közömbös volt, addig a XVIII. század filozófiája épen az ellen fordul, s tisztán világi értelemben kivan eljutni a tökéletességhez, az egész emberiség műveltségéhez és boldogságához, aminek pedig egyetlen útja, minden egyes ember felvilágosítása arra nézve, hogy mi a közjó és annak elérhetést, biztosítási módja. Ezen munkája közben a felvilágosodást irány kétféleképen mozdította elő a nemzeti állam eszméjét. Először is a fölvilágosodás általánossá tételével fejlesztette az egyén öntudatát, önelhatározó erejét, lehetővé tételére törekedett annak, hogy az egyén az általános szabadság szempontjából külön nemzeti sajátossága érvényesítésére is befolyhasson, s mindezt pedig csak úgy érthette el, ha az illető nép nyelvén szólt hozzá, ami által tudományok, irodalmak, művészetek nemzetivé váltak. Élénken kezdenek hatni a nyelvi okok. A német egyetemeken kezdenek németül előadni, s a mi magyar nyelvünknek kifejlesztésére is a felvilágosodottak adtak első lökést, midőn Bessenyei és társai a franciák elveiből mérítve és a felvilágosodás irodalmát ismerve, a nemzeti nyelv művelését hatásosan előmozdították. A másik út az volt, hogy a felvilágosodási irány lerontani törekedvén az emberek hitét, vallását, — ámde mivel az ember mégsem nélkülözhetett magánál valami fensőbbet, magasabbat, — azért egy másik istent állít fel, s ez a nemzeti társadalom. Az egyesnek ezért a nemzetért lehet lelkesedni, ennek a boldogsága az, amire törekednie kell, mert az egésznek gazdasági, kulturális, erkölcsi java egyszersmind az egyesnek is szolgál. Tényleg, a nemzetben csakugyan van ilyen egyetemes, mert hiszen ez a nemzet az egyének millióit képes összekötni, kik mind hajlandók azért áldozatokat hozni, sőt, ha léte fenyegetve van, a legdrágábbal, az étellel is szolgálni. A nemzet az, mely az emberiség célját külön, külön jellegek szerint egyesülve rejti magában. Így érthetjük meg, hogy miként támadt csak a XVIII. század végén és XIX. század elején az európai emberekben minden más alapokkal szemben, a nemzeti államok szerint való alakulásra törekvés. Az európai emberek lelkét áthatja az a gondolat, hogy minden más állam agyag alapon áll, ha nem nyugszik a nemzet szilárd alapján. Mert akik egy nemzeti jelleggel bírnak, azok között meg van a gondolatoknak, céloknak, ér-

elekeknek oly összessége, melyet semmi más, vallási, tudományi, gazdasági haszon egymagában megteremteni nem képes.

Midőn Rousseau a lengyelek kérésére megírja a „considerations sur le gouvernement de la Pologne”-ját kiemeli, hogy manapság nincs már francia, német, spanyol, még angol sem, akármit mondanak, csakis európaiak vannak, mindannyinak azonos az ízlése, szenvedélye, erkölce, mind csak a pénzt és élvezetet keresi. Ez azért, van, mert egyiket sem nevelték nemzeti formára különös intézkedések által. Ezért mondja, hogy a nevelés az, ami a nemzetet teszi, s tanácsa a következő: a gyermekeknek minden izükben lengyeleknek kell lenni, és pedig a kora gyermekkortól fogva kell ez irányban közrehatni. Így húsz éves. korában már teljes lengyel és az is marad egész életében, más irányadót, mint a hazafiságot nem fog ismerni, s ez aztán öröklődni fog nemzedékről-nemzedékre, és ez a folyton erősödő hazafiság fogja megmenteni Lengyelországot jobban bármi egyébnél. Az általános műveltségnek helyébe tehát a kizárólag nemzeti műveltségnek kell lépni, s a nemzeti gondolkodás, nemzeti érzés legnagyobb és kizárólagos fokra emelése a nemzeti lét biztosítója, Érdekesen folyik össze itt a fölvilágosodás mint minden adottnak, ténylegesnek, úgy a nemzeti tényezőnek semmibe vevője és a világpolgárság propagálója, a nemzetek megmentési irányzatával, s bár a hazaszeretet eszmei tartalmának enged csak helyet, mégis annak pozitív tartalma, a különös nemzetiség többé-kevésbé beillesztődik a felvilágosodás gondolkörébe is. „A felvilágosodás elmélete szükségképpen a világpolgársághoz, a nemzetinek kicsiny léséhez vezet, bár gyakorlata önkénytelenül a nemzeti eszme erősödését hozza magával.”¹

A felvilágosodott embereknek világpolgárius törekvésük mellett hevülniök, lelkesedniük, élni és halniok kellett nemzetükért, hogy azt, bár csak mint eszközt is beállíthassák az egyetemes emberi elérésnek szolgálatába. És így célá a nemzetit a felvilágosodásnak éppen azon mozzanata teszi, mely a vallás ellen és a demokrácia biztosítására szolgál. Ez nyilvánul meg a francia forradalomban, midőn azokat, kik nem tartoztak addig a nemzet nagy

¹ Dr. Concha Győző: A kilencvenéves évek reformeszméi és előzményeik. 58. o.

testéhez, az udvar, az előkelők és az egyház, azokat eltaszította magától, megsemmisítette, vagy magába forrasztotta a nemzet. Nem is állott tehát így a francia revolúció tisztán általános emberi ideák szolgálatában, hanem éppen úgy a nemzeti, francia nemzeti eszme szolgálatában is. Mikor pedig ez a francia nemzeti ideál megvalósul, mikor a „grande nation” ránehezedik a többi európai nemzetre, akkor éppen úgy mindegyik nemzet független, önálló akar lenni, mint a francia. S itt találjuk meg az emberiség életében a nemzeti államiságra való törekvés közvetlen okát.

Midőn ugyanis a benső szellemi csirák alapján, melyek kattanására a felvilágosodási irány adta meg a lökést és az emberiség körében mindenütt nemzeti irodalmat, a nemzeti intézmények szeretetét látjuk feltűnni, midőn kiábrándulnak abból, amit Morus Tamás, Bernhardin de St. Pierre, Leibnitz, Turgot, Gondorcet, Herder, Kant, Mercier s a többi XVIII. századbeli filozófus a világpolgári létről, az internacionalizmusról hirdetett, akkor ismét egy nagy viláгурalmi törekvés kezdődik. Az a francia nemzet, mely forradalma folyamán kijelentette minden népnek önállóságát és szabadságát, a nemzetgyűlés 1790. május 27-iki, majd 1791. szeptember 3-iki alaptörvényeiben kimondotta, hogy haderejét sohasem fogja a népek szabadsága ellen használni, egy nemzet ellen sem fog fegyvert ragadni — hogy mily okoknál fogva, az nem tartozik ide, de tény, hogy a francia nemzet lép fel mint Európa meghódítója és megfélemlítő je I. Napoleon alatt. Spanyolt, olaszt, németet, bennünket, az orosz, mind megtámadni, lealázva igába hajtani készül, természetesen a szabadság visszaállításának jelszava alatt. A francia cézár, a francia nemzet viláгурalmi törekvésével egész Európára ránehezedik. És akkor tör ki igazán a nemzeti állam eszméje az elnyomatás súlya alá került és kerülendő népekből, ekkor létesül a közvetlen alkalom arra, hogy a nemzetek, mint az emberi élet alanyai, ne pusztán csak általános emberi szükségletekből folyó állami és társadalmi alakulatok legyenek, hanem külön szellemmel, saját élekkel bíró, természeti és történelmi leszármazás utján belsőleg egységes emberéjszék, összszemélyek.

A nemzetinek első bölcseimi magyarázatát éppen ez az Európa elleni cézári támadás idézi elő, midőn a francia uralom súlyát leginkább érző, németiség kebelében, *Fichte* 1808-ban meg-

írja a német eszmének, nemzeti erőnek bölcseletét, a német nemzethez intézett beszédek alakjában.¹ Ő a nemzetben magát az Istent látja és nincs is más Isten, mint aki az egységes nemzetben annak sajátos eredeti megjelenésében előttünk van. Amint Isten fogalmával a teremtés gondolatát kapcsoljuk össze, úgy jelentik a nemzetek különös új lények teremtését. A nemzet csak megnövekedése, teljessége annak, ami az egyes emberben is megvan. Minden egyes ember maga magát alkotja, formálja, irányozza, új gondolatok, célok, tervek által és annál inkább ember valaki, mentől inkább bír e tehetséggel: a nemzet szintén ily önteremtés, mely az egyeseknek kapcsolata lévén, azoknak teremtő erejét is bírja magában. Es az isteni ebben az egyesekben és nemzetekben nyilvánkozó teremtő erőben áll. A nemzet tehát Fichtenél már nem valami testi különbségeket jelent, nem valami ösztönszerű szokásoknak közössége, hanem teremtő erő. A nemzeti géniusz nem valami folyékony vagy valami levegőben lógót, hanem az egyesekben, az emberek kapcsolataiban benne rejlő, immanens erőt fejez ki. Az egyes csak azáltal érheti el emberi mivoltát, ha a nemzet lényébe beleolvad, azzal együtt él, mert hiszen az egyes meghal, de a nemzet nem hal meg és így az ember halhatatlanná csak akkor és azáltal válik, ha ennek az örökkévaló nemzetnek részévé lesz. A nemzet egy soha el nem múló tény, s az egyéneikben kihalt nemzetek is folyton élnek azon alkotások által, melyeket a gazdasági anyagi és a szellemi élet terén valaha létesítettek; ezek által nyomukat hagyják a világban egykori önteremtő voltuknak. Ami a nemzeteket egymástól megkülönbözteti, az az isteninek különös törvénye: a germánok, franciák, angolok stb. az isteninek egy-egy darabjai.

Fichte tanának atheisztikus színezetétől, hogy t. i. a teremtő tekintetében kiűzi Istent a világból, s az egyest, a nemzetet teszi teremtővé, el lehet tekinteni, s a nemzetet csak relative teremtővé téve, hogy valamint az egyes nem teremti magát egészen, úgy a nemzetek sem teremtik magukat teljesen, hanem csak viszonylagosan, elméletének magva nagy eredmény. Magyarozatában fő az az öntudatosság, mellyel a nemzet magát felismeri, s ezen öntudatossága segélyével a vele adott sajátosságokat képes tovább fejleszteni, törzsökös tulajdonságait kiépíteni, szépíteni, tökéletesíteni.

¹ Fichte: Reden an die Deutsche Nation. Í1808.)

Fichte az új Németország, az egységes német nemzet szószólója. Nagy hatást is ért el elméletével, felrázva a németiséget apathiájából, s az egész jövőt németéinek számára vindikálva, önértékességük tudatára kelti.

Mint Fichte a németek között, úgy *Széchenyi* hazánkban teszi fel a kérdést a „Kelet népe” híres helyén, hogy: „Az emberiségnek egy nemzetét megtartani, sajátosságait mint ereklyét megőrizni, s szeplőtelen mineműségében kifejteni, nemesíteni erőit, erényeit, s így egészen új, eddig ismeretlen alakokban kiképezve, végcéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, kérdem, lehet-e ennél minden keservtől tisztább érzés? . . .”¹ Már pedig „a magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni, Európában egyedüli heterogén sarjadék, ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejlett, sehol érettségre nem virult sajátosságait egy törzsök fajnak, mely, jóllehet mindent maga előtt ledöntő dagályként már több ízben gyászba borítá földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel-felbőszülésében mint isten ostora mindenütt vérrel járt, bizonyosan annyi különöst s erejénél fogva annyi jót és nemest rejt magába, mint az emberi nemnek akármely lelkes és erős családja, csakhogy mint azoknál, úgy ennél, külön sajátossági árnyalatokban üznek nemes hévre, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló itasságnak nagylelkűségre kell tisztulni, felemelkedni.”¹

A nemzetnek, mint az emberiség élete, végső öntudatos tényezőjeként, az államok egyetlen alapjaként való felismerése azután az olasz írók érdeme. *Romagnosi* a „Scienza delle Gostituzioni” (1815, teljesen 1848) című munkájában már tisztán látja, hogy az emberi eszme megvalósítása és teljesebbé tétele, nem történhetik pusztán szabad állam által; ez nem elég. Az abszolút királyságok megdöntésével még nincs megoldva az emberiség céljának jobb, teljesebb elérése. A baj nemcsak abban rejlett, hogy Európa szerte mindenütt abszolút királyságok virágoztak és alig volt szabad állam, hanem abban is, hogy ezen abszolút királyságokban a legkülönbözőbb nemzetiségű emberek voltak összevegyítve, illetőleg egy nemzetiségű nagy ember-csoportok, népek is

¹ Széchenyi: Keletnépe. 57. o.

² Ugyanott 17. o.

több államra szakadtak. Romagnosi mondja ki először, hogy nem elég alkotmányos szabad államokra törekedni, hanem természetes államok kialakulására is. A természetes államok pedig nem csinált, nem mesterkélte, összetákolt államok, hanem természetes egészeket képező népeken, nemzeteken nyugvó államok. Az államoknak nemzetek szerint való alakulása, a nemzeten alapuló mérsékelt monarchia, vagyis az ethniarchia az, mely természetes egyensúlyt hozand a nemzetek között, s melynél fogva minden nemzet a maga uraként érezheti magát.¹ A nemzeti uralom mindjárt előáll, mihelyt annak gyakorlására érett nép létezik.²

Machiavelli és Zrínyi óta a theoriákban csak most hangzik fel ismét a nemzet valódi értékelése, s most már nem pusztá vágy alakjában, hanem reális alapokra támaszkodva, amennyiben a nemzeti törekvések szerte, mindenütt élénken hatottak. Az időközt a nemzetközi jognak a legitim uralom elvei szerint való kifejtése tölti ki, mely épen nem tekintett a nemzeti alap hatékony, ha kell mindent felforgató voltára.

Ez érvényesült a Napóleoni harcok befejezése után is, midőn az összegyűlt bécsi kongresszus minden tekintet nélkül a nemzeti viszonyokra osztja fel Európát, s csak Franciaországot szorítja régi határai közé. S míg Napoleon ellen a harcot a nemzeti lét fenntartásának és a szabadság jelszava alatt folytatták népek, a lipcsei csatában (1-813) részt vett harcosoknak adott emlékéremre is azt vésették a diadalmas nemzetek uralkodói, hogy „Europae libertati asserta”, mégis a békét, az államok körülhatárolását, a jövő állapotot minden tekintet nélkül a nemzetekre, sőt azok elhelyezkedésével homlokegyenest, az uralkodók maguk között állapították meg, tisztán hatalmi érdekeik szempontjából. A népeket, területeikkel össze vissza cserélgetik, mint léleknélküli, áru tárgyát képező dolgokat, a legellentétebb elemeket sorozzák egy állam hatalom alá, csakhogy a legitimitás fenntartásáért, az elvnek elég tétessék.

Sohasem volt nagyobb ellentét államok és uralkodók, és a nemzetek között, mint ekkor, midőn a szent szövetség a felidézett nemzeti törekvésekre minden irányban elnyomással felelt. Az abszolutizmus érája azonban nemesak a nemzeti fejlődésnek volt el-

¹ Romagnosi: Scienza delle costituzioni. II. r. I. k. 19. §.

² Ugyanott II. r. I. k. 26. §.

fensége, hanem a szabadságnak is, melynek tulajdonkép megvalósítója, visszaállítójaként lépett fel. Ily körülmények között természetes, hogy a közös ellenséggel szemben összeolvadt ez a két nagy eszme a köztudatban is, s nemzetiség és szabadság konnex fogalmakká válnak.

A bécsi kongresszus önkényes állam-változtató intézkedései és a szent szövetség uralma voltak azok az okok főképp, melyek újból kiváltották a nemzeti génusz gondolatát s az most már a szabadság eszméjével párosulva megkezdí diadalmas pályáját.

Mikor Franciaország legyőzve feküdt a hatalmak előtt, azok megelőzendő az esetleg ismétlődhető véres harcok korát, arra törekedtek, hogy Európa békéje hosszú időre biztosíttassék. Ezt úgy vélték elérhetőnek, ha a meglevő államrendszer legitím uralkodói között újból kiosztják Európa téréit. Ausztria megkapja régi területeit, növekszik Velencével, de elveszti Belgiumot. Az övé lesz Salzburg, de ennek fejében lemond Rajna melléki régi birtokairól. Poroszország régi lengyel birtokait engedi át Oroszországnak: megkapja Szászország nagyobb felét, Svéd-Pomerániát és a Rajna melléki és westpháliai nagy egyházi fejedelemségek legnagyobb részét. Belgium és Hollandia egy német alföldi királysággá egyesíttetnek és orániaiak alatt. Svájc huszonkét kantonja, s ezekhez újonnan csatolt Genf és Wallis örök szövetségre lépnek egymással, melyben mindegyiknek szintén állami jogokat biztosítottak s egyúttal a köztársaság neutralitása az európai közjog védelme alá helyeztetett. Olaszország nagyrészt Ausztria uralma avagy befolyása alá került: Lombardia és Velence közvetlen birtokába, míg Toscana, Modena és Pármában a Habsburg dinasztia tagjai uralkodtak. Az egyházi államot is helyreállították, s Nápolyt és Szicíliát újból egyesítették a Bourbonok alatt. A Szard királyság visszakapja Savoyát és Nizzát s Genuát is hozzá csatolják. Angliának tengeri hatalma nyert teljes elismerést, s különböző gyarmat területekben részesült, azon kívül dinasztíájának birtokává lett Hannovera királyság, lényegesen megnövelve, egyenesen a porosz birodalom ellensúlyozására, azt mintegy kétfelé szakítva. Oroszország megtartotta török hódításait és Finnországot, melyet 1809-ben ragadott el a svédektől. Az övé lett porosz Lengyelország legnagyobb része, mint lengyel királyság. Csak a görög nemzet felszabadítására történtek lépések a Jon-szigeteknek külön állammá szervezése által.

de magában a függetlenségéért felkelt Görögországban megtorlatlanul működhetett, s pusztíthatott az egyiptomi basa: a török szultánt, bár a kongresszus sem erősítette meg birtokában mint legitim uralkodót, mégis védeni látszott a legitimitás elve. S ebben az uralkodók már igazán az abszurdumig vitték a dolgot. Bármennyire iparkodtak is Gentz és Metternich, még sem bírták elhithetni Európával, hogy a görög nép szabadságharca sem más, mint az olasz vagy spanyol népszónokok és pártütő tisztek forrongása. És ha a spanyol és olasz forradalmak könnyű legyőzése azon hitet keltette is, hogy a nép ereje semmi a fegyelmezett katonaságra támaszkodó udvarokkal szemben, az a hit a görög nép kitarító ellenállásával megdülöbén volt. Éhez járult, hogy midőn Miklós cár fegyvert fogott a szultán ellen, tulajdonképpen csorbát ejtett a szent szövetség alapelvén, amennyiben legitim, vagy legalább annak látszó uralkodót támadott meg. Ezzel bizonyos értelemben lázadóknak ment segítségére, kik a legitim uralkodó ellen keltek fel. Példájával a nemzetek függetlensége és önkormányzása a reakció által üldözött és elnyomott eszméinek ment segítségére.

A kicsi, gyenge, félig barbár, a régi görög szellemtől messze elmaradt görög nép volt az első, mely nem tudott belenyugodni elnyomatásába, s bár idegen közbenjárással, de mégis sikerült elérnie, hogy függetlenségét biztosítsa, 1832 elején Ottó bajor herceg királylyá tételével a független görög állam újból létrejön.

Ha ily erőtlén nemzet sikerre vihette eszméit, akkor annál inkább következett ez be az életerősebb népek között. A németalföldi királyság bomlik fel ezután alkatrészeire, megcáfolván ezzel minden lehetőségét annak, hogy ezentúl államokat csak egyszerű összetakolás által lehessen létesíteni. 1827 szept. 29-ikén történik meg a szakadás, öt nap múlva már megjelent a provizórikus kormány nyilatkozata: „A Hollandiától önerejükkel elszakadt belga területek független államot fognak alkotni”. Az összeülő belga alkotmányt hozó kongresszus azután négy alaptételt állapít meg először: 1. A belga nép független. 2. A belga nép alkotmányos monarchia formájában örökölhető hatalommal kívánja kormányoztatni magát. 3. Az orániai család mindörökre ki van zárva a belga nép kormányzásából. 4. A kongresszus határozatait mint alkotmányozó testület hozza.

Miután Kóburg Lipót királlyá választása megtörtént, az

alkotmány megállapítására került a sor. Az angol alkotmány a példa. Nem a király, hanem a nép a szuverén. „Minden hatalom a nemzetből indul ki”, itt is felhangzik és alapelvvé válik.

A belga állam kialakulásával a germán protestáns hollandusok és katolikus flamandok, valamint román vallonok végleg szétválnak.

Hosszú, bizonytalanságokkal telt processzus fejeződik be ezzel, az ellentétes népi individualitások végre révbe jutnak. Ha a középkor virágzó Németalföldjének egysége levezethető is az élet gazdasági egységéből, ha erre az időre nézve áll is, hogy „a faj különbsége nem akadályozhatta meg a flamandok és vallonok egységét, akik egymás mellett éltek ugyanazokban a politikai és vallási keretekben, ugyanazoknak a kulturális befolyásoknak alávetve, ugyanazt a jogot és közös intézményeket élvezve”¹, — a XIX. század folyamán ily körülmények már nem tarthattak össze egy államban annyira elütő népeket, mint a holland, a belga és vallon és a flamand népek voltak. Szétválásuk egyetlen magyarázata a különböző nemzeti individualitások érvényre törése, illetve a belga nép nemzeti öntudatra ébredése és annak érvényesítésére a megfelelő alkalom nyilasának kihasználása. A szétválasztás folytán Hollandia egységes nemzeti állama lett, Belgium pedig fele részben flamand, fele részben francia népével a fennálló ethnikai különbözőség mellett a közös történeti múlt és közös vallás alapján alkot nemzeti államot, mindjobban közeledve a flamand nép teljes egyenjogúsításához.

Ami Belgiumban egy rövid forradalom lezajlásával sikerre vezetett, az a nemzeti erő hat a többi idegen uralom alatt álló, vagy szétszakadozott népek között is, csak hogy oly gyors siker nem koronázza törekvéseiket. A „kongresszusi Lengyelország” forrong, forradalma azonban teljes elnyomatásával végződik (1831). Érdekes, hogy midőn ez a bécsi kongresszus által szervezett Lengyelország majd tizenöt éven át alkotmányának birtokában van csak perszonális unióban lévén Oroszországgal s maga nevelheti nemzeti alapon seregeit, s midőn erős még benne Kosciuskó nemzeti dicsősége, a napóleoni harcok emléke: még sem akad közötté nagy szervező, hadvezér, igazi előrelátó politikus. Ez magyarázza meg, hogy

¹ II. Pirenne: Histoire de la Belgique. (Bruxelles 1902.) II. k. 157. o.

oly időben is, midőn nemzetét újból lábra állíthatta volna, kel fel a legnagyobb küzdelemre a lengyel nép, s kockára teszi biztos fejlődését, nemzeti megerősödését egy szabadságharc kétes, sőt előreláthatólag szerencsétlen eredményéért, a teljes függetlenség rövidesen megvalósítandó álmokéért.

Az olasz nemzeti forrongás sem vezetett egyelőre célra. 1848—49-iki forradalmi esztendőig a legitimitás, egynéhány sikertelensége mellett, ellentállott a nemzeti szeparálódásnak, s csak az elnyomás és szerte szakadozottság folyama alatt is működő, többé semmiféle erővel el nem nyomható eszmék hatnak a nemzetekben.

Németországnak a bécsi kongresszus által is fentartott laza szerkezete — 38 szuverén állam szövetsége — képtelenné látszott tenni a németiséget minden nemzeti, egységes politikai követésére. Mikor 1834-ben a Zollverein által gazdasági egységét biztosítja, akkor állanak szemben Ausztriával a német államot először, mint legalább gazdaságilag egységes területek, melyekkel szemben Ausztria elkülönített állam, külföld mellyel rendszerű vámszerződést kell kötni, s amellyel vámegységet többé alkotni nem lehet. Lassanként oly generáció nő fel, mely élénken érzi a feldaraboltság átkát, mely számos esetben sértette a fejledező nemzeti önérzetet¹. Ha a nemzeti egységre való törekvések szemben állottak még Ausztria és Poroszország versenyével és megtörték a Metternich által terjesztett politikai felfogáson, mely minden nemzeti törekvésben csak államellenes forradalmi mozgalmakat látott, mégis a német egységre vezető út már vége felé közeledett.

Hazánkban is ekkor testesülnek meg a nagy gazdasági és társadalmi reformok, melyek ismét méltó helyet biztosítottak nemzetünknek az európai állami berendezkedések fejlődésében. A fél-század óta tartó nyelvi, irodalmi fellendülés, az erősödő gazdasági helyzet és haladás minden téren, 1848-ig kiegészülnek a társadalmi és politikai átalakulás nagy tényével, melyek együtt mind a nemzeti létnek a fejlődés folyamán elmaradhatatlan támaszai, megszilárdítóiként jelentkeznek s áthatva az állami funkciókat, valóban az egész nemzetet teszik az állami lét alapjává.

A francia februári forradalom azonban kizökkent minden benső, nyugodt fejlődésre hajló nemzeti törekvést, s a forradalmi

¹ Schleswig-Holsteinnak Dánia által megkísértett beolvasztása.

gyors cselekvésre serkent. Mindenünnen, ahol korrupció, elnyomás, osztályérdek uralkodott, Paris felé fordul a sóvár tekintet, mint ahol Lamartine büszkén hangoztatta, hogy most Franciaországban valóban „egy” a nemzet, míg 1792-ben „két” ellenséges faj létezett az egy hazában.

Olaszországban a szicíliai és nápolyi forradalommal indul meg a szabadság utáni törekvés, majd Rómában, Toskánában és Piemontban hangzik fel a félszigetnek az idegen uralom alól való felszabadításának elve, s kiszemelik az ifjú Olaszország fejét is Károly Albert szard király személyében. Milánó és Velence felkelése az osztrák erővel szemben gyengének bizonyult, hiába vált ügyükből igazi nemzeti ügy, melynek élére a szard király maga állott. Radetzky diadalain megtört az egység után vágyódó nemzet ereje, de volt már dinasztíája, melynek minden irányú politikája tisztán az egység elérésére irányult.

Ausztria megtartotta pozícióját Észak-Itáliában s hazánk nem érthette el vele szemben függetlenné válását, melynek kivívására fejledező erejébe vetetett hite, s a mindenütt fellobbanó forradalmaktól várt siker sarkalta.

A német nép volt az, melynek kebelében a februári forradalom tartalma a legtisztább visszhangra talált. Az a meggyőződés, hogy a német viszonyok nem maradhatnak meg sokáig erőszakolt állapotokban, már rég általánossá vált, s most közeledett először teljes megvalósulása felé, midőn az egyes kis államok rendre az alkotmányosság elvei szerint rendeződnek be. A forradalom a törhetetlenül álló porosz és osztrák nagy katonai és bürokratikus monarchiákban is felüti fejét, Ausztriára nézve az 1848 március 13-iki bécsi forradalom diadala döntött, s különben*is annyira igénybe vették a saját nemzetiségei, azután a szardíniai háborúk, hogy a német ügyek alakulásába mind kevésbbé folyhatott be lényegesen. Mindinkább Poroszország felé fordult a német közvélemény, ettől várta a német nemzeti egység ideáljának keresztülvitelében az irányító vezetést. 1848 május 18-án a Majnamenti Frankfurtnál összegyűlt a német nemzetnek első szabadon választott gyűlése. De itt, bár mindenki meg volt az akarat a politikai egység létesítésére, mégis az egyik csoport csak a poroszt bírta elképzelni fel-sőség gyanánt, míg a másik rész lehetetlennek tartotta az osztrák mellőzését, s voltak olyanok is, kik ismét csak az elsőrangú feje-

delmek uralmától várták a nemzet üdvét. Minthogy császárt nem választhattak, az ellentétes vélemények következtében, birodalmi kormányzóul a nemzetgyűlés nagy többsége János, Habsburg herceget tette meg, ki alkotmányos módon kormányoz, birodalmi miniszterekkel, ő gyakorolja a végrehajtó hatalmat, vezeti a német hadakat, nevezi ki annak parancsnokait, s képviseli Németországot a külfölddel szemben. Mindezek azonban a valóságban másképp jelentkeztek. A birodalmi kormány bár az egész német nép küldöttei létesítették, erőre alig emelkedett, s a nemzeti eszme képviselői nem a parlament és a központi kormány, hanem továbbra is az egyes államok kormánya maradtak. Akár Ausztria, akár Poroszország magában, sokkal többet nyomott, mint az újonnan szervezett német birodalom. Az egységes nemzeti erő hiányát élénken bizonyítja az az eset, hogy a kis Dánia magának biztosíthatta Schleswig-Holsteint. A bekövetkező események is mind ezt igazolják.

Bár a választott kormányzó személye a Habsburgok iránti szimpátiának volt kifolyása, Ausztria törekedett ezt lerontani. Mikor legyőzöttnek tartották már a magyar szabadságharcot, Olmützben alkotmányt oktrojált az osztrák császár az egész egységes német birodalomra nézve, melyben Németországról, vagy egy birodalmi főhatalom elismeréséről szó sem volt. Ettől a nemzetgyűlés nagynémetei is visszariadtak, s 1849 március 29-én 290 képviselő IV. Frigyes Vilmos porosz királyt választotta meg császárnak, János főherceg pedig még az nap lemondott birodalmi kormányzói állásáról. A porosz király elutasította a felajánlott koronát, melyet csak a német fejedelmekkel való megegyezés alapján volt hajlandó elfogadni. Erre a nemzetgyűlés oszladozni kezd, számos tagja elhagyja, s egyes területek is visszahívták követeiket. A maradék Stuttgartba gyűlésezik még, de 13 hónapi látszólag eredménytelen működés után vége szakad az oly örömmel üdvözölt német nemzeti parlamentnek, melynek ha tényleges sikere nem is, de annál nagyobb része volt a nemzeti érzés fejlesztésében és az elé határozott célok kitűzésében. Részben mert hatalmas ellentétek állottak fenn a németiség két legnagyobb vezető állama között, melyet az áldatlan, s a nemzeti egységet mindvégig gátló verseny képével lehet legjobban jellemezni, részben, mert hiányzott még az az időpont, mely majd minden nemzet életében bekövetkezett, mikor minden éled a nem-

zeti egység erejében, maradt vissza ezután is Németország laza államszövetségi állapotában. De már ekkor tömörült határozattá a német nemzeti fejlődés azon kétségbe nem vonható eredménye, hogy a nemzeti egység keresztülvitelében Poroszország és nem Ausztria van hivatva eljárni, s döntő óra a keresztülvitelre már nem volt távol.

Napoleon Lajos 1851-iki államcsínyével megszerezve magának a francia császári címet, mint a nemzetek védője tűnik fel. Háborút visel Oroszország ellen a török érdekében, s a párisi kongresszuson (1856) kiviszi a cárral szemben, hogy az orosz védnökség a dunai fejedelemségek felett megszűnjön. Azok önálló nemzeti kormányt nyernek török felsőség alatt és szabadságukat egész Európa biztosítja. Tulajdonképpen ekkor létesül Románia. De a legfőbb eredménye a háborúnak Törökország biztosítása, az európai államok sorába való illeszkedése marad, habár a görög harcok óta a folytonos gyengülés képét tárja fel. Napoleon teszi a döntő lépéseket az olasz egység megvalósítására is. Az 1859-iki hadjárat elragadja Ausztriától Lombardiát, melyet Napoleon a szard királynak Viktor Emánuelnek enged át. Majd Garibaldi vezérlete alatt a két Szicília is meghódol a nemzeti egységért lihegő hadaknak, s a király erre 1861 febr. 18-án a maga és utódai számára felvette Itália királyának címét. Csak Róma és Velence nem hódoltak meg még uralmának. A nemzeti egység tudata azonban ekkor már ellenálhatatlanul hat s a bécsi béke (1866) meghozza Velencének az osztrák uralom alól való felszabadulását, majd 1870-ben Róma, az egyházi állammal, szintén az egységes Itáliába olvad bele. Az óriási mű, annyi század vágya, oly rohamosan fejlett, teljesült, ahogy azt a belső nemzeti megerősödés és megszilárdulás már előzőleg fejlett állapotra csak előmozdította, bár sokat köszönhetett Itália a francia beavatkozásnak mégis az olasz nemzet maga volt az, mely ereje és áldozatkészségével az egységes nemzeti állapotokat megszilárdította.

Ezalatt a német egységre való törekvések is folyton fejlődő állapotokon mennek keresztül, s benne Ausztria helyzete mind problematikusabbá válik. Schleswig-Holstein visszaszerzésével egyelőre még a két nagyhatalom: Ausztria és Poroszország közösen bírja a két hercegséget, de éppen a közös birtoklás miatt szinte naponként növekedett közöttük az ellentét. 1866-ban aztán vérrel és

vassal fejeződött be Ausztriának és a Habsburg-háznak sok százados hegemóniája Németországban. A nemzeti uralom kérdése ezzel meg volt oldva, de míg a német államok nagy többsége nem óhajtott a változást, addig nem is jött még létre az egységes Németország. Poroszország sikereiképpen Hannovera, a hesseni választó fejedelemség, Nassau és Frankfurt annexioja után terület és népesség tekintetében a régibb nagyhatalmakhöz hasonlóvá válik. Mint az észak-német szövetség létrehozója és feje, aztán megtette az utolsó lépést, az előkészületet egész Németország egységes birodalommal való egyesítésére. A dél-német államok állottak csak még távol ettől annyiban, hogy százados ellenszenvökről, a protestáns s előtűk annyira idegen poroszok iránt, letenni nem tudtak. Egy módja volt az egyesítés gyors és akadálytalan keresztülvitelének: ha a nemzetet kívülről fenyegeti veszély, amikor is a folyton ébren tartott nemzeti érzület hatalmas kitörése elsepri az udvarok és a tartományi tradíciók gátjait, a vallási ellentéteket és a háború megteremti a fegyverben egységes német birodalmat. Erre pedig megadta az alkalmat a német-francia háború, melyben Napoleon Lajos épen azon elvnek lett áldozatává, amelynek zászlóvivője volt, — a nemzetiségi elvnek, melyért török és olasz földön harcolt. Az 1870—71-iki (háborúban kénytelen volt felvenni a harcot a nemzeti alapon kialakulni kívánó német államokkal, melynek folyamán dőlt el a német nép nemzeté leve.

A párisi „Arc de Triomphe” alatt átvonuló német hadak a nemzeti büszkeségben teljesen az egységes, hatalmas Németország kifejezői. A dél-német államok idegenkedése a nemzeti közszellem hatalmas lendületét visszaszorítani nem tudta, s az észak-német szövetség országgyűlése elfogadván a déli államokkal kötött szerződéseket, Versaillesban, százhetven évvel miután I. Frigyes felvette a porosz királyi címet, nyilvánították ki a német fejedelmek és követek fényes gyűlésükben a német birodalom megújítását, melynek élére mint császár, a porosz király áll. (1871. jan. 18.)

Németország eredeti konstellációja így az volt, hogy az egyes használható népi alapok modern nemzeté nem az egységes német nép felemelkedésével, hanem a porosz állam alapján váltak. Ugyanis Poroszország maga, területileg véve háromszor akkora volt, mint a többi államok együtt, s lakóinak száma három-ötödét tette az egész birodalom lakosainak. Ha így az alaptömegül a po-

rosz állam szolgált is, a szellemi erőket tekintve azonban, melyek a nacionalizáláshoz szükségesek voltak, Poroszország nemcsak önmagából merítette, hanem a német nép távolabbi tereiről is átvett.

Az új német birodalom szervezete az új tagok hozzájárulása miatt nem lehetett oly egységes, mint volt az észak-német szövetség: a régi partikulárizmust most sem lehetett teljesen negligálni. A birodalmi alkotmány által nyújtott nagy tereken azonban csakhamar kitűnt, hogy a német birodalom mint politikai egység szilárdan áll, ha az ellentétek, melyek a német népet századok óta vallásos meggyőződés és alkotmányos felfogás tekintetében széjjel választották, nem is tűntek el teljesen. A birodalmi alkotmány az egységes német nemzet országló életének kifejezője, melynek alapján az új császárság valóban nemzeti. Ezt igazolja, hogy a birodalmi alkotmányban a szuverenitás az egész nemetségé: „a német fejedelmek és a szabad városok összességénél van.” A császár a legmagasabb hivatalnok a azon politikai testületnek, melynek egyetlen célja „az örök szövetséget a szövetséges területek védelmére és a német nép jólétének előmozdítására” fenntartani. Az egyes államok külön közjogukat tényleg „csak a birodalom elismerése által”¹ gyakorolhatják és tarthatják meg.

Nemzeti állammá lett már Olaszország, Németország, a bécsi kongresszus megállapításai mind halomra dőltek a nemzetek kitörő erején; Ausztria vissza szorított régi területeire, megszűnt német nagyhatalom lenni, ami maga után vonta, politikájának elnyomott hazánkkal szemben való irány változtatását, amennyiben az élére állított helyzetből kitűnt, hogy a monarchia nagyhatalmi állását és a dinasztia százados tekintélyét csak a magyar nemzettel való együttműködés által őrizheti meg. A létesült kiegyezésben nemzetünk újra éledt, s azóta állami létünk önállósága csupán a personalis unióban kapcsolódik Ausztriához.

A balkáni államok nemzetek szerinti alakulása szintén ekkor nyer tápot, elősegítve a kedvező konjunkturától. Oláhország és Moldva egyideig még külön fejedelemségek maradtak, majd Guza Sándort közösen választják meg, s a porta kénytelen őt megerősíteni; még egy ideig külön tartják tartomány-gyűléseiket, de

¹ Laband: Das Staatsrecht des Deutschen Reiches. 23. o. (Marquardsen's Handb. d. öff. Rechts.)

1861-ben a porta belenyugodott ennek összeolvasztásába is. Ezzel a román nemzet megalakult, elválván egyháza is a konstantinápolyi patriarchától. Az alkotmányos nemzeti uralom aztán Hohenzollern Károly herceg trónra emelésével következett el, s Románia mindjárt az orosz-török háború idején kimondja teljes függetlenségét (1877. máj. 21.), fejedelme pedig 1881-ben felveszi a királyi címet.

A san-stefanói békét követő berlini kongresszuson (1878. jun. jul.) megállapítást nyer Bulgária, mint külön fejedelemség, de a török adófizető hűbérese marad továbbra is. Fejedelmét maga a nemzet választja, s a porta és a hatalmak csak megerősítik. Kelet-Rumélia keresztény kormányzó alatt áll, kit a porta nevez ki, külön közigazgatása van és külön honvédséget tarthat. A többi török hűbéres állam Szerbia, Románia és Montenegro függetleneknek nyilváníthatnak.

A berlini szerződés értelmében Bulgáriában 1879-ben megszűnván az orosz okkupációs állapot, nemzetgyűlés ült össze Tirnovóban. mely alkotmányt hozott és megválasztották Battenberg Sándor hesseni herceget fejedelmüknek. 1885-ben Kelet-Rumélia is őt kiáltotta ki fejedelmének, ami által a berlini szerződésen csorba esett. A hatalmak nem is akarták elismerni, s csak mikor a fejedelem győz a szerbek felett, járulnak hozzá a nagyhatalmak Kelet-Ruméliának Bulgáriával való egyesítéséhez. Az eljárás módja egyelőre az volt, hogy a porta Sándort nevezi ki ott kormányzónak és így a két ország a porta fenhatóságának elismerése mellett egymással perszonális unióba lép. Az orosz ismételt erőszakos közbelépése ugyan lehetetlenné tette Sándor további uralmát, azonban többé már nem a fejedelem, hanem az egységes bolgár nemzet áll szemben az önkénnyel. 1887-ben a szobranje Koburg-Koháry Ferdinánd herceget választja meg, s azóta Bulgária feltartóztatlanul haladt a függetlenség felé, melyet a legújabb időben el is ért: 1908. okt. 5-én Ferdinánd fejedelem Tirnovóban nemzete erejéből, Bulgáriát és Kelet-Ruméliát királyság rangjára emelte és a szultán fenhatóságát véglegesen lerázta. Európa hatalmai pedig rendre elismerték az új nemzeti államot.

A Balkán félsziget államrendszere kialakulásától kezdve egészen a megszilárdulás befejezéséig szemben áll a török birorbalommal. A hódító török állam hatalma alá került nemcsak fa-

jilag, de vallási tekintetben is különböző népek, bár erősen sýnylik a török elnyomás következtében beállott helyzet nehézségeit, mely nem túrte meg a művelődés útján való haladást, hanem a műveletlenség nyers állapotában tartotta vissza a népeket, már e miatt is nincs erejük vele szemben sikerrel fellépni. Emellett a fêlsziget területi alakulása is kedvez az elzárkózó vad élet folytatásának, ami azt okozta, hogy a művelődés fokozott megszerzésétől visszatartott népesoportok, nem is kívántak, s ma sem kívannak még abban intenzívebben részesülni. E két körülmény az, melyek miatt a Balkánon a műveltség annyira elmaradt a nyugatétól.

Az ifjú török mozgalom is, ámbár sikerült oktrojálni az alkotmányt, (1908. júl. 24.) mégis éppen azért nem gyökeresedett, nem hozott gyümölcsöt, mert hiányzott hozzá a nagy tömeg megfelelő műveltsége, mely a megértést az ahhoz való ragaszkodást okadatoltan biztosította volna.

A műveltségbeli elmaradottság, a nyers közállapotok, a folytonos zavar azonban nem zárták ki azt, hogy a török alól felszabadult s a szilárdság, nemzeti egységesség tekintetében Törökországot felülmúló államok, a még török területen élő fajrokonaikért meg ne tegyenek mindent. Itt is a nemzeti elv hat, az ugyanazon néphez tartozók egy államban való összefoglalásának elve. S mikor a török államot egyszerre négy oldalról támadják meg, akkor ezen elv diadalát üli a Balkánon. Szükségszerű, a nemzeti elv érvényesüléséből folyó következmény a balkáni államok növekedése a török birodalom terhére. Amiatt, hogy ezekben az államokban nincs meg az a gazdasági és műveltségi fejlettség, mint a nyugat bensőleg is fejlett államaiban, nem lehet azokat kizárni a nemzeti államok sorából, s harcukat pusztán faji harcnak, gyűlölet folyományának minősíteni. Ha nem is jöttek a balkáni államok újból önerejükből létre, illetve szereztek vissza rég elvesztett államiségukat, hanem a nagyhatalmak megállapítása mellett, mégis létrehozataluknak egyetlen oka kitörő nemzeti különbözédésük tudatából származó ellentétek kielégítése volt. S azóta ezek az államok is nagy haladást tettek. Legalább is aránytalanul jobban erősödtek, mint a török állam. E felett való érvényesülésük, annál értékeesebb voltak kifejezője. Hogy a legújabb időben elért sikereik dacára sem állott be a benső fejlődés elő-

mozdítására hivatott nyugalom, annak gátja csupán a félsziget politikai egyensúlyának létesítése. Ha ez is biztosítva lesz, bekövetkezik majd itt is az a benső fejlődés, mely a nyugati államok fejlődésében bekövetkezett.

A legújabb idők kétségkívül legjellemzőbb államalakulása végül, mely már a teljes műveltség birtokával rendelkező nemzetek között állott be, a Skandináv félsziget államalakulása. Svédország elvesztvén Pomeraniát és Finnországot (1815.) magábanvéve egységes nemzeti állammá válik. 1814-ben azonban, mint a nagy szövetség részese, elragadván Dániától az ehhez százados közös múlt, közös műveltség által fűzött Norvégiát, oly nemzettel lép personalis unióba, melyet nemcsak a természetes határok, hanem egész történeti hagyománya, műveltsége, nemzeti szelleme elválasztott a svédétől.

Norvégia és Svédországnak a Bernadotte dinasztia alatt álló uniójában Svédország a norvégok erős és kitartó nemzeti követeléseivel szemben kénytelen meghátrálni, a personalis unió felbontásába is beleegyezni. Norvégia 1905. jun. 7-ike óta független királyság, melynek élén Károly, Holstein-Sonderburg-Glücksburgi herceg áll, VII. Hakon király név alatt.

Európa többi nagy nemzeti államai benső erőfejlesztésük és nemzeti voltuk kifejtése és terjesztése korát élik ezalatt. A bennük végbemenő reformok mind a nemzet erősödését célozzák. *Ahol, nemzeti elkülönülésért nem folyt küzdelem, ott is mindenütt az 1789-iki elveknek a nemzet érdekében való keresztülvitele körül folyik a tevékenység a pártok között. Az emberiség legfőbb javai, anyagi, szellemi és erkölcsi érdekei mind nemzeti alapon, nemzeti államok keretében valósulnak így meg.*

Anglia régi nemzeti erejére támaszkodva szilárdan állja a forradalom által felkeltett egész Európát mélyen érintő megrázkódtatást. Veszedelmesebb volt ránézve ennél az „ifjú Írország” mozgalma, midőn az írek nem elégedvén meg az O'Connel által népük felszabadítására létesített tisztán törvényes eszközökkel, fegyveres felkeléssel kívánták keresztül vinni az elszakadást a gyűlölt szászoktól. Mikor azonban a kormány elfogatta, deportáltatta a mozgalom vezetőit, akkor a nép nem fogott értük fegyvert. Az ír nép azonban az angol hatalommal szemben, minden gyengesége dacára, mindvégig erős oppozíciót jelent. Az ír érzületet

egyaránt táplálja a katolikus hit a földbirtoknak angol kézrejutása és a hosszú, könyörtelen elnyomás emléke. Nem is a nyelv, mert hiszen a sziget lakóinak alig egyötöd része beszél kelta nyelven, nem is a faj, hisz igen sok tiszta angol vagy skót származású ember járt elől az elszakadásra irányuló törekvésekben, hanem a sajátos történeti viszonyok itt azok, melyek a nyelvre, fajra, sőt vallásra nézve is különböző elemeket közös hazaszeretetben, külön népi tudatban összeforrasztják, s úgyszólván az egész szigetet egyesítik az uralkodó szomszéd szigettel szemben. És a jövő sikerrel kecsegtet. 1893-ban az ír önkormányzat, a Home Rule, az alsóházban már többséget kapott, s az 1892-ben megszavazott veto bilinek nyíltan hirdetett célja a nagy reform keresztülvitelének biztosítása. Minden uniónista mozgalommal szemben a jövő valószínűleg visszafogja hozni az ír népnek parlamentjét, külön államiságának ismervét,

Franciaország minden megpróbáltatása mellett, vissza szorítva eredeti területére, köztársasági alkotmányában főnixként emelkedett ki hamvaiból. A „grande nation” megmutatta Európának, hogy miután azon elvek alapján, melyek szerint átalakult, s amelyek példája hatott mindenütt a kontinensen s amelyek erőre ébredve ellene, ezen elvek propagálója ellen fordultak, hogy a hosszú harcok után is életerős maradt, s nívójából mitsem veszített.

Belgium és Hollandia elválásuk után szabad fejlődés áldásait élvezték, s kitűnt, hogy Németalföldnek nem volt oka fájdalommal nézni vissza Belgium elválására. Igazolja ezt a legnagyobb jölét, melyben a két nemzet Európa többi államai között él.

Éppen így Svájc is, nyugodalmas fejlődése közepett a politikai kérdések mintegy háttérbe szorulnak a társadalmiak elől, melyek ott legnagyobb részt sikeres megoldásra találva, alkotó elemei, németek, franciák, olaszok egyaránt kielégült 'érzelemmel vallják hazájuknak a kis hegyes területet. Pedig még vallásuk sem közös: már a reformáció óta tart a katolicizmus és protestantizmus versengése. A közös történeti múlt, de leginkább a közös szabadság mindent feledtető köteléke erősebbeknek bizonyultak itt is a nyelvi és felekezeti ellentétek bomlasztó hatásánál.

Spanyolország világoralomra törekvő hatalma szintén visszaszorult eredeti medrébe. A féktelen pártusák után, melyek végveszélylyel fenyegették, végre is a sok dulás és változás annyira

kifárasztották a népet, hogy 1874. végén szinte önként tért vissza eredeti dinasztiájához, melynek megbuktatásáért előbb annyi vért ontott.

Portugália fentartja független állami létét mindvégig. Mikor V. Pedrónak felajánlják a spanyol koronát, ez nem fogadja el, belátván, hogy ha Braganza család lépne Spanyolország trónjára, Portugália nem lenne többé egyéb, mint spanyol tartomány, amivel a portugál nemzetet a beolvadás veszélye érné. „Nos tehát, ha én, ki a legelső portugál, az első vagyok egy nép között, mely tisztas helyet foglal el az emberi nem történelmében, ily terveket pártolnék, nem lennék-e hűtlen kezelője a hatalomnak, mely reám van bízva?”¹ És érdekes, hogy az így beszélő király utódai hatalmi törekvéseikkel, egyenesen ellenszenvesekké válnak a nemzet előtt, annyira, hogy Portugália lerázza dinasztiáját, s jelenleg köztársasági államformában éli nemzeti létét.

Oroszország Nagy Péter intézményei által Európa nagyhatalmasságai között foglalt helyet, s azóta folyton tör előre minden világtáj felé. Eléri a Feketetengert, a Dunát, ura lesz a Balti tenger keleti mellékeinek, a Szibérián át Amerika északnyugati részére is kiterjeszkedik. A bécsi béke után még egyáltalán nem mutatja a nemzeti egység képét. Számptalan nép töredék él az óriási területen, de bármily nagy tömegek is ezek, politikai tekintetben jelentőségre alig emelkedtek. A cár mindenük, nélküle állami életüket el nem képzelhetik, s ha volt is múltjuk, jövőjük az orosz nemzetébe vész. Sándor cár alatt a magasabb kultúrával bíró területek, mint Livland, Kurland és Esztland németségük és protestáns vallásukban meghagyatnak, sőt oltalomban részesülnek a nemesség és a városok kiváltságai is. Az új szerzemények egy ideig csak perszonális unióban állanak a birodalommal. 1809-ben a cár Finnország fejedelme, megerősítván a régi svéd törvényeket és teljes önkormányzatot biztosítva az új országnak. A lengyel királyság is ily elbánásban részesül, s még külön hadsereggel is rendelkezik. Miklós cár alatt aztán megváltozik a helyzet, Megkezdődik az oroszosítás: Lengyelország már 1832-ben geográfiai fogalomná sülyed, hasonlóképen Finnországban is hát-

¹ Cantu Caesar: Az utolsó harminc év története. (1881.) Világtörténet. 17. k. 236. o.

térbe szoríttatik a finn nemzeti volt minden ponton. Így lett az orosz állami a legjobban terjeszkedővé, s azon területeken, melyeken annyi különböző eredetű és vallású nép él együtt, a cár tisztán orosz uralma nem elégszik meg a vezető szereppel, hanem egyedülivé kívánja tenni az orosz nemzetet, beolvasztván abba a többi mind. Megölt nemzetek és népek tethalmai veszik körül a nagy birodalmat, mely gyöngesége tudatában veszélyt lát minden eltérő hitben, nyelvben és meggyőződésben. Így találkozott a cári abszolutizmus az orosz nemzeti érzéssel azon ponton, hogy egyedül az elnyomás az, mely fentartja az uralmat. II. Sándor cár alatt megtörténik a jobbágyság felszabadítása, mely nemcsak humanus szempontból, hanem a parasztságnak a nemzetbe olvasztása által itt is nemzet-erősítőleg hatott. (1857—59.) Azonban a műveletlenség nagy foka, mely gyakran a nyomor kétségbeesésével párosul, az óriási területen nehezen helyezhető kedvező állapotba. Hiába ott az alkotmányos szabadság, mely az újabb időben szintén bekövetkezett, — 1905. okt. 17-én Oroszország alkotmányt kapott, — ahol annak rendelkező, végrehajtó keze részben megkötött a hagyományos előítéletektől, részben nem ér el a messze fekvő területekre egyformán. Parlamenti formák alig illenek hozzá, s Cantu jóslata, hogy „. . . bizonyára nem mozdítanak azok elő a társadalmi kérdést”,¹ bevált. A nagy terület különben is inkább kedvez az önkényes kormányzásnak.

Európa állam rendszere teljesen nemzeti alapokon fejlődve áll itt előttünk. A modern nemzetek mind saját magukban fejtik ki úgy az általános emberi érzésnek és gondolkozásnak, mint saját individualitásuknak eszméit, s igazi, az emberiségre valóban értékes versengésük ma már csak abban állhat, melyik bírja erősebben megvalósítani úgy az egyiket, mint a másikat.

Európa nagy versenytársává válik időközben Amerika, mely háromszáz esztendővel felfedezése után szinte teljesen azon európai országok uralma alatt áll, melyeknek felfedezését köszöni. Spanyolországé egész Közép-Amerika, Kalifornia, New-Mexiko és Texas, valamint a magáénak tartja Dél-Amerikának majdnem kétharmad részét. Portugáliáé Dél-Amerikában a mai Brazília. A franciák a Misisippi és a Szent-Lőrinc folyó vidékét, valamint

¹ Cantu: Világtörténet. 17. k. 216. o.

az Antillák szigetei közül számosat és Guayane egy részét foglalják le maguknak. Az oroszoké Észak-Amerikának Szibéria felé eső része.

Az angolok Észak-Amerika keleti partvidékét, a Labradort, a Hudson öböl környékét és Nyugatindia egy részét szerzik meg. 1763-ban Anglia kiterjeszti hatalmát Kanadára, de elveszti fenhatóságát 1783-ban észak-amerikai kolóniai felett, s a kialakuló Unió francia területeket és spanyol birtokokat szerezve meg egészen a Csendes-óceánig terjeszkedik, végül 1867-ben az orosz birtokok is az övé lesznek. Az Észak-Amerikai-Egyesült-Államok ezzel Amerika leghatalmasabb államává válik, s utolérhetetlen fejlődésében a legtöbb európai nemzetet maga után hagyja. A ma már negyvenhét államot számláló szövetség hatalmas demokráciájával örök példa a nemzeti alapoknak kedvező politika révén elérhető nagyszerű fejlődésére. Az Unió függetlenné vallását követik aztán a többi gyarmat államok is. 1804-ben Nyugat-Indiában Haiti szakad el a*, európai uralomtól. 1810-ben pedig megkezdik a spanyol kolóniák szabadságharcukat, melyek mind sikerrel is járnak, csak Guba és Porto-Rico maradnak spanyol kézen. A spanyol-amerikai háborúban Kuba is az Egyesült Államok protektorátusa alá kerül, s külön szabad államot alkot. Közép-Amerikában Mexiko, Dél-Amerikában Venezuela, Kolumbia, Ecuador, Peru, Bolivia, Chile, Argentina, Paraguay és Uruguay alakulnak ki, mint önálló, független államok. 1885-ben proklamálják a Közép-Amerikai Uniót, mely Kostarika, Nikaragua, San-Salvador, Honduras és Guatemalát foglalta magába, de csakhamar szétszakadt. Az 1822-ben függetlenné vált portugál birtok Brazília, 1889-ben köztársasággá válik. S ettől az időtől kezdve Amerika összes államai köztársaságok. Európai államokhoz pedig «sak Grönland (Dániához) Britt-Észak-Amierika, Britt-Honduras, a Kis-Antillák közül számos, a három Guayana és a Falkland szigetek tartoznak.

A többi világrészek legnagyobb részt népeik primitív volta következtében, az európai államoknak ép úgy terjeszkedési területeik, mint Amerika volt felfedeztetése után. Csupán Ázsiában az európai kultúra eredő földjén, alakulnak ki erősebb nemzeti individualitások.

Japán a XIV. század folyamán apró területi uraságokból

áll, melyek szakadatlan harcban állanak egymással. A XA[^]IE század elejével indul meg a feudalizmus által teremtett anarchia letörése. A mikádó mellett, bár hatalmas családjában örökletes, a shogun áll, kit ugyan a császár investál, mégis a kormányzó hatalom majdnem egészen ennek a kezében van. A mikádó és a shogun egészen egymás mellett állnak, úgy hogy az arra utazó európaiak méltán értesítenek két császárról. A shogunátusban egyesül a vallásos szellem fentartása mellett a feudális berendezkedés és egyúttal bizonyos rendőri despotizmus lehetősége. Ez az állapot áll fenn egészen a XIX. század közepéig.

Fel kellett bomlania azonban ezen állapotnak, amint az országnak a külföldtől való elzárkózása tovább már fenntartható nem volt. Először a császári hatalomnak a shogunátussal szemben való visszaállítása következik be. A centralizált egységes állam azonban a nemzeti önnállóság és jólét feltételeit nem biztosíthatta másképp, mint hogy Japánt is bele illeszti a világforgalom tényezői közé s helyt ad a nyugati államok szervezési formáinak. 1869 óta Japán története az alkalmazkodás és a nyugati formák szerint való átalakulási processus. Ezzel párhuzamosan halad a gazdasági átalakulás, s mindkettőhöz kapcsolódik a társadalmi új elhelyezkedés.

Az 1868-iki forradalom előtt a shogun kezében van a főhatalom. A shogun volt a daimiok, nagyobb földbirtokos urak feje, kiknek egyenesen a császári udvarral összeköttetésbe lépni tilos volt, előbb a shogunhoz kellett fordulniok, s annak fizették adójukat is. A shogun intézte a külügyeket s ügyelt fel a császár udvartartására.

1862-ben történik meg hosszú idő után először, hogy a császár maga lép érintkezésbe a daimiokkal, a földesurakkal. A szigetek déli részének népére támaszkodva cselekszik a mikádó, s 1863-ban először bocsát ki ünnepélyes parancsot, melynek alapján a shogun a császári hatalom alá kerül s a daimiok is közvetlenül a császár személye által kormányoztatnak, adójuk is közvetlenül a császárt illeti stb.

A külföld előtt 1854. óta megnyílt ország és az idegen hatalmak között 1865-ben a mikádó által megerősített szerződések lépnek életbe. 1867. nov. 19-én a shogun ünnepélyesen is visszaadja a császárnak a reábizott hatalmat, s bár még ezután is van

részéről ellenállás. ih69-ben megszűnt minden opposzió az új rendel szemben. 1871. június 17-én kelt rövid parancs meghagyja a tartományi uraságok (Han) és a daimiok külön nemesi seregeinek eltörlését; helyettük az országot három fő közigazgatási részre (Fu) és ezekben összesen 72 prefekturára (Ken) osztja fel.

1881—90-ig terjed az alkotmány előkészítésének ideje. 1889. febr. 11-én² kihirdeti a császár az alkotmányt, melynek vezérgondolata az erős központi hatalom fentartása.

Japán így egészen európai fejlettségre jutott. S amint a boxer lázadás elnyomása alkalmával Kínában a többi nemzetek méltó versenytársának mutatkozott, úgy az orosz elleni háborúban is bizonyosságát adta, hogy nemzeti ereje a nagy európai hatalommal szemben is mennyire fölényben van. Ezáltal elhárítva minden akadályt, a nagy nemzetek sorába lépett, igazolván a sárگا faj haladni tudó, benső becsesél bíró, az emberiségre nézve is értékes voltát.

Kína számára rendkívüli nagyságának tulajdonított ereje biztosított érintetlenséget és függetlenséget, de elzárkozottsága elmaradottságot is. Jelenleg megy át a krízisen, melyből valószínűleg benső erejének megújulásával, mint hatalmas nemzeii állami tényező fog kikerülni.

1906 óta egymásután jelennek meg az ediktumok, melyek mind a nagy átalakulást célozzák. Igen érdekes a reformokat irányító „előkészítő hivatal” és a „tanácskozó szék” 1908-ban készült emlékirata, az eddigi munkálkodás összefoglalásáról, valamint a jövőre vonatkozó tervekről.¹ Ebben a legnevezetesebb a konkrét program, mely kilenc év mindegyikére, egészen 1916-ig, megnevezi a végrehajtandó feladatokat. 1916-ban a választási törvény meghozatala és az alsóház tagjainak az általános választás útján való megválasztása után teljes az alkotmány.

Az időközben bekövetkezett trónváltozás, — bár az emlékiratban foglaltak az 1908. aug. 27-iki ediktumban el is fogadtattak, s dec. 3-án a régens is ünnepélyesen megerősítette azt, — mégis megzavarta a programmszerű cselekvést. A maradi szellem forradalmi törekvései szintén gátlólag hatnak erre. Mind-

¹ Saito: Geschichte Japans. (1912.) 185., 200. o.

² U. o. 215. o.

³ Hermann: Chinesische Geschichte. (1912.) 467. o.

azonáltal azonban Kína belső politikai fejlődése azt mutatja, hogy végre szakítás történt az elzárkózás politikájával, s a nemzeti állam megvalósításának mozgalmas korszaka következett el itt is.

Ázsia többi független államai, a belső arábiai törzsek államai, Hadramaut, Oman, Perzsia, Afganisztán, Nepal, Buthan, Sziám, Korea az alsóbb fokú államiság képét tárják fel. Ázsia többi területe gyarmatbirtok, melyek között a legfontosabb az angol Elő-India, ahol a nagy népesség felett éppen a vallási és faji jellegbeli különbségek tették lehetővé a csekély számú angol uralmának biztosíthatását. Az izlám propaganda, valamint nemzeti irányzatok azonban ma már élénken hatnak itt is,” s mindinkább az utóbbi erősödik, mely ha egységre vezet, az angol uralom ellenállhatatlan visszahatással kerül majd szembe.

Afrika népei sokkal primitívebb világban élnek még, hogyszem modern értelemben vett államok létesülhettek volna. Néger törzsek (Lunda, Barotse), kaffer törzsek (Matabele), betsuán törzsek (Uganda, Ungoro, Aschanti. Dahome, Libéria stb.) államszerű együttélései mellett egyes mohamedán és katolikus államok magasabb fokot értek el, aminőt a zanzabári szultánság, Marokkó, Abessinia, Madagaszkár, a Bur köztársaság vagy az 1882-ben bár rövid időre létesülő Mahdi országa tüntetnek fel, viszonyítva az előbbieket és a Közép- és Alsó-Szudán kezdetleges államalakulataihoz (Bornu, Kanem, Bagirmi, Wadai, Dar-Fur stb.)

Amióta azonban Stanley létrehozta Kongót, azóta az európai államok egyre-másra szerzik meg a gyarmat területeket, illetve a meglevőket növelik. Marokko. Abesszinia, Libéria, Zanzibar sem maradnak fenn, mint független államok. Holland kivándorlók által alkotott két független búr köztársaság is, Transzvál és s Oranje, 1902-ben Anglia annexiója folytán gyarmati állapotba süllyed.

Ausztrália a maga egészében angol gyarmat. Az egykori külön gyarmatok új-Dél-Wales, Victoria, Queensland, Dél- és Nyugat-Ausztrália és Tasmania 1901-ben Sydneyben proklamálták a „Commonwealth of Australia”-t, melynek alkotmánya szerint az országoló hatalmat a király képviselőjében az angol kor-

¹ Wirth: Weltgeschichte der Gegenwart. (1910) 385. o.; Hardie: India. (London 1909.) 22-27., 84., 124. o.

mány által kinevezett főkormányzó, a szenátus és a képviselőház gyakorolják.

A gyarmati terjeszkedések révén egy új világállam létesülését is látjuk, Angliát. A britt világbirodalom éppen úgy rendezkedik be, mint a római, szinte teljesen keresztül viszi a konzuli rendszert. Az óriási külön világrészekben fekvő területek felett valóban csak ez a kipróbált rendszer vezethet eredményre. Anglia, épp úgy mint Róma, nem avatkozik a kapcsolt területek lakói faenső ügyeibe, vallásába, nyelvébe, nemzetiségi megváltoztatásába, csak fejlett, nagyszerű kultúrája körébe vonja őket, finom igazgatási rendszerével, mely azonban minden alkalmazkodása mellett is biztosítja számára azon népek és országok gazdasági erőit, s növeli hatalmát.

A világ államrendszerének az emberiség fejlett néptöredékei által való létesítése áll itt előttünk. A folyamat eredményeit összefoglalva a következő eredmények állapíthatók meg.

A történelem tanúsága szerint az államok rendre egységes nagy néptömegekhez kapcsolódnak, s új államalakulás mindig egy-egy új népi individualitás feltűnésével kapcsolatos.

Az eredeti államalakulás szükségképpen népi volt, midőn hasonló törzsek összeverődésében rendszer létesült.

A történet folyamán bekövetkező államalakulásoknál aztán vannak esetek, midőn már meglévő, de szétszakadt, vagy elnyomott népi egyéniségek önmaguk, saját erejükkel és képességeikkel küzdi ki az államiságot, s vannak esetek midőn idegen hatalmak a népi alapokra minden tekintet nélkül létesítenek államot.

Új állam keletkezik így, az illető népcsoportból, mint alaptól, önmaga által kifejlesztve, menten minden idegen más állam befolyásától, valamint új állam jöhet létre már létező államok kereteiből, kiemelkedve, idegen államhatalmak közreműködésével. Ezen szempontból eredeti, originár, és származtatott derivatív keletkezési módokról lehet szó, aszerint, amint az államalakulás az alapul szolgáló néptömeg önerejéből valósul, avagy mesterségesen, már létező államok által létesíttetik. E szempontok főképp a későbbi idők államkeletkezésnél bírnak jelentőséggel, mert az első államok természetesen csak eredeti úton keletkezettek, míg a történeti időben és már államhoz tartozó emberek között új ál-

lamok eredeti úton való keletkezése nincs kizárva, sőt itt is ez az egyedüli tartós és értékes államalakulásra vezető út.

Már meglevő államokból való kiemelkedés, tehát származtatott államalakulás esetén is, ha határozott nemzeti individualitás következményeképpen létesül az állam, akkor az emberiségre értékkel bíró volta mellett az eredeti államkeletkezés ismérveit viseli magán.

A történet tényeiből mint ilyen esetek, kiemelhetők:

1. Ha osztódás útján létesülnek államok, midőn az eddigi állam helyébe az állam alkotók önálló tudatos akarati ténye alapján több új állam lép. (Pl. így oszlott a római birodalom nyugat-római és kelet-római birodalomra, vagy a frank birodalom Jám-bor Lajos halála után három különböző államra. Ma már az államok féltve őrzött kincse az egységesség, osztódás aligha következett be, mint nem történhetett ez meg Észak-Amerikában, midőn a déli államok kívánták a felosztást, s észak győzedelmeskedett dél ellen.)

2. Elszakadás esete, azaz egyoldalú elválásztódása egy nép csoportnak saját területével együtt az államtól, melyhez eddig tartozott. (Így szakadt el Belgium Németalföldtől; Görögország, Románia, Szerbia és Bulgária Törökországtól.)

3 A szétválás eseteivel szemben a részekre szakadt népi egyéniségek egyesülésének esetei állanak. Így unió által keletkeznek államok, (szó szűkebb értelmében) több államnak eggyé való egyesülése által, teljesen feladva eddigi individualitásukat, vagy legfeljebb egynek marad az meg közülük, mely az államnak saját jellegét kölcsönzi, vagy egészen új állami jelleg támad az összeolvadás által. (Az olasz királyság mint új állam lépett elő és nem mint a szard királyság kiterjesztése, habár annak alkotmányát a maga teljességében át is vette.)

4. Ha több állam úgy egyesül, hogy az alkotó néptöredékek szuverenitásuk egy részét jellegbeli különbözőségük követelményeképpen tárgyak szerint megosztva megtartják, akkor szövetséges állam létesül. Ebben több állam szuverenitása megtörik valamely mind annyiokénál egyetemesebb cél, az egyetlen nemzettestté egyesülés vágyának öntudatosává válásán. A létesülő új állam már magában foglalja a népiség összes részeit, s megvan benne minden tendencia, hogy a megmaradt rész-szuverenitások is az egységben feloldódjanak. (Így létesült a német egység, így Svájc.)

5. A konföderáció esete az, midőn úgy áll elő állam, hogy több állam egyesül magasabb rendű egységgé, anélkül, hogy feladnák állami individualitásukat, illetve önállóságukat, hanem csak az azonos népi tartalom követelményeinek megfelelően bizonyos célokra létesítenek külön államhatalmi szervezetet. Az így létesülő állam népi erők összeható erején nyugszik, de benne döntők az alkotó államok maradnak. Nincs is egységes polgársága, hanem ez csak az egyes tagállamoknak van, a szövetség tisztán az államok szövetsége. Ez alapon az új államalakulat egészen összeegyeztethető a szövetkezett államok szuverenitásával, de az elérni kívánt célok szempontjából éppen a tagállamok nagy önállósága folytán kevés sikerrel kecsegtet. Nem is igen maradtak meg szigorúan keresztülvive a szövetséget a létesülő alakulatok seholsem, hanem inkább a szövetséges állam állapota felé történt haladás, meglévén a népi alapon erre minden irányban a hajlandóság. (Így állott elő az Észak-Német szövetség, Bundesstaat 1866—67., de rövidesen átalakult; így létesült az észak-amerikai Egyesült-Állam, mely azóta szintén mindjobban megközelítette a szövetséges állami állapotot.)

Ezekben az esetekben minden a népi egyéniségek tevékeny erején fordul meg; ellenálhatatlanul ható mozgalom az államért a népi tagok között, ez az előjele, kitartó küzdelem a folyamata, s a kialakuló nemzeti állam rendkívüli fejlődése a következménye a nemzeti alapon való államalakulásnak.

Ha az államalakulásánál nem a népi alapok, nemzeti erők játsszák a főszerepet, hanem külső mesterséges úton folyik az le, akkor a derivatív államkeletkezés azon esetei állanak be, melyek nem vezetnek független államiságra, vagy csak rövid életű, gyorsan bomló államiságra. A történet folyamán ilyen államalakulási eseteként állapíthatók meg:

1. Tagosulás esete, midőn egy már létező államhatalom a népnek és területnek bizonyos részével rendelkezve új államot létesít, vagy annak létesülését megengedi, amikor is az új állam a réginek alávetve marad. (Így lett Elsass-Lotharingia, mint birodalmi provincia, a német uralkodó hatalom által állami létre emelve; Brazíliában 1889-ben a monarchia eltörlése után. az eddigi provinciák így lettek tagállamokká, s állandóan tart ez Észak-Amerikában, a territóriumoknak állammá emelése alakjában.)

2. Közeli viszonyban áll ezzel a kolonizáció esete, midőn a gyarmat állam az anyaország fennhatósága alatt marad.

3. Hódítás esete, valamely népnek, vagy néprésznek tartós alávetése más nép részéről az általa lakott területen, kényszerítő hatalommal, ha nem jár a győztes állam területébe való bekebelezéssel, hanem a hódított területen új állam létesítetik, természetesen a hódító fennhatósága alatt. (Így teremtette I. Napoleon Westpháliát, így létesített I. Sándor cár a meghódított Finnország népéből és területéből egy új, habár az orosz birodalommal szorosan összekötött államot.)

4. Mesterséges állam alakítás esete, midőn még a hódítás körülménye nélkül is az új államnak kijelölik területét, népeit, kormányformáját s számára a függetlenséget is biztosítják a létesítők garanciájukkal. (Ilyen mesterséges államalakításai voltak a bécsi kongresszusnak, Belgium és Hollandia egy Németalföldi állammá való összetűzésében; Hannoverának nagyraövelésében és angol dinasztia alá helyezésében. Rövid félszázad alatt a múlté lettek ezek a mesterségesen keresztülvitt alakítások.)

Mindezen esetekben a nemzeti alap nem játszik szerepet, sőt inkább annak teljes megsemmisítése vagy hiánya forog fenn. Nem is létesülnek teljesen önálló, öncéllal bíró államok így, hanem csak idegen érdekeknek szolgáló alakulatok.

Megdönthetetlen a tény, hogy *originär államkeletkezés csak népi, nemzeti alapokon lehetséges, míg a derivatív keletkezés csak nemzeti alapon vezet önálló, független az emberiségre valóban értékes állami létre.*

A világ modern államainak megalakulása a népi állapotból való kiemelkedés időpontjától a nemzeti lét jelenkorban elért legmagasabb formájáig, a legelénkebben igazolja a fejlődés eredményéből leszűrt tételt.

Sem a vallásnak egységesítő törekvésén nyugvó államalkotó ereje, sem a patrimonális, dinasztikus hatalom, feudális alakulás, nem tehetek eleget az ember céljainak, ki népi tag lévén első-sorban, főképp mint ilyen kíván érvényesülni. A népi hovatarozandóság tudatából, minden egyéb felett állólag, a nemzeti érvényesülésre törekvés eszméje fejlődik, mely az egész állami rendnek megadja azt az alapot, melyen az ember igazi céljai az általános emberi érvénybentartása mellett tényleg kielégíthetők. Ezt a

folyamatot igazolja a történet: ez az államoknak nemzeti alapon való kialakulása.

A kelet despotikus állami berendezkedéseiből az ó- és középkor rabszolgaságon, illetve jobbágyságon nyugvó arisztokratikus állama támadt, s innen az előretörő nacionalizmus mindenütt a szabad polgárság nemzeti államához vezetett.

A nacionalizmus diadalát üli szerte a világon. A nemzeti állam óriási ereje nyilvánvalóvá lett. A következmény a jövőre csak az lehet, hogy a XIX. század folyamán mindenütt nemzeti alapra helyezkedett államok a XX. századdal a teljes megszilárdulás korszakába jutnak.

Ez a megszilárdulás hozza magával azt, hogy miután az értékes, az emberiségre nézve becses elemek rendre érték önállóságukat, a nemzeti létről lesüllyedt, vagy azt el nem ért népek felemelkedése, nemzetiségek elszakadása, már nem történhet pusztán önerőjükbe, képzelt képességekbe vetett hit által csupán. A létező nagy nemzetek egyeteme fogja végleg megállapítani, hogy az újjonnan alakuló népi individualitások hozzájárulnak-e valami becsessel, értékessel, eredetivel az általános emberhez, képesek-e önirányzó rendteremtő működésre maguk között, mert e tulajdonok nélkül ma már állam el sem képzelhető.

A régi és az új nemzeti államok között, — midőn bennük teljesen megegyezően esetleg még különböző népelemek vannak össze-sajtolva —, a legnagyobb különbség éppen abban áll, hogy ma az uralkodó népelemek számbeli és kultúrabeli felsőbbségének következtében saját országuk többi népeit messze túlszárnyalják, míg a korábbi idők nemzeti államaiban a vezető néptömegek ezt sohasem érték el, bárhogy is törekedtek arra. Ennek következtében ma a nemzeti államok keretében elhelyezkedő néptörödékeknek igen magas kultúrfokot kell elérniök, s ezt bizonyítani tudniök, hogy sikerrel vegyék fel a küzdelmet a vezető néptől való elválás és új állam-má alakulás kivívására. *Az emberiség csak értékes államok rendje lehet, ez illik fogalmához, s a nemzetenkénti elhelyezkedés is csak ennek lehet megfelelő.* A fejlődés tendenciája valóban eszerint alakult, midőn 1789. óta Európának 249 szuverén államából a jelenig 26 maradt. A folyamatban szétszakadt népi egyéniségek részei egyesültek több esetben, mint egyetlen államot alkotó tömegek feloszlottak. Az egyesülésben rejlik az állam főtartalmát is kitevő erő

és nem a felaprózásban, úgy, hogy csak igen erős népi egyéniségek állhatják meg helyüket a nemzetek érintkezésében, elválva azon államtól, melybe addig tartoztak, s amely számukra is biztosította ezen érintkezésben a megillető érvényesülést. A jövő új államalakulatai csak a nemzeti alap teljes értékelése mellett létesülhetnek, mint ahogy a meglevők is csak ez alapon állhatnak fenn.

HATODIK FEJEZET.

Az állam keletkezését tárgyazó theoriák.

A politikai gondolkodás egy népnél mindig olyan, mint az illető nép állami életének körülményei. Az államok megszilárdulásának menetében, vagy új állammá alakuláskor bőven jelentkeznek a külső indítékok az államról való gondolkodásra, s e gondolkodásban az állami berendezkedés formái feletti vitáknak, az alkotmány létesülése körüli vitáknak az állam keletkezéséről való felfogás ad jellegzetes tartalmat. míg az államot csak mint mesterséges össze-tevődést képzelik el, mindaddig nincsen abban a polgárságnak olyan szerepe, mely kielégítené s méltó helyet biztosítana a nagy tömegnek az állami élet irányzásában; mindaddig figyelmen kívül marad a nemzet s csak uralkodó osztály vagy dinasztia létezik. Csak mikor az állam keletkezését összeköttetésbe hozzák a nemzettel, akkor nyernek az intézmények is új jelentőséget, mindeneket felölelő tökéletes tartalmat.

A tulajdonképeni államkeletkezés kérdésére nézve már most az emberi szellem évszázados gondolkodásával állunk szemben, s itt vannak theoriák, melyek az államot vagy egy felsőbb emberfölötti tatalomból, vagy az emberben rejlő ösztönből, vagy az egyes individuumok tudatos akaratóból vezetik le.

Ha nem is nyer beigazolást a pozitivisták által felállított azon tétel, hogy az alapfogalmak fejlődési processzusában három különböző stádium állapítható meg, mert ezek a fokok többé-kevésbé összefolynak, nem következnek pontosan egymásután, mégis ily irányok megkülönböztethetők. Az állam keletkezésére nézve is fennáll egy theologiai, fanatizáló szellemi irányzat, mely szerint az állam az Isten rendeléséből támadt, létezik egy metafizikai absztrakt felfogás, mely szerint az ember bizonyos ösztönnel rendelkezik az állami életre, vagyis lelkünkben van az az erő, mely állami életre hajt. A jogosság képzete, — melyet felfedezés útján, és pedig az Isten művének vizsgálata által, melyben a jogos visszatükröződik, találhatunk fel, vagy

közvetlenül Isten által van belénk oltva és mint cselekvésünk zsinórmértéke éltünk folyamatában, velünk mindig együtt jár, — vezet arra, hogy amint a jogos fogalmának tiszta értelmét megtaláltuk, kifejlődik bennünk az ösztön a jogosat úgy a saját, mint a velünk együtt élő emberek cselekvései felett uralomra juttatni, s mialatt erre törekszünk, eljutunk az állam szerkezetéhez. A metafizikusok elsősorban arra hivatkoznak, hogy minden organizmust valami erő éltet, melynek hatás módja nincs vak, megváltozhatatlan törvényhez kötve. Ebből azt következtetik, hogy a világot egy értelemmel bíró hatalom teremtette és pedig meghatározott célra való tekintettel. S ez utóbbinak elérésére szükséges feltétel a metafizikusok szerint az, hogy az emberek egy jogi, állami együttélésre legyenek összekötve. Annak az értelemnek is, mely ezt a célt kitűzte, oda kell hatnia minden eszközzel, hogy e cél elérése sikerüljön; vagyis az embert mint a jogos fogalmával bírót kell adnia, vagy a természetnek biztosítani azt a hatalmat, mely az embert az államba belekényszerítse. A harmadik fokozat a pozitív gondolkodásmód, melynek legpregnansabb kifejezője a hatalmi theoria és az utilitarizmus szerződési tana. Az emberek eszerint a létért való harcban rájönnek arra, hogy a rendezett együttélés a legbiztosabb eszköz az önfentartásra, s ennek tudatában leteszik a fegyvert, mellyel egymás ellen harcoltak, s államot alkotnak.

Az antik világ még egészen távol áll felfogásában az állam pozitív keletkeztetésének feltételezésétől.

Az antik tan az államot mint a természetes emberi tehetség, az ösztön termékét fogja fel s a legkevésbé tekinti mechanikusan létrejöttnek, vagy jogi terméknek. Azok a teoriák is, melyek a társadalmi rendet a „Nous”-ra vezetik vissza, nem értik ez alatt valami jogi rendezésnek keresztülvitelét. Hogy az állam alkotó jogi tények lennének, arra nézve nincsen semmi nyom a görög irodalomban, s nem kevésbé volt az idegen a rómaiak előtt.¹

Ezzel szemben a középkor nem ismeri az önálló, független államgondolatot, épen úgy független közjog létezését sem. Ezért az

¹ Pomponius. L. 2. §. 1. D. de orig. iuris. 1., 2.: „Et quidem. initia civitatis nostrae populus sine lege certa, sine iure certo primum agere instituit, omniaque manu a Regibus gubernabantur.” Cicero: (Pro Sextio. c. 42.) szintén nem említ fel egyetlen kísérő jogi aktust sem az állam keletkezés procsusánál

új állam alakulásokat csak mintegy magánjogi változásképpen tudja felfogni az országon belül, mely annak jogrendje szerint ítélendő meg és amelyet a legmagasabb földi tekintélyek helyeselnek. Azután az állam az uralkodó és nép közötti szerződés eredményeül jelentkezik, mely mindkét oldalra nézve jogokat és kötelezéseket állapít meg. Ezt a felfogást az újabb természetjog teljesen kifejleszti. E szerint az állam elsősorban szerződésen alapul és úgy a patriarchális, a despotikus, mint a hódítás által létrejött államokat jogi előzményekre vezetik vissza, s ha ez lehetetlen volna, jogellenes módon létesülteknek mondják.

A természeti jog útjain fejlett nemzetközi jogi irodalom mind máig nem mentesült az állam tényleges keletkezési processzusa jellemzésénél annak tisztán jogi alapon való feltételezésétől.¹ Az állam azonban az, saját benső lényegénél fogva. A nemzetközi jogi közösségbe pedig úgy lép be, hogy a többi államok elismerik, épen úgy, mint bármely individualitás, személlyé a közösség elismerése által válik. Már most a nemzetközi jog az állami lét tényéhez fűződik, mely ténynt azonban megteremteni nem képes.

Épen így az általános államjog is alkalmatlan az államkeletkezés processzusának megvilágítására. Az állam nem állapíthat meg jogot saját keletkezése, létrejövetele kedvéért, előbb lennie kell, hogy aztán jogot teremthessen. Másrészt, csak, ha mint jogi intézmény szerepelne az állam, volna lehetséges valamely jogi alap felvetése. Az állam azonban kettős természetű, szociális fejlemény is, melyhez a jog előbb hozzásimul, s nemhogy létrehozná, hanem sokkal inkább az képezi létezésének alapját.

Az állam tehát saját akaratán nyugszik, mert csak abból fejlődhetik. Nem teremthető valamely más külső hatalom által, mert az állam csak akkor az, ami, ha léte független, ami csak közvetlen, originár keletkezése mellett képzelhető, míg a derivatív keletkezési esetek közül nem mindegyik vezet abszolút független állami létre, amennyiben az új állam így már eredetében is meglevő államra támaszkodik, de független államiság ekkor is kivívható, ha az új állam alkotó elemei öntudatuk teljes kifejtése mellett

¹ Rivkr: *Principes du droit des gens.* (1896.) I. k. 4. o.; Ullmann: *Völkerrecht,* (Handbuch d. oft. Eechts. 1898.) 95. o.; Liszt: *Das Völkerrecht systematisch dargestellt.* (1904. 3. kiad.) 41. o.; Bonfils: *Lehrbuch des Völkerrechts,* ford. Groh. (1904.) 10. o.

nemzeti létre emelkednek, s így az originär államfejlés módjára áttérnek, mert eredeti originär állam keletkezés csak az lehet, mely népi nemzeti alapokra helyezkedik, midőn az alkotó embercsoportban magában van adva az állami létre való emelkedés minden momentuma.

Minden, az állam keletkezését tárgyazó theoria magyarázó ereje csak azon alaptömegek meglételének feltételezésén nyugszik, melyek az állami élet tényleges alapját képezik. Magyarázni pedig igazán csak azon theoriák tudnak, melyek mind többet foglaloznak az államot kitevő embertömeeggel. Mert az állam az emberi ész mellett épen úgy a természet terméke is, az emberi ész a természettel egyesülve hozza azt létre. Az által, hogy konkrét speciális formájában mindig bizonyos sajátos szabást mutat, s individuális kinyomattal rendelkezik az állam, lehetetlenné van téve mindenféle mechanikus keletkeztetése, az alkotó embertömeg fejlődő együttélése nélkül való figyelembe vevése. Tényleg amint nincs két ember, kik egymáshoz teljesen hasonlóknak volnának, úgy nincs két állam sem, melyek mindenben hasonlítanak, s így az államra vonatkozólag is a természetes jellegzetes erők által való létre jövetel feltételezése nyomul előtérbe.

Az állam keletkezésével foglalkozó theoriák közül így valódi értelemmel csak az bír, mely az államot alkotó tömegeire való tekintettel is vizsgálja, az enélkül levők mit sem magyaráznak. Tegyük már most vizsgálat tárgyává rendre az állam theoriákat ezen szempontból, mint a kérdésre valóban magyarázatot adó erejük szempontjából.

I.

A theologiai elmélet.

A vallásnak eredetileg a természettel való békekötés keresztül vitele volt a tendenciája. Mikor az ember belátta, hogy a természeti erőkkel szemben az ő gyenge fegyvereivel nem mérkőzhetik (Xerxes még megkorbácsoltatta a Hellespontust), dühét tiszteltté változtatta át a természet iránt, békét köt a természettel, miközben a neki szükséges jelenségeket imádja és javait sértő jelenségeitől aggodalommal telten menekül.

A vallás szelídítő, egységesítő tendenciája (családi isten, nemzedéki isten, törzsi isten, állam vallás) és a kultusznak, mint

szociális működésnek szabályozó processzusa mellett, kifejlődik a kultúra vezetőjének, a főpapnak institúció alkotó képessége, mely a társadalmi életben csakhamar attraktív, koncentráló momentummá válik. Ebből származik valamely nemzedék, törzs, törzsek összességének vallási szolidaritása. A vallás már most szembe száll a nyers ösztönökkel, békét hoz, biztosítja, kedvez és elősegíti az állam keletkezését, sőt közvetlenül is létrehoz államokat.

Felsőbb hatalom, Isten teremtette a világot, s benne az embert, kit nemcsak politikai képességei áldott meg, sőt kijelölte azon személyt, vagy személyeket, egy dinasztiát például, mely bizonyos adott területen kialakította az állami lét alapjait: ezek az alapelvek folynak a vallási gondolkodásból. Az állam tehát isteni alapítás, vagy rendelés révén van jelen, minek következtében minden állami az isteni parancs szerint van lekötelezve, hogy azt elismerje és az isteni rendnek magát alávesse.

Ezen tan a legrégebbi, s a legelterjedtebb és szükségképpen érvényes volt azon népeknél, ahol az állami közösség tágabb, vagy szűkebb értelemben összeestek, így a régi keleti államokban, de Hellas földjén, s Rómában is. Elő Ázsia templomi-, orákulumi államai elsősorban vallási alapon keletkeztek. Sajátos szociális és politikai struktúrával rendelkeztek ezek. Hiányzott bennük a polgárság, de annál inkább bővelkedett templomi rabszolgákban. A hatalom birtokosai, vagy egyes papok, vagy azon törzs, mely a szent harcot folytatja. Delphiben, melyet szintén orákulumi államnak tekinthetünk, öt pap uralkodott, kiket a korlátolt számú, politikailag is hatalmas befolyású családok erre az állásra kijelöltek.

Magasabb fokai a vallás által teremtett államoknak a papi államok. Itt már a szociális helyzet komplikáltabb, mint az előbbieken. Itt a papok nem csupán a hatalom birtokosai, hanem a tudományé is és tudásuk erejénél fogva ismerik a nép pszichológiáját, a tömeg minden érverését. A tömeg pedig nagyra becsüli papjainak tudását és így önkénytelenül, ösztönét követve, ismeri el azok hatalmát. A papok a néppel magával azonban csak mesékben, allegóriákban beszélnek, ily módon igyekezve kielégíteni tudásvágyukat, ami mellett a maguk tényleges tudománya érintetlen maradhatott. Különben a fantázia könnyeben is befolyásolható, mint az ész, és így a papok kétszeresen nyertek: megtarthaták hatalmukat a nép felett, és felhasználhatták azt a kultúra fejlesztésére.

tésére is. A papi állam már bizonyos megállapodott társadalmi rendet tételez fel, oly osztályok, kasztok vannak benne jelen, melyeket a papok felhasználhatnak a harcosokkal szemben, ha azok hatalmukat fenyegetik.

A kaszt államok azon politikai elosztó princípiumnak a papok által való ténylegesíttességei, hogy az elosztott erők felett könnyebb uralkodni. Ez a kaszt állam azonban, esetleg árnyék királlyal az élén, de papok által vezetve tényleg, meghatározott vallási formákat követel. A monotheizmus egyenesen kizárja a kaszt államot: ha csak egy Isten van, akkor egységes nép szerkezetnek is kell lenni. Még a politheizmus is alig képes az abszolút kaszt államot biztosítani. Egyiptom példa erre, ahol a papoknak, hogy a kaszt állam fentartassék, nagy szociális funkciókat is kellett teljesíteniük, melyek tulajdonképen a papi működésekkel nem függték össze és egészben véve még sem volt oly nagy hatalmuk, mint a brahman papoknak. Csak a pantheisztikus vallási színezet biztosítja a papi jellegű kaszt államot. Eszerint az isten maga a természet. A természetben pedig nincsen ethika, hanem csak természet törvény és tényleg egyetlen vallási szisztémában sem lép fel oly erővel a hatalmi theoria, mint az indiai brahminista pantheizmusban, egy vallási szisztéma sem biztosít a királynak, amíg az a papoktól függésben marad oly nagy hatalmat, mint ez.

Egyiptomban a papi befolyás és hatalom már nem volt ilyen nagy. Dacára, hogy a király itt is feltétlen hatalommal rendelkezett s majd isten fiának, majd istennek magának tekintették, kitől az emberek azt várták, hogy az államot és annak tagjait minden oldalról védelmezze, mégis dinasztia változások, ellenkirályok és forradalmak sincsenek példa nélkül. Minden ily krízis alkalmával azonban a papok keze bizonyára közbe játszott és minden katasztrofális helyzetnek oka a király és a papok közötti konfliktusból eredt. A papság itt mindig ara törekedett, hogy harmóniát hozzon létre a papi ideál és a rendszeres népélet között. Ezen alapon tisztán vallási eszközökkel az államból mechanikus műremeket teremtettek, melyben ezen papi állami mechanizmus másában foglalta az emberi élet összes mozzanatának rendezését, s a papok büszkeséggel ügyeltek művükre és annak perpetuálása volt minden törekvésük; de az egész kártya vár a múltnak konzerválása által beálló stagnáció következtében maga magába dőlt össze.

Nemcsak azonban a specialiter papi államok keletkezésében játszott főszerepet a vallás, hanem általában is az államkeletkezés főalapjának tekintett.

Homerosnál a királyi tisztesség Zeustól ered. Sophokles az államot és a törvényeket mint istentől való rendelkezéseket fogja fel, melyeket csak isten teremthetett. Euripidesnek is hasonlók nézetei, (politikai ideálja már a görögök egysége, koncentrációja volt), de talán Demosthenes szavai, melyek a Digestákba is felvették, hogy a törvényeknek engedelmességgel kell adóznunk, mert azok az Isten találmányai és ajándékai, fejezik ki a legpragnásabban az antik népek általános meggyőződését az állami rend isteni szankciójáról.¹

Róma állami intézményei mind az isteneknek szenteltek, s a kereszténységben e felfogás csak megnevesül. Az állam isteni rendelése a középkor egyházi tanain végig vezetve, a mai katolikus állam felfogásának is alapját képezi.² S midőn Stahl azt mondja, hogy a földi rend, a bűnön alapul, az állam hivatása pedig az Istennek való szolgálaton, akkor az ókeresztény tannak a legvilágosabb kifejezését adja.³

A kereszténységgel a gyakorlati tendencia különben már kezdettől fogva oda irányult, hogy a világi állam az egyháznak alárendeltessék s VII. Gergely szent Ágoston tanaiból meríti legélesebb fegyvereit a császár ellen való érveléseiben.⁴

A helyzet így kiélesítve nem maradhatott állandó, s így létrejött bizonyos köz vetítés a két szemben álló hatalom között. Az államot továbbra is bűnből származónak tekintik, de összekötvé a bűn következményei ellen való védelem céljával. Az egyház védő fensőbbisége alatt az állam keletkezési alapjának szégyenfoltja neutralizálhatóvá válik.⁵

Nevezetes kifejezésre talált ezen felfogás, az úgy nevezett

¹ L. 2. D. de legibus. I., 3

²Eicken: Gesch. u. System der mittelalterlichen Weltanschauungen. 356. o.

³ Stahl: Philosophie des Rechts. II. 1. 153. II. 2. 48. 178. o. Továbbá Mühler: Grundlagen einer Philosophie der Staats und Rechtslehre nach evangelischen Principien. (1863.) 126. és köv. o.

⁴Gierke: Genossenschaftsrecht. III. 524. o.

⁵Eicken: I. m. 364. o. Mirbt: Die Publizistik im Zeitalter Gregors VII. (1894.) 545. o.

„két kard” teoriájában. Szent Lukács evangéliuma XXII. rész 38-ik versének¹ miszikus kiterjesztő magyarázata szerint az Isten két kardot rendelt a kereszténység védelmére: az egyházi és a világi kardot. Vallási szempontból mindkét kard Istentől a pápának, adatott, ki a szellemi, az egyházi kardot maga forgatja, míg a világit a császárnak nyújtotta oda. Az egyik az egyház által, a másik az egyházért forgatandó, mint VIII. Bonifác kijelentette, idézően Szent Bernát mondását: „hogya a lelkiek kardját az egyház tartja; a világi kardot meg az egyházért viselik; s hogy a lelki kardot a pap vonhatja ki; a földit a király, de csak a pap beleegyezésével”.² A császárnak az Istenhez való viszonya feletti irodalmi vita volt a theoretikus kísérője a tényleges áldatlan harcnak, az állam és egyház között.

Aquinói Szent Tamás szerint a politikai hatalom, a kormány, s így az állam maga, az emberi jogból veszi eredetét.³ Az emberi jognak forrása azonban a természeti jogban van, amely ismét nem egyéb, mint az örök törvény képe és így az emberi jog, valamint az állam az istennel van összeköttetésben. Ily értelemben mindennek eredete Istenben van. Az emberi jog ezen forrása mellett, az emberek akarására van hagyva, tőlük függ, hogy az idő, hely, körülmények és szerencse különbségei szerint különbözőleg alkalmazzák, s innen van az államok azaz kormányformáik különbsége.

Szent Pál elve, hogy „minden hatalom Istentől való” minek alapján nemcsak a jogos, hasznos, méltányos, hanem a jogtalan erőszakos hatalmak is Istennek tulajdonítandók, szent Tamásnál fontos megkülönböztetéshez vezetett. Ő megkülönbözteti a hatalmat magában véve, s a hatalmat bizonyos feltételek és körülmények között: megkülönbözteti a hatalom alakját, (forma praelationis) vagyis a kormányzó és kormányzott közötti viszonyt (ordo alterius tamquam regentis et alterius tamquam subiacentis), másrésztől az eszközt és módot, mely által valaki hatalomra jut, és hogy miképp használja fel hatalmát. Ami ezek közül az istentől származik, az csak a hatalom magában véve, a hatalom lényege. De ebből nem

¹ Azok az apostolok pedig mondának: Uram, ihon itt két kard. Ő pedig felelé nekik: Elég.”

² Unam sanctam bulla.

³ „Dominium et praelatio introducta sunt a jure humano.” Summa Theologia. 2. 2., qu. X., a. 10.

következik, hogy Isten a maga akaratának külön nyilvánításával épen ezt vagy amaszt a családot tette uralkodóvá, s bizonyos formát állapított meg. Az állam alakítása eszerint mindig az emberi jog körébe tartozik, bár maga az Isten parancsolja, hogy a hatalmaknak engedelmességek tartozunk.¹

A felségjog lényeges ismertető jelét a törvényhozó hatalomban látja, mely majd az egész tömeget illeti meg, majd azt, aki a tömeget képviseli (*vei totius multitudinis, vei alicuius gerentis vicem*).² A hatalom tehát eredetileg az összességet illeti meg, s ha csak néhánynak vagy egynek kezében összpontosul, ez csak annyit jelent, hogy ezek az egész tömeget képviselik.³ És ebből érthetjük meg végkövetkeztetéseit, hogy t. i. ha egy népnek joga van királyt választani, minden jogtalanság nélkül le is teheti azt (*non iniuste ab eadem multitudine rex institutus potest destitui . . .*)

Midőn így az államkeletkezését egy természeti ösztönre vezetik vissza, elhalványodik az isteni teremtés gondolata. Isten akarta ugyan mint ható ok fentartatik, de mint *causa remota* szerepel.⁴

¹ „Non est potestas nisi a Deo. Regia potestas potest considerari quantum ad tria: 1° Quantum ad ipsam potestatem et sic est a Deo; 2° Quantum ad modum adipiscendi potestatem, et sic quandoque potestas est a Deo, quandoque verò non est a Deo; 3° Quantum ad usum ipsius et sic quandoque est a Deo, quandoque non est.” Commentár szent Pál leveleihez VIII. fejezet.

² Summa Theologiae. I. 2., qu. XC. a. 1.

³ Nem habozik kimondani, hogy az a legjobb kormány forma, melyben mindenki részesül a kormányzásban (ut omnes aliquam partem habeant in principatu). Az állam élén áll egy legfőbb ur, kit erénye és érdeme alapján választottak, alatta a nagyok, kik helyzetüket szintén személyes értéköknek köszönik; végül a kormányzatban résztvevő tömeg, melyből választják és amely választja a nagyokat. Summa Theol. I. 2., qu. CV. a. 1.

⁴ Johannes de Parisus (De potestate regia et papali. 1303 körül) szerint az állam keletkezik „populo faciente et Deo inspirante” c. 11., 16.; Padüai Marsilius (Defensor pacis. 1324—26.) szerint a keletkezésnél az isten mint „causa remota” szerepel I. c. 9.; Occam (Octo quaestiones. diai. III. tr. 2. 1. I. c. 27.) azt mondja, hogy „impérium a deo et tamen per homines.” Antonius Rosellus (Monarchia. 1466. I. c. 56.), Nicolaus Cusanus (De concordantia catholica. II. c. 19., III., praef. c. 4.) szerint az emberek szabad alá vetettsége teremti meg az államban és az egyházban a materiális hatalmat, isten nyújtja hozzá a szellemi erőt; az már bizonyára isteni és nem egyszerűen emberi, ha egy sokaság mint egy szív és egy lélek dönt. (II. c. 5. és 15.) Alcmáin (De auctoritate ecclesiae c. 1.) úgy adja elő a kérdést, hogy az isten adja a hatalmat a communityátnk, hogy abban aztán uralkodóját is részesítse. (Gierke: Joh. Althusius. Jegyzet.)

Éppen a reformáció ezután az, mely a theokratikus gondolatot nagy energiával újból felszínre hozza.

Luther előtt ugyan az állam szükséges rossznak tűnik fel, s habár nem megy annyira, mint szent Ágoston, hogy az államot az ördög művének minősítse, mégis úgy véli, hogy „ha az egész világ igaz keresztényektől állana, úgy nem kellene fejedelem, sem uralkodó”. Mivel azonban ez az eset nem áll fenn, azért szükséges az állam, s éppen ezért az Isten által megállapított valami.¹

Miközben azonban Luther, Melanchton, Zwingli, Calvin egyrészt az egyházat az államnak alárendelik és az állam feladatait vallási tekintetben is megállapítják, akkor Szent Pál tételének, hogy „minden hatalom Istentől való”, újból tág teret nyitnak.

Az ellenreformáció, ezen az egyháznak az állam alá való rendelésének elvét lerontandó, a szellemnek minden fegyverével, az államnak és hatalomnak tisztán világi konstrukciójára törekszik tovább is, hogy ezáltal az emberi műnek az isteni mű alá való rendelését vigye keresztül. Nem adják fel természetesen azt a tételt, hogy az állam isteni rendelés következménye, hanem ennek a tételnek minden érintése nélkül tisztán észjogi állam konstrukciót alapítanak meg, olyképen, hogy végeredményben, a természeti ösztön, a természetes ész által alkotott viszonyok, állapotok egyúttal az isteni lényeg emanációi is.

Franciscus Victoria szerint isten az emberekbe az egyesülés ösztönét egymásra szorulásuk miatt ojtotta be, és ezért az állam „természeti joron, tehát az Isten által” (a *jure naturali*, ergo a Deo) létesült.² Dominicus Soto előtt a lelki hatalom Istentől ered, a világi a néptől. „Isten a világi hatalmat a természeti jog alapján, mely az ő végtelenségének megnyilatkozása, létesíti”, tehát a világi hatalomnak valaki számára való biztosítása, (az *ordinatio civilis potestatis*) az Istentől van. De az Isten csak biztosítja ezt a hatalmat, mert a halandó embert maga a polgárság választja, mintegy az Istentől erre az alkalomra megerősítve.³ Molina a királyi hatal-

¹ Luther: „Von weltlicher Überkeit” című iratában.

² K” *lectiones tredecim* (1580) I. q. 4., 6—8. o.

³ „.....potestatem civilem . . . Deus per legem naturalem, quae suae sempiternae participatiff) est, ordinavit.” De „.....non quod Respublica non creaverit principes, sed quod id fecit divinitus erudita”. De *justitia et jure libri decern.* (1602.) T. qu. 1. a. 3.

mat szintén a jus positivumból, de közvetve a jus naturaleból is, tehát Istentől eredezteti. Az Istentől adott természetes ész az államba (corpus Reipublicae) való egyesülésre ösztönöz; ez természeti jögon, tehát Isten közvetítésével (jure naturali, ergo a Deo immediate) bír hatalommal tagjai felett.¹

Szent Tamás elveit így kifejtve feltaláljuk Suaresnél és Bellarminnál is, s általánosan ez a nézet a XVI. század végén és XVII. század elején.

Suares a néptömeget kétféleképen fogja fel: vagy csupán egyszerű halmaz gyanánt, minden szerves rend, fizikai vagy erkölcsi, kapcsolat nélkül, s ha ebből a szempontból tekintjük, az nem is politikai testület, nem szorul kormányzatra; a tömeg lehet alkotó egyéneinek akaratából létesült, kik közös megegyezéssel politikai társadalomban egyesülnek és oly misztikus egységet alkotnak, melyet erkölcsileg egységesnek tekinthetünk. Az ilyen testület már nem alakulhat meg kormány nélkül: mert hiszen a testületet épen az teszi azzá, ami, hogy minden egyes akarat egy közös akarat alá rendeli magát, s ellenmondás volna abban, ha a testület megalakulása elismertetik, de a közös hatalom létrejötte nem. A kettő egy és ugyanazon folyamat következménye.² Már most az a kérdés, hogy vajjon az a fölség hatalom maguktól az emberektől ered avagy közvetlenül Isten adta-e a politikai társadalomnak? Úgy látszik, hogy az emberektől ered, mert elve ugyanaz, mint a politikai társadalomé; ha pedig a politikai társadalom az emberek akaratából ered, akkor a politikai hatalom is ebből az akaratból ered. Ez ellen azt hozzák fel, hogy az a hatalom, mielőtt szerveztetett volna, nem volt meg az egyéneken, még kevésbé a zagyva tömegben. A hatalom tehát nem az emberektől ered, és így nem eredhet mástól, mint csupán Istentől. S az írás is azt mondja: Non est potestas, nisi a Deo. Ezt a hatalmat az Isten nem külön cselekmény által, nem a teremtés nagy művétől különálló engedményképen teremtette, hanem úgy, mint valamely sajátást, mely magából a természetből folyik, s azon természeti észtvörvény útján, mely azt mondja, hogy Isten nem akarhatta, hogy az emberi társadalom a fennálására nézve szükséges hatalom nélkül szükölködjék. Az állam megalaku-

¹ De Justitia et Jure. (1659.) II. disp. 26 27; disp. 22. §. 8—9. o.

² De Legilus. III. k. II. füzet.

lásával megszületik a főhatalom is, mely az ilyen testület természetéből szükségszerűen következik, s annak egyedüli megteremtője az Isten.¹

Bellarmin kiemelve, hogy az írás szövetsége mindenütt csak a lelkiekre vonatkozik és hogy az egyház sohasem szerezte meg a föld birtokának kulcsait, annyira megy, hogy az uralom nem is az Isteni kegyelmen alapul, sem a hitben, hanem a szabad akaraton és az észszerűségen; nem az isteni jogban gyökerezik, hanem a nemzetek jogaiban, „non ex jure divino, sed ex gentium”.²

Számos kísérlet történik még ezután is a theokratikus állani felfogás új életre keltésére. Így Grassvinkelé, ki szerint a hatalom csak az isteni kegy által gondolható el (majestas immediate a Deo, non a populo)³, éppen úgy Claudius Salamasius⁴, Filmer, Felwinger, Wandalinus, Valentin Alberti, Pelzhoeffler de Schoenau, Joh. Friedr. Horn, stb. Számos hasonló kísérlet mellett is a természetjog szelleme erősebbnek bizonyult. Az államnak vallási alapon való keletkezéseinek ideája lejárt, sorsa eldőlt tulajdonkép már akkor, midőn a jezsuiták és monarchomachok úgy az egyháztól, mint a néptől független szuverenitásnak tisztán természetjogi konstrukciójára törekedtek, sőt azt teljesen kifejtették, habár azért, hogy az egyháznak szellemi felsőbbségét biztosítsák.

Úgy a jezsuiták, mint a XVI. század protestáns monarchomachjai az egyházaikkal szemben álló fejedelmek elleni energikus küzdelmeiket mint Isten által parancsolt feladatot tüntetik fel.

I. Jakab proklamálja a Stuartok uralmának isteni jogát, alapját, a puritánok pedig ugyancsak az isteni jogra hivatkozva ütik le fiának fejét. úgy a „Commonwealth of England” mint az új Anglia republikánus alakulása egyaránt azon gondolat behatása

¹ A szuverén hatalom előáll „ex vi rationis naturalis” és az isten adja ezt az embernek mint *proprietatem consequens naturam*”, „*medio dictamine rationis naturalis ostendentis, Deum sufficienter providisse humano generi et cons quenter illi dedisse potestatem ad suam conservationem*”. „..... ut autem illa communitas habeat potestatem, non est necessaria specialis voluntas hominum, sed ex natura, et in hoc sensu recte dicitur ab ipso immediate collecta.” De legibus III. c. 1. 2. 3. nr. 1—7. o.

De membris ecclesiae. III. k. IV. fejezet.

² De jure majestatis. c. 1—3. o.

³ Defensio regia.

alatt irányul, hogy az isteni rendelés szerint a legmagasabb egyházi, mint politikai hatalomnak mindig a népösszeségen kell nyugodnia. Különösen az abszolút uralkodók azok, kik az isteni kegyben keresik és találják fel uralmuk alapját. A királyok, mondja *Bos-suet*, szent lények, a monarchia a legjobb, Istennek tetsző kormányforma; a királyok Istennek földi helyettesei, trónjuk a valóságban Istennek trónja a földön.¹ A főhatalom csak ott és csak akkor kezdődik, ahol és amikor megszűnik az anarchia, vagyis mindenkinek hatalma s a mindenkinek mindenre irányuló és egymást kizáró igénye. Mindaddig csak tömeg létezik, melyet nem illethet meg a szuverén cím. Igaz ugyan, hogy a tömeg teremti meg a szuverént, azáltal, hogy magát neki aláveti, de abból a tényből, hogy mindenható jogát átengedte, világosan következik, hogy többé nem rendelkezik vele. A felségjog éppen az a hatalom, mely mindenkinek a maga egyéni hatalmáról való lemondásából és annak átengedéséből származik, s ennél fogva már feltételezi a tömeg szükségszerű engedelmességét és teljes lemondását.² Ugyanaz az érdek, melynél fogva a nép megválí az anarchiától, megkívánja azt is, hogy mondjon le a teljhatalom visszakövetelhetéséről, és hogy ne szabjon a fejedelem elé más határokat, mint melyeket már a természetes méltányosság és a saját érdeke előírt. Ha pedig a teljhatalom forrása nem a népben van, amennyiben ez nem adhat olyat, amije nincs, felsőbb helyen kell azt keresnünk. Ez a forrás magában Istenben van. Isten a királyok királya és kezdetben ő volt az emberek egyetlen királya. Minden emberi hatalom bármilyen természetű is, csak kifolyása ennek az ősi hatalomnak. Csak azért törvényes mind e hatalom, mert bizonyos fokban az isteni hatalmat képviselik. Ez az ő joguknak egyetlen alapja. Minden kormány tehát isteni származású, mert valamennyit Isten engedte meg, és mert valamennyi a tekintélynek azon kis részénél fogva, melyet képvisel, kedves Isten előtt, ki a rendet szereti és aki törvényesíti őket, mert a társadalomban fentartják az egységet és békességet.³

¹ Politique tirée des propres paroles de la sainte Ecriture. III. k. II. cikk. 2. tétel. „Nous avons vu, que tout l'état est en la personne du prince.” VI., l. 1.

² Cinq avertissements aux protestáns. XLIX.

³ Politique tirée des propres paroles de la Sainte Ecriture. II. k. I. cikk. 2. és 6. tétel.

Ilyen szellemben nyilatkozik XIV. Lajos a maga helyzetéről. A királyok hatalma az isteni gondviselés megbízásán alapul, mintegy nekik isteni hűbérül adott; egyedül az Isten az, ki a királyoknak hatalmát számon tartja és őket azzal felruházza.¹ XV. Lajos 1770 decemberi híres edictumának bevezetésében is úgy jelenti ki, hogy „Mi Istentől nyertük koronánkat, törvények hozásának joga tehát tisztán és egyedül minket illet meg”.²

A francia forradalom azonban megtermi Rousseau éles íróniával telt kritikáját, hogy ha már minden hatalom Istentől való, akkor minden betegség is szintén tőle ered: vajjon tilos lenne-e orvost hívni az ellenességül?³

A forradalom után következő reakció és restauráció korszaka új életre kelti a legitimitás tanának híveit, és a revolúció által elnyomott társadalmi csoportok tagjait, kik szerint csak egy történelmileg fejlődött az ő igényeiknek kedvező alkotmány az, mely isteni szankción alapul.

De Maistre és De Bonald alapgondolata, hogy az ember imádásra és engedelmességre teremtett, főcélja a külső theokrácia felállítása, ide irányul. A hatalom legitim, nem azon értelemben megszerzett, hogy az, aki gyakorolja, mintegy az istenség látható megnyilatkozása folytán kapta, hanem hogy az a hatalom megállapított a természet törvények felett és a szociális rendnek alapjaként Isten előrelátó gondolkodása által.⁴ S amit a francia legitimisták megkezdtek, azt folytatták a német kathalizáló írók, hogy végül prottans oldalról *Stahl* által teljes szisztémába szedessék.

Világnézetet nem teremthetni a hit segítő keze nélkül. Minden filozófiai szisztéma, mely e nevet megérdemli, úgynevezett tudományos biztosságra való igényei dacára is oly alapok elfogadásán nyugszik, melyek bizonyítására alig vállalkozhat. Az ész egyedül, mondja Stahl, — midőn állam tanának alapjait jellemzi, — szük-

¹ Mémoires de Louis XIV. edit. Dreyss 1860.) II. 336. o.

² „Nous ne tenons notre couronne que de Dieu: le droit de faire de lois nous appartient a nous seul sans dépendance et sans partage . . . ”

³ „Toute puissance vient de Dieu, l'avoue; mais toute maladie en vient aussi: est-ce á dire qu'il soit défendu d'appeler le médecin?” Contrat social. I. 3.

⁴ Graf Joseph de Maistre: Soirees de St. Petersburg (3. ed. 1872.) I. 207. o. De Bonald: Legislation primitive, Discours préliminaires, -b. éd. 1857.) 41. o.

ségeképpen tévedéshez vezet, mikor a tartalomnak vázát, és a tényleges használatnál a felismerésnek csak szegényes részét adja.

A tárgyak között tevékeny értelem, szabályaival és analógiáival a felfedezés mellett csak elfogadható, probabilis valószínűséghez vezet. Ismeretünk harmadik eleme „a maradék bizonyos belénk oltott Istenről való és lényünknek az univerzumhoz való viszonyára vonatkozó nézeteinkből, adnak ugyan bizonyos alapot, de ez csak sötét, homályos, pusztán egy derengő sejtelem, valamely igen idős ember érzéséhez hasonlók”. „A lényeg legmagasabb princípiumáról nincs semmiféle közvetlen, vagy csak homogén nézetünk, és ezért nincs bizonyosságunk sem; épen ezért határozott, minden személyi döntéstől független, tiszta tárgyilagos felismerés a matematika, természettudományok, vagy a pozitív tudományok módjára, itt teljesen ki van zárva”.¹

Az állam „erkölcsi országa az emberi közösségnek”, és „mélyebben tekintve egyszersmind isteni rendelkezés”. Jellegzetes gondolata: „Ahol felsőbbség van, az Isten által van rendelve”, egészen Szent Pálé.

Meghatározott népből, meghatározott területen az állam valamely történeti esemény által keletkezik és azon erkölcsi, jogi gondolatok által, melyek ezt a történelmi folyamatot kísérik. Az állam létrejön nemcsak külső összetevődésből, hanem benső kifejlésből, nem emberi szándékból, hanem magasabb rendelésből.

Az első állam a patriarchális család. Itt a viszonyok, melyek később létet nyernek a családi, rendi állapot, állam és egyház mind mint egy alap sejtben vannak összefoglalva, A család néppé bővül és háttérbe helyezi a vérbeli elsőséget. Az ősoktól örökölt istentisztelet, a közös védelem a kívülről jövő támadások elöl, a közös béke biztosítása belülről, maguk után vonják a függőségnek és a tekintélynek bizonyos nemét és a győzelemre, illetve legyőzetésre uralom, illetve engedelmesség következik. Így áll elő a hatalmi viszony, születés, vagyon, túlerő által részben lassú hozzászokás révén, részben a szabad alávetés, vagy legyőzés által. Mindezen események és állapotok, kísérve az emberbe ojtott azon tudat által, hogy ily rendet létesíteni kell, vezetnek azon mindent átfogó és megerősítő berendezéshez, melyet államnak nevezünk.

¹ Friedrich Julius Stahl: Die Philosophie des Rechts. (4. Aufl.) II. k. 62. o.

Az állam semmiképen sem műve a választásnak vagy szándéknak, nem állott elő az emberek megegyezése által. Az emberi akarat tagadhatatlanul lényeges faktora volt az állam keletkezésének, azonban nem egyedül állapította azt meg és nem direktte. Az állam nem keletkezett az egyesek akaratából, sem az egész népéből, hanem magasabb faktor, mint az emberi akarat volt a létrehozója; történeti rendelés az, mely a megszámlálhatatlan embert, számtalan eseményen át azon eredményre vezette, hogy az állam a maga meghatározott módján előállott. Istenben magában van az alap, melyen az állam felépült.¹

De nemcsak az állam maga isteni rendelés, hanem a meghatározott alkotmány és a felsőbbség meghatározott személyeinek sora is isteni szankcióval bír; nem közvetlen isteni közreműködés révén, hanem Istennek rendelése alapján vannak jelen.² Csak a történelmi alapokból fejlődő alkotmány nyugszik az isteni rendelésen, míg a revolúcionáris princípium, hogy az állam az emberi tekintély alapjára helyeztessék, istentelen jellegű.

Újabb időben a theologikus államtan főképp az államnak a társadalomhoz való viszonyával foglalkozik. A társadalmat igyekszik vallási princípiumok szerint organizálni. Mint az előtt az egész politikát, úgy most kiválólag a modern egyházi szociálpolitikát vezetik le a legmagasabb princípiumokból, mialatt azonban ezen princípiumok az egyháznak az államról való gondolkodása tekintetében éppen úgy fentartatnak, mint azelőtt.³

A theokratikus theoria túlhajtásai vallás ellenes tanok elterjedését nagyban előmozdították. A szocialista irodalomban oly gyakran visszatérő állítás, hogy a vallás kizárólag azon társadalmi funkciók betöltésére hivatott, melyek a konkrét hatalmi- és kizsákmányolási viszonyokat csak megerősítik, kikerülhetetlen visszautast képez azon modern törekvés ellen, mely a vallás és a napi politikát egymással összekapcsolni törekszik. Másrészt a theológiai

¹ Fr. Jul. Stahl: Staatslehre. Im Auszug neu hg. (Reimer Hobbing, Berlin. 1910. 3. fejezet.

² Philosophie des Rechtes. II. 176. o.

³ Perin: Christliche Politik. (1876.); Pesch: Liberalismus, Socialismus und christliche Gesellschaftsordnung. (2. Aufl. 1901.); Cf. Maumus; La République et la politique de l'Église. (1902.); Chenon: Théorie catholique de la souveraineté nationale. (1898.)

állameszme világi állam ellenes törekvéseiben még ma is ott tart, ahol évszázadok előtt, tagadván az állam önállóságának jogát. Így elvesztik e tanok az állam keletkezés alapjára vonatkozó praktikus céljukat, mert nem állam fentartó, hanem azt romboló hatással működnek.

A theologia tulajdonképpen nem tett semmit az állam keletkezési alapjának felkutatására nézve, midőn azt egy erőre vezeti vissza, melynek hatásmódja végtelenül felül emelkedik minden emberi számításon. Az egészszel, hogy az állam történelmi kifejtésében az Istenre vezethető vissza, két dolog nyert kifejezést. Először *a meggyőződés, az állami rend észszerűségéről*, azután az a gondolat, hogy *az állam, mint minden létező, a dolgok örök rendiéből ered*. Tudományos, megnyugtató belátás azonban ebből nem származhat, mert a végső alap egységéből minden levezethető, anélkül, hogy az egyes dolog a maga tulajdonsága szerint felvilágosíttatnék. Az állam keletkezésére nézve Isten mint „causa remota” szerepel, míg a „causa proxima” tulajdonképpen más körülményekben keresendő. A tudomány szempontjából a theologiai felfogás tehát úgy jellemzendő, hogy az államot mint fenomént állítja elénk, melynek megértése abszolúte lehetetlen, s eredete, létének alapja Istenben van elhelyezve. Tulajdonképpen burkolt bevallása annak, hogy „ignoramus et ignorabimus”.

II.

Ethikai és pszichológiai teoriák.

Hogy az állam erkölcsi szükségesség következménye és mint ilyen már az individuumok előtt igazolható, a vallási teoriából levont következtetésként jelentkezik, amennyiben az az államot létrehozó isteni akarat egyszersmind az egyesekre nézve erkölcsi követelményt is foglal magába. De függetlenül is a vallási alapoktól, régi idő óta elfogadott tan az államoknak ethikai alapon való keletkezése, bizonyos¹ természeti ösztönökből, erkölcsi szükségességből való levezetése, az emberi ésből való származtatása.

Az antik filozófia előtt elgondolhatatlan emberhez méltó élet az államon kívül. Plató és Aristotelesnél az ember csak mint az államilag rendezett közösség tagja lesz igazán ember, mert csak ebben fejthető ki a maga teljességében az emberi természet. Az államon

kivül csak istenek, vagy állatok létezhetnek; az erkölcsi tökéletesülés, amelyre való törekvés az ember igazi hivatása, csak az államban lehetséges. Az állam a természet köréhez tartozik¹, nem az emberi akarat műve, semmiféleképpen sem tudatos berendezése a társadalomnak, hanem az emberi természet következménye, mert az emberi az államinak teremtménye. És itt annyira megy Aristoteles, hogy az államot a természettől fogva előbb valónak tekinti mint a családot, vagy bármely egyént közülünk.

A természetjog szintén gyakran hivatkozik erkölcsi parancsra, mint *causa remota*-ra az állam keletkezésére nézve. Így Hobbes szerint az erkölcsi törvény az a *lex naturae* fundamentális, mely a béke keresésére hajtja az embereket és amely tartósan csak az államban található fel². Christian Wolf a tökéletesedés legmagasabb erkölcsi kötelességéből vezeti le az állami berendezkedés szükségességét.³

Kant „Idee zu einer allgemeinen Geschichte in weltbürgerlicher Absicht” (1784) című művében azon nézetének ad kifejezést, hogy a világ történelmének alig lehet más célja, mint megszámlálhatatlan hiba, botlás után, végre egy helyes, az ideálisnak megfelelő állam létrehozása. A történelem processzusában az emberi cselekvések, éppen úgy, mint bármely más természeti esemény, általános természettörvények szerint folynak le. Egy ember, de éppen úgy az egész néptömeg, a legkevésbé sem gondolnak arra, hogy mialatt ők mindegyik a maga felfogása szerint, azért gyakran az egyik a másik ellenére, saját szándékát követi, azalatt öntudatlanul a természet szándéka (*Naturabsicht*) szerint cselekszenek, mely előttük ismeretlen, de amely révén mint vezérfonal mellett haladnak előre, s ugyanennek előmozdításán fáradoznak, mely ha előttük ismeretes volna, talán kevésbé volna nekik alkalmas. Az embernek tehát tulajdonképpen szándéka sincs, mely a történelem folyamán megtestesülne, hanem csak a természetnek van ily ténnyé váló szándéka. Ez pedig oda hat, hogy egy a jogot megvalósító polgári társadalom létesüljön.

A természet akarata biztosít minket afelől, hogy az ember

¹ Aristoteles: Politika I. 1.

² Hobbes: De cive II. 2.

³ Christian Wolf: Institutiones juris naturae. II. §. 78. §. 79. VIII. §. 1.

mindent, ami állati létének mechanikus rendjén felül emelkedik, azt teljesen a maga önlényéből hozza létre, s a boldogságnak, tökélynek részesévé csak úgy válik, ha azokat maga, szabadon ösztönétől, a józan ész belátása szerint alkotja meg. A természet az embernek észet és ezen alapuló gondolat szabadságot adott, ami világos jele szándékának, mert „a természet nem tesz semmit feleslegesen és céljához szükséges eszközök használatában nem tékozló”.

Az eszköz pedig, melyet a természet arra használt fel, hogy az embernek minden tehetségét kifejlessze, illetve annak kifejlődését előmozdítsa, az antagonizmus volt az emberek között, a társadalomban, amennyiben végül ez mégis egy bizonyos törvényszerű rendnek lett alap okává. Ezen antagonizmus alatt az embereknek barátságatlan társas szellemét (die ungesellige Geselligkeit) érti, azt a hajlamot, mely szerint az ember a társadalmi állapotba lép de ez mégis egy általános ellenállással van összekötve, mely ezen társadalmat állandóan felbomlással fenyegeti, amihez való képesség nyilvánvalólag az emberi természetben fekszik.

Ennek legyőzésére lesz nála a jogi törvény egyszersmind egy kategorikus imperativus, ami által az állam, az embereknek ezen jogi törvényeken alapuló egyesülete, szintén az ember szellemi világának következményeként tűnik fel előtte.¹

Fichte abszolút lelkiismeretbeli kötelességnek tartja a másokkal való egyesülést és szabad akarat által az ész-államnak realizálását. A jogi törvény szerinte egyszersmind erkölcsi parancsot is tartalmaz mindenkire nézve, azt elismerni és előmozdítani. Aki ezen ész-állam létesítésének munkájában nem akar részt venni, az sérti mások jogát, és ezt nem lehet túrni, hanem mint vad természeti erő megfékezendő.²

Mialatt Hegel az állam erkölcsi szükségességét bizonyítja, az államot mint az objektív szellem legmagasabb dialektikus fejlődési fokát, mint az erkölcsi idea megvalósulását állítja oda. Minthogy az állam így a tárgyilagos erkölcsiség, „an und für sich Vernünftige⁴”, azért az egyesnek legfőbb kötelessége az állam tagjává lenni.³

¹ Meiaphisische Anfangsgründe der Rechtslehre. Einleitung. C, §. 45.

² Fichte: Staatslehre, der über das Verhältnis des Urstaates zum Vernunftreich. (1813.) Sämtliche Werke, IV. k. 434. o.

³ Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts oder Naturrechts und Staatswissenschaft. (1821.) 257—259. §§.

Az államnak etnikai alapokból való leszármaztatásának gondolata mind máig fentartotta magát számos változatban¹, melyek között kiemelendő még főképp Schopenhaueré.

Schopenhauer szerint az állam szükséges jelenség, de semmiképpen sem az emberi akarat műve, semmiképpen sem az ember által létesített célszerű berendezés. Minthogy a természet egész hatalma, összes jelenségei mind szükségesek és minden rész, minden jelenség, minden adottság szükségessége mindig kimutatható, mely célból az az alap keresendő, hogy mitől függ az a jelenség mint következmény, és ez a tétel semmi kivételt sem szenved, azért az államnak is egy ilyen szükségességnek és létrejövetele alapjának megtalálhatónak kell lenni.

Amennyiben az akarat, a magán való (*Ding an sich*), a benső tartalom a világ lényege, úgy az államnak is, mint a jelenségek világa egy részének, egy akaratot kell reprezentálnia, egy akaratból kell áthatva lennie. Az állam is ilyen akaratból keletkezik, mely akarat egy vak, feltartóztathatatlan áramlat és amely a hozzájárulok saját felfogásuk szerint fejlesztett gondolatvilágnak jellegét hordja magán.

Schopenhauer azonban dacára zseniális „*Weltwillen*theóriájá”-nak az „*Unrechtslehre*”-re helyezkedett további kutatásaiban. Szerinte az állam az egyest az elpusztulástól védelmezi. Hogy mindenki az igazságtalanságok átszenvedése elől védelmezve lehessen, egyesültek az emberek állammá, szembeszálltak az igazságtalan tettekkel és az állam fentartásának terheit magukra vették.

Az állam pozitív ingerenciáját az állam polgárok érdekeinek előmozdítására materiális vagy morális szempontból, kétségbe vonja Schopenhauer. Azt mondja, hogy furcsa tévedés azt állítani, hogy az állam a moralitás előmozdítására szolgáló berendezkedés volna, hogy a moralitás utáni törekvésből támadt és azután az egoizmus ellen irányoztatott. Még helytelenebb az a *theoria*, mondja tovább, mely szerint az állam erkölcsi értelemben a szabadság feltevéle és egyúttal az erkölcsiségnek is, mert a szabadság a jelenség-

¹ Schmitbenner: *Grundlinien des alig. oder idealen Staatsrechts.* (1845.) 263. o. Zachanae: *Vierzig Bücher vom Staate.* I. 63. o. Zöpfl: *Grundsätze des allg. deutschen Staatsrechts.* I. 80. o. Schulze: *Einleitung in das deutsche Staatsrecht.* 153. o. Ahrens: *Organische Staatslehre.* I. 271. o. Trendelenburg: *Naturrecht auf dem Grunde der Ethik.* 330. o.

geken túl, s a legkevésbé fekszik emberi rendelkezésekben. Az állam az egoizmus ellen oly kevéssé van irányozva, hogy éppen megfordítva az ahhoz jól hozzáértőkből, a melodikusán eljárókból, az egyoldalú állásponttól az általánosra lépőkből áll, és így az összeség általános egoizmusának összefoglalásából jön létre. Az állam szolgálatára minden egyes kész s így az állam azon helyes feltétel alatt létesül, hogy tiszta erkölcsiség, azaz jogszerű cselekvés erkölcsi alapkából nem várható anélkül, hogy az állam maga feleslegessé válnék. Az állam tehát semmiképen sem az egoizmus ellen, hanem csupán csak az egoizmus hátrányos következményei ellen van; az állam az egoista individuumok összeségének kölcsönös törekvéséből áll elő.¹

A pszichológiai teoriák nagy változatossága mind arra törekszik, hogy az államot mint észszerűt tüntesse fel, s ezért a keletkezés alapjául az emberi természetben mélyen fekvő, esetleg a tudat küszöbe alatt fejlődő okokat hoz fel. Ennek következtében azonban a történelmi realitásra nem tekint, a metafizika világában adja csak az állam létesülését. Ezért tulajdonképpen kiegészítésre szorul, annak megmagyarázására, hogy ha már meg vannak az emberben azon ösztönök, melyek az állami lét felé hajtják, milyen módokon testesülnek, jelennek azok meg a külvilágban: vájjon hódítás, kényszer, hatalom, vagy jogi momentumok, szerződés alakjában realizáltak, avagy egy nagyobb néptömeg, tudatára jutva ezen természeti képességeinek, alkotja-e meg az államot?

III.

A hatalmi theoria.

Az állam a hatalmasnak a gyenge felett való uralomkifejtéséből keletkezik. Ez alapon az állam egy természeti törvényen nyugszik, melyet az emberi akarat nem szüntethet meg, s melynek következtében az államnak az egyes által el kell ismertetnie; az individuumnak alá kell magát vetnie annak azon belátás következtében, hogy az állam egy megváltozhatatlan természeti hatalom, a természeti erőkhöz hasonló.

A hatalmi theoria éppen materialisztikus ellentéte a vallási theoriának, az ethikai és pszichológiai alapoknak. Mint ott az Isten akaratának, az emberben élő ösztönnek, az erkölcs észszerű köve-Schopenhauer: Welt als Wille und Vorstellung. IV. §. 62.

terményének, úgy itt a szociális események vakon működő erőinek adja meg magát az ember. Csakhogy ebben már pozitívum van, mentes metafizikai elvonatkoztatásoktól, sőt az állam keletkezés alapjává a harcot téve, maga a teljes realitás.

Már a görög szofisták hangoztatták, hogy az állami közösség úgy keletkezett, hogy a hatalmas a gyengét védelmezze, de eközben az a természettörvény tört elő, mely szerint a gyengébb a hatalmasabbnak alárendeltetik. Nagyszerű kifejezést talál ez a felfogás azon szavakban, melyeket Plutarch ad Brennusának szájába.

Újabb időben különösen a theologiai nézetekkel szemben lépett fel ez a tan, majd szocialista írók kapták fel s tették rendszerük alapjává, végül a szociológia állam keletkeztetési módjául szintén erőszi az alap, a harc talált általános elfogadásra.

Hobbes szerint a természeti állapotban más gátat nem ismer az ember, mint a hatalmat s ő ezt a hatalmi elemet a szerződési alappal egyenrangúnak tekinti, mert mindkettő által hasonló joggal jutnak uralom alá az individuumok. Spinoza hatalmi tana szintén ide céloz.

A természetjogi szerződési teoriával szemben a 19. században *Haller* állította fel élesen azt a tételt, hogy az állam azon áthatolhatatlan természettörvény következménye, mely az emberek egyenlőtlenségében áll. Nem örök törvény-e — kérdi, — hogy a nagyobb a kicsit, a hatalmas a gyengét elnyomja, túlszárnyalja, értelmetlenné teszi? A föld állatai a lég madarai között a sástól és elefánttól le egészen a férgekig, mindenütt az erősebb teremtmény uralkodik a gyengébb felett . . . Az emberek között, kiknek erői magasabbak és több oldalúak, ez a törvény csak nemesebb formájában jön ismét felszínre. Az ember a hozzá hasonlóknak felett mindenkor uralkodik, valahányszor valamely fizikai, szellemi vagy materiális képességben felülmúlja társait és ez esetben őket ki is használja, így az állam, mely „a legmagasabb fokozata a természetes szolgálat és társas viszonyoknak” tisztán a természetben általában ható erő teremtménye, a legesetlegesebb fölé és alárendeltségek halmaza.¹

Constantin Frantz kutatásaiban szintén egy mechanikus, az uralkodás által kifejlesztett kényszerre megy vissza. Elismeri, hogy

¹ *Haller*: Resturation der Staatswissenschaft, oder Theorie des natürlich-geselligen Zust; indes der Chimäre des Künstlichbürgerlichen entgegengesetzt I. k. 340, 359, 463. o.

az állam hatalomnak „abban a helyzetben kell lennie, hogy legvégül kezét felemelje és lesújtson, bizonyos körülmények között hadsereget állítson, ágyukat vontasson elő, melyek hiába, az „ultimo reatio regis et rerum publicarum” maradnak, amíg csak állam a földön létezni fog s ami által magát az állam belülről és kívülről fentarthatja.¹ Csak azáltal, ha ily mechanikus kényszer alkalmazható a társadalom felett, lehet a tagok többségében a centrifugális tendenciát visszatartani és a szétválasztó szellemet legyőzni; mert kényszeríteni csak az erősebb tud.

A szocializmus aztán már a nyers erőszak terére tereli a kérdést, amennyiben az állam keletkezését osztály harcokra vezeti vissza. A pusztá kizsákmányolás kedvéért alkották meg az államot a hatalmasok.

A szocializmus, a történelmi materializmus alapján, az államot a társadalom termékének tekinti bizonyos fejlődési fokon. A társadalom osztályai éles ellentétben állanak egymással szemben, s hogy azonban ezek az ellentétes osztályok, küzdő gazdasági érdekekkel — mondja Engels — ne emésszék fel magukat és a társadalmat, egy látszólag a társadalom felett álló hatalom vált szükségessé, mely az összeütközést csillapítsa, a rend korlátait fentartsa; és ez a társadalomból előállt, de magát afölé helyező, magát tőle jobban és jobban elidegenítő hatalom az állam.²

„Mint hogy pedig az állam abból a szükségletből állt elő, hogy osztály ellentéteket korlátok között tartson; mint hogy azonban egyidejűleg ezen osztályok összeütközésének közepette jött létre: ennél fogva rendszerint a leghatalmasabb, gazdaságilag uralkodó osztály állama, mely általa politikailag is uralkodó osztállyá válik és így új eszközöket szerez az elnyomott osztály fékentartására és kizsákmányolására, így az antik állam mindenekelőtt a rabszolgatartók állama volt a rabszolgák fékentartására, mikén a feudális állam a nemesség szerve a röghöz kötött és szabad parasztok fékentartására és a modern képviseleti állam a bérmunka kizsákmányolásá-

¹ Naturlehre des Staates. (1870.) 229. o.

² „Die Zusammenfassung der zivilisierten Gesellschaft, ist der Staat der in allen mustergültigen Perioden ausnahmslos der Staat der herrschenden Klasse ist und in allen Fällen wesentlich Maschine zur Niederhaltung der unterdrückten, ausgebeuteten Klasse bleibt”, mondja Engels Marx alapján. Engels: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates. I. 143., 173. o.

nak eszköze a tőke által. Kivételesen azonban előfordulnak korszakok, midőn a küzdő osztályok egymást annyira egyensúlyban tartják, hogy az állami hatalom, mint látszólagos közvetítő pillanatra bizonyos önállóságot tud mindkettővel szemben fentartani. Így a XVII. és XVIII. század abszolút monarchiája a nemességet és polgárságot egymással szemben ellensúlyozza; így az első és különösen a második francia császárság bonapartizmusa, mely a proletariátust a polgársággal és a polgárságot a proletariátussal szemben játszotta ki. A legújabb ilyen fajtájú produkció, melynél uralkodó és uralom alatt álló egyaránt komikus szerepet játszik, Bismarck nemzetének új német birodalma; itt kapitalisták és munkások egymással szemben egyensúlyban tartatnak és egyformán kizsarolatnak az elzüllött porosz „Krautjunker”-ek javára.”¹

A történelem nem mutathat fel nekünk egyetlen népet sem, melynél a munkamegosztásnak és a földművelésnek első nyomait nem találjuk összekötve ily gazdasági kizsákmányolással, melynek alapján a munka súlya másokra nehezedett, mint a munka gyümölcsének élvezése, más szóval nincs oly nép, melynél a munkamegosztás nem egyeseknek mások által való alávetése révén képződött volna ki” hangsúlyozza Rodfoertus.²

A szocializmus szerint az állam bölcséletnek úgy, mint az állam laikus felfogásának közös hibájuk az, hogy az államban a küzdő érdekek felett álló intézményt, lényt látnak, melynek feladata az ellenkező érdekek között igazságot teremteni; Hobbes, ki világosan látta, hogy a társadalom mennyire az emberek mechanizmusán nyugszik és mennyire érdek harcokból áll, szintén azt hitte, hogy ez az államban másképp van. Egyedül a történelmi materializmus az, mely tisztán felfogta, hogy a jog és az állam nem áll felette a társadalom érdekharcainak, hanem hogy maga is csak ezen harcoknak eszköze és eredménye. Csak a történelmi materializmus ismerte fel, hogy az állam osztály állam.

Gumpowicz „Philosophisches Staatsrech”-jében (1877) hasonló elveket hangoztat, a szocializmus felfogásának azonban szociológiai színezetet adva. A társadalmi osztályuralom helyett uralkodó törzsről, uralkodó többségről, s nem kisebbségről beszél, mint

¹ U. o. I. 180. o.

² Rodbertus: Belehmg der sozialen Frage (1890.) 124. o.

a szocializmus. Szerinte is az állam a legfőbb irányító hatalom, melyet más senki és semmi sem irányíthat. Ezen hatalom birtokosa eredetileg az államban uralkodó törzs, mely idővel osztállyá vagy renddé válik. Csalódás azt hinni, hogy az államhatalom birtokosa egy személy, monarcha, vagy néhány személy. Ez csak látzat, tényleg a többség az uralkodó, legyen az osztály, rend, kaszt vagy bárminő párt. Ha ez az uralkodó többség egy főt avagy többeket választ vezetőül,' úgy ez abból a szükségérzetből indul ki, hogy az uralomban bizonyos rend álljon be. De a hatalom ezen átruházása mindig és mindenütt csak formális aktus, tényleg mindig az uralkodó törzs marad a hatalom birtokában. A monarcha, fejedelem, vagy legyen bármily neve az uralkodónak, a rá átruházott hatalmat mindaddig bírhatja, amíg az uralkodó törzs többségének beleegyezését bírja. Amint ezt elvesztette, rendszerint nagyon keveset fog használni az ő szuverén hatalmi érzése, ha csak időközben nem néz valami újabb többség után más néposztályban, amelyre aztán tovább támaszkodhassak.

Már most mi az oka, — fűzi a kérdést tovább Gumplowicz¹, hogy a jog- és állambölcselek legnagyobb része szívesebben helyezkedik tarthatatlan hypotézisekre, fokozatos, lassú, nyugodt békés állam fejlődésére, a családból, községből kiindulólag, mint hogy az állam keletkezés eredeti történeti menetének előnyt adnának? Mi az oka, hogy szívesebben tekintik az államot kívülről, mítikus hősök alkotásának, vagy szerződés által létrejöttnek, mint hogy az állam áldásos berendezését ellenséges nép elemek hatalmi összeütközéséből nyers erő és hatalom által megállapítotttnak vennék? Erre nézve Gumplowicz azt a feleletet találja, hogy egykor az állam és jogtudományak főtörekvése odairányult, hogy a jogot és az államot egy magasabb ideálból, egyetlen princípiumból vezethesse le: ebből logikus szükségességképen következik, hogy az emberek, mint ezen magas ideál megalkotói és befejezői előbb a jogot hozták létre, és csak ennek védelmére alkották meg az államot. Ezen az alapon könnyű volt szisztémát készíteni; de ezen a jog ideájára bázisozott szisztéma alapján még sem lehetett azon tény felismerését megdönteni, hogy ezen idea keresztülvívői az államalapítás pillanatában éppen ezen gondolat ellenére cselekszenek. Ezért tehát, a szisztéma

¹ Gumplowicz: *Philosophisches Staatsrecht.* (1877.) 20, 21. o.

kedvéért, az állam jogi alapon való keletkezésének hipotézisét állították fel és minden történeti „nem jogszerű” államalakulást, mint kivételt, szabályszerűen eltiltották.

Ma is sokan vannak, mondja tovább Gumplowicz, kik az államalakulás hódítási teoriáját mint az etikai alapnak ellentmondó, materialisztikus tant, elvetendőnek tartják és a jog és igazság ideájának elegetteendő az állam keletkezésének békés „ésszerű” módját fogadják el. A hódítási teoriának ezen perhorreszkálása nem jogszerű. Nézzük csak közelebbről a dolgot. Ami az embert természetében gyökerezik, benne mélyen megalapozva fellelhető, arról el kell fogadnunk, hogy megfelel a „magasabb akaratnak”, az „örök törvénynek” és ésszerű célja is van. Mármost a hódítási törekvés, mint az emberi természetben mélyen gyökerező ösztön, feltétlenül az ember tulajdonsága, ez szintén egyike az emberben megnyilvánuló természeti erőknek, és amit az ember ennek következtében tesz, annak feltétlenül a magasabb akaratnak, az örök törvénynek megfelelőnek kell lenni és ésszerű célt szolgálni. Az emberben rejlő ezen természeti erő manifesztációját épen ezért nem szabad mint unetikait, erkölcstelen felfogni, és pedig annál kevésbé, mert ezen kategóriák semmiképpen sem alkalmazhatók azon eseményekre, melyek a történelmi időben néha elementáris erővel folytak végbe. Ilyen események különben is a legkevésbé sem tartoznak az emberi inténciók ítélőszéke elé.

A hatalmi alapnak ezen Gumplowicz által kifejtett apológiája azonban védtelenül hagyja, mert kiindulásánál fogva nem is védheti, a legfontosabb pontokat. Az uralkodó hatalom ugyanis tulajdonmólag pszichológiai természetű és nem fizikai tulajdonságú, ami abból is kiténik, hogy egy kisebbség gyakorolja az uralmat a többség felett. És így az állami lét elsősorban a hatalomnak szellemi és etikai forrásán nyugszik, mert az a pusztá nyers erő, mely a harcban győzedelmeskedni tudott és ígája alá hajthatta a legyőzöttet, még államot létre hozza az egy aktussal nem hozott. Még a despoticiákban is kell valamelyes fokú megalkuvásnak létre jönni a hódító hatalom és behódoltak akarata között, mely kívül esik az emberben rejlőnek feltételezett hódítási vágy manifesztációján. E despoticiákban különben a kultúra és az ész háttérbe szoríttatnak, a szellemnek megnyilvánulása visszatartatik. Már pedig csak az az organizált társadalom érdemli meg az állam nevet, mely az em-

béri szellemből is merített magának léte megállapításakor, és amelynek célja a szellem ápolása, az erkölcsiség felismerése és fejlesztése. Despociákban mindez nincs meg, és ezért méltán sorozhatók az alábbi fokú állami közösségek világába.

Amíg semminemű erkölcsi kötelék az uralkodókat és uráliakat összi nem köti, addig hiányzanak az összes etnikai motívumok, melyeknek az állam keletkezésénél és fenmaradásánál feltétlenül létezniök kell, s addig nincs is állam.

Számtalan példa hozható fel valóban a történelemből, hogy harcok voltak az államok kialakulásának kísérői, de hogy azon alapultak legyen, azt nem lehet bizonyítani. Hogy az athéni állam osztályharcokból keletkezett és külső harcok által erősödött, vagy hogy a spártai állam, kiválóan harcon alapult, s Rómában is ez volt a hatékony alap; hogy Oroszország kezdetét és kifejlődését a varágek hódításának köszöni, kik Skandinávia magasabb kultúráját és politikai intézüióit magukkal hozták; hogy Spanyolország állami önállóságát a mórokkal való harcai között teremti meg, s Franciaország éppen így Angliával való harcaiban; vagy hogy a német birodalom kezdeteit azon frank törzstől veszi, mely lassanként az összes többi német törzseket és szomszéd népeket alávetette tette és számos hasonló eset, melyeket fel szoktak hozni az államoknak erőszaki úton való keletkezésére, inkább annak kifejezői, hogy *mi-képen kísérték harcok az állam kialakulásának a processzusát, mert igazi alapul csak a harcoló fél képességei, állam alkotó ereje, törekvése az állami létre, s a benne rejlő sajátos erőknak kifejlesztése, annak tartóssá tétele, valamint a legyőzötteknek az új helyzet-tel való megalkuvása és bizonyos fokú etnikai beolvadása szolgálhattak.*

Másrészt, ha az állam csak a társadalomból keletkezett volna,” ha valamely társadalmi osztály kizsákmányoló törekvéseinek szervezete, avagy egyedül az uralkodó hatalmában nyilvánulna meg, akkor az állam egysége, állandósága igen bizonytalan volna. *Az uralkodó személyében vagy az államot kitevő osztályban, be-álló zavarok, hiányok, az államot folyton felbomlással fenyegetnék.*

Az állam azonban fenmarad azoknak a változásoknak dacára is, melyek az uralkodóban vagy az uralkodókban végbe mennek. Abszolút monarchiából korlátolt monarchia lehet, vagy a monarchiából köztársaság, felső osztályt, felválthatja a közép vagy alsó osz-

tály, szóval a hatalom birtokosaiban nagyfokú változás állhat be, s az állam mégis fennmarad. *Az állam nincs is az uralkodó személyéhez, vagy egy osztályhoz, hódító eredeti törzshöz úgy kötve, hogy abban történő változás magát az államot is létében fenyegetné.* Ennélfogva az uralmi tan igen gyenge magyarázati kísérlet, mely az állami létnek csak igen kiskörű megvilágítását adja. Mert, *hogy az uralmat megtestesítő személyek változása dacára is miért marad együtt az a bizonyos embertömeg? azt az uralmi elmélet nem magyarázza meg.*

Az uralmi teoriának legújabbán a francia íróknál felkapott formája, melyet Duguit fejez ki legjobban, hogy az, amiből az állam eredt, materiális erő, egyszerű tény: egy embercsoport, meghatározott területen letelepedve, hol az erősebbek a gyengék felett hatalmukat kifejtik,¹ a hatalmi teoriának általánosítása, mely szerint ahány uralom alatt álló ember el együtt, legalább annyi uralmi állapot alkotja az államot.

Minden egye ily viszony azonban nem lehet az egyének felett álló, hanem bennük gyökerező, mely az ő bensejükben lejátszódó belátás, szintézis alapján áll elő, és így mindig az egyén szubjektivizmusának a kifolyása. Épen azon benső kapocsra, mely már most ezen akarati viszonyok sokaságát összekötné, ezen felfogás hívei nem akarnak tekinteni, habár teljesen attól mégsem vonatkoztathatnak el. Csakhogy a nemzet önmaga felett való uralma helyett, az összes különálló egyesekben vélik feltalálni ezt az uralmat.

Azokban az államnak állandósága, az államtagok akaratának, cselekvésének egybeilleszkedése, az állami öntudat egysége, amint érthetetlen marad, ha az állam egy fizikai személy ténykedésébe helyeztetik, épen ilyen marad akkor is, ha az összes-egyének az uralom részeseinek tekintetnek, de mégsem egy önálló cél alkotta külön lény tagjainak.

Míg az állam az uralkodó és alattvaló egyének viszonyában

¹ L'État, le droit objectif et la loi positive. (1901.) L'état c'est la force matérielle, qui elle que soit son origine: elle est et rest un simple fait. I. 15., Í). o., majd azt mondja, hogy: „L'état est la collectivité personnifiée, conçue comme un sujet de droit. L'état-personne a une volonté, qui possède le pouvoir a elle propre de ne se déterminer jamais que par elle même. Ce pouvoir est la souveraineté: il a pour titulaire l'État.” I. 613. o.

leli fogalmi meghatározását, addig ennek szükségképen maga után kell vonnia az uralkodónak és népének, vagy kormánynak és nemzetnek, többség és kisebbségnek külön jogalanyként való konstruálását, mint ez a régibb közjogi iskolák meg is tették. Pedig uralkodó, kormány, parlament, s egyes polgárok különböző jogai, érdekei, kötelességei, egyenkint véve, ha ellenkeznek is, mellékes rossz szándékoktól eltekintve, ez csak onnan van, hogy az állami lét különböző oldalait nem lehet egyes esetekben egyszerre, egyformán egyenlő gondozásban részesíteni, de nagyobb időszakokat véve, azok feltétlenül kiegészítik egymást. Így a különböző, az állam szerveit megillető részben ellentétes jogok végcéljukban az állam, ezen külön egyén jogaiává lesznek.

Azonban az állam önálló léte az uralmi elmélettel kombinálva, míg a súlypont az uralmon nyugszik, vagy épen egy személynek a többiek felett való uralmában nyer kifejezést, mindaddig abban a hibában szenved, hogy az államtagok egy részét elvileg kizárja az erkölcsinek legmagasabb kérdéseiben való szabad közreműködésből. „Már pedig, amint a morálnak, az embernek benső öntevékenységén kell nyugodnia, ép úgy szükséges, hogy az egyes a morálnak az összviszonyokra vonatkozó külső megvalósításában is önelhatározó tevékenységével részt vegyen. Az egyesnek nemcsak engedelmeskednie kell tudnia az államnak, hanem az államban, azaz a nemzet önirányzó életében cselekvőleg közreműködni is, hogy az állam, a nemzetnek országló élete, erkölcsi viszonyná váljék.”¹

IV.

Szerződési elmélet.

A szerződési theória az állam keletkezési módok között a valási tan mellett a legnagyobb szerepet játszotta. Az állam ez alapon létrejön alkotó egyedei tudatos közreműködésével, mely egy szerződésben nyilvánul, vagy az uralkodó és az alattvalók között, vagy maguk az összes államalkotó egyedek között.

Ezen szerződési tan gyökerei szintén messze visszanyúlnak, habár teljes kifejtése a természetjog eredménye.

¹ Concha: Politika. I. 234. o.

Már Kína bölcselei szerződést állapítanak meg az állam eredetére nézve, mely az ég és a nép között kötöttet.

A görög világban Protagoras és vele a szofisták azok, kik az állam keletkezését az emberek szabad összegyülekezésben látják, hogy a jogtalanság ellen magukat védelmezhessék. Az epikureizmus szintén azt tartja, hogy az állam egyes emberekből, mint atomokból van összetéve, kik szabad beleegyezésük folytán egyesülnek a sérelmek ellen való kölcsönös biztosítás céljából, és ez az első szerződés hozza létre az állam mellett a jogot is. De nemcsak a görög, hanem a zsidó és római gondolatvilág is hajlott a szerződési alap felé.

Istennek, választott népével való szövetsége az a bázis, melyre a zsidó állam keletkezésekor helyezkedett, Saulnak királylyá való emelése alkalmával, vagy midőn Dávid Hebronban szövetséget köt Izrael törzseivel.

A római jog kialakulása közben Ulpianus veti meg alapját a „lex regia”-nak pontosan körvonalazva azt, hogy a nép hatalmát a királyra átruházza,¹ s ez a tétel a jogtudomány virágzásnak indultával a világi hatalom szerződésszerű eredete tanának alapjává válik.

A germán világban kifejlődő feudalizmus át volt hatva a hűbéri viszonyok szerződésből való létrejövételével, továbbá a sok választott fejedelem, és választás alapián betöltött egyházi és világi tisztségek, valamint a rendeknek a fejedelemhez való viszonya mind előmozdították magának az államnak is ily szerződésből való levezetését.

E tannak, az uralmi szerződési alap tudományos kifejtésének első nyomai az investitúra harc korában találhatók fel. A császári hatalmat a római cészárok impériuma folytatásának tekintették, mely a „lex regia” által megállapított, s a nép által való egykori átruházáson nyugszik. Következtetésük az volt, hogy a birodalom, amint a népből indult ki, úgy minden elintézés is a népre száll vissza. A hatalmat a nép minden esetben az egyik nemzedékről a másikra szállíthatja át, amint ez a transláció tényleg megtörtént a római császárság és a német császárság között, midőn Nagy Károly a „consensus populi” alapján koronáz-

¹ Inst. I. 2. §. 6. pr. D. de const, princ I. 4.

tattá meg magát, mivel a pápa, csak mint a népakarat kifejezője működött közre.

A nép így, midőn szuverenitása felől rendelkezik és azt át ruhazza, akkor jog és cselekvőképes szubjektumként szerepel. Ez a középkori szerződési theoria tehát már mintegy feltételezi, hogy a nép egy uralkodónak az élre való állítása előtt is már egy megállapodott universitást alkot, és ezen uralmi, alávétési szerződés megkötésekor, mint jogi személyiséggel bíró egységes test lép fel. De különben is, nem mond ez semmit az állam keletkezéséről, hanem csak az uralkodónak az állam fölé helyezésének módját tartalmazza.

Ha azonban a nép és az uralkodó az eredeti kötelezett felek voltak, úgy már a létező államban is mint két, egymástól elválasztott, folyton-folyvást obligatorikus viszonyban lévő jogalanyoknak tekintendők. Már akkor is úgy gondolták, hogy a nép mint egy halhatatlan és a tagok változása daczára is, mint ugyanazon universitás él tovább, az eredeti ős szerződésnek keletkezései a későbbi generációkra is kihatnak, mert a nép ma ugyanaz, mint az a régi, mely magát tényleg kötelezte. Ez alapon a nép a maga összességében mindig jogigénnyel bír az uralkodói köteleességek megállapítására és az uralkodó jogával szemben felállított gátak fentartására.

Ebben a dualizmusban *Hobbes* vette észre a gyenge pontot,¹ melyet eliminálandó az államnak két fajtát különbözteti meg. Az egyik természetes, történelmileg fejlődött, hatalmi viszonyokon nyugvó állam, a másik összeállított, racionális állam (civitas institutiva), melyet a kutató nem a történelemből, hanem az emberi természetből vezet le.¹ Ezt az institutív államot elemeiből, genetice, de nem történelmileg eredezteti, s e célból egy természeti állapotot konstruál, melyben a bellum omnium contra omnes állapota uralkodik. Az önzés alapösztone azonban felkelti a félelmet, amely ismét a vágyat ébreszti fel az emberben a béke után. Mivel azonban az embernek természetes tulajdonságai szerint közöttük ál-

¹ Előtte Hooker állított csak fel a társadalmi szerződés alapján álló államkeletkezési rendszert. *The laws of ecclesiastical polity.* (1594.) I. 10. p. 91., újra megjelent Morley „Universal Library”-jében 1888. Johannes Althusiusnál, Valamint Grotiusnál társadalmi szerződésről alig van szó.

² Hobbes: *De cive*, V. 12. *Leviathan* c. XVII.

landó egyesülés nem állhat fenn, úgy tartós békére csak azon a módon van kilátás, ha mindannyian egy egyesülési szerződést kötnek, melynek tartalma mindannyiuknak egy akarat alá való rendelése.¹

Ezen szerződés által a természeti állapot (status naturalis) helyébe a polgári állapot (status civilis) s így az egyes szétszórt egyedek helyébe az állam (persona civilis) lép. De csak első pillanatra látszik személynek ezen akarategyesítés által az a tömeg, mert ugyanabban a pillanatban az összes akaratoknak kikerülhetetlen, mondhatni eladása következtében és az összes személyiségeknek az uralkodóban való összpontosulása következtében, az az összeség mint személy meg is szűnik létezni. Az így konstruált államban, tekintet nélkül az uralkodó személyére, legyen az egyetlen ember, vagy gyülekezet, a nép csak abban az uralkodóban, csak az által az uralkodó, vagy uralkodók által személy és nem gondolható külön lénynek az uralkodóval szemben. Így hozza ezt magával a fentebbi pactum, az „in personam unam vera omnium unio.”²

Spinoza hasonlóképen gondolkodik.³

A felfogás ezután megmarad az egyesülési szerződés és az alávetési szerződés elválasztása mellett, mely utóbbit az időközben személyiséggé fejlesztett nép és az állandó uralkodó között megkötöttnek tekintettek.

Különösen Puffendorf erősítette meg ezt a konstrukciót, miközben a két szerződés között még egy alkotmányi szerződést is vett fel, melynél az összesség már mint jogi személy szerepelt.⁴ Az állam, ezen összetett erkölcsi személy (morális persona compositi-

¹ A formula a következő: „Eo huic homini vel coetui auctoritatem et ius meum regendi me ipsum concedo, ea condicione, ut tu quoque tuam auctoritatem et ius tuum lui regendi in eundem transferas”. De cive. c. 6.; Leviathan. c. 14. és 17.

² Leviathan, c. 17.

³ „Unusquisque omnem quam hatut potentiam in. societatem transiit quae adeo summum naturae ius in omnia, h. e. summum impérium, sola retinebit, (ut unusquisque vei ex libero animo vei ex metu summi supplicii parère tenditur.” Így keletkezett a demokrácia, azaz „coetus universus hominum, qui collégialité! summum ius ad omnia, quae potest, habet”. Tract, theol. polit. c. 16. Tractatus politicus c. 5. §. 6. c. 7. §. 26. c. 11. §. 1—4.

⁴ Puffendorf: De officiis. II. c. 6. §. 5-6., 10—11. c. 7.

ta), mindenütt csak az erők és akaratok átruházása (morális translatio voluntatum et virium) által jön létre. Így azonban az állam személyisége szinte teljesen beleolvad az uralkodóba, s tulajdonkép az uralkodónak az élre való állításával lesz a nép állammá, uralkodó nélkül nem az. Általános felfogás volt, hogy az uralkodónak szerződészerű felemelése szükséges és az állam lényegéhez tartozó, mert az állam nem egyéb, mint uralkodók és engedelmeseik összesége. Ha az ezt létesítő aktus szerződés volt, úgy az uralkodó részére egy szerződészerű jogot biztosít. A monarchomachok is ezen az állásponton állottak, elfogadták, hogy az egyszer felemelt uralkodót és családját szilárd jog illeti meg az uralomra, ezt azonban szerződés szeges esetén áttörhetőnek gondolták, így meg volt a tendencia az uralmi szerződés kiküszöbölésére, hogy minél tágabb tér biztosíttassék a nép összességének.

¹ Ebben az irányban *Locke* tesz elhatározó lépéseket. Az ő kiindulási pontja is egy természeti állapot, mely az emberek között, mint ilyenek között van, a polgári társadalom minden viszonyainak kizárásával. Ily értelemben a természeti állapot nem szűnt meg és nem szűnhetik meg soha, mert minden ember „ember”, mielőtt még valamely állam polgára lenne. A természeti állapot tehát nem valamely vad állapot, amelyben az emberek csak az erőszak és a szükség törvényeit követik. Már itt is működnek azon természettörvények, melyek korábbi keletűek és feljebb valók minden társadalmi törvénynél. Az emberek szabadok és teljesen egyenlők lévén, a természeti törvény az, mely nem engedi meg, hogy egymást megsemmisítsék és elnyomják.¹

A természeti állapotban, minthogy az emberek mind szabadok és függetlenek, azért senki sem emelkedhetett fel ebből az állapotból és a politikai hatalom senki felett sem volt gyakorolható az illetők beleegyezése nélkül. Ez alapon azonban a kölcsönös védelem és békés élet biztosítása végett a hasonlók közös megegyezésük alapján egy társadalommá egyesülhettek. Ilyen egyesülés által áll elő a polgári társadalom, melyben a többség bírja a cselekvés és határozás jogát.²

Itt már uralmi szerződésről nincs szó, hanem csak társadal-

¹ Locke: Two treatises on government. II. fejezet

² U. o. VII. f.

világ történik az egyesülés. Lockenál a nép, mely kormányt alkot, hogy azzal magát megoltalmaztassa, nem ruházhatja arra összes jogait, a nép nem mondhat le fölségi jogáról és minden körülmények között fentartja magának azt a jogot, hogy megóvja magát minden ellene irányuló vállalkozás ellenében, még ha saját törvényhozóitól származnak is azok.

Rousseaunál találjuk aztán a társadalmi szerződés teljes kifejtését. Az uralmi szerződést teljesen elhagyja és azt mondja, hogy az nem is létezik, hogy az „institution du gouvernement”, szerződés helyett, csak egy egyszerű „comission”-t jelent, amely nem kétoldalú aktus, hanem a szuverén összeségnek törvényalkotó és végrehajtó cselekményeiből áll.

Elfogadja Locke tételét, hogy a szabadság az ember lényegétől elválaszthatatlan és arról le sem mondhat, arra a következményre jut, hogy az államnak egy társadalmi szerződésen kell alapulnia, mely által a szerződő felek az összeséget kifejező akarat vezetése alá rendelik magukat.¹

Az összakaratban az egyes akarata is befoglaltatik és így mindenki külön-külön lesz alávetve az így alkotott államnak és ezzel a szabadság is fentartható lesz az államban. Rousseau tehát midőn az államot az egyesek szerződésének tekinti, belátja, hogy ily körülmények között az állam nem lesz cselekvésre, működésre képes. Ezért fordít a dolgon, annyiban, hogy a szerződést nem mint hatalmi viszonyt teremtőt állítja oda, nem mint alkotó, konstitutív elemet, mert hisz a szerződésből létrejövő kötelek tulajdonképpen államot nem hoznak létre, nem csinálnak a milliókból egy lényt, hanem azokat csak egymással szemben kötelezik. Az uralmi szerződéssel szemben a társasági szerződésnek tulajdonít oly erőt, mely által az egyesek minden jogait elidegenítvén egy személlyé „personne publique,” egy társasággá legyenek, mely mindenek felett álló új személyiség, szuverén legmagasabb lény, az egyesek jogait és kötelességeit a szerződés által mind felemészti, benne az egyesek hatalma, joga, visszavonhatatlanul összeolvad. Az állam tehát Rousseau szerint az egyesek teljes joglemondása által keletkező, ezek minden jogát és hatalmát magában egyesítő

¹ Il n'y a qu'un contract dans l'état, c'est celui d'association, et celui la seul en exclud tout autre; on ne -saurait imaginer aucun contract public, qui ne fut une violation du premier”. Contrat social. III. c. 16.

társaság (associacion), kollektiv test (corps moral et collectif), melynek célja a közjó a közérdek, mert minden egyén teljesen és egyenlően a közre ruházzván minden jogát, senkinek sem áll majd érdekében, hogy magára vagy embertársára terhesebbé tegye az így beálló állapotot. A köz tényei mindig jogosak lesznek, mert hisz a test nem akarhat ártani tagjainak.¹

Rousseau-nak a „contrat social” által teremtett személyisége azonban egy oly tarthatatlan személyiség, mely csak akarni és parancsolni tud, de cselekedni nem bír, s ezáltal tulajdonkép a forradalom állandósítása rejlik Rousseau gondolatában. Azt mondja ugyanis, hogy ez az összemélyiség csak arra való, hogy azon általános szabályokat megalkossa, melyek szerint az egyeseknek élniök kell, de egyes esetek elintézésével már ne foglalkozzék. Közigazgatás, bíraskodás, rendőri teendők végzésére alkosson valahogy szerveket, melyek töle egészen elkülönítetten fognak a közönséges mindennapi étellel foglalkozni. Ha azonban a szuverén társaság a maga gyűlésén mint törvényhozó összegyűl, akkor megszűnnek a közösség kormányzó szervei működni. Rousseau állama nem életképes tehát, mert nem lehet azt az önálló lényt csak a törvényalkotásra szorítani és a cselekvésből kizárni. Már pedig ő, gondolatmenetében nem tudta megmagyarázni annak az összlénynek cselekvő működéseit; az csak annyiban egy személy, amennyiben általános akarat keletkezik, de hogy mi történjék, hogyan történjék, hogyan viselkedjenek az egyesek, minő irányítást kapjanak attól a köztől, azt nem tudja megmagyarázni. Az a „volonté générale” tehetetlen, és ezért habár akart is és talált is Rousseau bizonyos összemélyiséget az államban, mégis annak igen tökéletlen magyarázatát adta, melyet elfogadni nem lehet, mert egy lény, melynek csak akarata van, de cselekedni nem tud, az képtelenség.

Amit Hobbes tisztán a mindennapi vegetatív élet fentartása érdekében gondolt a szerződés által elérhetőnek, azt gondolta egy magasabb cél érdekében Rousseau, az állami létet az egyesektől különböző, attól különvált létnek fogva fel, mely csak addig marad fenn, míg az a szerződés határozmányainak megsértése által fel nem bomlik, s az egyén közület nélküli állapotába vissza nem

¹ Contrat social. I. k. 7. fejezet.

esik.¹ Kutatásaiban azonban Rousseut nem a tárgyilagos igazság vezette, hanem előtte egy néposztály, az alsóbb osztályok érdekeinek az államban minden áron való biztosítása volt a fő cél. Ennek következtében annak az általános akaratnak létrejöttét nem magyarázhatja másképp, minthogy abban mindenkinek feltétlenül egyenlően kell részesnek lenni. Ezen lehetőséget el lehet képzelni úgy, hogy minden polgár szavaz az ügyek felett, s nem kellene képviselők, a törvényhozás számára kiküldöttek. Az összszemélyiség tehát ebben az általános akarat elhatározásban fejeződik ki. Ellenben világos, hogy azon közakarat már így az összeség által nem hajtható végre, s Rousseau sem tudta keresztül vinni, hogy minden polgár a törvény végrehajtója is legyen, ép úgy, mint alkotója volt, ezért tehát megcsónkította azt az összszemélyiséget, annak képességét csakis a törvényalkotásba helyezve. Azonban még a törvényhozói működésben sem igazi önálló lét jelentkezik abban az összszemélyiségben. Ugyanis, ha a polgárság az ő komiciáiban összegyűl és törvényt hoz, felvetődik a kérdés, honnan kapta az az összeség azt a jogát? Kapta Rousseau szerint az összszereződésből, melyben az egyesek lemondottak külön életükről, s beolvadtak az összszemélybe, de csak oly feltétel alatt, hogy egyenlő elbánásban részesülnek. Ellenészetben az egyesnek jogában áll ellenállani, revoltálni, abból az összszemélyiségből kiválni. Tehát tulajdonképen nincs oly összszemélyiség, mely tekintélyesebb, hatalmasabb volna, mint az egyes, mert az egyes megtagadhatja az engedelmességet, ha azt látja, hogy az az összszemélyiség az eredeti társadalmi szerződés tételeivel ellenkező törvényeket hozott, így a Rousseau magyarázat semmiképen sem tud eljutni oda, ahova akar, hogy megmutassa, hogy az az összszemélyiség valóban létezik az egyesek: mellett is. Így következtetése logikátlan, mert az állam az ő felfogása szerint nem lesz önálló külön lény, hanem legfeljebb az egyének szerződési kötelezettségének eredménye. Államában nagyon is az egyesek maradnak a teremtő elemek, a társadalmi szerződés által a jogaikról feltétlenül lemondott egyesek gyakorolják mégis a bírói tisztelet a szerződéssel szemben való magatartásuk fölött.

Az állam teljesen atomizálva gyámkodó jellegétől teljesen teljesen

¹ Contr. soc. I. k. 5. f.

megfosztva tűnik elő Rousseaunál, s ideája gyakorlatilag valóságot nyer a francia forradalmakban, ahol egyszersmind túlságba vitt volta is a maga megrázó embertelen vallójában az elrettentés példájaképpen tűnik elő.¹

Kant, mivel szintén az eudaimonisztikus, népboldogító állam felfogása ellen lépett fel, szükségkép (híve a társadalmi szerződés elvének, valamint az atomisztikus államfelfogásnak. De *Kant* e szerződés történeti voltát tagadja, csak észbeli feltételezéseként engedi meg, felhozván, hogy az állam jogosultsága az értelem szempontjából is ez alapon konstruálható, tehát a szerződést pusztán csak az állam jogi alapjává teszi.²

Kant után már ritkábban fordul elő ez a nézet, de mindvégig fennmaradt. *Rotteck* a tényleg megkötött államszerződést az állam úgy racionális, mint történeti alapjának tekinti.³ *Mohl* joggal tartja ócsárlandónak mindazon balgatagságokat, melyek az államoknak szerződésen alapuló keletkezését tagadni akarják, mert számos esetben tényleg ez volt az állam alapja,⁴ maga is a szerződést

¹ Rousseau felfogása, mely szinte az újjászülető emberiség evangéliumává vált, gyakorlatilag előidézte az állam tehetetlenségét, az állam hatalommal való szembeszállás s így a. forradalom állandósítását. Az emberi létérdek azonban, a biztonság szükséglete, sem viselheti el ezt az állandó bizonytalanságot, s Franciaország 1791 után bekövetkező forradalmi, melyek mind a Rousseaui eszmékből táplálkoztak, évről-évre maguk után vonják annak szükségét, hogy ezeket a forradalmakat erőhatalommal kell elnyomni, és Robespierre a forradalom mozgalmait megint csak forradalom, az erőszak eszközeivel véli leküzdhetni és az emberiséget csak ily vérfürdők útján reméli a Rousseaui ideál megvalósításához vezetni. Robespierre látja, hogy nem élhet egy nép örökös forradalmak közepett, ezért ki akarja irtani a társadalom nemesebb részeit és mindazon elemeket, melyek fenyegethetik a demokrácia uralmát. De még ő is áldozatává lesz a gilottinnak, tehát a forradalmat forradalommal elnyomó sem elég az állam felett uralomra törekvő tömeg erőszakának kielégítésére. Igazán a nyers erőben élt ekkor a Rousseau elvein rágódó francia állam.

² „Der Akt, wodurch sich das Volk selbst zu einem Staate konstituiert, eigentlich aber nur die Idee desselben, nach der die Rechtmässigkeit desselben allein gedacht werden kann, ist der ursprüngliche Kontrakt, nach welchem alle (omnes et singuli) im *Yolk* ihre äussere Freiheit aufgeben, um sie als Glieder eines gemeinen Wesens d. h. des Volkes als Staat betrachtet (universi), sofort wieder aufzunehmen.” *Rechtslehre* 47. §. Von dem Gemeinspruch: das mag in der Theorie richtig sein . . . *Kant's Werke* (1668.) VI. 329. és köv. old.

³ *Rotteck*: *Vernunftrecht*. II. 52. o.

⁴ *Mohl*: *Enzyklopädie der Staatswissenschaften*. 99. o.

causa efficiensnek tekinti az állam keletkezésére nézve. Bluntschli,¹ Schulze,² dacára a szerződési theoria ellen elhangzott heves polémiáknak, azt vitatják, hogy a történelem ismer egyes eseteket, midőn az állam tényleg szerződési alapokból emelkedett ki.

A szerződési tan történelmi alapjainak vitatóival szemben Bischoff³ kimutatta, hogy a történelemben nincs eset arra, hogy valamely állam szerződés alapján jött legyen létre. A példák, melyek erre az esetre mégis felhozhatók, azok csak emancipációk magasabb állami hatalom alól mint ezt Amerikában néhány állam, vagy mint Svájc példája mutatják.

Az északamerikai Egyesült-Államokban az „Enabling Act” alapján bizonyos feltételek meglétele mellett, egyes területek lakosainak meg van engedve, hogy külön állami organizációt alkossanak maguknak.

Ezen törvény alapján az illető territórium lakói konstituáló gyűlést hívnak össze, mely alkotmányt készítsen. Az Unió törvényeinek határai között megalkotják az új állami berendezkedés körülményeit, melyet a lakosok és az Unió elfogadnak, és megtörténik a külön állami berendezkedés. Az „Enabling Act” alapján oszlott szét Dakota 1889 febr. 22-én két államra, Észak- és Dél-Dakotára, legutóbb Arizona lett szuverén állam, 1912 febr. 14. Ugyanezen módon keletkezhetnek újabb államok is az Unión belül. Ugyancsak újabb időben Brazília alakult át egységes állami létből szövetséges állammá, alkotó területei külön államiságra tévén szert, szintén szerződési alapon.

A szerződés, mint történelmi alap, bizonyára nem lehet másnemű, mint hatalmi parancs által kötött, melyet *az államalkotó hatalmi faktorok, mintán az államalapítás megtörtént, a kölcsönös nyugalom biztosítására előírtak*, szóval ez már csak közvetett ok lehet az állam keletkezésére nézve, de mint ilyen nagy szerepet játszott az állami lét megszilárdításában.

Nagyobb jelentősége és évszázados tekintélye a szerződési tannak tényleg racionalisztikus alap gondolatában fekszik, mely az államot mint az individuum saját akaratának észszerű termékét tünteti fel. Valóban mélyebb alapozás az államra nézve, mint az,

¹ Bluntschli: Lehr-e vom modernen Staat. I. 336. o.

² Schulze: Einleitung in das deutsche Staatsrecht. 151. o.

³ Bischoff: Allgemeine Staatslehre. (1860.) I. §. 82.

mely az individuumnak bebizonyítja, hogy ő maga az, ki az államot, mint szükségeset elismeri, és ezért szabadon és tudatosan maga alkotja meg, nem képzelhető. Ebben azonban a történeti felfogással ellenkező nézet rejlik, amennyiben tisztán a jelenlegi és a jövőendő államnak szolgál racionális bázisául, a közvetlen keletkezés kérdésénél bármely más államkeletkezési alappal összekapcsolva nyújt csak valódi felvilágosítást. Így tesz Spencer, Comte nyomán, midőn két társadalmi állapotot állít egymással szembe, a harciast és az industrialist, mely utóbbit szerződésen nyugvónak tekint, s ennek számára vindikálja a jövőt, miáltal a történelem végére helyezi azt az állapotot, melyet a természetjog kezdetnek tekintett. A szocializmus is a szerződéses állam után vágyakozik, a meglévőt éppen nem tekinti szerződésen alapulónak.

A szerződési teoria, s általában a jogi teoriáknak főhibája az, hogy a jog létezését már az állam előtt is feltételezik, mert ha az nem léteznék, szerződést sem lehetne kötni; pedig a jog az államban jön csak létre, a jog gondolata aztán az állami lét állapotában született emberekbe annyira beleoltódik, hogy attól eltekinteni nem bírnak. Az első állam alapítók ezt az ideált bizonytalannal nem ismerték, vagy legalább is nem volt oly erős szerződési érzékük, melylyel államot konstruálhattak volna. Sokkal inkább volt akkor a hatalmi tudat, az ez után való törekvés hatékony, s csak mikor az állam állapota szilárdulóban van, kezdődik az igazi jog alkotás, lehetséges a szerződési gondolat. Levezethető tehát a jog gondolata az államból, de nem lehetséges megfordítva, az államot, mint a jog ideáljának következményét fogni fel.

Kezdetben a pusztá konszenzus is elegendő az állam alakításhoz, sőt biztosabb, szilárdabb alap is, mint a szerződés, mert ez már lényegében magában hordja a kiválás lehetőségét. Ha az ember lényege szerint szabad, úgy Rousseau tétele cáfolhatatlan, hogy az ember szabadságáról le nem mondhat és ennél fogva a szerződést bármikor felbonthatja. A természet jogi tannak ezen utóbbi tételét Fichte fejtette ki teljes világossággal. Ha valaki megváltoztatja akaratát, úgy attól a pillanattól kezdve nem áll a szerződési viszonyban; nincs többé joga az illetőnek az államra, de az államnak sem reá.¹ Nemcsak egy egyén, hanem többen is kiléphetnek az államból. Ezek most pusztá természetjog szerint egymással, és az állammal

¹ Fichte: Grundlage des Naturrechts. 115. o.

is szemben állanak, melyet elvesztettek. Ha már most ezen különváltak egyesülni akarnak és tetszés szerinti tartalmú új polgári szerződést kötnek, úgy a természetjog szerint azon területen, melyre visszavonultak, ezt teljes joggal megtehetik. — új állam állott így elő.¹

A szerződési theoria tehát így a legnagyobb mértékben állam felosztató jellegű, minek következtében az állam keletkezés eredeti alapjául nem szolgálhat, inkább az állam fejlődés végének momentuma.

Ha az állam alapja csupán szerződés volna, a szerződő egyedeknek teljesen véletlenül való összeverődése volna az általános jelenség. Be ezzel tényleg ellentmondásban áll az államok legnagyobb részének egy határozottan körülhatárolt emberegészhez való kapcsolódása.

A szerződés alapján az állam egyszerű társaság-intézet alakját ölti fel. Már pedig az államnak tagjai felett álló külön léttel kell rendelkeznie, mit a társasági, szerződési felfogás nem tulajdoníthat neki. A társaság csak egyéni akaratok összefüggése marad, mely mesterséges öntudattal és akaratbeli egységgel bír. De tényleg az állam a maga külön lényegiségében nem is látható, a tapasztalat csak egyes különálló egyének viszonyáról tanúskodik. Ezen viszonyok magyarázatánál azonban kidomborul bizonyos közcélok, közjóért áldozatok hozása, vagy egyéni kényszerűség, szükségesség, haszon, előny érdekében való egyesülés, avagy az egyénben élő vallási, erkölcsi, jogi érzetek által hajtatra való társulás. Az individualisztikus elméleteknek valóban csak ezek az egyénben élő érzetek szolgálnak védelmük De vajjon a vallás, erkölcs, jog egyéni alkotások-e? Bizonyára nagyobb emberegészeknek, önálló létre jutott népeknek, nemzeteknek életnyilvánulásaiból folyó megnyilatkozások lesznek azok, épen úgy mint a nyelvű különbségek. Az állami létet tehát nem lehet az egyéni jogérzetből származtatni, annál kevésbé, mert az egyéni jog érzet nem mindig egyezik meg annak a nagy emberegésznek a jogról való felfogásával. Továbbá, ha az az állam közönséges intézet, akkor, ha benne a felosztás jelei mutatkoznának, fokozottabb gyorsasággal menne az végbe, mint ez az első sikertelenségek idejében a társaságoknál mutatkozni szokott. Ezzel szemben az a tény az államokra nézve, hogy éppen a sikertelenség-

¹ U. o. 148. o.

gek, veszélyek idején tanúsítják a tagok legnagyobb fokú önfeláldozásukat; élnek-halnak azon állam szabadságáért és függetlenségéért, bármily kivülesőnek is látszik az az egyéni lét és érdek céljain. „Csak mivel a polgárok államukban maguknál, végleges haldandó egyeseknél magasabb, emberi és nemzeti eszméjöknek, a végtelennek megtestesülését látják, csak azért áldozzák életüket önként nemzetük állami létéért.¹

V.

Patrimonialis alap.

Az. államnak tisztán jogi konstrukcióként való felfogása a patrimonialis alapon való keletkezés teoriájának is alapul szolgál.

Az a nézet, hogy a tulajdoni rend az államit időben, de logikailag is megelőzi, az ókorban sem volt ismeretlen. Cicero világosan kimondja, hogy a tulajdon védelme az állam keletkezésének oka.² A^ természetjogi Íróknál s a szocialista teoriákban a tulajdoni rend, mint az állami rendnek közvetlen oka, jogi alapként tűnik fel. A feudális berendezkedés csak megerősítette azt a nézetet, hogy a király minden földnek első tulajdonosa és ez alapon mindvégig fenmaradt az állam keletkezésének a tulajdonból való levezetése.

Grotius megengedett dolognak tartja, hogy a nép is eladhatja szabadságát, hogy megélhessen és boldogulhasson. Ezáltal a nép elidegeníti minden felségjogát, mely átmegy annak a tulajdonosnak, fejedelemnek birtokába, aki megvette. Midőn azt mondja, hogy a háborúban a győző tulajdonjogot szerez a legyőzöiteken, akkor tulajdonképpen a hatalmi tény mellett a kialakuló tulajdont teszi az állam keletkezésének alapjává és így megkülönböztet patriomialis és ususfructuális államokat.

Patrimonialis állam alatt szerinte olyan államot kell érteni, melyben az uralkodói hatalom egy individuális személy tulajdonára, vagy egy család tulajdonára van alapítva.⁴ Ezt a meghatározást használja később Posse is.⁵

¹ Concha: Politika. I. 237. o.

² „Ha re enim ob causam maxime, ut sua tenerent, res publicae civitatesque constitutae sunt”. De officiis. IL 21, 73.

³ De jure pacis et belli I. könyv, 11. fejezet II. k. 3, 6, 7, 12. fejezet. Megkülönböztetését Puffendorf és Wolff is elfogadják, mint az állam lehető megjelenési formáját.

⁴ Ugyanott I. 1. c. 3. §. 11.

⁵ Posse: lieber das Staatseigentum. (1794.) 14. o.

Pitter szerint a mai uralkodók eredetileg csak magántulajdonosok voltak, s csak idővel tűntek fel mint valóságos uralkodók, általaik magvát saját tulajdon területeik képezvén.¹

Biener a territoriális felsőbbiséget a tulajdon alkatrészánek tekintti, mely alapon a fejedelmek (domini terrae), a földi urának nevezetnek (ad dominium et superioritatem nati, domini hereditarii at naturalis.)²

Hallernak az állam mivoltára irányuló hatalmi teóriája végső tekintetben a patrimonialis gondolatban nyer alapot. Ugyanis a hatalom szerinte a tulajdoni hatalomban nyilatkozik meg, s ebben rejlik az állam keletkezésének alapja is. Az állam alkotói a gazdag, hatalmas, nagy vagyonnal rendelkező, s ezáltal független emberek (fejedelmek, testületek). És amint valaki nagy kiterjedésű, minden tekintetben szabad területek birtokosává válik, a felett az azzal összkötött hatalmat kifejti, közvetlenül a fejedelmek osztályába lép. A fejedelmek és a köztársasági közösségek saját joguk szerint, azaz szabadságuk és tulajdonuk alapján uralkodnak.³ Bizonyos, hogy a tulajdon minden emberi törvény előtt már létezett . . . Egyetlen törvénykönyv sem találta ki és rendelte el a tulajdont... így a tulajdon nem az államokból, hanem megfordítva az államok, azaz az uralkodók keletkeztek a tulajdonból (lett legyen az örökölt, vagy szerzett).⁴ Állami együttélés keletkezik tehát az emberek között ott, ahol nagyobb hatalom tulajdon, külső javak, bátorság vagy

¹ Pitter: Historische Entwicklung der heutigen Staatsverfassung des Deutschen Reichs (1788.) II. 184. o.

² Biener: De naturae et indole domini in territoris Germaniae. (1780.) 40., 41. o. Az akkori Németországról a következőket mondja: Territoria Germaniae cum superioritate territoriális iisdem adhaerente aut jure allodii aut jure feudii possidentur. Utraque possessio Proprietaten territorii juriumque annexorum continet, a qua quidem superioritate distingui debet, quae ipso tamen cum territorio, in quo tanquam in fundo residet, Patrimonium constituat principum familiarumque illustrium in Germania; ezért „Germania tota, si ab imperio ipso eiusque regimine recesseris, regitur jure patrimoniali et herili. Neque enim superioritas territoriális secundum principia majestates in gente libera debet judicari; sed territoris adhaeret ex formula imperii atque cum ipsis territoris in patrimonio est, ut patrimoniale et herilem haut inepte dixeris.”

³ Haller: Die Restauration der Staatswissenschaft (2. Aufl.) I. 473., 512. o.

⁴ U. o. II. k. 57. o.

ügyesség, szellemi vagy tudományos képesség alapján egy individuumban egyesül, és ez fensőbbiségét az alatta állók létfenntartásának, védelmének, tanításának biztosítására, előmozdítására használja. A keletkezés nem függ az összes egyesektől, hanem az állam sokkal inkább „egy általános, leronthatlan hatás”, mely létrejön akkor is, ha az ember nem akarja és nem keresi, mert így követeli ezt „egy nagy és feltartóztathatlan természet törvény, mely mindeütt helyt kér magának.”¹

A patrimonialis theoria már feltételez egy állam előtti tulajdoni rendet, s tulajdonképpen az állam keletkezésénél nem az egyéneket, hanem a territoriális elemet teszi a fő princípiummá. Így ma már jelentőséggel a kérdésre nem bírhat, habár hatásai különösen közjogi téren majdnem minden állam jogrendszerében felismerhetők még ma is.

Patriarchalis alap.

A patrimonialis theoria, midőn az államot kitevő tulajdont helyezi előtérbe, egyúttal a tulajdonos személyére is tekintettel van. A patriarchális theoria szerint már most ezek a nagybirtokos urak játszák a főszerepet az állam keletkezésénél, mert kétségtelen, hogy valamely embertömeg élére kiválóságánál, jó tulajdonságainál fogva kerülő ember ha nem volt már megelőzőleg is bőséges vagyona, akkor állásából kifolyólag szerzett magának. A tulajdon jogi momentumával való összefüggés túlságos kiemelésétől eltekintve, az állam keletkezésének realisabb képét nyújtja a patriarchális theoria, midőn azt a családból származtatja le, vagy egy hatalmas egyéniség szervező erejének tudja be.¹

Hogy az állam történetileg a családból fejlődött és mint kibővült család jelentkezett, oly nézet, mely sok nép hagyományaiban talál alapot. Különösen a görögöknél tűnik fel az állam mint a családok megnövekedése, mint több család összeolvadása egy nagyobb egésszé. Róma is megőrizte állami organizációjában nyomait egy eredeti családi szövetségnek. A zsidó állam is az ő szövetségi írásai szerint egy család maradákaiból nőtt ki. Theologikus színezetű

¹ U. o. I. k. 13. fejezet 359. és köv. o.

gondolkodás mellett közelfekvő volt, midőn még tudományos kutatások a civilizáció kezdeteire nézve nem történtek, az állami keletkezését úgy bazírozni a családra, hogy az isteni és emberi jognak megfelelően a szülőkre illetve a kitágult család fejére a szülőket megillető tisztelettel együtt, az állam irányítása is átruházottat.

Macchiavelli is kiemeli, hogy a világ kezdetén, mikor a lakosok még csekély számban voltak, az emberek szerteszt éltek mint az állatok¹; később mikor megszorodtak, egyesülnek a biztos védelem céljából (per potersi meglio difendere), és ezért az erősebbet és okosabbat közülük kitüntetik, fejükké teszik és ' engedelmeskednek neki (fecionolo come capo e l'obledivano). Így az első család közösséggel meg van az eredeti társadalmi forma, az eredeti hatalmi organizációja a választó fejedelemségnek, s mindjárt az öröklött fejedelemségnek is.²

Bodin szerint a család forrása és kezdete minden államnak és annak legfontosabb alkatrésze. A jól kormányzott család az államnak képmása, a családfő hatalma pedig a fölségi hatalomhoz hasonló. Nem a nagyság, hanem a fölségi hatalom szervezete alkotja meg az államot, s három család főnöke épp olyan király, mint a földkerekség leghatalmasabb fejedelme.⁸

Angliában I. Károlynak a parlamenttel való harcai idejében *Filmer Róbert* alapozta meg a patriarchális teoriát. Szerinte a politikai hatalom eredete Ádámnál keresendő. Az első ember volt az első fejedelem, kinek hatalma aztán nemzedékről nemzedékre szállott át és megoszlott a föld különböző királyai között, kik épen ezért Ádám és Noe örököseinek tekintendők. Ugyanis, hogy a fejedelemnek Istentől nyert joga lehessen alattvalói felett, kell hogy a fejedelem az örökösödés által juthasson a hatalomhoz. Annak a mozzanatnak, mikor a királyi hatalom kezdődik, mindig vagy az erőszakból, vagy a választásból kell erednie. De sem az egyik, sem a másik nem teremthet sérthetetlen és feltétlenül felelősség nélküli hatalmat. Ha a hatalom az erőszaknak köszöni létét, az erőszak ismét megsemmisítheti azt; viszont, ha a népnek köszöni, úgy a nép,

¹ Machiavelli: Discorsi sopra la prima deca de Tito Livio. I. 2. „... . . . vissono un tempo dispersi, a similitudine delle bestie”.

² U. o. Állam Macchiavelli szerint mindenütt keletkezik, ahol várost alapítanak az emberek, ahol „citta” létesül.

³ Republica I. k. II. fejezet.

mely alkotta, megdöntheti vagy legalább is módosíthatja, feltételekhez kötheti. Szükséges tehát, hogy a királyi hatalmat az apai hatalommal hozzuk kapcsolatba. Hogy pedig ez a kapcsolat ne legyen valami képleges, vissza keli mennünk a patriarchákig, végül Ádámgig¹.

Filmer rendszerének balgaságaival szemben energikus módon léptek fel Algernon Sydney és Locke.² Az egész elmélet tulajdonképpen nem volt egyéb, mint a vallási teoriának egyik alfája, mely nem is az állam, hanem az állam egyik megjelenési formájának, az abszolút monarchiának igazolására törekedett.

De Bonald Lajos a szentháromság tanára vezeti vissza az államot, egyházat, családot. A házasság az első társaság. Az atya a „pouvoir” az anya a „ministre”, a gyermekek a „sujet”. Ugyanily lényegből áll az egyház és az állam is. Az állam nem veszi eredetét sem erőszakból, sem szerződésből, hanem a társas lények természetéből folyik. Űt a veszedelem órája és ekkor egy szó és tettben kiváló férfi a többiek élére áll, ezek követik őt; ezzel megvan a „pouvoir”, a fejedelem; a hozzá ügyesség és bátorságra nézve legközelebb állók támogatják őt, ime a „ministres”, a nemesség; a többiek azoknak védelme alatt állva, élelmet és fegyvert szolgáltatnak, ime a nép a „sujets”³.

¹ Filmer: Patriarcha or the natural power of the kings. (Újból megjelent Locke: Two treatises on civil government, Morley Universal-Library. 2 kiad. London 1887). Hasonló alapokra helyezte az állam keletkezését Gracwinckel: „De jure majestatis” (1642) c. művében is.

² Sydney: Discourses concerning government (1698.) c. művében így cáfol: ha Isten valamely kiváltságos családnak akarta volna adományozni a felségjogot, úgy leszármazottait valamely jellemző jeggyel látta volna el avégből, hogy ft liserbetők legyenek. Az örökösödési törvény figyelmen kívül hagyását épen az első esetekre magából a szentírásból bizonyítja. Ha Ádám és Noé tényleg királyok voltak atyai minőségükben, akkor hatalmuknak meg kellett oszlania gyermekeik között, egyik sem lévén a másiknak atyja. Mint-hogy pedig ugyanazon szabálynak kell érvényesülnie a világ összes apáira nézve, következképpen az összes családoknak szabadoknak kell lenniök saját főnökük személyében mindaddig, míg ezeknek nem tetszik jogaikról lemondani, hogy egyesülve közös kormányt alkossanak. Szóval minden család-apa szabad, mi homlok egyenest ellenkezik azzal, amit a patriarchátus hívei vallanak. (9. szakasz.) Ha az apai királyi hatalom oszthatatlan, úgy Ádámról egyetlen leszármazottjára kellett átöröklödni és ez esetben a világon csak egyetlen ember lehet jogosult fejedelem. Ellen esetben a végtelenségig szét oszlott ez a hatalom, annak minden családapa részese. (12. szakasz).

³ De Bonald: Theorie du pouvoir politique et religieux. (1796.)

Az államnak ily patriarchális alapokból való levezetésével újabban *Frantz* foglalkozott. Szerinte nem bizonyítható, hogy az állam a családból származott, sőt a legtöbb történelmi államnál az ellentét áll előtérben. Az államok sokkal inkább alapítók művei, kik az egymástól különböző, illetve az egymással lazán összefüggő részeket egyesítették. Az államok szerinte nem emberek szabad akaratából keletkeztek, s így igazgatásuk nem alapulhat valami önkéntes beleegyezésen.¹ Amint az ember a természet öléből fejlődött ki, melytől létének egyetlen pillanatában sem szabadulhat, úgy az államnak is csak természetes eredete lehet, s ez is, még fejlődésnek tetőfokán is, természet törvényekhez van kötve, melyek az állami élet minden mozzanatában élénken hatnak.² Kényszer, uralom szerinte az államot létre nem hozhatták, fizikai erő nem volt annak létesítője, így közel fekvő az a gondolat, hogy az őállamok különböző fajok keveredéséből származtak, egy magasabb fejlettségű törzs egy alacsonyabbal egyesült, miközben a főlé és alárendelődési viszonyt valamely hatalmas egyéniség állapította meg.

Ugyancsak patriarchális alapra helyezkedik *Zöpfl* is, habár kijelenti, hogy a túlhatalom theoriája annyit feltétlenül rejt magában, hogy tényleg sok állam egyesek, vagy egyes nemzedékek, illetve egész népeiségek egymás felett kivívott győzelméből keletkezett.³ Ezután azonban felállítja a patriarchális theoriát, mely alatt törekvést ért, erkölcsi alapot a hatalom jogszerű megállapítására, Kétségtelen, mondja, hogy ez által az állam ura és a nép közötti viszony igen békességes szándékban fog megnyilvánulni és magában az uralkodóban fel fogja ébreszteni azt a kötelességet, hogy népe javára, annak érdekében uralkodjék. A patriarchális theoria tehát megnesemesítése a túlhatalomnak, mely által a hatalom, az erkölcsi összekapcsolódás gondolatával, annak észszerű felhasználásával köttetik össze

A patriarchális theoriában tényleg van valami, ami az állam keletkezésénél közvetlenül közrehatott. Tagadhatatlan ugyanis, hogy az ember a családban él először egy magasabb életet, a két nem egymást kiegészítve, mindegyik magasabb színvonalra jut. De

¹ Frantz: Vorschule zur Physiologie der Staaten. (1857.) 52. o.

² Frantz: Die Naturlehre des Staates. (1870.) 7. o.

³ Zöpfl: Grundsätze des allg. und deutschen Staatsrechts. 1. 57. o.

csak egy lépcső a család ahhoz, hogy az emberek valóban egyesüljenek egymással, eltekintve a közvetlen vénségtől, úgy összeolvadjanak, hogy egy személyt alkothassanak. Mert a család csak keveseket tud egybekapcsolni, s tulajdonképen csak befelé változtat az emberek viszonyán, viszont kifelé épp oly különálló elem, mint az egyes, sőt a milliók egyenesen a családi szeretet által választatnak el egymástól, ez szüli a számtalan visszavonást. Nem is ez alapon, hanem egy családnak, dinasztíának, egy hatalmas egyéniségnek szervező képességén nyugszik a patriarchális theoria jelentősége, midőn ezeket tartja az állam keletkezés alapjainak, továbbá annak elismerésén, hogy egy állam kialakulhasson, ahhoz nem elég valamely nyers hatalom közreműködése, hanem ahhoz az kívántatik nieg, hogy annak a hatalomnak más érdeke ne lehessen, mint annak az államot alkotandó összeségnek. Ilyen erős és nagy, minden feltékenykedő érdektől ment hatalmakat, szervező erőket lát tehát a patriarchális theoria azon egyes emberekben avagy családokban, kiket az állam keletkezés alapjául feltüntet. Tehát nem minden hatalom, hanem csak az olyan hatalom létezése mellett, mely a maga ambícióját, minden törekvését már másban is keresheti, mint abban, hogy az egésznek a javát előmozdítsa, alakul csak ki az állam.

VII.

Az államkeletkezés és az organikus és személyiségi államelméletek.

Az államkeletkezés eddig előadott theoriának magyarázatai az államot tulajdonképen tisztán mechanizmusként képzelik, melynek létesüléséhez valóban elég valamely hatalmi tény, szerződés-kötés bekövetkezése, avagy nagy földtulajdonnal rendelkező ur állami szervezetet létesítő vagyoni ereje, vagy hadvezéri talentuma, illetve mindezekhez az isteni kegy, az emberben rejlő ösztön feltételezése.

Ezekkel a metafizikai, erőszaki, uralmi, mechanikus theoriákkal, melyek az államot csinálják, mint egy mesterséges gépezetet, szemben áll az a magyarázat, mely azt mondja, hogy az államnak önálló különléte van. Az állam oly élő szervezet, mely a különböző egyes emberi lényekből van összetéve, kiket meg egy benső erő, benső gondolat kapcsol össze. Egy tárgyilagos benső cél akaratauk ellenére köti össze az egyeseket, kik nem önkényesen, hanem ösztön-

szerűleg készítetve egyesülnek egy lényé, mely belső ösztön nemcsak összekapcsolja, hanem magasabb és magasabb színvonalra is emeli az egyeseket. Az állam nem mindig mutatja ugyanazon állapotokat, hanem fejlődik, növekedik, szaporodik, a kis népből belső fejlődés által nagy nép támad. Vagyis az állam organizmus, „élő egyén, mely ismét élő részekből áll”¹ s így oly szervezet, melyet az élet jellemez.

Habár az állam tagjai, az egyes egyének, nincsenek oly természetes folytonosságban egymáshoz láncolva mint egy növény részei, habár az államtágok különálló, szétvált egységek, „mégis bizonyos összefüggés áll elő a halmazatban azon elrendezések állandósága folytán, mely közöttük az egész elfoglalt területen létezik.”² A tartós együttélés folyama alatt megvalósuló népi, nemzeti eszmének összetartó ereje valóban valami ténylegességet, önálló lényegiséget hoz létre az összefüggő részek mellett.

Ez az organikus tan teljes erővel a XVIII. század okoskodó, felvilágosodási irányával szemben lépett fel. A francia forradalom irányzó szellemei azt hitték, hogy Franciaországnak egész adott állapotát egy akarat kijelentéssel, egy parancs szóval meg lehet változtatni és oly államt létrehozni, melyet tisztán az emberi belátás eszelt ki. Nem kell a múlt, mert az csak teher, melytől inkább menekülni kell, s a francia nép fog magának egy új államt alkotni, — volt az enciklopédisták eszméje, s a német bölcséletnek hasonló szellemű felfogása. Ezen irányzat ellen támad az organikus tan, s kimondja, hogy ez lehetetlen, mert az államnak van tagjaitól független léte is, melyet azok megváltoztatni nem képesek. Belső erő tartja össze az egyeseket, s külső behatással ez nem pótolható, állam nem teremthető.

Ezen organikus irányzatnak a XVIII. század végén első hirdetője tulajdonkép Bürke, ki a francia forradalom irányzata ellen lép fel reflexzióival, melyekben esztelennek, képtelennek tünteti fel azt a mechanikus felfogást az állmról, s a történelemre, a hagyományokra, a nemzeteknek lett természetére, a szokás és ösztön által létrejött jellegére fektetik a súlyt.³ A német jogtörténeti iskola szintén az organikus magyarázathoz folyamodott, s Hugó,

¹ Vorms: Organisme et société. 17. o.

² Spencer synthetikus filozófiájának kivonata. 212. §. 371. o.

³ Burke: Reflections on the revolution in France. (1790.)

Savigny, Puchta nyomán a német tudományos világ hosszú ideig kitartott mellette. Savigny annyira ment, hogy egyenesen bűnnek nyilvánított minden kodifikacionális törekvést, mert azok mind rosszak, mivel az okoskodó észnek szülöttei, már pedig az ész nem képes még felfogni egy nemzeti társadalom összefüggését, azoknak szükségleteit. A törvények mindig lerontják — volt az ő nézete — azt, amit egy népek organikus élete szokás alakjában megteremtett.¹

Az organikus tannak az az iránya, mely teljesen a természeti organizmusok mintájára képzelte él az állami berendezkedés alakulását, analógiáival a neveltségességig ment.²

¹ Savigny: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft. (1828.)

² Menenius Agrippa meséje, Plutarchnak az államtesti minőségére vonatkozó hasonlata már ide céloznak. Salisburi János egész rendszert állapít meg: 1. a lélek, a papság; 2. a fej, a fejedelem; 3. a szív, a tanács; 4. a gyomor, a fejedelem magán, különösen pénzügyeinek vezetői; 5. a mellkas, a fejedelem környezete; 6. a szemek, száj, fülek, a bírák és főbb állam hivatalnokok; 7. a kezek, a katonaság és végrehajtó közegek; 8. a lábak, a földművesek és iparosok. „Policraticus” Liber V. c. 2. Hazai szerzőink közül valószínűleg Oszwald Zsigmond szerzője „Az igaz hazafi, kinek tulajdonságait együgyű beszédbe foglalta egy hazája és nemzete javát óhajtó szív” című 1792-ben megjelent munkának, melyben így ír: „Az emberi testnek az alkotmányát ha megtekintjük: ebben a fő igazgat; a szemek mint égő fáklyák, strázsát állanak; a fülek a hallható dolgokat a főnek tudtára adják. Mindezek noha munkáikban különböznek, de mivel egy fő célra, t. i. az egész testnek fentartására vágnak intézve és egymást nem háborítják sőt segítik; nem. hogy egymásnak ártalmára volnának sőt inkább ennek fenállására mulhatatlannul szükségesek. Valamint a természet országába, úgy vagyon a dolog a Morale testben, vagyis a közönséges társaságban. Ebben a fő a király, a szemek, fülek, száj, szív és vállak a bölcs Miniszterek, Tanácsok, Hadi vezérek és polgári Tisztviselők; a has, belek és egyéb belső részek a Papi, Mágnsági vagy Polgári rendek és Tudós férfiak; az érzékenységek a Tudományok, különböző vallások és vélekedések; a kezek továbbá és a lábak a Hadi seregek, kereskedők, hasznos kézművesek, a köznép és a földművesek. Valamig mindezek egy fő célra, t. i. a közjóra vezéreltetvén, egymás által nem háboríthatnak, sőt minden lehető módokon segítettvén, hivatalukból folyó kötelességeikben eljárhatnának, mindaddig a Birodalom testének békessége vagyon”. I. §. újabb időben különösen Bluntschli, Rohmer és Planta azok, kik az állam organikus felfogásában fentalálni vélik a szaglást, a látást, a nemi ösztön szerzeit és különböző élet korokat állapítanak meg. Bluntschli egész sematizmust állított fel ezen azonosságra, (Psychologische Studien über Staat und Kirche.

Ezen irányzat túlhajtásaival szemben, csak a hasonlatokig terjeszkedve s tényleg a tudomány alapján nyugvó irányzat az, melynek Comte a kezdője, Spencer a megalapozója, s a német szociológiai iskola a kifejtője.

Comité ugyanis az egyedi organizmussal szembeállítja a társas organizmust. Mindkettőben kölcsön hatás uralkodik a részek között viszonyosság függőség van.¹ A társadalom az egyessel szemben önálló léttel bír, enélkül az egyes nem fejlődhetett volna ki. Isolait egyes soha sem létezett.²

Spencer fejti ki a legteljesebben a társadalom és organizmus hasonlóságát. Minden kicsiben kezdődött és észrevétlenül fejlődött nagygyá. Mint minden organizmus, úgy az állam is kezdetben strukturátlanul jelenik meg, fejlődésének menetében azonban mind jobban komplikált szervezetet ölt, s dacára, hogy a működés kezdetén az egyes részek egymástól majdnem teljesen függetlenül állanak, a fejlődés menetével arányosan függőségük is fokozatosan fejlődik.³

Lilienfeld⁴ és Schaeffle⁵, midőn levezetik a társadalom analogiáját az élőlényekkel, szintén arra az eredményre jutnak, hogy az állam szövettani összetételében mindazon elemek feltalálhatók, mint bármely organizmusban.

Hazai irodalmunkban Lubrich Ágost az, ki névtelenül megjelent „Társadalomtudomány” (1883) című munkájának magya-

172. és köv. o.) Rohmernél különösen a különböző életkorokkal való összevetést találjuk. (Die vier Parteien. 32. o.) Inkább rendszerében előforduló sajátos vonások, mint az analógiák túlzásai miatt tartozik ide Planta. Az állam fizikai-szellemi organizmus és a társadalmon nyugszik, őseleme a család, melyből úgy van összealkotva, mint a növény teste a sejtekből. Minden államban két erő működik, melyeket polaritásnak, a testeknek egymásfelé való törekvésének nevez és pedig az önfentartási, az egyéni alanyi elv, (a fi sark) és az egyesülési törekvés, az összeségi, vagy tárgyi elv (nő sark). Die Wissenschaft des Staates oder die Lehre vom dem Lebensorganismus. I. 8. o., II 100. o.)

Comte: Course de philosophie positive. IV. 351. o.

² U. o. IV. 300. o.

³ Spencer: The social organism. Essays. I. 384—391. o.

⁴ Lilienfeld: Gedanken über die Sozialwissenschaft der Zukunft. I. 26., 29., 30. o.

⁵ Schaeffle: Bau und Leben des sozialen Körpers. I. 8—15. o. II 46—64. o.

rázó részében szorosan Schafftet követve kísérli meg a párhuzam megvonását.

Amint a növényi és állati élet egymástól nem különbözik lényegileg, mert a növény is táplálkozik, szaporodik, nő, csak más eszközei vannak mindezekre, azonképen az állami közület is csak mennyiségileg, fokozatilag különbözik az állati és növényi élettől. De lényegében egy társadalmi egész szintén olyan eszközökből van összerakva, mint akár egy állati, vagy növényi organizmus. Ez volt a 70, 80-as évek természettudományi felfogása az államról, mint organizmusról, lesülyesztve az államot az állati és növényi életnek színvonalára.

Mindezen organikus felfogásokban az államnak, mint közületi szervnek nincs elemeitől külön célja.

Egyedül Spencer látta be, hogy a természettudományi magyarázat nem kielégítő. Azt találta, hogy az állatnak van egy oly orgánuma, a központi agy- és idegrendszer, mely által irányoztatnak az állati testnek összes többi orgánumai, eszközei. Ha az agy megbénul, akkor megbénulnak a többi tagok is, mivel a központi idegrendszer nem tudja funkcióját teljesíteni. Spencer rámutatott arra, hogy egy ily központi idegrendszere nincs a társadalomnak. „Minthogy pedig nincs egy társadalmi sensorium, a halmazat jóléte, az egységektől elkülönítve gondolva, nem lehet a keresett cél”.¹ A közület tagjai nem dolgoznak azért, hogy az egész organizmust fentartsák, irányzó szerveit táplálják, mint a természeti világ organizmusainak alkotó részei. A társadalom ezen felfogása tette lehetségessé Spencernek a különálló egyént merő absztrakciónak tekinteni s valóságos léteit csak a közületi csoportoknak tulajdonítani: az evolúció eredményeként az egyén teljes önállósulása mellett is. Fentartja tehát az organikus felfogást, mert a sensorium hiánya mellett is az egyes részek egymáshoz úgy illeszkednek, hogy az egyik a másikra külön orgánumként hat.

A szociológusok általában a közületnek organikus lét tulajdonításával azt akarják kifejezni, hogy a közület oly lény, melynek a természeti világ egyes élő lényeihez hasonló szervezete, életjelen-

¹ Spencer szintheticus filozófiájának kivonata. 222. 372. o.

ségei, növése, alakulása, elpusztulása van, s vannak termelő, szétosztó és irányzó közegei.¹

Ezt az irányzatot közvetlenül egy bölcseleti organikus felfogás előzte meg, mely Aristoteles nyomán fejlődött és *Schelling* volt első kifejtője.

Schelling bölcseletében a feltétlen létből indul ki, melyet a valóság és eszme egységének tekint. A mindenség összes alakulataiban az alanyi és tárgyi azonosság nyer kifejezést, azon különbséggel, hogy a természetben az anyagosság, az eszmei valóságban a szellemiség a túlnyomó. Az államot, annak eszméjét tekintve, a szabadság szerves egészének tartja, a feltétlen lét közvetlen és látható alakjainak tekinti.² Az állam szerinte az az alakulat, melyben a szabadság és szükségszerűség kiegyenlítésükéi; találják.³ Az állam természeti fejlemény nem emberi alkotás, s minthogy a természet nem egyéb, mint a feltétlen létnek, a végtelennek, abszolútnak kifejlése, végessé válása, azért az állam organikus léte annyit jelent, hogy az államnak öneszméje, öncélja van a világrendben, s ennek megfelelő alkata, melyet az embernek megváltoztatni nem is szabad, s nem is lehet. Az államban a szabad tevékenység külsőleg meghatározott formákban, a szükségszerűség korlátai között jelenik meg: mindaz tehát, aminek létesülnie kell, mint szabad önkényes cselekvés valósul meg, viszont mindaz, ami az egyéni szabadságból kifolyólag jön létre, egyszersmind mint szükségszerű jelentkezik. Az előre megállapított összhang (praestabillerte Harmonie), a feltétlen azonosság folytán biztosítva van.

Követői közül *Nibler* az államokat az emberiségből, mint szerves egészből vezeti le,⁴ *Wagner* előtt is az állam mint az emberiség egy részének individualizációja jelentkezik.⁵

Hegel szintén a feltétlen lét megtestesülését látja az államban. Ilyen organizmusnak tűnik fel az állam *Ratzel*nek is, csakhogy ő a súlyt a földhöz kötöttségre fekteti. „Politische Geographie”-jében (II. kiad. 1903.) a vezéregondolat: „Der Staat als bodenständiger Organismus”.

² *Schelling*: Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums. (1803.) 226. o.

³ U. o. 214. o.

Nibler: Der Staat aus dem Organismus des Universums entwickelt. (1805.) 3. §. 92. o.

⁴ *Wagner*: Grundriss der Staatswissenschaft und Politik. (1805.) 7. §.

ban, de kifejtése már átvezet az államnak tisztán erkölcsi organizmusként való felfogásához.

Az állam organikus volta mindezek szerint öncélúságában, a maga eszközeit eszméjének megfelelőleg rendező, s tagjaival szemben önálló erőt tartalmazó tulajdonságában rejlik.

A XIX. század elejétől kezdve az állam mivoltának magyarázataira egyedül ezt az élőlény fogalmát tartották alkalmasnak. Azonban az oszthatatlan test, a fő és tagok egysége az államokban még nem volt meg. A viszonyok úgy alakultak, hogy az állami hatalom fölénye egy természetes személynek, egy királynak, fejedelemnek kezébe került, s vele szemben a többi tagjai az államnak vagy egészen ki voltak zárva az állam hatalomból, vagy ha nem is voltak kizárva, de mint ellenkező felek állottak a kormánnyal, hadsereggel, hivatalnokokkal, miniszterekkel és a királlyal szemben. Az állam tehát a XIX. században tényleg azt a képet mutatta, melyet az uralmi elméletnek hívei hirdettek. T. i. az egyik oldalon volt az uralkodó, az állam, a másik oldalon a nép, mely ezen állammal szemben akart magának jogokat biztosítani.

Ily ferde nézetek vitték a mélyebben gondolkodókat arra, hogy szembe szálljanak minden az államról való uralmi, mesterseges magyarázatokkal. És azt hitték, hogy ezt legjobban elérhetik azzal a magyarázattal, mely a nemzet egyes tagjai, egyes szervei között nem ismert több ily különbséget, hanem minden szerv, király, országgyűlés, tisztviselők, választók mind az egyetemes, egységes nemzet eszközeinek, orgánumainak tekintendők.

A természeti organikus lét fogalmának egyszerű átvitele az emberi közületre, valamint az organikus létnek a belső célszerűséggel való azonosítása gyenge álláspontoknak bizonyultak, s szűkessé tették az organikus tan átalakulását, s létrejött az államnak erkölcsi organizmusként való felfogása.

Ugyanis oly nagy a különbség egy testi organizmus és sejtjei, vagy egy méhrajt és részei, meg az állam és tagjai között, hogy lehetetlen a természeti világ organizmusai törvényeinek átvitele az államra. Az egyes élőlény részei minden önállóság nélkül kapcsolódnak az egészhez, ami a társadalom tagjairól éppen nem mondható. Egy természeti organizmusban, egy élőlényben az egyes részek egymáshoz kényszerűleg és megváltozhatatlanul vannak kapcsolva: egy növénynek a sejtjei az egész növénytől elválaszthatat-

lanok, külön céllal, külön léttel, külön akarattal nem bírnak, azért lehetetlen is a társadalomnak, az államnak ilyen lényhez való hasonlítása, mert abban meg van az alkotó egyeseknek a külön célja, léte, akarata. Itt a külön érdek alapján az egyesek képesek elszakadni a társadalomtól, szembeszállhatnak az összességgel. Ilyesmire pedig egy növény, egy állat részei között nem fordulhat elő. Ezért mondták, hogy nem helyes magyarázat az államot egyszerűen organizmusnak tekinteni, hanem azt kell mondani, hogy az állam erkölcsi, szellemi organizmus.

Ámde ekkor előállottak a természettudományok képviselői, hogy vannak bolyok, vannak méhrajok, melyekben az egyedek szabadon közlekednek, külön vannak, éppen úgy mint a társadalomban az egyes ember külön él és mégis mindannyian összefüggésben vannak. Erre azonban könnyű volt válaszolni, annak kiemelésével, hogy a méhrajban, hangyabolyban az egyes méhek, illetve hangyák teljes mozgási tehetségük mellett is már a természettől fogva úgy alkotottak, hogy egy lénynek, a rajnak külön funkcióit (táplálkozás, szaporodás) bírják csak teljesíteni, s egyenként nem tesznek teljes egészet, vagy pedig a csoportbeliek összműködése egyedül ösztönnél fogva, a tudatosság legkisebb jele nélkül megy végbe.¹ Az állam semmiképpen sem ismétlődése a természeti organizmusnak, akár közvetlen azonosságként, akár csak mint öntudatlan analogont állítva oda.

Az államnak erkölcsi organizmusként való felfogása úgy magyarázza az állam organikus voltát, hogy abban a részek megtartják önállóságukat, nem változnak át az egésznek közönséges kémiai elemeivé, s az egyes egyéneknek ugyanoly jellegük van magukban kicsiben, mint a belőlük alakult államnak nagyban.

Mohl szerint „Az államnak egységes organizmusnak kell lennie, részben a rend, biztonság és viszonylagosság tökéletes megvalósítása céljából, részben benső szükségességből, azért, hogy az egyes emberi törekvések egyoldalúságát és szétfoslódását egy magasabb egésszé egyesítse”. Ha pedig az állam organikus egység, úgy egy összakarat által kell vezetve lennie és összerő szükségés annak megvalósítására.²

¹ Beöthy: A társadalmi fejlődés kezdetei. I. 2. o.

² Mohl: Encyklopädie der Staatswissenschaften. (1859.) 66. o.

Szintén erkölcsi organizmusnak nevezik az államot Erdmann és Trendelenburg. Erdmann „Az államról tartott bölcséleti előadásában” úgy találja, hogy a szerves jelleg a részek kapcsolatában nyer kifejezést, melyeket a közös szellem (Gemeingeist) ereje fűz egybe. Ily szellem létezik minden egyes társaságban, fellelhető már a családban, uralkodóvá vált a nemzetben, s kifejezést nyer a különböző intézményekben, magában az alkotmányban.¹

Trendelenburg szerint az „erkölcsi szerves egész” abban különbözik a természeti organizmustól, hogy ott a legutolsó szerv is önálló külön céllal bír, olyannal, mint az egész. Az elemek ott mind külön egyedek, úgy hogy kétséges, vajjon az az egész szolgál-e egyednek, vagy megfordítva, az egyes az egésznek. Az erkölcsi közület kapcsa a hatalom, belső összetartó eleme az érdekégyesége. A közös akarat alapját a közös nyelvben találja, miáltal az érzések közölhetőkké válnak. Valóságos közszellemről mindazonáltal csak ott szólhatunk, hol az összekötő kapcsot erkölcsi eszmék képezik.² Törekvés az általános emberinek létesítésére, a nép sajátos egyéni formájában, mely ennél fogva önálló és önelégült: ez az állam létesülésének az útja. Lényegét az ember csakis az álamban éri el, egyedül itt lesz személy.⁸

Waitz szintén erkölcsi organizmusnak tekinti az államot⁴, Frieker az államtól a személyiség fogalmát egyenesen megtagadja, azt az organikus összefüggés gondolatával véli helyettesítendőnek.⁵ Inama Sternegg kiegyenlítésre törekszik és úgy az állam személyiségének, mint organikus voltának tanát elfogadja.⁶

¹ Erdmann: Philos. Vorlesungen über d. Staat. (Halle. 1851.) 20., 61. o.

² Trendelenburg: Naturrecht auf dem Grunde der Ethik. (1860.) 64. o.

³ U. o. 326—330. o.

⁴ Waitz: Politik (1864.) 5. o.

⁵ Fricker: Die Persönlichkeit des Staates. (Tübingische Zeitschrift. 1869. évf.) Csak a külső nemzetközi viszonyok tekintetében fogadja el az állam személyiségét. Das Problem des Völkerrecht. (Zeitschr. f. d. ges. Staatswiss. 1872. XXVIII. köt. 367. o.)

⁶ Inama Sternegg: Die Rechtsverhältnisse des Staatsgebiets. (Zeitschrift f. d. ges. Staatswiss. 1870. XXVI. köt. 326. o.) A személyiséget nem jog által adottnak véli, hanem azt az által már talátnak. Az állam személyiségének egysége mindig a jogilag szervezett népé, melynek organikus volta megtiltja az uralkodóknak és uraltaknak elvi szembeállítását. Ezen felfogását csak a jelenkori államokra nézve tartja fennállónak; a feltétlen uralom s hűbériség korában az állam személyisége elhomályosul. 327. o.

Az erkölcsi organizmusban feltételezett állapot azonban a természeti organizmus állapotával már össze nem egyeztethető, mert ez egészen más természetű, s lényege épen abban áll, hogy nagyon különböző elemeket bír egészsé forrasztani. A természeti organizmus teljesen abszorbeálja részei önállóságát, ellenben az erkölcsi organizmusban az egyének önákaratulag illeszkednek bele az összeség rendjébe.

Az élőlény a társadalom között hangsúlyozott azon különbség, hogy a természeti organizmusban a részek közötti kapcsolat fiziológiai, míg a társadalom részei között pszichológiai, *Fouillée* szerint nem tekinthető feltétlennek. Valószínű, hogy amennyiben valahol szervezetről és életről szólhatunk, ott a részek között az érzületek, képzetek és a cselekvések bizonyos, bár csekély fokú, kicserélése már előfordul.¹ Az élőlényben magában a részek összekötő eleme talán az önszeretet, melyből aztán az együtt élés folytán a másokat is felölelő önzés „égoisme á plusieurs”, a rokonszenv csirája támad.² Idővel ez az érzés mind szellemibb, valóságos rokonszenvé lesz, aminővel az emberi társadalomban találkozunk. A rokonszenvet mint összekötő elemet követi aztán a működések átruházása, „délégation des fonctions”, mely az élőlények szervei különzkülésének felel meg. A társadalomban szintén munkafelosztást, a működések egymás alá rendelődését látjuk, úgy hogy végül egy egyén, vagy egy csoport mint jelentősebb lép fel a közületben, képviselve mintegy az egész társadalom testét.³ Csak-hogy míg az erő, mely az organizmusban a részeket egészsé összekapcsolja, öntudatban; az a gondolat, amely a növényben, állatban megvalósul, nem a növényé, állaté, addig az államban tudósok, gondolkodók azok, kik a nemzetet felvilágosítva vezetik, kik azt kormányozzák. A nemzet ezen magasabb rétegében az eszmék és elhatározások bizonyos tömege érlelődik meg, amit nemzeti gondolatnak, nemzeti politikának szoktak nevezni, miután a nemzet tagok, vagy legalább azok többsége ahoz hozzájárult.⁴ Az államnak ezen tagadhatatlan tulajdonsága következtében *Fouillée* azt nemcsak szerves egésznek, hanem szerződéses organizmusnak,

¹ La science sociale contemporaine. (1880.) 99. o.

² U. o. 100. o.

³ U. o. 104. o.

⁴ U. o. 706—708. o.

„l'organisme contractuel” is nevezi, mely akként valósul meg, hogy önmagát elképzeli és akarja. Társadalom szerinte tényleg csak ott lesz, hol az egyének a szervezetnek bizonyos módját felfogják s e képzet hatása alatt tényleg egyesülnek. Teljes valóságban az egyesülés ily módja sehol sem található, de körvonalaiiban meg van minden nemzetben és csakis ennél szólhatunk emberi társadalomról.¹

De Greef miután hosszasan részletezi azon különbségeket, melyek a társadalmak és élőlények között vannak a legfőbb eltérést abban találja, hogy míg a sejtek nem gondolkodnak, addig a társadalomban a tagok mind bírnak értelemmel.² A társadalom lényege tehát szerinte, ép úgy, mint Fouillée szerint, a tagok kölcsönös megegyezésén nyugvó társas együtt működés. A társadalom nála is szerződéses organizmus.

A társadalomról inkább állíthatni, hogy organizmus, mert mégis van benne valami, ami által az egyén szinte öntudatlanul függésbe jut az egésztől, s a munka megosztás következtében könnyen elveszti személyiségét, s így méltán alkalmazta Dürkheim különösen a fejlettebb társadalmakra az organikus jelzőt.³ Azonban az államnak erkölcsi organizmusként való felfogása nem mutat egyebet, mint különböző lényeknek egy összlényé való egyesülését, az egyes lényeknek a közös cél elérése érdekében való kölcsönös függését, melyet az egyes lények felett álló magasabb összgondolat valósít meg. Az eként létező összlénynek külön létet, entitást kell tulajdonítani, az alkotó egyedek külön önállósága mellett is.

A szerződés organizmus felfogása már előre veti az árnyékot az állam teljes személyiségként való felfogásának.

Hasonló finom árnyalatot képez az állam organikus és

¹ U. o. 115. o. Fouillée, amint az egyesüléseknek kozmológiai viszonyát fejtegeti, megjegyzi, hogy ezek az organizáció három fokán állhatnak. A legalsó fokon az akaratok teljesen önzők, úgy működnek, mintha kívülök más egyedek nem léteznének; az ásványok e fokon állanak. A másodikon az akaratok már egyesülnek, de a rokonszenv még teljesen mechanikai; ilyenek a növények és állatok. A harmadik fokon az akarat értelmes és saját maga ura, az egyesülés megegyezés és szerződés útján történik, ilyen az emberi társadalom. 124. o.

² De Greef: Introduction à la sociologie. (1886—89.) I. 129. o.

³ Dürkheim: Division du travail social (1893.). Az állam ténykedéseit a közigazgatási jogot az agy idegrendszerhez hasonlítja. (89. o.)

személyiségi volta között *Gierke* álláspontja. Mindenekelőtt az állam organikus voltát vitatja, s emellett lényegének közelebbi meghatározására törekszik.¹ Az állam valóságát bizonyítani akarván abból indul ki, hogy az ember minden időben kettős jelleget tüntetett fel, különálló egyenként, s valamely faji kapcsolat (*Gattungsverband*) tagjaként jelentkezett. Öntudattal bír az egyén, mint az összeség része is, akarata irányát azonban nem csupán önmagából meríti, hanem más akaratok által is vezettetik. Az összgondolat, össz cél, mely az organizmusban nyer megvalósulást, nem a tagok egyforma, közös tetszésétől függő, hanem az összes egyesekre feltétlen szükségességet képez, akár kényszerűleg hajoljanak meg előtte, akár belátásuk alapján. Az összeség és az egyes egymásért vannak.² E szempontból úgy az egyeseknek, mint az összeségnek valóságot és egyletet kell tulajdonítani. Az összlet és egyéni külön lét egyforma lényegességének hangsúlyozása mellett alkalmazza *Gierke* az organizmus fogalmát.³

Az állam organikus mivoltának feltételezése mellett úgy *Gierke*, mint előtte *Trendelenburg*, majd *Preuss*⁴ és a követők az államnak személyiségi mivoltát is kiemelik, hangsúlyozván, hogy a személyiség a lét színvonalának magasabb foka, mint az organizmus.

De vannak-e egyáltalán a világon személyiségek, s mik értendők ezek alatt? Kimerítő felvilágosítást nyújt mindezekre *William Stern* „*Person und Sache*” (1906) című művében.

„Egy személy oly létező lény, mely részei sokaságának dacára valóságos, jellegzetes és önmagára nézve értékes egységet képez,

¹ *Gierke*: Die Grundbegriffe des Staatsrechts und die neuesten Staatsrechtstheorien (Zeitschrift f. d. ges. Staatswissenschaft.) 1874. XXX k. 282. o.

² U. o. 301. o.

³ *Gierke* az organikus tannak részbeni öntudatra jutását a középkori glosszátorok és kánonisták irataiban, az egyén mellett az összviszonyok önálló megalakulásának ténylegességét a középkori jogintézményekben páratlanul széles tudással bizonyította be említett, továbbá *Das deutsche Genossenschaftsrecht*. 3. k. Die Genossenschaftstheorie und die deutsche Rechtsprechung; Labands Staatsrecht und die Rechtswissenschaft. (Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung u. Volkswirtschaft. 1883. VII. évf. 1126. és köv. o.) című műveiben, az individualisztikus államelméletek tarthatatlanságát ezzel is élénken igazolva.

⁴ *Preuss*: Gemeinde, Staat, Reich als Gebietskörperschaften. (1889.) 146., 156. d.

és mint ilyen, részfunkcióinak nagy száma ellenére is, egységes, célratörékvő önállóságot testesít meg”.¹ Az ezen defincióban rejlő fogalmi momentumokat aztán a következőkép magyarázza: *a)* Az egység fogaknál pozitíve nem, hanem csak negatíve lehet körülírni; „az egység az a létezés és tevé, mely nem nyilvánulhat meg részei exisztenciáinak és részei tetteinek sommázatában.”² *b)* A személy sajátos tulajdonságú, s az az egység, mely így létesült, csak egyszer jön létre. Vannak tulajdonságai, melyek által más személyekkel összehasonlítható és összemérhető, azonban sohasem sommázata ezen tulajdonságoknak, hanem minden összehasonlítás mellett is végző összemérhetetlenség (Inkommensurabilität) marad.³ *c)* A személy önálló, öntevékeny, azaz a benne és általa végbemenő cselekvés több, mint a kívülről jövő behatások által kiváltottak és részeinek tevékenységei.⁴ *d)* A személy tevékenysége célra törekvő, azaz a belőle kiinduló történés úgy van létesítve, hogy alkalmas egy meghatározott állapot létrehozására, mely rá nézve relative optimumot jelent. Tevékenységeinek feltételeihez nemcsak a múlt és jelen tartozik, hanem a jövő is.⁵ A személy önbecsél bír, azaz önmagáért van itt; a világ értékei között bármily kis mértékben is, de mégis önálló jelentőséggel bír.⁶

Ilyen személy az állam is, habár van benne mechanizmus, van szerződési elem, van organikus kapcsolat. Mégis egészben an-

¹ „Ein Person ist ein solches Existierendes, das trotz der Vielheit der Theile, eine reale eigenartige und eigenwertige Einheit bildet, und als solche, trotz der Vielheit der Teilfunktionen, eine einheitliche, zielstrebige Selbsttätigkeit vollbringt.” Stern: Person und Sache. (1906.) 16. o.

² A személyt a tárggyal összehasonlítva élesen domborodik ki a különbség: „Die Person ist ein ganzes de Sache ein Aggregat. Die Person ist etwas über ihren Teilen, die Sache ist die Summe ihrer Teile” U. o. 16. o.

³ „Die Person ist Qualität, die Sache Quantität. Die Person ist Individualität, die Sache Vergleichbarkeit.” U. o. 17. o.

⁴ „Die Person ist aktiv (und spontan), die Sache ist passiv (und rezeptiv). In der Sphäre der Personen gibt es innere Kausalität (d. h. Wirkung des Ganzen auf die Teile), in der Sphäre der Sachen gibt es nur äusserliche Kausalität (Beziehung eines Elements auf ein anderes)”. U. o. 17. o.

⁵ Die Person ist teleologisch, die Sache mechanisch”.

⁶ „Die Person hat Selbstzweck, die Sache Fremdzweck. Die Person ist für sich genommen Wert, die Sache ist für Sich genommen indifferente Existenz. Die Person ist nicht restlos ersetzbar (sie hat „Würde”) die Sache est restlos ersetzbar (sie hat eine Preis”). U. o. 18. o.

nak jellegét egy benne rejlő olyan önálló köztudat, közakarát adja meg, amely nem egyszerűen összetétele az egyesek akaratanak, hanem, amely amellelt áll fenn, mely önálló, öntevékeny, célra törekvő, önbecscsel bíró öncél. Az államban bizonyos cél gondolata él, melynek hatása alatt működnek az egyesek, s nem pusztán egyéni céljaik, egyéni érdekeik hatása alatt. Az államban rejlő közös cél ellentétben állhat, sőt ellenkezik is az egyéni érdekekkel, azoknak korlátozását, megszorítását foglalja magában. És az ember még sem menekülhet ezen cél gondolatának hatása alól; egyenesen ezáltal lesz az az embertömeg egy személylé, s a természetet alkotó egyesekben saját egyéni külön céljaik, érdekeik mellettl él a tőlük teljesen független külön célnak tudata is, sőt nemcsak a tudat él, hanem az, akaratra és cselekvésre serkent.

Ha csak egy közönséges embertömeget veszünk vizsgálat alá, azt tapasztaljuk, hogy bizonyos körülmények között a tömegben oly lelki jelenségek jönnek létre, melyek különböznek a tömeget alkotó egyesekétől, azok egyszerű sommázatától vagy többségétől is. Az egyén a tömegben sokkal nagyobb, sokszor legyőzhetetlen erőtl érez, s így oly célokat mer kitűzni s olyasmit tenni, amire egymagában nem gondolna. A tömeg egyedei, mondja Le Bon, a hipnózishoz hasonló állapotba jutnák, úgy érzelmeik, mint cselekedeteik tekintetében.¹ Ezen a változáson megy át az egyén éppen mert a tömegben van. Hogy miért válik ki a sok különböző elemből, mely a tömeget alkotja, valami uralkodóvá váló közös vonás, mely mindannyiban hat, és külön hat, arra nézve Tarddal az utánzást tekinthetjük. „Minden cselekmény azzal a hatással van másokra, hogy azok azt utánózzák. Ez a közvetlen hatás. Hogy nem mindig áll be az utánzás, annak csak az az oka, hogy más ellenkező emlékképek, vagy benyomások annak útját állják, ezt az utánzó mozgást elnyomják. De az utánzó tendencia mindig meg van, s ha ily ellentálló tényezők nem lépnek fel, vagy nem elég erősen lépnek fel, az utánzás feltétlen bekövetkezik.”²

Ami így az egyszerű tömegben bekövetkezik, hogy belőle összakarat ered, mely összemélyként jelentkezik a ható gondolat és cél érdekéiben tenni, annál inkább áll be az organizált tömegben, melynek legmagasabb foka az állam, s így annak személyisége te-

¹ Le Bon: Psychologie des foules. (1902.) 19. o.

² Tarde: Les lois de l'imitation. (1890.) 87. o.

hát abban áll, hogy egy ilyen gondolat, cél, mint élő erő annál inkább képes az egyeseket eggyé, egy egészé összefoglalni. Hogy vannak az egyesek világát, létkörét meghaladó gondolatok, eszmék, melyek az egyesre ugyanolyan erővel hatnak, mint bárminő erői a fizikai világnak, azt Fouillée műveiben feltétlenül kimutatta/ Ide céloz Bodnár Zsigmond is az eszmeerőről szóló fejtegetéseiben, midőn azt mondja, hogy az ember az eszmeerő hatása alatt áll, s ez módosítja, irányítja erkölcsi, szellemi, esztétikai és gazdasági életét.² Tehát ezekben a végső gondolatokban, célokban rejlik tulajdonképpen az állam mivoltának igazi forrása. Egy ily különös célban, mely az egyik embercsoportot a másiktól megkülönbözteti, rejlik az igaznak, szépnek, jónak, hasznosnak, tehát a nemzetinek az a gondolata, mely az egyeseket vezetni, cselekedtetni, működtetni, lelkesíteni képes. Az állam személyiség így nem valami tömegjelenség, — nem ezt értjük alatta, hogy mivel azon egyedek mind egyformát gondolnak, mert mind egyformát éreznek, hogy ezen sok külön egyes egyformából egy nagy egyforma lesz, — hanem az az egyesek összeolvadása olyképen, hogy az egyesek ezen gondolatok, célok tekintetében megszűnnek külön lények lenni, teljesen egybe vannak fonva egymással. „Kétségtelen, hogy az az egész, az az összeség, egyéni idegrendszerekben és útján gondolkodik, érez és alkar; és cselekszik is az egyéni izomrendszerek mozgásba helyezésével. Az egyéni agyvelőkön kívül nincsen gondolkodás az összesében sem. Azonban éppen az összeség szervei működésének vizsgálata azt mutatja, hogy az emberek, s általuk az összeség által meghatározott s adott lelki jelenségek állanak elő. Az egyén amikor szervképen szerepel (az államban), tudat tartalmára s ezzel kapcsolatban érzelmeire nézve is olyan átalakuláson megy keresztül, amely irányára s eredményeire nézve az összeség által meghatározott, s ami addig tart, míg szervképen szerepel”. Nehéz elképzelni az egyesek ily összeolvadását, de hogy meg van, az tény. Hisz látjuk, hogy az egyesek különböző helyzetben, különböző társadalmi érdekcsoportokban élnek bár, mégis teljesen együtt tud-

¹ Fouillée: L'évolutionsme des idées-forces; La psychologie des idées-forces; Morale des idées-forces,

² Bodnár: A szellemi haladás törvénye. (1893.); Az eszmeerő magyarázata. (1894.)

³ Jászi Viktor: Kollektív lélek. Nyugat könyvtára.) 44. o.

nak érezni, összeolvadnak a jog szükségességének, a közös, általános jó szükségességének, a nemzeti lét szükségességének a tudatában. Az egyesek képesek arra, hogy ezt a jót, igazságot, hasznosságot, jogosságot megkülönböztessék attól a jótól, igazságtól, hasznostól, jogostól, melyet külön maguknak kívannak. Az egyes ember tud általában igazságos lenni; ellenben mikor saját maga felett alkalmazandó az, akkor valami más igazságot keres magának, mint másokra a köz szempontjából alkalmazott volna. Ily nagy ellenmondás tűnik fel az egyes életében, de éppen ez az ellenmondás bizonyítja, hogy meg van mindkét hajlandóság az emberben, tehát az egyes önzése, maga javát kereső törekvése mellett fel tud emelkedni bizonyos vonatkozásokban oda is, ahol a jót nemcsak a maga javára, hanem általában létesíteni, a jogot a maga általánosságában elfogadni és biztosítani törekszik. Tények mutatják, hogy az ember ily osztott életet tud élni, tud az általános egyetemes élethez ragaszkodni, de fentartja a maga külön életét is, s a kettő között nincs meg a teljes kongurencia.¹

Jászi Viktor az egyénnek ezen kettős természetére nézve a következő szabályokat állapította meg: „1. Az összeség tudatának: és akaratainak kiképzésére szolgáló szervnek, ilyen vagy amolyan minőségű egyén, az összeségben ható és érvényesülő erők eredőjeképp tétetik meg; 2. az ilyen egyén szervi mivoltánál fogva (főlényből, ambícióból stb. folyó) új vagy fotózott érzelmekkel telítődik meg s ily irányban átalakul; 3. ezzel kapcsolatban a szociális létre alkalmas ember lelki fegyelmezettségével képes adott működések alkalmával magán egyéniségét kitevő képzetkört, s kisebb fokban érzelmi tartalmát is tudatából kizárni; 4. szervi mivoltánál fogva olyan helyzetbe jut, hogy az összeségre vonatkozó jelenségek lehető teljeséggel jutnak tudatában s így a 3-ra való tekintettel képes tudatát majdnem teljesen kizárólag az összeségre vonatkozó képzetekkel megtölteni; 5. a képzet tartalom földolgozása (ítéleteik, stb.) s ebből folyólag való érzélem alakítás, meg azonkívül is közvetlenül érzélem alakítás benne az összeség különböző részeiről

¹ Vannak emberek, kik mint az állami élet tényezői valóban az egésznek javára működnek, míg magánéletükben éppen nem mutatnak ily kifogástalan viselkedést. Viszont meg azt látjuk, hogy valaki a magán életben embertársaival szemben a legigazságosabb, de az állami életben egy egyszemélyes iránynak, egy pártnak javát akarja csak előmozdítani.

jövő ráhatások túlnyomó részvételével és hatása alatt történik”. „Látjuk tehát, hogy mikor az egyén mint az összeségi tudat vagy akarat szerveként szerepel, működése a közösség részéről jövő lelkihatásoknak és a közösséget érintő viszonyok ismeretének eredménye, a szerv egyéni lelki képességei és sajátosságai szerint feldolgozva”.¹

Az állam személyisége tehát nem úgy alakul, hogy egyszerűen a sok kicsiből egy nagy lesz, sok kis tudatból, részakaratból egy nagy tudat, egységes akarat támad, hanem, hogy az az általános gondolat az egyeseket úgy megragadja, hogy egyenesen eszközket formál az egyesekből a maga számára. A nemzet gondolata ragadja, viszi magával az egyeseket, és nem az egyesek magukból csinálják ki, szerkesztik össze a jónak, szépnek, hasznosnak, igaznak, szóval nemzetinek gondolatát.

A világ személyekből áll, azaz olyan létezőkből, melyek dacára a régiók sokaságának reális, sajátos és önbecsű egységeket képeznek, és mint ilyenek, a rész funkciók sokaságának ellenére is, egységes célratörékvő öntevékenységeket visznek végbe.¹

Az államban véghezmenő életnek a személyi élethez való hasonlósága, különösen alkotmányos államokban, hol az uralkodó és alattvaló nem állanak oly elszigetelten, mint az abszolút monarchiákban, már a legrégebbi állam bölcséletben is gondolkodás tárgyát képezte. Csakhogy előbb mint mesterséges személy nyer az állam megvilágítást, s csak a legújabb idők terméke az államnak reális személyiség, tagjai felett álló külön entitással bíró lényként való felfogása.

Hobbes, Spinoza, valamint a XVII. és XVIII. század állam-bölcselei, habár az államinak személyiségéről szólnak, mégis annak az alkotó egyesekétől külön létet nem tulajdonítanak.

Rousseau az uralmi szerződés kiküszöbölésével a népet magát téve az állam alapjává, az állam személyiségének fogalmához el is jutott, de a társadalmi szerződést fentartva tulajdonképpen még személyiség sem keletkezik, mert az egyesek válnak az állam szuverenitás alanyává. Rousseau érezte is ezt, s midőn művében az államkarat megalkotásáról szól, különbséget tesz a „volonté

¹ Jászi: Kollektív lélek. 50., 51. o.

² Stern: Person Sache. 177. o.

général” és a „volonté de tous” között, csak az előbbi kívánván állami akaratnak tekinteni. A meghatározás azonban, mely szerint az általános akarat azonos lenne az egyesek összegezett akaratával, míg az összesség akarata az érdekcsoportokba egyesült egyének akaratai összegének felelne meg,¹ alig fogadható el még mesterséges alapul is, ha az egyén marad végeredményben hatalmasabb az államnál.

A XIX. század elején meginduló, a népszellem vizsgálásával foglalkozó irány, bár a Rousseaui felfogásnak teljes ellentéte, még sem nyújt tökéletes kifejtést az állam személyiségére nézve.

Herbart szerint az együttélés és összeműködés számtalan vizsályt okozna, ha el nem ismertetnék a jog. Ahol az emberek bizonyos körében úgy lesz közösség a jog, méltányosság, a jóindulat, tökéletesedés, hogy törekvés ez eszmék megvalósítására mindenki által előmozdítatik, ott a közös belátás az egyéneket közös akaratban egyesíti, s mindannyian egy kedéllyel látszanak bírni. Az ekként egyesülők mint lelkes társaság (beseelte Gesellschaft) jelentkeznek, melyben a közszellemet egy ember sem nevezheti magáénak, de amely mégis senkire nézve sem idegen.²

Herbart iskolája, Krause,³ majd Ahrense,⁴ Lazarus⁵ és Steinthal,⁶ újabban Nahlowsky,⁷ Lindner⁸ bármi szépen domborítják is ki a közszellemet, mely az által lesz egy szellemmé, mert az egyes emberek ilyennek tekintik, az állam személyiségének csak az egyeséktől függő, mesterséges értelmet tudniak tulajdonítani; az állami személyiség reális valóságának felfogását azok a tanok állapítják meg, melyek a népeket és nemzeteket, mint természetes egységeket fogják fel.

Az emberiség azon töredékei, melyek a különböző népek nagy

¹ Contrat social II. c. 3.

² Herbart: Allgemeine praktische Philosophie. (1808.) 425. o.

³ Krause: Urbild der Menschheit. (1812.)

⁴ Ahrens: Organische Staatslehre. (1850.)

⁵ Lazarus: über das Verhältniss des Einzelnen zur Gesamtheit (Zeitschrift für Völkerpsychologie. II. köt.); Das Leben der Seele. (1856.) II. köt.

⁶ Steinthal: Abriss d. Sprachwiss. Einleitung in die Psychologie und Sprachwiss. (1871.)

⁷ Nahlowsky: Die ethischen Ideen als die waltenden Mächte im Einzelwie im Staatsleben. (1865.)

⁸ Lindner: Ideen zur Physiologie der Gesellschaft; Die beseelte Gesellschaft. (1871.)

egészeiben nyilvánulnak, a maguk eredeti valóságában igazi individualitások; sok emberből állanak ugyan, de azok az egyedek csak külön természeti mivoltukban bírnak egyéniséggel, szellemileg, erkölcsileg ahhoz a nagyobb népi, nemzeti individualitáshoz vannak kapcsolva, attól függőnek, s csak mint annak: tagjai bírnak egyszermind külön szellemi, erkölcsi személyiséggel. De Maistre találóan hangoztatja „ . . . nincsenek emberek a világon; életemben csak franciákat, olaszokat, oroszokat stb. láttam ... de ami az embert illeti, ki kell jelentenem, sohasem találkoztam vele az életben és ha van, tudtomon kívül van”.¹ Az emberek már a természet hatalmánál fogva külön egyéniséggel ellátva szerepelnek, melyet azon nagyobb népi, nemzeti individualitás nyom lelkükbe, amely már minden állami lét előtt mint kifejtett lény hat és működik, eredeti, önálló, természettől adott léttel bír, s mivel ereje kitörhetetlenül alakítja szellemileg, erkölcsileg tagjait, magának is tagjai felett álló, azokat mind magába foglalni tudó személyiségnek kell lennie.

A pszichologia mélyreható tanulmányozásával mindinkább előtérbe lépett az emberi lélek függősége, az összeség gondolataival való kapcsolódása, s ezzel együtt egy az egyedtől külön álló szellemi élet eszméje. Az egyes nem jelentkezik úgy, mint aki magával hozza születésével lelkének egész tartalmát, hanem a szellemilét forrásául, birtokosául a népi, nemzeti természetes egység tekintetik. Burke² és a német jogtörténeti iskola (Eichorn, Niebuhr, Hugó, Savigny, Puchta) emelik ki a nemzeteknek ezt a természetes egységét, Fichte³ személyi külön öntudatosságát. Az állam nem egyéb, mint megtestesülése a szellemi népi közösségnek. S amily mértékben gyarapszik a kutatás a nemzetről az ethnográfia, ethnologia, nyelv- és jogtudomány terén, ugyanoly mértékben erősödik az államszemélyiség teoriája.

Első teljes kifejtésre az államszemélyiség *Gladstonénál* talál dly értelemben, hogy az állam nemcsak céljára nézve erkölcsi va-

¹ „Je veux bien vous apprendre qu'il n'y a point d'homme dans le monde. J'ai vu dans ma vie des Français, des Italiens, des Russes, je sais même, grace a Montesquieu, qu'on peut être Persan; mais quant á l'homme, je déclare ne l'avoir rencontre de ma vie; s'il existe, c'est á mon insu.” Idézve Faguet: Politiques et moralistes du XIX. siècle. (19. éd.) 9. o.

² Burke: Reflections on the Revolution in France. 1790.)

³ Fichte: Reden an die deutsche Nation. (1806.)

lóság, hanem lelki mivoltára nézve is.¹ Előtte az állam nem azért személy, hogy joguk alanya lehessen, hogy az állam célja megkülönböztethető legyen az uralkodó, vagy 'köztársaságokban az uralkodók céljaitól, hanem személyiség, mert értelme, lelke, öntudata, elhatározó képessége van. Az állam oly közös élet, amelyben egyéni életünk egy része egy általánosabb lét föltételeinek és törvényeinek hatalma alá kerül, törvényeknek, melyek forrása nem az egyén erejében és akaratában rejlik.² A jog, az érzület, az érdek közössége, mely ily közös életben jelen van, önmagát szabályzó, önelhatározó elvnek alávétve teszi az állam személyiségét, amely nem metafizikus elvonás, hanem valóság, melynek kézzelfogható tényezői az egyesek mint a közszemélyiségnek külön-külön hatáskörrel ellátott szervei. Az egyéni élet különböző irányai a nemzetben egymást ellensúlyozzák, semlegesítik, s létet adnak a köztudatnak; továbbá egy magasabb cél, az igazság, a jog gondolata ragadja meg az egyeseket, s ez teszi képessé őket ezen általános cél érdekében való működésre.³

Gladstone azonban még azt tartja, hogy az állami élet különböző tényei úgy alakulnak ki, mintha azokat senkisé is hozta volna létre. Pedig nem maguktól keletkeztek, hanem az állam személyisége alkotta meg azokat. A törvényalkotásnál azonban tény, hogy a törvények csak akkor lesznek jók, ha mást foglalnak magukba, mint amit a törvényhozók magukra, mint egyesekre nézve

¹ Gladstone: *The State in its relation with the Church.* (1838.)

² Gladstone: *Der Staat in seinem Verhältniss zur Kirche.* Übers, v. Jul. Treuherz. (1843.) 49, 62—63. o.

³ I. m. 36., 42, 43, 54. §§. 53—63. o. Gladstone e nagyszerű magyarázatának azonban ferdeségei is voltak, amennyiben ugyanis valóságos személyiséget tulajdonított minden más társulatnak is, habár különbséget is tett a természet alkotta (család és állam) és az emberi akarat szülte ily kollektív személyiségek között, továbbá a személyiség fogalmához a vallás fogalmát is hozzákapcsolta, oly értelemben, hogy minden ily személyiségnek okvetlenül kell egy meghatározott vallással bírnia. Gladstone ezzel azt akarta bizonyítani, hogy az angol nemzetnek ír földön is meg kell lennie az ő nemzeti alkotmányos episzkopális protestáns egyházának és az ír katolikusoknak, ennek ott való fentartásához ily módon hozzá kell járulniok. Tana természetesen ellenmondásra talált, s Macaulay egyik eszéjében maró gúnnyal említi fel, hogy a fiakkerosok társasága mily nagyszerű személyiség, s mint ilyennek okvetlenül csak egy vallása lehet.

jónak gondoltak. A törvényhozóknak a törvényhozása alkalmával teljesen háttérbe kell helyezniök egyéni életük kívánalmait és fel kell emelkedniük annak az általános életnek, általános célnak a gondolatára, mely az államban megnyilvánul, s csak a jog, az igazság követelményei által szabad magukat vezettetniük. Az állami élet tényei megalkotásánál áll fenn tehát az az általános cél, mely valóban az államot kitevő népi egyéniséggel adott. De az állam tulajdonképpen csak akkor jön létre, ha az emberek képesekké lesznek egyéni érdekeik és céljaiktól az általánosakat megkülönböztetni, miáltal elő áll egy személyiség, melynek az egyes emberek, a választók, törvényhozók, király, bírák, közhivatalnokok csak eszközei, organumai, de nem tulajdonosai. Az állami közületnek így oly tulajdonságai vannak, melyek részeinek egyesüléséből származnak, de amelyek a szétválasztott külön részekben nem található fel. Egy ország kormányában és törvényeiben nem egyéni cselekedetek aggregátumaként jelentkeznek, hanem a törekvések sokaságából mint összetett tényező, összeredmény, mely törekvések egymást részben módosítják, részben semlegesítik. Ez az összetett tényező, ez az összeredmény képezi az állam személyiségét.

Az irodalomban ezután nagy számmal vannak az államszemélyiség tanának fejlesztői, művelői, lehet mondani, hogy ez a fel fogás vált általánossá. Az írók egy része azonban megáll az államnak csak jogi személyiségként való konstruálásánál.

A jog szempontjából valóban az állam másképp, mint jogi személy el nem képzelhető. Az államban rejlő hatalom, mely minden más hatalmi orgánum felett álló, kell hogy kifejezésre jusson jogilag, s ez csak a jogi személy formájában nyilvánulhat meg.

Az állam személyisége a jog szempontjából azonban csak merő fikció. A jogi fogalmak különben is realitással tulajdonkép nem bírnak. A külvilágban anyagi testek léteznek, de nem dolgok, jogtárgyak, birtok, tulajdon. Amint a dolog, jogi értelemben absztrakció, mely az embernek a külvilág körülhatárolt részeihez és ugyanezeknek egymáshoz való a jog által szabályozott vonatkozásaiban áll, úgy a jogi személyiség is csak ily fiktív, csak a jogban létező, a valódi személy kvalitásán túllévő relációt fejez ki. Az ember jogi személyisége annyit jelent, hogy a jog által meghatározott, körülírt vagy elismert vonatkozások által a jogrendben szerepel. Az állam ily külön személyi léte, habár kifejezi az állam-

nak tagjai felett való külön létét, mégis csak mint képzelt személyiség szerepel, csak arra szolgál, hogy az állam összes jogi vonatkozásait megmagyarázza, és a fenség jogok számára megfelelő szervezetet tüntessen fel. Általában az állam jogi személyiségének feltételezése utalt nyit az államkeletkezés legmechanikusabb módon való lefolyásának igazolására; alkalmas, a hatalmi teoria, a szerződési elmélet államkeletkeztető processzusának végére oly alakulatot állítani, mely e mechanikus keletkeztetésben mégis organikus egységet jelent, habár csak fiktive is.

Különösen a német irodalomban talál nagy elismerésre az állam jogi személyiségének gondolata, kapcsolatban a német államok helyzetével a birodalomhoz, melyből azok az írók, kik a tagállamok önállóságának kifejtésére törekedtek, ezen államok és a birodalom jogi személyiségét konstruálták meg, míg azok az írók, kik a német nemzet egységére helyezték a fősúlyt, az állam valóságos személyi léte mellett törték lándzsát.¹

A külföld többi Íróinál az állami jogi személyi volta nem ta-

¹ Az állam jogi személyiségének vitatóiként a német irodalomban felemlíthetők:

E. Albrecht a „Göttingische gelehrte Anzeigen” 1837. évf. megjelent kritikája Maurenbrecher: „Grundzüge des heutigen deutschen Staatsrecht” című munkája felett. 1837. III. köt. 1491—1512. o.

Bessler: Volksrecht und Juristenrecht. (1843.) 171., 172. o.

O. Bahr: Der Rechtsstaat. 45., 55. o.

G. F. v. Gerber: Grundzüge eines Systemes des deutschen Staatsrechts. (1865.) 3., 20., 22. o.

Lindgren: Die Grundbegriffe des Staatsrechts. 1859.

Van Krieken: Organische Staatslehre. (1872.)

Bolze: Der Begriff der juristischen Person. (1879.)

Laband: Lehrbuch des deutschen Reiches. (1895.) 3. kiad. I. 52., 85. o.

Meyer: Lehrbuch des deutschen Staatsrechts. (1878.) 2. kiad.

Zorn: Das Reichsstaatsrecht. (1880.) 50. o.

Rosin: Souveraineté, Staat, Gemeinde, Selbstverwaltung. (1886.) 93. o.

Gareis: Allgemeines Staatsrecht. (1883.) 28. o.

Ulbrich: Lehrbuch des österreichischen Staatsrechts. (1883.)

Bernatzik: Kritische Studien über den Begriff der juristischen Personen. (Archiv für öffentliches Recht. V. köt. 1890. 276. o.)

Rehm: Allgemeine Staatslehre. (1899.) 160—4. o.

Jellinek: Gesetz und Verordnung. (1887.) 190—5. o.; System des öffentlichen subjektiven Rechts. (1892.) 21., 118—240. o.; Das Recht des modernen Staates. (1905.) 2. kiad. 167., 169—71., 173., 175—6. o.

Iáit oly elismerő elfogadásra, mint Németországban. Csak Franciaországban erősítette meg a hatalmi teoriának újra való felélesztése az állam jogi személyisége felé való hajtást¹. Végül a nemzetközi jogi irodalom az, mely az állam jogi személyiségének feltételezésétől nem tud szabadulni, habár új alapokra az államoknak éppen természetes nemzet-személyekként való figyelembe vétele által tett szert.

Az állam azonban mint fiktív személyiség, minden tekintet nélkül alapjaira, keletkezésének történelmileg fejlődött s mindig valamely néptömeghez kapcsolódó menetére, *nem nyújt alapot arra, hogy az alkotó népi összeség benne tényleg mint ilyen nyilvánuljon meg*, s ne csak mint az állam jogi szervezetének szenvedő alanya jelentkezzen. Tény, hogy állami hatalom gyakorlása kétféle módon folyhat le. Az egyik mód ezek között az, midőn az állam valóiban mint jogi személyiség, a magánjog fogalmai szeriint cselekszik; de ekkor az állam nem mint minden egyes tagjára kiható ténykedések végzője szerepel. Mikor azonban az állam az egész népre kihatólag cselekszik, akkor államhatalom az alkotó néptömeg is, s így az állami hatalomnak tulajdonképeni részese az állam jogi szervezete és az állam alkotó népi egyéniség együtt, imig *az állam jogi szervezetként jelentkező fiktív személyiségének valóságos alapja, forrása az alkotó nép, mely megadja az államnak, biztositja számára azt a hatalmat, mely éppen kiteszi*. Az állam fogalmi megállapításánál nem lehet megállapodni pusztán jogi személyi-

¹ Sorel: Précis du droit des gens. (1877.) 22. o.

² Esmein: Éléments du droit constitutionnel français et comparé. (1899.) I. oldal.

Funk-Brentanó: La politique. (1892.)

Moreau: Précis élémentaire du droit constitutionnel. (1894.) I., 9. o.

Borel: Étude sur la souveraineté et l'état fédératif. (1886.) 22. o.

X. S. Combothera: La conception juridique de l'état. (1894.) 84—86. o.

Hauriou: Principes de droit public. (1910.) 72., 114—15. o.

Az angol írók közül az állam jogi személyiségét fejtik ki:

Holland: The elements of jurisprudence (1886.) 105., 299., 315. és köv. o.

B. Story: Commentaries on the constitution of the United-States. 207. §.

Cooly: Constitutional limitations. (6. kiad.) 3. o.

Az olasz írók közül pedig: (1894.) Orlando: Principii di diritto costituzionale.

³ Grasso: I presupposti giuridici del diritto costituzionale. (1898.) 113. o.

ségként való megjelenésénél, mert az állam realitás is, melyet számára az alkotó népi egyéniség biztosít.

Gladstone magyarázata óta, mely tisztán látta az államnak a népi, nemzeti erők által megkívánt reális személyiségét, nagy lendületet nyert az ez irányú vizsgálódás.

Az állam személyiségét Schützenberger fejt ki Gladstone után igen tisztán, annak lényegét a társadalmi tudatban (*conscience du moi social*) találván. Minél hatalmasabb ez az érzet, annál nagyobb az állam erkölcsi ereje. Az államhatalomak az államszemélyiségének veleszületett szervei. A meghódított állam megszűnik személy lenni.¹ Az állam a személyiségek legkiválóbb típusa, mely nem képzeleten nyugszik, nem is elvonás eredménye, hanem a dolgok valóságán alapszik, a társadalmi akarat közösségén és az összszemélyiség öntudatán². Dupont-White szintén kiemeli az állam egyedei felett álló valódi személyiségét.³

Az állam személyiség első nagy értékesítője, legnyomatékosabb hirdetője aztán *Stein Lőrinc* volt, ez alapra fektetve közigazgatástanát. Személy alatt öntudati alanyt ért, az öntudat fokára eljutott lelki képességek alanyát. Az emberi közösség szükségszerűen „an und für sich” van adva az emberi léttel, tehát nem folyamánya a személyiség fogalmának, hanem ugyanazon lényeg kifolyása, melyből az is ered. Ha pedig ez a közösség az alkotó egyesek lényegével megegyezik, s minthogy azokból áll, tényleg meg is kell egyeznie, úgy a közösségnek is az egyes ember személyiségének megfelelő lényeggel kell bírnia, Vagyis meg vannak benne mindazon mozzanatok, melyek a személyiség lényegét és fogalmát kiteszik. Az állam önálló, öntudatos és öntevékenységgel bíró személyiségre emelkedett közület; még pedig a személyiségnek legmagasabb alakja.⁴ A személyiség lényegét a feltétlen önmeghatározás-

¹ F. Schützenberger: *Les lois de l'ordre social*. (1849—50.) I. 10., 11. o.

² U. o. TI. 5. ű.

³ Dupont-White: *L'individu et l'état*. (1865.) 161. o.

⁴ Stein: *Verwaltungslehre*. (1869.) I. 5. ol. „Der Staat ist eine — die höchste materielle Form der Persönlichkeit. Es ist sein Wesen, seinen Grund in sich zu haben. Er kann so wenig bewiesen werden, und so wenig begründet werden als das Ich. Er ist er selber. Ich kann ihn wie das Ich, nicht aus einem Andern entwickeln. Er ist die gewaltige Tatsache, dass die Gemeinschaft der Menschen, ausserhalb und über dem Willen der Gemeinschaft selbst ein eigenes selbstständiges und selbsttätiges Dasein hat.”

ban találja, melynek folyamánya az „én” fellépte, majd az akarat, a tett.¹ A legfőbb államszervek e három tényező érvényesítői lesznek: így az államfő mint az állami „én” viselője szerepel, az akarat a törvényhozó hatalom által nyer megtestesülést, míg a végrehajtó hatalom az akarat megvalósításaként jelentkezik.² Különbőség az egyedi személy és a közület között az, hogy az államnál oly mozzanatok is megkülönböztethetők, melyek az egyesnél elmosódnak.³ Az állam egész életét Stein mint az öntudat, az elhatározás és cselekvés, vagyis mint a személyi lét mozzanatainak foglalataként felfoghatót állította oda és alkalmazta az állami élet minden jelenségére. Amint az állam jogi-személyiségét vitatok az állam akaratáról és cselekvéséről csak fikcióval bírták kimutatni, s azt a jogi technika szempontjából tartották mellőzhetetlennek, Stein tudatosan mint realitást, mint lelki, mint erkölcsi lényt igazolta az állam konkrét élet jelenségei által.

Stein után az államnak valóságos személyiségként való felfogása a német írók között feltűnik Bluntschlinél,⁴ Trendelenburgnál,⁵ Lassonnál,⁶ Zittelmánál, ki az államot szintén a legmagasabb fokú valósággal, léttel bírónak tartja, s önállóságát élesen kiemeli a fiktív személyiségként való felfogással szemben.⁷

A német államszemélyiségi elmélet azon hívei tanainak, kik -élükön Gierkével, a fősúlyt inkább az állam organikus voltára helyezik, s a személyiség fogalmát ma is csak arra használják, hogy a közjogi viszonyoknak tetszetősb, az általános felfogásnak megfelelőbb konstrukciót adhassanak, csak annyiban van igazuk, hogy az állam részei között a természetes összefüggést elismerik, de abban nem, hogy e részek előbb lennének orgánummokká csoportosulva s csak azután fejlődnék ki bennök az öntudatos személyiség színvonalára, így Gierkénél meg van a tendencia az államnak kettős személyiséget tulajdonítani, egy reális össz-személyiséget, valamint

¹ Stein: Az államigazgatás és igazgatási jog alapvonalai. (1871.) 5. o.

² U. o. 6. o.

³ Stein: Handbuch der Verwaltungslehre. I. 16. o.

⁴ Bluntschli: Staatswörterbuch. XL köt. (1865.) 618. és köv. o.

⁵ Trendelenburg: Naturrecht. (1868.) 203. §.

⁶ Lásson: Princip und Zukunft des Völkerrechts. (1871.) 22., 126—8. o.

⁷ Zittelmann: Begriff und Wesen der sogenannten juristischen Personen. (1873.) 67., 98. o

jogi személyiséget is.¹ Gierkével megegyező alapon állanak Regelsberger² és Rehm³ szintén az állam kettős személyiségét tételezvénnél, míg Triepel a kettőnek összeegyeztetésére törekszik.⁴

Ezeknél sokkal tisztábban található fel az állam reális személyiségének gondolata Haenelnél,⁵ ki az állam meghatározásánál a fősúlyt a közakaratra helyezi, melyet nemcsak az egyéni akaratától, hanem többek véletlenségéből megegyező akaratától is különbözönek tekint, azt nem képzelet eredményének, hanem hatalmas uralkodó lénynek tartva. Az állam abban áll, hogy emberi individuumok bizonyos sokasága szellemileg közös cél elérésére hivatott, és hogy ez a szellemi hivatottság, mely magábanvéve csak a részesek azonos akarattartalmának kifejezése, vezető orgánumok akarati hatalma, s az ahhoz illeszkedő tagok hozzájárulása folytan realitást nyer.

A francia irodalomban akarattal és tudattal bíró lénynek nevezik az államot De Fooz,⁶ Reaussire,⁷ Pradier-Fodéré,⁸ Beaurin-Gressier,⁹ Henry Michel,¹⁰ Michaud, ki értekezésében élesen kiemeli azt, hogy az állam személyisége már a jog előtt létezik, s így ez által nem teremthető meg, az csak biztosítja az állam egységét.¹¹ A jogalany létesítéséhez az érdek és akarat fennforgását kívánja. Ilyen együttes és az egyesétől különvált érdekekkel találkozunk az államban s feltalálhatók benne akarati momentumok is, melyekre nézve közönbös, hogy önkéntelenül támadnak, vagy egyhangú elhatározás, avagy erőszak által létesülnek.

¹ Gierke: Die Grundbegriffe des Staatsrechts und die neuesten Staatsrechtstheorien. (Zeitsch. f. die ges. Staatswiss. 1874. XXX. köt. 305—6., 321. o.)

² Regelsberger: Pandekten. I. 289. és köv. o.

³ Rehm: Staatslehre. 159. o.

⁴ Triepel: Das Interregnum. (1892.) 72. o.

⁵ Haenel: Deutsches Staatsrecht. (1892.) 107. o.

⁶ De Fooz: Le droit administratif belge. (1859.) I. 11. o.

⁷ Beaussire: La liberté dans l'ordre intellectuel et moral. (1866.) 7. o.

⁸ Pradier-Fodéré: Précis de droit administratif. (1867.) I. o.

⁹ Beaurin-Gressier: De la nature de l'état (Journal des Économistes. 1891. I. 30. o.)

¹⁰ Henry Michel: L'idée de l'état. Essai critique sur l'histoire des théories sociales et politiques en France depuis de la révolution. (1898.) 650. o.

¹¹ Michaud: La notion de personnalité morale. (Revue de droit public. 1899. XL köt. 14., 20., 218., 222., 226. o.)

Az angol amerikai írók közül kiemelkedik Calhoun, ki előtt az állam lényege valami objektív, tényleges: az állam a néppel azonos. A nép szuverén és magában testesíti meg az államhatalmat, melynek gyakorlását természetesen az alkotmány által arra hivatott tényezőkre ruházza át.¹ Felemlítendőek még Gh. Reemelin,² Alden,³ N. G. Miller,⁴ W. Willoughby,⁵ Graham Wallas,⁶ Woodrow Wilson,⁷ továbbá az olasz irodalomból P. Fiore⁸ és P. Willari.⁹

Hazai irodalmunkban főképp *Kuncz Ignác* szállott síkra az állam valódi személyi volta mellett. „A demokratia eszméje és szervezete” (1885.) című akadémiai értekezésében az államot a nemzet, illetve az emberiség megszemélyesítőjeként fogja fel, a nemzet a maga gondolkodó, akaró és cselekvő személyiségével az államot teljesen betölti. A nemzetszemély van jelen az államban mindenütt a maga teljességében. Amit az állam tesz, azt mindig az egész nemzet teszi a legfontosabb törvénytől a legkisebb közigazgatási tényig. (5—8. old.) A „Nemzetállam tankönyvedben (1888.) az államot az organikus fejlődés legmagasabb alakjának, személyes organizmusnak nevezi, melyben ez a fejlődés az „én”-nek és „nem én”-nek tudatával bír. Az ember személyes élet, az állam szintén ilyen, bár az embertől különböző, de azért épügy, mint az ember, valódi személy. (45—46. old.)

Az ethikai vagy személyes államfogalom szerint az állam nem ugyan természeti, hanem ethikai, de azért véges (reális) személy; a történet produktuma, az erkölcsi világrend fejlődésének legmagasabb földi eredménye, miként a külső természet fejlődésében legmagasabb az embernek természeti személyisége. Az állam tehát mint ethikai fogalom, nem a jognak produktuma, nem is pusztán jogi szervezet, s bár annak szervezetében a jog nagy szerepet játszik, lényegileg mégis tiszta erkölcsi egysége ellenére, az alkotó

¹ Calhoun: A disquisition on government. A Discourse on the constitution and government of the United States. Die Staatslehre John Calhouns, von dr. Eduard G. Elliott (1903.) 18. o.

² Reemelin: Treatise on politics as a science. (1875.) 2. o.

³ Alden: The science of government (1876.) 14. o.

⁴ Miller: Lectures on the philosophy of law. (1885.) 179. o.

⁵ Willoughby: An examination of the nature of the state. (1896.) 134. o.

⁶ Wallas: Human nature in politics.

⁷ Wilson: Der Staat. Übers. v. Thomas. (1913.)

⁸ P. Fiore: Elementi di diritto publico. (1862.) 7. o.

⁹ P. Willari: Nie. Machiavelli e i suoi empí. (1881.) II. 342. o.

egyedek oly természetes és jogi különletet mutatnak, hogy közvetlen egységnek nem, csak közvetett egységnek tekinthető. Az államszemélyiség élete, a benne dülő ellentétek, harcok érthetetlenek lennének, s a jogi rendezés egyenesen fölöslegessé válnék, ha az állam lelki egysége oly közvetlen valóság lenne, mint Kuncz felteszi. Az államban emberek állanak emberekkel szemben, kiknek cselekvése jogi határok közé kell, hogy szorítva legyen. A földön nem vagyunk a lelki világ tiszta derűjében, hanem a jog érezhető korlátai között. Ezt Kuncz maga mögött hagyja, s mindig csak azt hangoztatja, hogy a nemzet egyenlő az állammal.

Az államot valamely állandóan megtelepedett nép magasabb személyi életre, személyiséggé történt szerveződésének tekinti Nagy Ernő.¹ Hasonló a felfogása Polnernek,² Lersnek.³

Éppen így tartja az államot egy népnek meghatározott földterületen szerves személyiséggé történt fejlődése eredményének Ferdinándy, s a főhatalmat a nemzettel oly viszonyban levőnek állítja, mint aminő a viszony az emberi lélek és az emberi szervezet között.⁴ Balogh Arthur a törvényhozó hatalomról szólva azt minden öntudatosan akaró és cselekvőképességgel bíró lény, vagyis személyiség, s így az állam életfolyama leglényegesebb mozzanatának is tekinti.⁵ „Az állam egy nemzetnek önálló élete kifejtésére szolgáló közhatalmi szervezete.”⁶

Az államszemélyiség tökéletes, minden fázisában fényesen megvilágított elmélete *Concha Győző* műveiben található fel.

Concha szerint az állam személyiségének legfontosabb eleme az öntudatos összefoglaló akarat, mely ha hiányzik, az állam alapját kitevő nép még csak egyéniség, nem személyiség. Ennek kialakulása hosszú processus eredménye, de „kétségtelen tény marad, hogy bekövetkezik a nép életnek olyan időszaka, amidőn a köz kiemelkedve alkotó elemeinek, az egyéneknek uralkodó hatása alól, oly tudat keletkezik, melynek alanya nem az egyén, hanem a köz, mely nem az egyének öntudati állapotainak külső sommája, kelet-

¹ Nagy: Magyarország közjoga. (1897.) I. o.

² Polner: Magyarország és Ausztria közjogi viszonya. (1891.) 3. o.

³ Lers: A szuverenitás tana. (1892.) 49. o.

⁴ Ferdinándy: Magyarország közjogi viszonya Ausztriához. (1892.) 195—6. o.; Magyarország közjoga (1902.) 17. o.

⁵ Balogh: A törvényhozó hatalom (1899.) I. o.

⁶ Balogh: Az állami élet fő jelenségei. (1904.) 10. o.

kezik oly akarat, mely az egyéni akaratoktól különböző s a köz külön életének irányzásából, önmagának létrehozásából áll. A nép a maga életének ebbe az öntudatos szakába jutva, magát más népektől, de önön tagjaitól is megkülönbözteti, átérzi külön valóját, mérlegeli annak létfeltételeit s megszabja ebből folyólag gazdasági, jogi és vallási életrendjét, s ezáltal önlényegét, mely az egyénekben csak hatványilag van meg, ténylegesül, külsőleg megteremti, szabaddá, okossá, jogossá lesz.”¹

Az állam a maga területével tagjaival, céljaival, intézményeivel együtt emelkedik a személyi lét színvonalára, melynek nyilvánulása az állami öntudat, az ennek megfelelő elhatározás, vagyis belső akarat, s a belső akaratot valósító cselekvés.

Az államban a személyi lét ezen nyilvánulásai határozottabb módon vannak meg, mint az egyes emberben. „Az államban e mozzanatok külsőleg, láthatólag is szét válnak, az öntudat, mely e mozzanatok mindegyikét egybetartja, mely a végelhatározást véghezviszi, mely a belső elhatározást és külső cselekvést egymással ellentétbe jönni nem engedi, egy külön lényben, az államfőben, vagy a nép ösgyűlésében hat. A belső határozat, a belső akarat, vagyis a törvény az államfőtől különböző szervben, a törvényhozó testben keletkezik. Ismét más szerve van a külső akaratnak, a cselekvésnek és pedig részint a kormányban, s a számos birói és közigazgatási hatóságban, részint magukban az egyes polgároknak, midőn azok cselekvéseiben a törvényhez alkalmazkodnak.”²

„Az állam az ember egyetemes eszméjének megvalósulása, öntudatos személyiséget alkotó nemzetnek irányzó, országgló tevékenysége által.”³ *„Az állam így felfogva az erkölcsi világnak az az alakulata, melyben az emberiségnek valamely, tőle sajátos tulajdonságok által különváló része, bizonyos földterületen személyiséggé emelkedve, az ember eszméjét különös alakban, saját öntudatos akaratával és külső hatalmával valósítja meg az egyes emberi célok, illetve közületek összhangzó irányozása által.”*⁴

Az államnak ily magyarázata az állam nemzeti alapon való keletkezésének tényével az egyedüli összeegyeztethető magyarázat.

¹ Concha: Politika I. 227. o.

² U. o. 230. o.

³ U. o. 196. o.

⁴ U. o. 201. o.

A történelem folyamán kialakuló nemzetek államuknak ezen principium szerinti megvalósítására törekszenek. A fejlődés folyamán mindenütt fellelhetők ugyanis azon törekvések, melyek oda hatnak, hogy az állami élet irányzásában, a rendfentartó, műveltséget, jólétet biztosító, védelmet nyújtó tevékenységek létesítésében az egész nemzet részt vegyen és hogy a funkciók az összes nemzettagok számára szolgálók legyenek. *Az államot alkotó néptömeg államát úgy kívánja berendezni, hogy minden tagja megtalálja benne emberi mivolta értékességének megfelelő bánásmódot.* Az állam egész szervezete így az erkölcs kereteiben testesül meg.

Az államok mechanikus módon való keletkeztetési nem tekintenek az államnak az erkölcsi világ alakulataiként való kiformalódás asara, hanem a nyers hatalom kizsákmányoló szervezeteként való felfogásával elégszenek meg.

Ha azonban az állam valóban ilyen jellegű lenne, akkor *létrejött volna a legkülönbözőbb népbeli emberekből, s nem határozottan egy különvált embercsoportból alakulva ki.* De ha az állam valóban ily határozottan különvált embercsoportra támaszkodik, — mint ezt a történelem igazolja — akkor csakis annak az embercsoportnak érdekében jött létre. Ez után kialakulva, az állam nem lehet annak a népcsoportnak kizsákmányoló szervezete, vagy pusztán csak uralkodója, avagy csak tisztán a néptömeg jólétéről gondoskodó.

Az állam, alkotó néptömegének erején nyugodva, intézményeiben annak a néptömegnek szolgál, az attól nyújtott áldozatokat mind visszahárítja a belső rend és külső veszélyek elleni biztosítás által. És az állam, mint ilyen „nem lehet a külső rend fenntartója és irányzója, ha nem egyszersmind erkölcsi, belső irányzó is.” Ez alapon céglya „az embernek végtelen lényegét a véges világon belül az egyének és a közületek irányzása által különös nemzeti alakban megvalósítani, a jót általánossá tenni.”¹

S minthogy az állam az a közület, a nemzetnek az a tevékenysége, amelyben és amely által az emberi eszmének minden oldala leginkább megvalósul, azért az állam nem az egyén eszköze, hanem az államnak magának is van célja. És ezen öncélra vonatkozólag áll, hogy „mihelyt az egyénben inkább valósul meg az

¹ Concha: Politika. I. 205. o.

emberi, mint az államban, nemzetben, rögtön be is áll az állam felbomlása, s az egyéniségben él tovább az emberi tökéletesebb módon.”¹

Az államban a mozgató, az elhatározó nem az egyén, hanem az egyének összességében rejlő erő, s az egyes, legyen bár király, parlamenti tag, hivatalnok, vagy szavazó, csak öntudatos eszköze a nemzetnek, az államnak. „A király tudja, hogy midőn az egyes államtagok fölött uralkodik, az államnak szolgál, a választó, a képviselő, a miniszter látja, hogy hatalmával az emberi eszme nemzeti alakjának megvalósulásán dolgozik, ha pedig ezt a király nem tudja, választó képviselő, miniszter nem látja, nincs állam, hanem egyéni vagy tömeg uralom.”²

Az állam mindezek alapján oly személyiség, melynek más érdeke nem lehet, mint az általános egyetemes jó. Ilyen személyiség pedig csak az lehet, melynek mindene megvan, ki van teljesen elégitve gazdasági, társadalmi jelszavakkal, s ezenkívül hatalma is van azok segítségével a jót keresztül is vinni. Ilyen állapot jelzi az állam helyzetét. Vagyis az állami léthez az életnek már az a magasabb foka kívántatik, mely javakkal el van látva minden irányban, s csak arról lehet szó, hogyan juttasson ezen anyagi, szellemi javakból mindenkinek az igazság mértéke szerint. Amit Aristoteles a királyról mondott, hogy az olyan ember, ki önmagával meg van elégedve, akinek mindene meg van, nincs semminemű érdekek hálózatában, melyek az embert az igazság, erény, szeretet útjáról eltérítetik, — áll az államra nézve is. Államot csak az emberek oly csoportja képezhet, melyben meg vannak mindazon tulajdonságok, melyek által az a nép, az általános emberinek megvalósítására közre tud működni.

A nemzetkeletkezés kérdésénél érintettük, hogy a természeti népek állapotában, ahol bár összefüggő az az embertömeg, mégis annyira hiányoznak a szellemi javak, hogy ott szó sem lehet arról, hogy egy ilyen elemekből álló nép az emberi eszmét tudatosan, államhatalommal valósíthassa meg. Ez áll a magasabb fejlettségű, de mindamellett még tökéletlen népekre is, melyek csak akkor válhatnak nemzetekké, tehetnek szert állami létre, ha gazdasági,

¹ U. o. 209. o.

² U. o. 286. o.

szellemi, erkölcsi tekintetben előrehaladtak, az emberiség értékes alkotórészévé váltak. Tehát az emberiségnek csak azon alanyai, melyek mint nemzetek állanak előttünk, lesznek egyszersmind államok is.

A nemzet élete már most abban áll, hogy eszméjét, célját, képes legyen a különböző társadalmi ellenható és széthúzó erőkkel szemben megvalósítani és pedig oly hatalommal, mely erősebb, mint bármely más, annak a nemzetnek körében. Ez a mindenkinek parancsoló hatalom pedig semmi egyéb, mint az államnak hatalma. A nemzet azért, hogy az egyes társadalmi hatalmak fölé egy olyan hatalmat állít, mely a társadalom bármely részének parancsolni tud, szabaddá lesz, önmaga határoz sorsa felett. *A nemzet szabadsága tehát egy olyan hatalomnak kialakulását jelenti, mely hatalom minden rész hatalomnak parancsolni tud, amely csakis a nemzet eszméje, nem pedig az egyes érdekcsoportok eszméi és érdekei szerint irányítatik. A nemzet az állam által lesz szabaddá, az állam pedig azt a hatalmat jelenti, mely minden más hatalomnál erősebb és amely a nemzet önkaratának, önmeghatározó erejének szolgálatában áll.*

Azon nagy emberegészek, melyekre az emberiség szétválík, valóságos személyiségekké válnak avégből, hogy a maguk külön céljukat, külön egyéniségüket fentartsák, biztosítsák, emeljék, fejlesszék, és teszik ezt oly hatalommal, melyet más ily összemélyiségek elismerni kénytelenek.

A nemzetek magukat akarják az államokban, s így az államok célja egy-egy nemzet eszméjének, vagyis az emberi eszme sajátos alakjának a megvalósítása. Midőn azonban azt mondjuk, hogy az állam egy nemzetnek önmagát irányzó tevékenysége, mellyel az emberi eszmét nemzeti alakban legfőbb parancsoló hatalommal megvalósítja, akkor hozzá kell tennünk, hogy mi által, mert mindenütt az eszköz dönt a cél felett. Az államban a nemzet a maga eszméjét az által valósítja meg, hogy az országgló tevékenység az egyeseknek, a különböző osztályok és rendeknek, az emberi élet különböző irányainak, a vallási, tudományi, művészeti, gazdasági, családi életirányoknak az összhangját akarja biztosítani.

A nemzet ezen mindent átfogó célja mellett, az állam célja, annak csak egy részét tölti ki. A nemzetnek államában csak irányító, szabályozó hatalma testesül meg, tehát nem magát az egész

emberi életet öleli fel az állam, nem az egész emberi eszmét valószínűsíti meg, hanem csak szabályozó működést fejt ki. Kuncz Ignác midőn szállóigévé tette: nemzet, egyenlő állam, akkor egy nagy tévedésnek is utat nyitott. A nemzet nemcsak állam, ennél több. A nemzet csak egyik részében állam, amennyiben t. i. szabályoz, a többi részei gazdasági, művészi, általában produkáló tevékenységei, az állam fogalmába nem tartoznak.

Az államok nemzeti alapon való alakulása folyamán, nemzeti társadalom is létesül, mely a nemzetnek államában nyilvánuló szabályozó életen kívüli erejének teremtménye, s ez már magában foglalja a vallási, tudományi, művészi, gazdasági, általában a produkáló élet nemzeti jellegzetesség szerinti alakulását, s minden idegentől való különbözés alapján, az összetartás, az egységesség lehetőségét.

A nemzetek midőn így minden irányú erejük, adott jellegzetességük következtében az emberiség annyi külön államra oszlását okozzák, egyszersmind képességük, az emberiségre nézve valóban becses mivoltuk felől is tanúbizonyságot tesznek. Erre nézve mondja Ranke, hogy „a világtörténelem nem mutatja azt az összevisszaságot, hogy államok, nemzetek, szeszélyesen törnének egymáson keresztül-kasul, hogy csak leigázzák, elnyomják egymást, amint ezt a legelső látszatra gondolnók . . . Erőket, még pedig szellemi, életre keltő, teremtő erőket ismerünk fel bennök, erkölcsi energiákat a maguk fejlődése fokozataiban.”¹

A világtörténelem e nagy ténye előtt minden theoria, mely a nemzeti alap erővel, mint világtörténeti döntő tényezővel, nem foglalkozik, értéktelenné válik magyarázó ereje gyengeségénél fogva. Csak a nemzeti alap kellő értékelése biztosít az államok alakítására vonatkozólag, de egyszersmind az állam fogalmára nézve is határozott eredményeket.

¹ Ranke: Die grossen Mächte. (Historisch-politische Zeitschrift. 1833. III. Bd.) Sämtliche Werke. XXIV. köt. 38. o.

HETEDIK FEJEZET.

A nemzetfogalom fejlődése és tartalma.

Az emberiség sok államra válásának okául s egyszersmind a világtörténelem főmozgatójául a nemzetekre válás szolgálván, a nemzetfogalom szilárd körülhatárolása, tartalmi tényezőinek a gondolkodás folyamán való feltűnésének kimutatása nem lesz érdektelen. A nemzetfogalom ugyanis azon tág fogalmak közé tartozik, melyek úgy nyelvi, szóhasználati alkalmazás tekintetében más és más jelentés mellett szerepelnek, mint tartalmi tekintetben is különböző elemek felölelésére alkalmasak.

A nemzet szó, latinban „natio” a Gézárok és Cicero korában széltében használt fogalom volt, s alatta bizonyos ismertetőjegyek által összetartott népcsoportokat értettek. A „natio”-val egyenlő jelentésű volt a „gens.” A „populus”, a mi „nép” szavunk, határozatlan értelmű volt: illet a kisebb néptörzsekre és a mindent átfofó népösszeségre is ezen büszke formájában, „Senatus ponulus-que Romanus.”

Velleius „nationes”-nek nevezi egy „gens” alkotó törzseit.¹ Hasonlóképen Tacitus,² ki midőn a germánokat, vagy „Germaniae populi”-t, más népekkel szembe állítja, úgy az összes germánokat, mint az egyes törzseket „gens”³ de „natio” szóval is jelöli.⁴

Ugyanekkor feltűnik már a nemzeti érzésnek, a pietásnak gondolata, mint ezt Cicero⁵, majd Aquinoi szent Tamás⁶ kifejtik.

¹ „Omnibus eius genus nationibus in arma accensis” Velleius. II. 98.

² „Ita nationis nomen in gentis evaluisse paulatim.” Germania. II.

³ Germania. II., III., IV.

⁴ Annales. IV. 72.

⁵ Natio „est virtus, per quam sanguine junctis patriaeque benevolis officium et diligens tribuitur cultus.”

Natio „est quaedam protestatio caritatis, quam quis habet ad parentes et pátriám . . . Pietas, quae principaliter debetur parentibus se extendit ad omnes sanguine iunctos, in quantum ex iisdem parentibus descendunt et ulterius ad compatriotas, in quantum communicant in natali solo . . .” Idévez Concha; Megint jelszavokról. (1907.) 5. o.

A középkori nyelvhasználatban Nagy Gergely pápa már „gens Anglorum”-ról szól, s Beda is „História eccl. gentis Anglorum” cím alatt írja meg az első nemzeti történetet. Bonifác és Martell Károly iratai a Rajna jobb partján lakó németseget az összefoglaló „gens Germaniae” névvel jelölik.

Később a párizsi egyetem hallgatói négy nemzet szerint csoportosították: „nation de France”, „de Picardie”, „de Normandie”, „de Germanie.” Hasonlóképpen különböztetett IV. Károly császár a prágai egyetem alapításakor cseh, lengyel, bajor és szász nemzetséggű hallgatók között.

Luther szintén a német nemzetről szól mindig. Az egész középkor folyamán s az újkorban is a XVIII. század végéig azonban nincs semminemű határozottság a fogalmi megállapításokban, s így nép, nemzet, felváltva minden rendszeresség nélkül használtatnak, csak a XIX. század hozza meg a fogalmi körülírásokat, de még ekkor is sokan vannak, kik nem különböztetnek a két fogalom között.

„Natio” és „gens”, nép és nemzet eleinte nem is bírnak semminemű politikai értelemmel, mindkettő közös leszármazáson alapuló embertömegeket jelent általában. A XVIII. századbéli angol nyelvhasználat nemzet alatt még kisebb néptörzseket ért, s csak a modern államok kialakulásával erősödik meg a szokás, a nemzet nemes nevét csak nagyobb kultúrnépek számára biztosítani, illetve azt az államalkotók előbbkelőinek összességére alkalmazni. A nemzetben oly fogalmat kezdenek látni, mely a magasabb, az eszményi felé hajlik, míg a népfogalom passzív, vegetáló, engedelmes munkáslétnek lesz kifejezője. Mind csillogóbbá, tartalmasabbá válik ezáltal a fogalmazás előbb Franciaországban, majd Német- és piaszországban.

Montesquieu „L'esprit de lois”-jában kifejezést ad annak, hogy milyen viszonyban álljanak a törvények azon princípiumokkal, melyek a közszellemet, a szokásokat és egy nemzet lényegét alkotják.¹ A nemzet külön egységének fogalma határozottan előtérbe lép nála, Szól az egyes nemzetek vérmérsékletéről, szelleméről, intézményeik sajátos fajairól, amint azok a különböző népek egyéniségéhez fűződnek. Politikai értelemben a nemzetet az uralkodó osz-

¹ Montesquieu: L'écrit de lois. (1748.) XIX. könyv. 27. fejezet.

tály összefoglalásaként tekintette: . . . „a nemzet annyi mint a nemesek és a püspökök”¹ ami bizonyára az akkori Franciaország különleges helyzetének kifejezése. Azonban úgy ő mint kortársa, Voltaire² nemzet alatt meghatározott szellemi vagy erkölcsi jellemvonásokkal kitűnő népközösségeket értettek kiválóképen. Később megkezdődik a nemzet politikai értelmének kiemelése is, megfelelően a „tiers état” felemelkedésének. A harmadik rend egyik szóvivője 1758-ban már helytelennek találja, hogy a kereskedőket, tanult embereket, s a művészeket is a néphez számítják; ezeknek a nemzet magasabb részéhez kell tartozniuk, mely ugyan ezen felfogás szerint a népet magába foglalta, de akaratlanul is a nemzet tulajdonképeni magvának kifejezésére szolgált. A nemzet politikai és szellemi vezetőinek általánossága mindig tagadta a nemzettel való indentifikálását. J. de Maistrenek ennek megfelelően egyik tétele: „mi a nemzet? Nemzet a király, a szuverén és az arisztokrácia”.¹ Ilyen megkülönböztetés mellett 1789 júniusában a harmadik rend hosszas tárgyalásokat folytat, hogy „assablée nationale”, vagy „représentant du peuple francais”-nak nevezzék-e gyülekezetüket? Mirabeau az utóbbit ajánlotta, mert ez kifejezőtlenebb és határozatlanabb, de a gyűlés a magasabb értelműt fogadta el. A nép és nemzet közötti ellentét talán sehol sem volt oly éles, mint itt a megelőző korszakban, mely után tisztán demokratikus, egalitér szempontból a „nép” szót jelszóul használhatták. 1793 után a nemzet fogalmára a jakobinusok és girondisták ellentétei hatnak. A jakobinusok azt hangoztatták, hogy a nemzet magva ők és a párisi nép, míg a girondisták szintén arra törekedtek, hogy mint a nemzet „melior et sanior pars”-a tekintessenek és mintegy „pars pro toto” szerepeljenek. Így a helyzet annyiban változott csak, hogy az előbbeni arisztokrácia helyett az uralomra jutott pártok foglalták le maguknak a nemzet nevet. A nemzet fogalmának ezen helytelen irányba terelődése mellett azonban a tudományos felfogás továbbá is az maradt, hogy a nemzet magasabb egységet fejez ki, míg a nép a nemzethez való viszonyában annyi, mint a férfira nézve az ifjú-

¹ la nation c est-a dire les seigneurs et les évêques.” U. o. XXVIII. 9.

² Voltaire: „Essai Sur les moeurs et l'esprit des nations”. (1769).

³ „Quo est ce qu'une nation? C'est le souverain et l'aristocratie.” Idézza Neumann: Volk und Nation. 124 o.

ság mondja Rousseau¹, de egy nép nemzeti létre való érettségének megállapítását nehéznek tartja.

Hasonlóképpen gondolkodik Németországban Kant. Nép (populus) alatt érti az egy bizonyos földterületen egyesült emberek tömegét, amennyiben egy teljes egészet alkotnak; az a tömeg pedig, vagy annak az a része, mely közös leszármazás által egyesítve polgári egésznek tűnik fel, ez a nemzet (gens).

Első tudományos meghatározását aztán a nemzetnek Fichte adja 1806-ban, a „Deutschheit” a németiség magyarázata közben, de a nép és nemzet szót ő is felváltva használja.

A két fogalom közötti különböztetés hiánya megmarad ez után is, mivel nehezen definiálhatók s több oly fogalom van, melyre a két szó szinonimé használható.

A terminológiai ezen bizonytalanság mellett azonban a nemzet fogalom benső tartalma bő kifejtésre talált.

A nemzet fogalom tudományos megállapításához mindenek előtt egy nagyobb embertömeg individuumainak bizonyos phisiológiai tulajdonsága látszik tartozni, mely a közös leszármazás ugyanazon fajhoz való tartozás, a nyelv egysége, a jellem, szokások és nézetek azonosságában nyilvánul. Ugyanezen vonások fellelhetők a népben is, s már most, hogy a nemzet ettől megkülönböztethet övé váljék, különösen két irányban történtek fogalmi elhatárolások: a nemzetben szintén külön alanyiságot láttak, mely állami léttel van kapcsolatban, s az államnak különböző felfogásai szerint vagy azon kívül álló alanyiség, vagy maga az állam a nemzet, az ő országíé életében; másrésztől pedig megvonva a nemzettől minden realitást tisztán valami érzelemként ható erőnek, tudatnak, akaratnak tekintették, mely csak áthatja a tulajdonképeni aljzatot, a népet. Így valami ködös képzete támad a nemzetnek, mely éppen nem lehet megnyugtató, annál is inkább, mert főkép az emberi életnek művészi, költői irányaira, a vérségi eredetre, nyelvi megjelenésre szoríttatik, az állammal való benső kapcsolata legnagyobb-részt figyelmen kívül marad. Tény, hogy az állam tisztán rendfentartó, jólét-biztosító intézetté válhatik, s az emberi élet főirányai teljesen szétszakadozva, az emberi szellem magasabb nyilvánulásai

¹ „il est pour les nations comme par les hommes un temps de jeunesse
In : Contrat social. 2. könyv 8. cap.

az államon kívül az egyházban, művészetben, tudományban lesznek csupán hatékonyá, amidőn is a nemzeti tisztán érzelmként fog ezekben az irányokban megjelenni, de a fejlődés magas fokán, ha iaz az állam való személyiségre tesz szert, akkor ez csak a nemzet alanyisággá válásával lehet, s itt az államforma nem határoz, az bizonyára megfelel a nemzet alanyiság akkori körülmények közötti helyzetének, követelményeinek.

A nemzetfogalom megállapítása körül főkép az ethnografia, s szociológia, a jogtudomány, valamint a politikai tudomány vannak érdekelve. Ezek közül mindegyik saját álláspontja és módszere szerint más és más eredményekhez jut. Az ethnologia szerint, a kiválasztás és öröklés természettörvénye, az egymásnak megfelelés és a differenciálódás alapján, az ember különféle szomatikus tulajdonságok által megkülönböztetett csoportokban él. Az ethnologia nyújtja a nyersanyagot a szociológiai felfogásnak. Az ember eszerint nem pusztán a természet teremtményeként jelentkezik, hanem mint gondolkodó, érző, akaró lény. A természeti tények a szociológust csak addig érdeklik, míg azok tudati tényékké válnak az emberben. A szociológus előtt az összetartozás tudata döntő a nemzet fogalmára nézve. A jogi és politikai felfogás ezektől ismét eltér. A nemzet itt közvetlenül az állammal kerül kapcsolatba. Az állami életben jelentkezik igazán az emberi. A meghatározott területen együttélők azok, kik között a nemzetfogalom megállapításra és kifejlesztésre talál egy tömegmozgalom által, mely uralmat szervez maga felett, rendet teremtő szervezetet létesít az egyesek között, államot alkot a maga számára.

Tömegmozgalom, tömeges akarat, ez az emberi nem története, melyhez a gondolkodás és érzés fokozati előfokul szolgál. A nemzeti öntudat ennek megfelelően csak mint őseredeti erő jön tekintetbe, a tömegmozgalmak és tömegtettekkel szemben, s az állami létényében nyer megvilágosítást a nemzet mint valóság.

Két fő irány különböztethető mármost meg főkép a nemzet fogalmi megállapítására nézve: az egyik tisztán elvontan értelmezi, a másik valóságként, tagjai felett álló személyiségként fogja fel, mely állama által él és működik.

I.

A nemzet absztrakt értelmezése.

A XIX. század elején fellépő jogtörténeti irány kiindulási pontja a nép, éspedig oly viszonylatban, hogy minden nemzetnél az igazság eszméjének sajátos alakjával találkozunk. Müller még úgy állítja oda a nemzetet, hogy általa lesz az állam nagy, erényes, cselekvő és élő egésszé,¹ de már *Savigny*-nél az a nemzet alanyisága pusztá szellemiséggé válik, mely szellem közös nyelv, közös jog, közös erkölcs létrehozása által fűzi össze az egyeseket,²

Ezen elvont gondolkodásban, mely az emberit és nemzetit elkülönítve, azok egybeforrását konkrét lényvé, személyiséggé elképzelhetetlennek tartj a, s a nemzetit csak merő természeti erőnek tekintti, osztozik akkor majdnem az egész világ irodalma.

Hegel ugyan a nép szellem való megtestesülését látja az államban, de bővebb kifejtését nem adja a létesült alanyiságnak.³ *Erdmann* hasonlóképen valami természetileg adottnak fogja fel a nemzeti tényezőt, az egyéni temperamentum hasonmásának nagy embertömegekben; a „*Gemeingeist*” uralkodik magában a nemzetben s kifejezést nyer a különböző intézményekben, magában az alkotmányban.⁴

Hegel követői közül kiválik még *Rössler*, ki előtt a nemzetek szellemi áramlatok, a világszellem szükséges logikai fokozatai, organikus tömegek külső plaszticitás, belső öntudatosság nélkül.⁵

Ez a gondolat hatott hazánkban is a reform korszak politikai íróira, úgy hogy legnagyobb részük merő absztrakciónak, sajátoságnak, érzelemnek tekinti a nemzetet, mint ők irták a nemzetiséget. A Cicerói gondolat tartja fogva őket, a család kiszélesülése lesz a nemzet, a haza fogalmába olvad bele, a családi tűzhelyek összességévé válik. *Széchenyi* a nemzetiséget lényegileg érzelmi kérdés-ként tünteti fel, annak etnikai oldalát is felismerve, úttörője Eötvös nemzetiségi tanának, mely a nemzetiség szubjektív fogalmának

¹ A. H. Müller: Die Elemente der Staatskunst. (1809.) I. 51. o.

² Savigny: Vom Beruf unserer Zeit für Gesetzgebung und Rechtswissenschaften. (1824.)

³ Hegel: Grundlinien der Philosophie des Rechts. 341. és köv. §.

⁴ Erdmann: Die Lehre vom Staate. (1852.) 20, 60. o.

⁵ Rössler: Allgemeine Staatslehre. (1857.) 524—567. o.

teljes feltárása. A nemzetben ami realitást lát, azt a családhoz látja hasonlíthatónak. „Ha nemzeteket egyes személyekkel hasonlítjuk össze, akkor a nemzetiség nem egyéb, mint rokonok közti szeretet, barátság s familiabeli becsület fentartását eszközlő ébredés; ha pedig mélyebben tekintjük, mint előbb érintem, akkor az emberi lény minden ereibe s lelke legbensőbb rejtekébe szőtt természettulajdon, melyet az önbecs megsemmisítés nélkül szinte oly lehetetlen kiirtani, mint bizonyos, hogy a szív kiszakíttatása után világunkban többé élni nem lehet”. A nemzetiség fogalmának igazi konstitutív eleme az érzés, annak közössége az összetartozás tudata. A nemzet bizonyos érzelmeket kelt bennünk, melyek felemelnek, áldozatkésszé tesznek, gyönyörködtetnek, boldogsággal töltenek el. A szívből magyarázza *Kölcsey* is a nemzet létét: „Tekints szivedbe, s ott leled a természettől vett tudományt, mely szerelmedet egy ház néphez s ennek körén tul egy hazához láncolja”. (Parainesis). A nemzet előtte ugyanaz, mint Cicero előtt volt, az otthon, a patria, ahol az ember magát, mint házanépe között levőt érzi. *Wesselényi* a nemzetiséget szintén azon kötelékben látja, „mely a társadalom tagjait leginkább csatolja egymáshoz, s rokonokká teszi”.¹ A fogalmi elemek nem pusztán a vér és nyelvbéli közösség, hanem a múlt, a közös elődök emlékei is. A nemzetiséghezi vonzalom inkább a szív szüleménye. A nemzeti érzés a hazaszeretetnek — mondhatni — poézise. Ő különben úgy állítja fel a kérdést, hogy melyik előbbre való, az alkotmányos szabadság, vagy pedig a szabad nemzetiség? Az előbbi alatt értvén azt, hogy szabad ember legyen mindenki Magyarországon, ne legyenek jobbágyok, akik eddig emberi szabadsággal sem rendelkeztek, továbbá, hogy a végrehajtó hatalom legyen alárendelve a törvényhozó hatalomnak; a nemzetlét alatt pedig értette azt, hogy a magyar államban a polgárok mind egy és ugyanazon népi jelleggel, nemzetiséggel bírjanak. Ilyképen az alkotmányos szabadság lesz a fontosabb, mint az, hogy az embereknek milyen a nemzeti különlegessége. Ez azonban elvont gondolkodás, s az ellentét, melyet felállít csak ennek eredménye, mert a valóságban az emberek mindig bizonyos népi nemzetiségi jelleggel bírnak. A nemzetit különben csak arra valónak tartja, hogy az embereket egyformává tegye, egymással rokonná és így inkább képes-

¹ Wesselényi: Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében. (1843.) 41. o.

sé arra, hogy egymás irányában igazságosak legyenek, mert ahol különböző nemzetiségek vannak egymás mellett, ott az erősebb nemzetiség hajlandó a gyengébbet jogaitól is megfosztani. Előtte a nemzet csak ragaszték, mely az egyeseket össze tudja jobban illeszteni, hogy azután jobban legyetek képesek szabad emberek, szabad polgárokként működni.

Eötvösnél hasonlóképen a nemzetiség érzelme bármi egyetemi legyen, mégis csak érzelem, melynek fogalma szintoly kevéssé álapíttathatik meg, mint más érzelmeké, mik egyeseket és gyakran egész népeket megragadva, őket a legnagyobb erőfeszítésre bírják, a legnemesebb tettekhez lelkesítik, anélkül, hogy számot adhatnának magoknak az elragadottak, miért nem voltak képesek keblök ihletésének ellenállni.¹ „Valamint a természet többféle erővel és idomokkal ruházta fel az egyest, s valamint azok az egyesnek viszonyaihoz képest különbözőleg fejlődnek ki: úgy van ez a népek-nél is. Ezen különbözőség az, mit e szóval nemzetiség kifejezünk”.² Az értelem, mely ebben rejlik, abban az absztrakcióban foglalható össze, hogy a nemzet alapja az illető népnek önmagáról való hite, felsőbbségének érzete, kiváltságos helyzet kívánsága más népekkel szemben s az uralkodás felettük. „Ha tehát kérdezik, miről ismerhetni meg valamely nemzeti egyéniséget, felelet: csupán külön egyénisége öntudatáról, s arról, hogy szükségét érzi ezen egyéni különbségét érvényesíteni. Minden nép, álljon bár milliókából, vagy ezerekből, legyen bár önálló vagy más népnek alattvalója, külön nemzetiségnek érzi magát, mihelyt fölbred benne azon öntudat, s annak kéli elismernünk. Miután pedig ez öntudat nemcsak jelen helyzetének, vagy a nép, nyelv és faj különbségének eredménye, hanem sok esetben múltján alapszik: csak akkor Ítélnélhetjük meg, mennyi fontossággal bír valamely nép lelkesedése a nemzetiség eszméjéért, ha nem feledjük el e részben a történeti momentum fontosságát”.³ Későbbi, „A nemzetiségi kérdés” (1865) című művében azonban még jobban közeledik a nemzetnek összlényiségéhez, habár individualisztikus álláspontja mellett mindvégig kitarva, azt tisztán az alkotó egyedek szubjektívizmusa megnyilatkozásának

¹ Eötvös: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. (1851.) I. 65. o.

² U. o. 94. o.

³ U. o. II. 547. o.

tekinti. „A nemzetiség nem egyéb, mint azon összetartozásnak tudata, mely nagy számú emberek között — múltjuk emlékei, jelen helyzetök s ami ezekből, foly, — érdeklik és érzelmeik közössége által támad . . .” A nemzetiségnek érzete népeknél ugyanaz, ami az egyeseknél a személyiségnek öntudata. Annyira áll ez, hogy ha kérdeztünk: mit ismerünk külön nemzetiségnek? — nem válaszolhatunk egyebet, mint hogy: külön nemzetiségnek kell elismernünk minden nép összességét, melyben külön személyiségének érzete felébredt.¹

A német irodalomban hasonló vélemény az általánosan elfogadott. *Blumtschli* szerint a nemzet elsősorban érzelmi és szellemi közösség, mely közösség, öntudatra ébredésével természetszerű vágyat érez a teljes személyiség kivívására, vagyis az állami lét után. Világosan kifejezi, hogy a nemzet csak lélektanilag érthető, ami által azonban a nemzeti az államtól elválasztatik, azonkívül keresendő valamivé válik; nem tud szabadulni azon gondolatától, hogy a nemzet az állami szervezettől független kulturközösség, mely szemben áll a jogfentartó állam népével, mint jogi közösséggel.²

Tisztán ily szellemiségként jelentkezik a nemzeti *Rümelinnél*, mikor azt hangsúlyozza, hogy: „Az a nép, melyhez én tartozom az, melyet én a magam népének tekintek, melyben belehelyeződve enyéimet látom, melyhez magam elválaszthatatlanul hozzáfűzve érzem”. „Az egyik motívum ehhez, a másik motívum bizonyos más körhöz vonhat; a hit engem egy csoporthoz utasíthat, melytől a közösség, az állam, a nyelv, a leszármazás elválaszt. De lelkünk, hangulatunk minden egyes ilyen megosztást zavarónak fogja érezni és panaszkodni fog; állandóan egy titkos vágy vezet egy teljes, egységes életközösséghez való tartozás után. Ez mint egy ideális cél, mint központ a csoport összes életcéljai között emelkedik ki”.³

A mindinkább előtörő néplelektani iskola kedvezni látszik ezen irányzatnak, amennyiben szintén a szellem világába helyezi a nemzetit, de szakít az individualisztikus állásponttal, a nemzetinek külön-külön az egyesek szubjektívizmusába való helyezésével, s a nemzeti létnek mint össz jelenségnek vizsgálata felé fordul. Her-

¹ Eötvös: A nemzetiségi kérdés (1865.) 9—10. o.

² Buntschli: Allgemeine Staatslehre. 95, 97. o.

³ Rümelin: Über die Begriff des Volks. Aufsätze. I. 103. o.

hart, Steinthal, Nahlowszky, Lindner magyarázatai azonban, az emberi léleknek az összeség gondolataival való kapcsolata, s ezzel együtt egy az egyedétől különálló szellemi élet kiemelése révén mégis megmaradnak az egyéni gondolatvilágok mozaikszerű össze-
telete mellett.

Lazarus első műveiben velük szemben a nemzet tökéletes összemélységét közelíti meg kifejtésében. „Az egyeseknek sok oldalú és különböző tevékenységei, általános összehatásban tevődnek össze; ha az egyeseknek ez a tevékenysége nem volna meg, úgy röviden képzelhetetlen volna ez az összehatás. Tehát itt is a különbség az, hogy az összeség, az összszellem, az a tulajdonképeni alanya mindannak, ami részei, individuumai által történik. Az államon belül minden egyes, harcban és békében, benső tartalma szerint fokozatokba osztott különböző működést fejt ki; csak egyedül a hely és a mód marad meg az egyesnek cselekvésére nézve az összeség összetevékenységéből. Az egyes csak individuális ereje szerint, azaz individualitásának pszichológiai törvénye szerint cselekedhet és az egyes ezen individuális pszichológiai processzus törvényszerűségétől éppen úgy fog függeni, mint a katona, ki fiziológiai törvények alapján testi erejének felhasználása szerint marad függésben.” Az egyes természetéből abszolúte nem folyik sem a feladatok kítűzése, sem zsinórmérték a cselekvésre, még kevésbé politikai tevékenység; ez egyesegyedül az összeség lényegéből következik, a nemzeti szellem egységéből; éppen úgy, mint a katona mozgása, műveletei és akciói, a tábornokoktól, a vezetés általános irányától, és a sereg egységéből folynak, s nem az egyes katona individuális pszichológiai és fizikai természetétől függenek, habár ezekhez ez egyed mindig kötve marad”.¹

„Was heisst National? (1880) című dolgozatában tűnik fel élesen a nemzeti létnek, mint összjelenségnek kidomborítása, amennyiben kimondja, hogy a szellem az emberi társaság szüleménye, s az egyesnek csak úgy van szelleme, ha a társaságnak tagja. Ez a nép szellem nem az egyéni szellemek sommázata, hanem egyesítője. A nép szellem az, ami az egyesek belső lelki tevékenységében közös, önálló lény, melyben az egyének nem vesznek el,

¹ Lazarus: Über das Verhältniss des Einzelnen zur Gesamtheit. (Zeitschr. für Völkerpsychologie. II. köt. 397. és köv. o.) Das Leben der Seele (1856.) II. köt. 252. o.

ellenkezőleg, amelyet közös szellemi ténykedésük által folyton folyva létrehozhatnak az által, hogy egyéniségük egy részét, elszigeteltségeket részben feladják. Be a nép szellem nem az egyesek öntudatának összetételeként keletkezik, hanem sokak egyenlő öntudatának teremtő munkája, mely öntudat egyenlőségük tudatát tartalmazza és keletkezése az egyforma leszármazás, a lakhelyek szomszédsága által támogatattik. Egy másik, későbbi értekezésében már visszahanyagatlik ő is az individualizmus terére. Ami a népet néppé teszi, mondj a, az lényegileg nem annyira bizonyos objektív viszonyokban rejlik, mint leszármazás, nyelv, stb., hanem inkább abban a tudatban, mely szerint ők mindannyian magukat egy népnek tekintik. A nép fogalom a nép tagjainak nézetén magán nyugszik, abból magából az ő egyenlőségükből és összetartozásukból folyik.¹

A francia irodalomban tisztán érzelemnek tekinti a nemzetet *Block* szerinte az nem fizikai egység, hanem szellemi közösség; „nem mindig, vagy nem kizárólag külső tényezők határozzák meg a nemzetet, hanem az érzelem”.²

Renan a nemzetet hasonlóképen minden külső tényezőtől ment lelki tüneménynek, léleknek nevezi, tiszta pszichikus lénynek. „A nemzet egy nagy közösség — mondja tovább, — mely az áldozat tudatán alapszik, melyet az ember hozott és hozni kész a meggyezésért, azon kifejezett kívánságért, hogy a közös életet tovább is együtt folytassák”. Így „minden nemzet existenciája egy napról-napra tartó, megújuló folytonos plebiscitum”.³ Nyelv és leszármazás háttérbe szorulnak s az összetartozóság érzete és az áldozatokra kész tettekre üző akarat lesz, egy népet nemzetté emelő erővé.

¹ Lazarus: *Treu und Frei* 1887. 64. és köv. old.

² *Block*: *Dictionnaire général de la politique* (1880.) „Nationalité” című cikkében.

³ *Renan*: *Qu'est ce qu'une nation? Conférence faite en Sorbonne.* (1882.) „L'homme n'est esclave ni de sa race, ni de sa langue, ni de sa religion, ni du cours des fleuves, ni de la direction des chaînes de montagnes. Une grande agrégation d'hommes, saine d'esprit et chaud de coeur, crée une conscience morale qui s'appelle une nation . . . Une nation est une âme, un principe spirituel. Deux choses qui, à vrai dire, n'en font qu'une, constituent cette âme, ce principe spirituel . . . L' une est la possession en commun d'un riche legs de souvenirs; l'autre est le consentement actuel, le désir de vivre ensemble, la volonté de continuer a faire valoir l'héritage qu'on a reçu indivis . . . L'existence d'une nation est un plébiscite de tous les jours, comme l'existence de l'individu est une affirmation perpétuelle de la vie.” 27. o.

„A nemzet egy lélek, egy lelki princípium — írja Strauss-nak életírója és jellemzőjének. — Valójában kettő teszi ezt az egyet, alkotja ez a lelket, lelki princípiumot. Az egyik a múltban, a másik a jelenben gyökerezik. Az egyik az emlékek gazdag hagyományok közös birtoka, a másik a mostani közérzület, együttélés vágya, az akarat megtartani az örökséget, melyet osztatlanul kaptunk”.

Renanéhoz nagyban hasonló elveket hangoztat *Alexander Bernát* hazánkban. „. . . a nemzeti nem lehet egyéb, mint 'az egyetemes embernek sajátos színezése, módosulása”. „A nemzeti szellem bizonyára igen bonyolult jelenség, nehezen megismerhető és definiálható; de csak nem tagadható, hogy valami, hogy erő, és hogy ő adja meg valamely nemzet nyelvének, költészetének, szokásainak és egész kultúrájának a legbélyegzőbb vonásokat”.¹ „Mi a nemzeti szellem? Nem kételkedünk benne, hogy van; ellenkezőleg eszünkkel” és szívünkkel is elismerjük, rajongó áhítattal tekintünk fel hozzá, mint ahhoz az ős erőhöz, mely alkot és teremt, melyhez közel akarunk férközni, melyet mindenek felett tisztelünk. Nem pusztá sző virág, hogy a „nemzeti génuszt” emlegetjük, mithológiai hajlamunk mutatkozik e kifejezésben, melylyel annak, mit oly becsesnek tartunk, valamiféle önálló létet akarunk tulajdonítani”.² „Mi is az a nemzeti szellem? Önálló való-e, mely felettünk lebeg, mint a platonikus eszmék, melyekben mindennek ami van, része van, de ímelyek maguk függetlenek mindenektől? Nyilván nem ilyen; nem magában van, hanem másban, mint annak valami tulajdonsága, ereje, készsége. De miben van? Nem lehet egyebüttl, csak az egyesekben. De mely egyesekben, s mennyi az egyesekből az övé? Minden egyes hordozója-e a nemzeti szellemnek? S hol van a választó fal benne aközt, ami a nemzeti szellemé és aközt, ami az övé, az ? egyéné?” „Az egyesekben van, de mégis független tőlük; az egyesek elvesznek, a nemzeti szellem megmarad; az egyes mint egyes egészen közömbös rá nézve; elveszte nem érinti”. „Az egyesek szülik, Csinálják; de nem mindegyik külön, hanem, együttesen”.¹

Hiányzik mindezekben a nemzetben rejlő szelleminek, az egyesek együttes működéséhez kötött létnek önálló valóként, külön

¹ Alexander: Nemzeti szellem a philosophiában. (1893.) 5, 6. o.

² 1). o. 62. o.

³ U. o. 66. o.

alanyiságkénti felfogása, melynek oka éppen az, hogy ezen együttes működés és az egyes külön lények által végzettnek tekintetik.

Így a nemzet, a nemzeti szellem nem valami önálló, hanem csak az egyeseknek függvénye. Alexander aztán szembeállítja a nemzetet a művelődéssel, haladással. Azt állítja, hogy a nemzet valami állandó, ellenben az emberi kultúra mindig új és új értékek létrehozását jelenti. Ennélfogva a kultúra nem nemzeti, hanem egyetemes emberi. A kultúra az egész világra kiterjed, ellenben a nemzeti csak az emberiség bizonyos csoportjának tulajdonságaira vonatkozik. A nemzetekben csakugyan van valami változhatatlan típus, de ezen változhatatlan jelleg mégis feltüntet egészen új alakulásokat is. Egészen nem áll, hogy a nemzet valami változhatatlan lenne, valamint az sem, hogy a kultúra a nemzettől külön állana, mert kultúrája egy nemzetnek csak annyiban van, amennyiben általános emberi szempontból értékes az általa elért gazdasági, szellemi, esztétikai eredmény. A kultúra nem létezhetik másként, mint nemzetileg, egyetemes emberi kultúrát nem ismerünk. De igenis minden nemzet csak annyiban kultúr-nemzet, amennyiben, mint Széchenyi mondotta, a maga sajátos törzsökös egyéniségét az emberiség dicsőítésére, egyetemes emberi célok teljesebb kifejlesztésére tudja értékesíteni. Szépen kimutatta *Pulszky* Ferenc az emigrációban írt fejtegetéseiben,¹ hogy a kultúra mindig valamely nemzetihez van kapcsolva, s még a legkisebb gemma is magán hordja alkotóinak sajátos nemzeti karakterét. A nemzeti az, ami a márványt kenyérré varázsolja; a művészet kizárólag a nemzetiben gyökerezik; a művészetben csak az marad meg, ami nemzeti, az idegen, bármi kiváló legyen, végül sem tarthatja magát”.

A kultúrabeli ezen sajátosság következtében lépett fel aztán oly irányzat, mely éppen ebben a kultúra közösségben látja a nemzetet.

Azonban a nemzetnek ily kultur- és érdek közösségként való felfogása, és az államtól való teljesen külön képzelése, — mint ez különösen az osztrák íróknál jelentkezik, — szintén tisztán szellemi, elvont alapokon áll.

Gumplowicz előtt már a nemzet, vagy nemzetiség a közös ál-

¹ Pulszky Ferenc: Iconographie researches on human races and their art.

lami szervezet által teremtett kulturái és szellemi érdek közösség.² A közösség tudata hat az egybetartozás kérdésében, s létrehozza azt amit nemzeti érzésnek nevezünk.

Herrnritt előtt is a nemzetiség ismertető jele egy kiválóan érzelmi, etnikai viszony.² *Haidegger* szintén a családias jelleget, a hazafiaságot hangsúlyozza, mint a nemzet fő fogalmi momentumát. A nemzeteket szerinte természeti törvény, a *lex sanguinis*, az államokat, közösségeket, a polgárokat ellenben nemcsak természeti, hanem pozitív (emberi) törvény is teremt és őket egymással a hazafiság, a közös haza szeretete által egybekapcsolja. „Nemzetünkhöz való ragaszkodásunk és a hazafiság, fajlagosan különböznek”⁵ — csak ennyiben különbözik a nemzetről való véleménye *Cicero* és *Aqu.* ezt. *Tamás* felfogásától. *Springer* előtt a nemzet kultur közösség. Individuumok közössége, de nem „societas”, hanem egy „communio”. Itt a közösség nem közakaraton nyugszik, hanem a közös gondolkodáson és érzésen.⁴ *Frind* szerint is a nemzet bizonyos tulajdonságok birtokát jelenti, egy embertömeg bizonyos tulajdonságainak azonosságát.⁵

A nemzetet kultúrközösségnek és relativ karakter közösségnek tartja *Bauer* is, mely a sors közösségéből fejlett, a szocializmusnak a nemzetiről való felfogását kifejtő művében. A nemzet lényegét a nemzeti jellegben látja főkép. Az ember jelleme nincs egyébtől meghatározva, mint sorsától; a nemzeti jelleg sem egyéb, mint történeti visszaütés. „Azon feltételek, körülmények, melyek között az emberek életfentartásuk céljából produkálnak és munkájuk hozadékát felosztják, képezik minden nép sorsát; termelés és életfentartás felosztásának meghatározott módja alapján áll elő a szellemi kultúra. Egy népnek így meghatározott története az utódokra kettős módon hat: egyrészt meghatározott testi tulajdonsá-

¹ Gumplovicz: Das Recht der Nationalitäten und Sprachen in Österreich. 289. o.

² Herrnritt: Nationalität und Recht. (1899.) 22. o.

³ Haidegger: Der nationale Gedanke im Lichte des Christenthums. (1902.) 40. o.

⁴ Springer: Der Kampf der Österreichischen Nationen um den Staat. (1902.) 75. o.

⁵ Wenzel Frind: Das sprachliche und sprachlich-nationale Recht. (1899.) 19. o.

guknak a létérti harc folyama alatt való tenyészülése, az utódokra való átöröklődése által, másrészt meghatározott kultúrjavak létesítése és az utódokra való átruházása által a nevelés révén, erkölcs, jog és a forgalomnak az emberek közötti hatékonysága által". „A nemzet nem egyéb, mint sorsközösség. De ez a sorsközösség hatékony egyrészt a természetes átöröklés révén a nemzet közös sorsa által támasztott tulajdonságok, másrészt a nemzetnek sorsa által meghatározott tulajdonságaiban rejlő kultúrjavak átruházása által”.¹ „A nemzet relativ karakter közösség is; egy olyan karakter közösség, melyben az alkotó tagok nagy tömegével megegyező ismertető jegyek fedezhetők fel és dacára, hogy az összes nemzetek bizonyos számú közös ismertető jeggyel bírnak, mégis más nemzeteiktől különböznek; nem abszolút, hanem csak relativ jellembeli közösségek, mert az egyes nemzettagok, a nemzeti közös ismertető jegyek mellett is azonfelül individuális ismertető jeggyel is bírnak (helyi, osztályi, hivatali jelleg), melyek őket egymástól megkülönböztetik. A nemzetnek nemzeti jellege van. Ez a jelleg azonban még nem felvilágosítás, hanem ez maga világosítandó még föl. A nemzeti jelleg felállításával a nemzet problémája még nincs megoldva, hanem csupán csak felállítva. Mint minden relativ karakterközösség, úgy a nemzet is abban áll, hogy az összes nemzettagok minden individuális különbségük mellett is az ismertető jegyek bizonyos sorában megegyeznek és nemzetükkel való összes testi és szellemi hasonlóságuk mellett is, más nemzetekihez tartozóktól különböznek”². A karakterközösség nem jelenti azt, hogy ugyanazon nemzet individuumok hasonlóak, hanem, hogy minden individuum karakterére ugyanazon erők hatottak. Ez a ható erő a történelmi bennünk, a nemzeti bennünk az, ami minket nemzetté összekovácsol”.³ A nemzet nem bizonyos számú individuumok összesége, azokból mintegy külsőleg összetéve, hanem a nemzet minden individuumban áll, mintegy darabja az egyes ember individuális tulajdonságainak, mint nemzetisége. A nemzeti karakter ismertető jegye csak mint individuumok karakterének ismertető jegye jelenik meg, de társadalmilag van létrehozva: terméke örökölt tulajdonsá-

¹ Otto Bauer: Die Nationalitäten frage und die Sozialdemokratie. (1908. Sonderausgabe aus Marx-Studien.) 21. o.

² U. o. 5. o.

³ U. o. 108. o.

goknak és áthárított kultúrjavaknak, amit minden népösszeség ősei, állandó kölcsönhatásban más társadalom tagjaival, létesítettek, az maga is társadalmi produktum. És ami az individuumokat, akik egy nemzethez tartoznak, összetartja, az az, hogy azok mindannyian ugyanazon ható erőknél termékei, ugyanazon társadalomból valók, hogy individuális örökölt tulajdonságaikban, az együttélő emberek létért való harcának kiválasztó hatása nyilvánul, hogy individuális jellegüket ugyanazon embercsoportnak a létért való harcban keletkező kultúrája alakította.” „A nemzet nem summája az individuumoknak, hanem az individuumok termékei a nemzetnek. A tulajdonságok, melyek mint az individuumok ismertető jelei jelennek meg, társadalmi termékek és a nemzet minden tagjánál bizonyítékai annak, hogy ugyanazon társadalomból valók, azok egyesítik az individuumokat nemzeté.”¹

A nemzetnek hasonló szubjektív, tisztán szellemi magyarázatát találjuk *Jellinek-nél* is, ki szerint lehetetlen egyetlen objektív, biztos kritériumot megállapítani a nemzetre nézve, s így azok kombinációja sem nyújthat magyarázatot. A nemzet tehát semmiképpen sem valami objektív létező, a valóságban létezőknek megfelelő értelemben. Sokkal inkább a szociális jelenségek nagy osztályához tartozik, melyek külső mértékkel nem mérhetők. „Nation is vielmehr etwas wesentlich Subjektives d. h. das Merkmal eines bestimmten Bewusstseinsinhaltes”.¹

A nemzetnek ily elvont értelmezései, az államtól elválasztott, az egyéneket szellemi kapcsolattal összetartó tudati erőként való felfogásai valami *földön túli világba vezetnek, az egyéni mikrokozmoszba, itt dől el a nemzet léte, vagy nem léte, minden egyén külön-külön való lelki alakulatai szerint. Így közvetve hat a nemzeti. Először a lelkek mélyén végez átalakító munkálatokat, s ha ez megtörtént, akkor az a nagy tömeg ember, ugyanolyan lelki dispozicióval, képességgel a nemzeti tudat érvényesítésére, lesz az alanya, közvetlen létesítője, mindannak ami a lelkekben előbb lejátszódott. A nemzet fogalom tehát nem állhat csupán lelki motívumokban: az kitér és eget kér magának, individuumait áthatva, teljesen egymáshoz kapcsolva, a külvilágban is megjelenik. Különböztet mi értelme*

¹ U. o. 109. o.

² Jellinek: Das Recht des modernen Staates. (1905.) 114. o.

is volna a legerősebb tudatnak, mindent átható érzelemnek, az elkülönülés, minden másoktól való különbözőzés érzetének, ha mind ezt érvényre nem emelve, meg nem testesítve, pusztá sóhajban expiráltatnék a nemzeti. Pedig ide vezet a nemzetnek az államtól elkülönítve, minden realitástól megfosztva való elgondolása. Szükségképen hamis következtetésekre jut tehát az, ki ilyen alapokra helyezkedik, különösen most, mikor a művelt emberiség körében nincsenek patrimonialis, katonai államok, hanem mondhatni kivétel nélkül reális nemzetszemélyiségek élnek országoló életüket.¹

II.

A nemzet mint alanyiség, külön személyiség.

A nemzetnek absztrakt, lelkekben lakó értelmével szemben, igazi alanyiságként való felfogása áll. A nemzet tényleg létező, együttélő embertömeg, mely megkülönböztetve a néptől, az együvé tartozás tudata, illetve akarata által áthatott alanyiség, mélyebben felfogva oly alanyiség, mely cselekvésre képes, mely maga teremti meg élete jövőendő feltételeit, alkotja meg intézményeit, s állammá szerveződve önmagának, mindenkitől független ura, valószínűs szerény, melyben a társadalom széthúzó egyedei összeforrnak, s az emberiségre értékes egészet képeznek.

A nemzet fogalom első tudományos megállapítója, *Fichte*, már úgy definiál, hogy „a nemzet társasán együttélő, magukat természetileg és szellemileg folyton-folyva újra nemző emberek egésze, mely egész az isteninek belőle fejlődő különös törvénye alatt áll”.¹ Beszédeiben kiemeli, hogy a népek, illetve nemzetek az igazi

¹ A statisztikusok megállapodásai tisztán gyakorlati értékkel bírnak; minthogy objektív külső ismertető jellel meg nem állapítható a nemzeti hovatartozandóság, a nyelvet veszik alapul. Így nyilatkozott Keleti is „Hazánk és népe” című munkájában: „Szerintem a nemzetiség semmi egyéb benső érzelmenél, hasonló a valláshoz, rokon a hazaszeretettel, melyet mindenki ápol keblében, de mint hazát szabadon is választhat; érzelem, melyre a feljebb felsorolt körülmények: a hovartartozás, a leszármazás, a fajjelleg s összes járuléka befolyást gyakorolnak; mely mint a tényleges vallás hitágazataiban és szertartásaiban nyilatkozni iparkodik s e nyilatkozásra a nyelvet használja.” 62. o.

² *Fichte*: Reden an die Deutsche Nation. „Das Ganze der in der Gesellschaft miteinander fortlebenden und sich aus sich selbst immerfort natür-

államalkotó tényezők, amennyiben a nemzetben és a nemzet által mindig az általános emberi jut megnyilvánulásra. A nemzetet azonban nem tekinti az állammal azonosnak.

Romagnosi anélkül, hogy a nemzetfogalomnak az általános emberi társasléttől való különböződését kifejtjené, a nemzetet oly fizikai egységnek tekinti, mely az államiságban jut uralomra.¹

Utána az olasz írók² a nemzetben különböző általános karakterisztikus momentumokat látnak megtestesülve, mint 1. közös lakóhely (elemento geografico); 2. közös leszármazás (rázza); 3. közös nyelv; 4. közös erkölcsök és szokások; 5. közös viszontagságok és történeti múlt; végül 6. közös törvények és azonos vallás. Azonban mindezen külső momentumok mellett már fellép a nemzeti tudat, mint mindezeket átható fogalmi elem. *Mancini* a nemzet lényegét már önlénye tudatába helyezi, de meghatározásában a nemzetek az előbbi sajátosságok által képződött, bizonyos számú egyének összeségei, közös öntudattal bíró társaságok, mely nemzeti tudatnak így tulajdonkép nincs is az egyénekétől különböző alanya, hanem a nemzeti az egyéni alanyok egyszerű összetétele. Ezáltal azonban a nemzet önálló lényi minősége mintegy kikislik a többi olasz író felfogásából is, s csak a *Mamiani* hangsúlyozza, bár a nemzet külön lényiségének nem teljes tudatával, hogy a nemzeti egyesítő kapcsolódás több mint egyének egymás mellett létezése, az az együvé tartozókból teljes, kollektív lényt teremt, amely fenséges, eszmei személyiség a polgárok egyesült eszével, akaratával és karjaival mozog és működik.

A francia irodalomban *De Maistre* tekinti a nemzeteket kü-

lich und geistig erzeugenden Menschen, das insgesamt unter einem gewissen besonderen Gesetze der Entwicklung des Göttlichen aus ihm steht, ist ein Volk. Die Gemeinsamkeit dieses besonderen Gesetzes ist es, was in der ewigen Welt und darum auch in der zeitlichen diese Menge zu einem natürlichen und von sich selbst durchdrungenen Ganzen verbindet.“ (Reclam, 116. o.)

² Romagnosi: *Scienza delle costituzioni*. (1815. 1484.) II. rész. 1. k. 22. §.

³ Mamiani: *Dell'ottima congregazione umana e del principio di Nazione*; Mancini: *Diritto internazionale*; Fiore: *Trattato di diritto internazionale*. Delle legittime aggregazioni del genere umano; Pierantoni: *Geschichte der italienischen Völkerrechts Litteratur*. Ford. Roneali; Catallani: *Diritto internazionale privato*. stb.

lön karakterrel és feladatkörrel bíró individuumoknak,¹ majd *Buchez* ismeri fel a nemzet saját lényiségét, a nemzetekben rejlő, önálló külön eszmét, mint az egyetemes emberi eszme konkrét megnyilvánulását. A nemzet szerinte test, múltban és jövőben válhatlan egész, melyet a hit, hagyomány, a remény, a kötelesség, az érdek, az előítélet, a szenvedély, a nyelv, az erkölcsi, értelmi és fizikai szokások formálnak, mely egy közös működési célból (but *commun d'activité*) indult ki, s ezen eszme és hivatás által tartatik össze. „A nemzet az emberiség oly része, mely élő test, s mely az elpusztulással szemben oly ellenállást tanúsít, hogy minél többet élt, annál erősebbnek tűnik fel. A nemzet egy test, mely még akkor is él, mikor már nem is létezik többé mint ilyen, hanem egyetlen célja, hogy ismét visszaszerezze szabad működhetési körét.”² „A közös működési cél az, mely egy embertömegben, dacára a különböző műveltség, származás, nyelvi és szokásbeli különbségeknek, az akarat, egysége, vágyak, törekvések azonossága és a cselekvés egysége révén igazi társadalmat hoz létre; a közös működési cél által ezek az emberek mint egységes test azonos lélekkel tartanak össze, és ugyanazon öntudattal cselekszenek; ezen testben egyesült tagok jóban és rosszban szolidárisnak érzik magukat úgy a múlt, mint a jelen és a jövő helyzetei között, mint valamely emberi test és tagjai; ezekből alakul ki a nemzet a maga folytonosságával, ellentállásával, energiájával, folyton tartó működésével és haladásával, mely csak akkor szűnik meg, ha a cél, amelyre alapítva volt, megszűnt működni.”³ Hasonlóképp gondolkodik *Lamennais* is a népről.⁴ *Novicow* az organizmus analógiáját alkalmazza a nemzetre, azt tekintvén a közület agyvelejének, idegrendszerének, így csak a legmagasabb szellemi javakat létrehozó közület a nemzet, míg az ily színvonalra nem jutott közületet államnak nevezi.⁵

A német írók közül a legtöbbször hiányzik a megkülönbözte-

¹ I. De Maistre: *Oeuvres complètes*. (1886.) „Les nations, comme les individus, ont leur caractère et même leur mission ...” I. 187. o. „Les nations naissent et périssent comme les individus.” I. 325. o.

² *Buchez*: *Traité de politique et de science sociale*. (1866.) I. 76. o.

³ U. o. 78. o.

⁴ *Lamennais*: *Le livre du peuple. Paroles d'un croyant*, (Taris, Garnier.) 235. o.

⁵ *Novicow*: *La politique internationale*. (1886.) 56. o.

tés élénksége a nép és nemzet között, s a nemzet fogalma Fichte nyomán az államon kívüli megállapítást nyer.

Zachariae (a nép szót használva a nemzet fogalmi értelmezésére) azt mondja, hogy „ez a szó: nép, az állam jogban majd az alattvalók összességét jelenti, majd a demokráciában azokat, akik azt alkotják. A nép nemzetközi jogi értelemben az állam tagjainak összessége, és pedig úgy az alattvalóké, mint az uralkodóké. Egy nép nem egyéb, mint morális személyiség, egy összesség, universitas. A népben az egyesek tulajdonságai, azok akarata mind egyesülve van egy egységes tulajdonsággá, egy nagy akarattá.”¹ „A nép az az egység, mely az emberek között annyiban áll fenn, amennyiben nekik egységes akarat tulajdonítható, mert egyenként és összesen ugyanazon külső hatalomnak vannak alávetve. Állam és nép úgy viszonylanak egymáshoz, mint alap a következményhez.”¹

Mohl nem különböztetve nép és nemzet között egyszerűen az állam alattvalóit tekinti nemzetnek.²

A nemzet mint jogi fogalom csak hasonló jelentésű lehet a történelmileg fejlődött, s tényleg létező állami önállósággal,³ mondja *Held*, nép és nemzet egy jelentésűek az alattvalók összességével. *Eschernek* szintén ez a felfogása.⁴

Stahl (a nemzet és nép szó azonos értelmében), a nép szónak három féle jelentéséről beszél: a nép természetes értelmében horda vagy törzsi összesség, jogi értelemben a politikai hatalom egysége. Nép mindazon embertömeg, mely valamely államhatalomnak van alárendelve, míg harmadik értelmezése átvezet a fogalom pszichológiai megállapításához, amennyiben a nép létének feltétele a

¹ Zachariae: Vierzig Bücher vom Staate I. 58—59. o.

² U. o. I. 101. o. A nemzetre nézve tulajdonképpen a nép fogalom) azt mondja, hogy ez azon egyének foglalata, összesség (Inbegriff), kik közös gondolataik és erkölcsaik következtében, habár öntudatlanul is egy és ugyanazon eredetűek, ugyanazon őstől származnak. A fő beosztás, melynek alapján az emberek nemzetekké alakulnak, a nyelvi különbségeken alapszik.” 60 o. Maurerbrecher: Das Staatsrecht. (1845.) c. művében szintén a nép fogalmi megállapítására céloz, midőn kijelenti, hogy „Nation heist der Inbegriff der Stammesgenossen.” 24. o.

³ Mohl: Encyklopädie der Staatswissenschaften. (1859.) „Die Gesamtheit der Teilnehmer des Staates bildet das Volk, oder die Nation.”

⁴ Held: Staat und Gesellschaft (1861.) I. 519—20. o.

⁵ Escher: Handbuch der praktischen Politik. (1863.) I. k. 15. o.

közösség tudata, a nyelv, melyek mellett az azonos vériség háttérbe szorul s a közösség gondolatának realizálásává az állam válik. A nép ebben az értelemben természetszerű alapja az államnak, csak a nép hozza létre szükségképen az egészséges, életteljes államot.¹

Újabban *Kremer* Alfréd a tudati motívum hangsúlyozását egyoldalú pártpolitikai okoknak tudva be, a nemzet fogalmának leglényegesebb jegyét, a közös származásra való tekintet nélkül, a nyelv egységében találja. Nemzet alatt érti „valamely nép legmagasabb fejlődési fokát, ahol nemcsak a törzsi különbségek szüntettek meg, hanem a fejlődés is azáltal érte el legfelsőbb fokát, hogy a nép nagy tömege egy bensőleg egyesült politikai testté vált, mely ugyanazon államgondolat, és öntudat által van áthatva, s emellett kívülről is ugyanazon nyelv és egységi érzés által van körülhatárolva.” „A nemzet önálló állammá lett nép.”²

Neumann a nemzet szónak kétféle értelmezést ad. A nemzet „bizonyos államhoz tartozók összesége, mely állam tulajdonképeni értelemben vett nemzetit, azaz kultur egységet megteremteni képesnek látszik, vagy pedig egy-egy illet egészében, vagy legnagyobb részében foglal magában, mint a népesség fő alkotórészét.”³ A másik értelmezése szerint a nemzet „valamely nagyobb nép, mely sajátos magasabb kultur törekvéseinek következtében bizonyos sajátosságos közös lényegyet nyert, mely fokozottabb mértékben a későbbi generációkra öröklődik.”⁴

Kaemmel szerint „egy nemzet modern értelemben egy nyelvileg és erkölcsileg megegyező, történelmi emlékek és erkölcsi nézetek által úgy összekapcsolt nagy emberi közösség, mely magát más népekkel szemben egészen érzi és közös célokra tudatosan törekszik.”⁵

¹ Stahl: Staatslehre. (Im Auszug neu herausgegeben v. Reimar Hobbing. Berlin 1910) 41. és köv. o. Hasonlóan gondolkodik Fröbel: Theorie der Politik. (1861.) 95. o.

² Kremer: Die Nationalitätsidee und der Staat. 90—91. o. A nép kifejezést a politikai önállóságát elvesztett államilag feldarabolt nemzetekre alkalmazza. 97. o.

³Neumann: Volk und Nation. 132. o.

⁴ U. o. 74. o.

⁵ Otto Kaemmel: Der Werdegang des deutschen Volkes. (1896.) 1. Teil. Einleitung.

Ratzel előtt „a nemzet egy nép, politikai önállóságában, vagy alkalmas állapotban arra.” így megengedi, hogy állam nélküli nemzetek is léteznek.¹

Kirchhoff valamivel megint tovább megy, s kiemeli, hogy a nemzeti állam a nemzettel együtt született meg. Ha minden előítélet nélkül nézzük a nemzetek és államok létét, annál világosabban jutunk annak tudatára, hogy a kettő természetes fejlődési menetében magától értetődőleg összefolyik, habár nem mindig fedi a kettő egymást.²

Meinecke-nél mindez a nemzet fogalomnak állam-nemzet és kultur-nemzet szerint való felosztására vezetett, „Kultur-nemzetek azok, melyek kiválóképen bizonyos közösen elért kultur javakon, állam-nemzetek pedig azok, melyek közös politikai történelem és alkotmány egyesítő erején nyugszanak mindenek előtt.”³ Az előbbieket a nemzet elvont fogalmának megfelelő megállapítás kifejezői, míg az utóbbiak a nemzet való alanyiségének, az állam által személyiséggé válásának elismerései. És *Meinecke* kutatásai folyamán mindinkább közeledik az utóbbi fogalmi értelmezés teljes elfogadásához. *Staatsnation* és *Kulturnation* között a különböztetést alig lehet szigorúan keresztül vinni, mert nem tudható, hogy a politikai, vagy kulturális kötelék-e az, mely jobban összefűz. Állam-nemzet, kultúr-nemzet is lehet egyúttal. Egy valódi állam-nemzetben, mint pl. Svájc mutatja, különböző kultúr-nemzetekhez tartozók élhetnek együtt és viszont egy kultúr-nemzetben, mint annak példáját a nagy német nemzet mutatja, több állam-nemzet létezhet, azaz oly népcsoportok, melyek jellegzetességüket, politikailag önálló voltukat erős jellegzetességgel kidomborítva, ezáltal külön nemzetté lesznek, egyszersmind azonban, ha akarják, ha nem, ha tudják, ha nem, bizonyos nagyobb kultur-nemzet átfogó kötelékébe is tartoznak.⁴ *Meinecke* tehát felismeri, hogy nemzet és állam mereven nem választhatók el egymástól, hanem állami és nemzeti erők közös célra kapcsolódnak össze.

¹ *Ratzel*: Die Erde und das Leben. (Leipzig, 1902.) 2. k. 674 o.

² *Kirchhoff*: Zur Verständigung über die Begriffe Nation und Nationalität. (Halle 1905.) 52. o.

³ *Meinecke*: Weltbürgertum und Nationalstaat. (1908.) 3. o.

⁴ U. o. 3. o.

Irodalmunkban *Kautz* emeli ki a nemzet szó használatának kétféle értelemben való alkalmazását. „Egyszer ugyanis összességét jelenti oly embereknek, kik közös származás, nyelv és fizikai meg erkölcsi tulajdonságok és érzületnél fogva, bizonyos életközösségbe egygyé fűződnek, s a közösség tudatával bírnak, s ez a nemzet ethnográfiai értelemben, gyakran így is kifejezve: nemzetiség (Nationalität)”; másszerűleg pedig „állami egységét és összetartozandóságát minden valamely országban lakozó, s sem származás, sem nyelvi rokonság stb. szerint meg nem különböztetett polgároknak.”¹ Ez a nemzet politikai értelemben.

Kuncz Ignác a nemzetet az. állammal teljesen azonos fogalomnak tekintette, s még tovább is ment, mondván, hogy „a nép, vagyis az államot képező emberek összessége, mint történetileg ethikai személy, azonos fogalom a nemzettel.”² Nép, nemzet, állam azonosítatnak így nála, ami bizonyára csak az egyes fogalmak rovasára történik. A nemzet több, mint az állam, habár nélküle nem személy, a nép kevesebb, mint az előbbiekből bármelyike.

Hasonló szűkre szabja a nemzet fogalmát *Forgón* is, midőn azt mondja, hogy: „Nemzet alatt értjük valamely állam polgárainak összességét, azoknak az állami életre való szervezettségében. Nem emberek sokasága, tömege csupán, mint a nép, vagy embercsoport, hanem egységes közület, oszthatatlan szervezet, valóságos ethikai élő személy, az állam pedig ugyanezen oldalról tekintve, a nemzet-állam.” „Nem az állam személy, hanem a nemzet; az állami lét pedig a nemzet személyének élet jellege. A nemzet határai, az állam határai. A nemzeti élet tartalma: az állami lét tartalma.”³ Hát a nemzeti élet tartalmában van benn az állami élet tartalma, s a legkevésbé egyenlő vele. Az állam csak a nemzet országgló élete, míg a nemzet ezen kívül számtalan egyéb körülményben is nyilvánul, mint nemzeti nyelv, nemzeti viselet, nemzeti eledel, nemzeti zene, nemzeti jog stb. A nemzeti tehát valami általánost, közöst jelent, s a nemzet állama által csak él, érzeti hatalmát, országol. De ez az országglás oly elengedhetetlen

¹ Kautz: A politikai tudomány kézikönyve. 91. o.

² Kuncz: A nemzetállam tankönyve. 11. §; Az állam mint nemzet. Magyar filozófiai szemle VI. évf. 1. szám.

³ Forgon Lajos: Az állami lét alapja. (1902.) 88. o.

eleme, mely nélkül nemzetről szó sem lehet, csak *nemzeti jellegzetességekről*.¹

„Erezni kell, hogy mi a nemzet. Hány mindenféle czimen társulhatnak, egyesülhetnek, szövetkezhetnek az emberek háborús, vagy békés, ipari, kereskedelmi, művelődési, tudományos stb. czélokra, mégis emilyen féle alakulatokat soha senki se cseréli fel egy nemzeti formációval,” — mondja *Palágyi* Menyhért egyik értekezésében.² „Mert a nemzet oly közösség, amely ama mindenféle társulásokat, egyesüléseket, szövetkezéseket magába felölelheti, illetve magából kifejtheti. Szóval a nemzet minden oldalú szövetkezés, melyhez fogható más e földön nem létezik és nem is fog létezni.”

A népekben már most összpontosulnak úgy külső, mint belső tulajdonságok, s az az ember-csoport, mely ilyenekkel birt, különösen, ha meg vannak benne mindazon felfogási különbségek, melyeket magának a jóról, szépről, igazról, hasznosról alkotott, s ezek mind öntudatába is jutnak, sőt akarata is van, életét ily irányban kialakítani, akkor már csak ezen akaratának realizálására van szükség, akaratának más népekkel szemben való keresztül viteléről van szó és előttünk áll a nemzet, mely már valódi teremtés alanyiság, ép úgy, mint az egyes ember, öntudatos, cselekedni bíró lény, bár csak mint tagjai felett álló entitás képzelhető. „Nemzet alatt — mondja *Concha* — öntudatos akaratú, s cselekedni bíró oly emberi közületet értünk, melynek az egyetemes emberiről sajátos eszméje, e sajátosságnak az emberiségre értéke van, s azt a maga öntudatos erejével valósítja.”³

A nemzet tehát nem valami levegőben lógó, a lelkek mélyén rejlő valami: gondolat, eszme, elvontság, hanem külön személyiség, mely *a társadalom minden élet mozzanatában hat és jelentkezik, és amelynek csak egyik megnyilatkozása az állam, de konstitutív megnyilatkozása, mert nélküle a nemzet sem létezhet.* A tár-

¹ Barabási Kun József is a nemzet és állam kapcsolódásán akad fenn. Egyrészt állítja, hogy „a nemzet állammá alakulva lesz teljes személyiséggé,” másrészt azonban úgy találja, hogy „az állam közössége nem elengedhetetlen eleme a nemzetnek.” *Nép, nemzet, nemzetiség.* 77., 111. o.

² Dr. Palágyi Menyhért: *A nemzeti gondolat philosophiája.* (Magyar Társadalomtudományi Szemle. 1908. 25. o.)

³ *Concha: Politika.* I. 66. o.

sadalmi életnek széthúzásai közepett összhangot teremtő or szaglás szintén a nemzet személyiségének megfelelő módon alakul ki. *A nemzet a társadalmi élet minden irányában feltűnik, míg az állam csak az országlást foglalja le magának abból, azt is természetesen a nemzet jellegének megfelelő módon gyakorolva.*

Az állam személyisége, mely így a társadalmat alkotó egyedekeket rendben tartja, összekapcsolja magában, csak úgy lehetséges, ha az a társadalom nemzetté vált, olyan személyiséggé, melynek öntudata van magáról, ezt a tudatát képes kifejteni, annak érvényt szerezni, érdekét megvédeni, — belülről fejlesztve, kívülről védve, — amelynek az általános emberire nézve értéke van.

A nemzet állama által lesz személyé, de nélküle az állam sem létezhetik, mert míg a nép nem lesz nemzeté, nem emelkedik személyiséggé, addig állam nincs a mai modern értelemben. Addig a nemzet megnyilatkozhat a társadalom minden más irányzatában, de országló hatalma nem lévén, pusztá jellegzetesség marad, nemzetiség, a tehetetlen, vagy fejlődő erőben levő tömeg állapota, népi állapot.

A nemzet ott is, ahol különböző nemzetiségek vegyüλέke fordul elő, az állam erejének közvetlen forrásává lesz, vagy meg van minden törekvés arra, azzá tenni. A nemzeti génius az államban az az erő, mely az igazság, jog, a hasznosság, erkölcsiség, szépségnek bizonyos képze által az egész ember-tömeget, illetve az államot, ezen ember egész országló életét, egységes jellegben egyesíti, egységes cselekvésre vezet. És ez a nemzeti génius az egyeseket a külön életükben is nemcsak a külső hatalom segélyével, hanem a benső vonzalom, az ösztönszerű szeretet segélyével is tudja vezetni. Sőt azt mondhatjuk, hogy a kettőnek, a külső hatalomnak, mely a jognak érvényt szerez és a nemzetinek, mely az egyesek bensejét formálva hat, találkozása az, ami igazán erőssé tudja tenni mindkettőt. A nemzetiben rejlő, az igazságosság, hasznosság, erkölcsiség, szépségnek különös képzei formálják az egyeseket is, és viszont ezek általános irányának tudata teszi ki a nemzetit. És azáltal, hogy itt egy külön czállal, tudattal, külön akarattal bíró emberegész van, mondhatjuk, hogy egy személyiség van, vagyis oly lény, mely megkülönbözteti magát részzeitől és önmagát, ha nem is lényegére, létére, de legalább létének teljesebbé tételére, létének formájára nézve alkotja és teremti. A

személyiség nincs egyedül az emberi lényhez kötve, s vannak fokozatai. Nem csupán fizikai egységet tételez fel, hanem a személyiség a legkülönbözőbb, fiziológiailag egymástól elváló lények közötti közösséget is magában foglalja. T. i. a nemzetnek nincs fizikai egysége, mint nekünk egyes embereknek; de nálunk is az a személyi lét, ha tudunk akarni cselekedni, célokat kitűzni, jóllehet ezeknek a funkcióknak nincsenek is oly orgánumai, mint pl. a szem a látásnak, a fül a hallásnak stb. és mindezek dacára személyiségünk egységét, személyiségünknek testi egységünk mellett való különös létét tudjuk és bizonyítjuk. Tehát az államnak a célja, az egyetemes emberinek sajátos nemzeti alakban való megvalósítása, ez egy ilyen összemélyiség által történik, egy nemzet által létesül. Nem pusztán a teoria, gondolat, érzület útján valósul meg az emberinek az az eszméje az ő nemzeti alakjában, hanem egy személyiségnek öntudata, akarata által. És ez a személyiség nem a király, nem az országgyűlés tagjai, nem a miniszterek, mert ezek csak orgánumai, eszközei annak az összemélyiségnek.

Kétségtelen, hogy a nemzetnek ezt a személyi létét nem oly egyszerű és könnyű megérteni, mint akár az állam létének egyes jelenségeit, a gazdasági társadalmi momentumokat, vagy a morálnak egyes parancsait. Hogy hogyan legyen lehetséges az, hogy milliók és milliók, külön létük dacára egy nagy lényben egyesüljenek, továbbá, hogy ez a nagy lény teremtő erővel bírjon, tehát mintegy önmagának oka, „causa sui” legyen, azt logice igen nehéz megmagyarázni. Nem tudjuk logice bizonyítani, úgy mint a fizikai jelenségeket. Ez csak részben tudjuk intuitív módon látni, lelki szemünkkel megkülönböztetni, felfogni, épen úgy, mint az egyes ember személyi és lelki életének is nem vagyunk képesek magyarázatát olyan metódus és oly pontosság szerint adni, mint a fizikai, kémiai jelenségek egy-egy fájának. Amit befelé irányuló, introspektív figyelmeztetésnek nevezünk, ez közli velünk, mutatja meg nekünk azt, hogy a mi változó akaratumk, változó tudatumk egy egységet is alkot, hogy különböző megnyilatkozásai életünknek mind egy forrásból származnak: ugyan ezen képen a nemzetek élete is ilyen intuitív, ilyen hipotézis által magyarázható csak meg teljesen. A nemzet személyisége tehát ilyen összbnyomás alapján állítható fel, ezért nevezhető entitásnak. *Az a tömeg ember*

egy akarattal bír, mely akaratát kifejezi törvényeivel és megvalósítja a közigazgatás funkcióival olyan módon, mint az egyes ember, amit elhatározott, azt cselekszi.

III.

A nemzetfogalom tartalma.

A nemzet-keletkezés kérdésénél mutattuk ki, hogy mennyiben hatnak közre faj momentumok, a fizikai és geográfiai milieu, a történelmi együttélés és gazdasági fejlődés, végül az államalkotás a nemzeti mivolt kialakulására. A nemzet-fogalom mindezek alapján oly embertömeget jelent elsősorban, mely államot alkot.

A nemzetben van összetartó erő, van jellegzetesség, tudati momentum, hazaszeretet, de ezek magukban nem teszik ki a nemzetet. A nemzet megnyilvánul a legkülönbözőbb alkotásokban, főként és elsősorban azonban államában, melyet miután létrehozott, annak minden intézményét jellegzetességével áthatja, s így megjelenik a külvilágban is, nem marad pusztán csak érzelem, a lelki világnak, honszeretnek tárgya.

Az állam a megtestesítője annak a finom hálónak, melyet az ősök vontak, vertek ki, mely ezer szövedékével fűzi össze az összetartozó egységeket, s amely alól szabadulni alig, vagy csak nagyon nehezen és csakis a lelki megrázkódtatás bizonyos nemével lehet.

Az állam ily szellemiséget megtestesítő mivolta mellett, kerete azon gazdasági viszonylatoknak is, melyekbe az egyesek együttélésük folytán jutnak egymással. Így a pusztá viszonylatok kapcsoló ereje szintén az államban testesül meg, miután a nemzetté alakulás menetének is tényezője volt.

A nemzet állama által lesz személyiség, de az állam is csak általa létezhet; a kettőt egymás nélkül elképzelni már most csak úgy lehet, ha azt tételezzük fel, hogy a nemzet semmi egyéb, mint érzelem, bensőség, mely a benső világon túl nem emelkedik és nagyon is nélkülözhető értéket képvisel az államra nézve, mely ily feltételezésnek megfelelően tisztán csak mechanikus alakulat, tisztán uralom kifejtés, mely nincs tekintettel az alattvalókra, azok érzelmi közösségére, benső kapcsolódására, jellegzetességére, mert mindezek a benső tulajdonok nem jelentenek számára, létének szilárdságára nézve értékeket. Minthogy azonban az újkor

államai mind a nemzeti jellegzetességek követelményei szerint alakultak ki, mindenütt sikert aratott a nacionalizmus, mindenütt átalakultak az államok alkotó néptömegük egyénisége szerint, és e folyamat a jövőben még csak élénkülhet, a nemzetfogalom tartalmának megállapításakor sem lehet megállani a pusztá érzelmeleként, szeretetként való elképzelésnél, hanem a nemzetet is oly realitásnak, valóságnak kell tekintetni, mint az államot, sőt oly személyiségnek, melyben benne van az állam személyisége, mint a nemzet uralmi életének szerve. Ez a fő tényező a nemzet fogalmában, mert enélkül nincs meg az illető embertömegnek az a hatalma, önállósága, cselekvő ereje, mely más embertömegektől megkülönbözteti és függetleníti. A nemzetfogalom tartalma tehát első sorban az állami lét helyzetét rejti magában.

Már most az emberiség természetadta feldaraboltsága különböző népi egyéniségekre, midőn a sok állam létezésének tulajdonképeni alapjaként nyer feltüntetést, akkor meg van a lehetőség a végletekbe jutásra is oly módon, hogy minden népi egyéniség egyúttal saját államisággal is bírjon. A nemzetinek teljes le kicsinyelésével szemben annak egészen a túlságig való érvényesülése szükségességének követelése áll. Ezen ellentétes irányzatoknak csak két fő képviselőjét hozzuk itt fel.

Mancini elvei, hogy nem elégséges, ha az államok csak természetes, nemzeti alapon állanak, hanem az emberiség élete csak akkor lesz természetes, ha a legapróbb nemzetek szerint tagozódik, a nemzeti elv túlhajtása, s ha *Mancini* által tovább fejlesztett elvek hatnak is oly értelemben, hogy a nemzetközi jognak természetes alanyai a nemzetek legyenek, melyekben a fő momentum az öntudat, miáltal a nemzet azokat a különös szokásokat, nyelvi, tudományi, szellemi, esztétikai sajátosságokat, melyek jellemzik, mind magára vonatkoztatja, magáénak ismeri el, mégis azáltal, hogy a nemzetek létjogát ugyanazon forrásból vezeti le, mint az egyénekét, a nemzetek szabadságát nem tekintve egyénekné, mint az egyesek szabadsága biztosításának, folytatásának, akkor túlságba esik, s tekintetben elvei méltán találtak erős ellentmondásra. Ha az egyének követelhetik is egyéni szabadságukat, de akár milyen nép nem követelheti, hogy önálló alanyként szerepelhessen a többi nemzetekkel egy sorban, mert ezt csak azon népek követelhetik, melyeknek mindennemű gazdasági, értelmi, erkölcsi ké-

pességeik tényleg meg vannak, s alkalmasak arra, hogy az embereszmét előbbre vigyék. Igenis nagyon sok oly nép van, melyek az összeműre nem bírnak ily hatást kifejteni, vagy nem képesek maguk felett uralkodni, minden szép tulajdonságaik daczára is. Ennélfogva a Mancini-féle tan nagyon is felforgató hatású, t. i. egész Európát darabokra aprózta volna fel, mivel elvének megálapításában csak a maga olasz nemzetét látta, viszont a többi államokat nem vette figyelembe, hogy azokban is vannak népek, melyek mindegyike nem követelhet önálló állami létet. Nem lehet tehát pusztán egyszerű természeti jellegbeli különbség állam alapításra elegendő alap, illetve a nemzeti államok világában ok az elszakadásra.

Mancini elvei tehát méltán keltették fel az európai gondolkodók ellenállását, annál is inkább, mert Európában alig van állam, mely nemzetiségektől teljesen mentes volna. És ebből érthető meg a mi *Eötvösünk* nagy ellenkezése is, mellyel az államoknak egyenesen nemzeti alapokra való helyezkedését megtámadta.

Eötvös csupán az egyéni szabadságért lelkesül, és azt kívánja, hogy az egyes mentől inkább ment legyen a köznek befolyásától, hatalmától. Az európai zavart előidéző nemzetiségi (nemzeti, a két szót felváltva használja) uralomra való törekvés pedig lerontja ezt a szabadságot. A nemzetiségi elvnek hatalomra jutásánál az állam a nemzetiségek szabadságával kerül összeütközésbe, s ezért mondja, hogy az államokat nem szabad nemzetiségi alapokra fektetni. Megtartandó a régi történeti jog, a meglevő államok nem változhatnak meg egyszerűen azért, mert bennük különböző nemzetiségek vannak, és mert nem alapulnak egy nemzeti* tiségen. Es itt Eötvöst már nem vezetik elvont, általános elvek, mint; nem vezették a végső kérdésben Mancinit sem, hanem Magyarország és Ausztria tényleges állapota, mert mindkettőben a nemzetiségek nagy száma van, s azoknak állami létet biztosítva, mindkettő teljesen felbomlik. Ez zavarja meg gondolkodását és vezeti a nemzet helytelen értelmezésére. Előtte a nemzetiség egy elfogult érzület, t. i. minden nemzet magát a másiknál különb valónak tekinti és ennélfogva felsőbbiséget követel magának; ez az érzület szerinte nem származhatott egyébből, mint a kultúra hiányából, a közlekedés nehézségéből, a távollevő egyének egymással való érintkezésének hiányából, ez az oka annak, hogy az emberiség egységes

rendeltetésének tudatára ébredni nem tud, hanem egyoldalú, külön, megrögzött felfogások, nyelvek szerint elkülönül. Pedig a XIX. századnak az általános emberi eszme korának kell lennie, minél fogva nemzeti alapokra fektetett államok nem is létezhetnek, mert ezen általános eszmékkel szemben nem képesek igazolni fennmaradásukat. A különböző nyelveknek is csak akkor lenne jogosultságuk, ha valóban valami különbözőt jelentenének, de ő azt találja, hogy nem fejeznek ilyet ki. A külön nemzetek előtte nem jelentenek külön érzületet, a jónak, szépnek, igaznak, hasznosnak különböző megnyilatkozásait. Így érthető, hogy miért tekinti ő csupán előítéletnek a nemzeti elkülönülésre való törekvést, s a nemzetiségi kérdést csak kolompokok csinálmányának.

Íme a két végét: a nemzeti elv túlhajtása és lehető leki-színnyelése. Az ok tendenciájus volta magyarázza mind a kettőt. Az egyik író egységes nemzetiségű, de részekre szakadt államért szól, a másik viszont vegyes elemekből álló nemzeti állam zavartalan fennmaradásáért emeli fel szavát.

E ár Mancini sem emelte ki, de Eötvös gondolat körében teljesen hiányzik, hogy az állam, eszméjének legmegfelelőbb állapotában, egy-egy nemzet szellemének megtestesülése. Kimaradt Eötvösnél annak a ténynek felismerése, hogy a nemzetnek hitéletében, jogában, gazdálkodásában, művészeteiben nyilatkozó törekvései, egyszóval kultúrája, teszik az országgló hatalom, az állam cselekvésének végső indító okait.

A történet tényei mindkét álláspont megczáfolásával felelnek. Nem jutott Mancini szerint minden nemzetiség államiságra, erre nézve igenis a benső érték maradt a döntő; másrészt Eötvös állíásaival szemben a történet a legmagasabb kultúrák korában mutatja a nemzeti különválást a legerősebbnek, az emberiséget a nemzeti változatokban a leggazdagabbnak, s az állami létért folyó küzdelmek, az érte hozott áldozatok, melyekről a történet értesít, nemcsak különböző anyagi és szellemi javakért folynak, melyek az állam nélkül veszélyeztetve lennének, hanem azért is főkép, mert a különböző javak a nemzeteknél mások, továbbá, mert az illető nemzetek szervezetével összefüggők.

A nemzetfogalom tehát, midőn tartalmában benne rejlik az államiság helyzete, akkor olyan értékes népi egyéniséget is jelent egyszersmind, mely állami életével az emberiségre nézve értéket képvisel, az általános emberihez valami eredetivel járulni hozzá,

megfelelő természetadta és idők folytán fejlett erővel és hatalommal rendelkezik, mindezen eredeti értékek megvalósítására úgy szellemi, mint gazdasági téren egyaránt. Ehhez járul még az a körülmény, hogy annak a néptömegnek tudata van önértékességéről, minden más néptömegtől való különbözőségéről.

A tudatosság e magas foka mellett épen a nemzeteket jellemző eredetiségnek, az általános emberi előmozdító képességüknek következménye az, hogy a nemzet nemcsak nemzeti uralmat fejt ki, hogy a nemzet nemcsak állam, jellegzetessége nemcsak az állami élet funkcióiban nyilvánul meg, hanem a legkülönbözőbb társadalmi irányzatokban sőt vallási, hitbéli viszonylatokban is érezteti hatását.

Az emberiség haladásában a nemzeti eszme mint pusztá energia is mind nagyobb teret tölt be: a politikai haladás mellett a gazdasági, értelmi, kultúrabeli fejlettség foka mindig attól függött, hogy mennyiben érvényesült benne a fejlődő nemzeti eszme. A kultúra a nemzethez kapcsolódik minden fázisában, s a tudománynak is csak a jellegzetes nemzeti körülmények adnak szint, különleges tartalmat, még a legnagyobb, a legkozmpolitább tudós is nemzetének jellegzetességéhez tartozó formák szerint gondolkodik, ír, épen úgy, mint a legkisebb iparos is, jellegzetes formák szerint készíti el a legközkeletűbb, s mindenütt egyformán használt tárgyakat, mint — bár triviálisan hangzik ugyan, — a szakácsné jellegzetes ízek szerint készíti el a különben is nemzetinek nevezett étkeket. A gazdaság sem képzelhető el másképp, mint nemzeti alapon, a gazdasági élet fejlődése és jelenségeinek alakulása egy *bizonyos* állami, jogi, társadalmi és gazdasági rendszert tétel fel, mint a nemzeti erő folyamányait.

A nemzetinek különböző megnyilvánulásai felsorolását az együttélés legaprólékosabb momentumainak vizsgálatáig ki lehetne terjeszteni, mindenütt ott lelhetnők a nemzeti átalakító hatását. A vallás, az erkölcs, jog, a tudomány, művészet és költészet, a gazdasági és társadalmi érintkezés formái és így tovább, mind jellegzetes tartalommal bírnak s így mind a nemzet fogalom tartalmának kitevőiként szerepelnek. Valóban „oly közösség a nemzet, mely saját egyéni módja szerint az emberiség összes életfeladatainak megoldására vállalkozik.”¹

¹ Palágyi: A nemzetgondolat filozóphiája. (Magyar Társadalomtudományi Szemle, 1908. 32. o.)

A végső elemesésben a nemzetek azok, melyek az emberiség általános ideáljának megvalósításához hozzájárulnak, s nem az államok, melyek csak ennek megvalósítói. A nemzeti erő teremti meg a nagy, egységes nemzeti államokat, s bontja jel a mesterségesen összetákolt, a háború nyers erejével létesített államalakulatokat, miközben eléri a legnagyobb célját, — a néptömegeknek nemzet-személyiséggé való emelését.¹

¹ Jászi Oszkár beállítása szerint is a nemzeti mozgalom az, „mely megteremti a nagy, egységes nemzeti államokat; ő az, mely felbont mesterségesen, múltó háborús fölnynyel összetákolt államalakulatokat, és ő az, mely tunya és leigázott néptömegeknek évszázados tompa álmát vagy itt-ott tervszerűtlenül fellobbanó véres lázadásait nagy, átgondolt egységes kultúrharccal cseréli föl.” Nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. (1912.) 227. o.

NYOLCADIK FEJEZET.

Nemzetes állam viszonya egymáshoz.

Az állam fő jellemzője a hatalom, de az emberi érzés és gondolkodásból sohasem vált lehetségessé kiölni azt a képzetet, hogy az állam nem egyszerű hatalmi szervezet, hanem, hogy az állam az igazságosságnak, közjónak, haszonnak, összeműködésnek biztosítására is szolgál. Ha fel is tűnt az állam mint osztályi, rendi érdekek eszköze, azért a tendencia mindig meg volt abból kiemelni, s az államot mint az egyetemes jó az általános emberi orgánumának, funkciójának tekinteni. Az út pedig, mely ennek tényleges megvalósítására vezetett, az államnak a nemzettel való szoros kapcsolódása volt.

A nemzeti államnak megvan a maga önállósága, mely különleg is megnyilvánul a különböző intézmények útján. Első sorban a törvényhozás olyan berendezést nyer, hogy abban ne csak egyoldalú érdekek érvényesülhessenek, hanem mindenki szóhoz juthasson, továbbá, hogy a törvényhozás tagjai függetlenül azoktól, akik küldöttek, tanácskozhassanak és határozhassanak az egész java felett. (A pusztá követi, vagy ösgyűlési törvényhozás tulajdonkép az államnak belefojtása a társadalomba.) Igen fontos azután a végrehajtás intézménye, mert hogy mi az az állam, az a végrehajtásban érezhető főképp. Hogyan ítélnék a bírák, mennyiben jut el az egyes igazságához, mit tud keresztül vinni a közigazgatás, a honvédelemben hogyan veszi ki az egyes a részét, a gazdasági jólét, kultúra érdekének hogyan szolgál az állam — itt dől el, hogy mennyiben nemzeti. És már most az a nemzeti állam a bírót függetleníti, kizárja a társadalom érdekforgatagából, épen úgy tesz a közigazgatási közegekkel is; a törvény előtt megszüntet minden társadalmi osztályi és rendi egyenlőtlenséget, a honvédelmet mindenkinek egyenlő kötelességévé teszi, a kultúra terén mindenkinek biztosítja a legmagasabb fokú műveltség megszerzésének lehetőségét, s az elemi ismeretek terjesztéséről a

legszélesebb körben gondoskodik, a gazdaságban pedig minden irányban polgárainak támogatója, a magánvállalkozás hiánya esetén annak pótlója, általában a szabad csere biztosítójaként szerepel. „Mindezek a jogi és gazdasági tények azt eredményezik, hogy a nemzeti állam egyre inkább egy oly kapcsolatot kéne, amit az angol commonwealth-nek nevez. Egy oly ideológia alakul ki, mely az állam célját, hatáskörét, működését, az elvileg egyenlőknek tekintett egyes polgárok közös akaratából vezeti le a közérdek előmozdítására. Az ókori és középkori vallási, vagy dinasztikus elvekkel szemben úgy elméletben, mint gyakorlatban a nemzeti szolidaritás gondolata — a modern államok vallása — egyre teljesebben érvényesül.”¹

A nemzet-államban ily módon a szabadság oly teljességgel valósul meg, aminővel az ókori despotziákban, a középkor feudális államaiban az egyén nem rendelkezhetett. A szabad egyénekből álló életét tagjainak szabad közreműködésével folytató közület csak a nemzeti állam. Itt valósul meg az egyéni és belső szabadság megnyilvánulásaképpen a közszabadság, mely nélkül az egyén belső szabadsága is más egyének önkényének tárgyává volt tehető, s amely nélkül az emberi akarat sem érvényesülhetett úgy, mint azt az általános emberi megköveteli. Az egyén szabad érvényesülése mellett a közszabadság egyenlően biztosít hatalmat minden egyén számára a közületben, hogy közvetve irányíthassa a politikai viszonyok közepett az egész közület, illetve embertársai létének az állam által irányítás alá kerülő körülményeit. Ez a politikai szabadság, melynek alapján az egyik ember a másik személye felett nyer hatalmat, csak a nemzeti állam jellemzője.

A nemzeti államban aztán a szabadság többi irányai is jellemző fejlettségükben észlelhetők.

Az embernek az államban van jogi szabadsága, melynél fogva az ember dolgok, vagy dologértékü emberi cselekmények felett nyer hatalmat. Ez olyan neme a szabadságnak, melyet nem az ember ad magának, hanem csak biztosítva van számára.

Ezzel szemben a morális szabadság áll, melynél fogva az ember önszándékának ura, egy olyan hatalom birtokosa, melyet senki nem

¹ Jászi: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. (1912.) 12—13. o.

adhat neki, hanem, amelynek az emberbe eredetileg beléoltott képesség a forrása. Van azonban egy oly forrása is a szabadságnak, mely részint az emberből ered, részint egy külső hatalomból folyik, s az államban elérhető szabadság ilyen természetű. Nem egyedül a külső hatalom által nyújtott biztosítékok révén lesz az ember szabad, hanem morális önuralma által is. Ha az államnak természetét a jog magyarázhatná, akkor igen egyszerű volna az állami élet. De az állami élet olyan kapcsolat, melyben azoknak, akik az állami ténykedéseket végzik, egyszersmind belső jószág, moralitás által is át kell hatva lenni.

Az állami élet fő funkcionáriusai a törvényhozás és a király teljesen belső erkölcsi megfontolásuk szerint, minden jogi kényszerből menten, kell hogy határozzanak egyes állami létviszonyok felett, míg bizonyos vonatkozásokban a jog köti meg őket. Így az állam szabadságának forrása nem valamely külső hatalomban, nem is egy tisztán lelkiismereti erőben rejlik, hanem rejlik a kétőben egyszerre. Az állami életnek tényezői bizonyos fókig csak a moral alatt állanak, de bizonyos tekintetben a jog kényszerítő hatalma alatt is.

Hogy az országgyűlés és a király minő törvényeket hozzon, vagy szüntessen meg, erre nézve nincs semmiféle jogi, semmiféle kötelező szabály. Itt épen arról van szó, hogy valamely rendezetlen viszonyt jogilag rendezzenek, jogot alkossanak. Ezt pedig a törvényhozás és a király csak saját lelkiismeretéből kifolyólag, a közjónak ilyen vagy amolyan képzeteinek megfelelőleg fogja csak végezhetni, teljesen ment minden pozitív jogi megkötöttségtől. Az állam nem lehet akkor szabad, ha a törvényhozás jogilag meg van kötve, elő van írva, minő törvényeket hozzon és mikép változtassa azokat. Nem szabad azért, mert annak a megkötő jognak a végrehajtója is. Önmagán pedig senki sem hajthatja végre a jogot, kell tehát ilyenkor egy a törvényhozó hatalom felett álló hatalomnak létezni, mely parancsát megvalósíthassa, s ez csak egy külső, idegen állam lehet, vagy állam az államon belül, status instatu — mint volt az ókor és középkor despiciáiban, feudalizmusában — vagy *a végső kifejtetben az államot alkotó nemzet.*

Tény továbbá, hogy midőn az állam a pl. házasság intézményét szabályozza, a tulajdon intézményét rendezi, vagy a munka szabadságát korlátozza, akkor ezzel az emberek legbensőbb sze-

mélyiségére hat: de az államnak éppen ezen irányú hatalma az, mely a nemzeti államban a legerősebb ellenőrzés alatt áll, melyet az egész nemzet képviselői visznek keresztül, s mely a pusztán mechanizmusnak tekintett állami szervezetben el nem képzelhető.

A nemzet-állam esetében azonban az államnak nemzetétől függő megkötöttsége nem olyan, hogy e nyers megkötöttség igazi szabadtalanság volna az államéletre nézve mert ami e nemzet érdeke, az egyúttal az államé is, ellenkezés a két érdek között csak a végső pusztulás bekövetkezése mellett lehetséges. Éppen ezért, mikor az állam egyes szervei (király, törvényhozó, végrehajtó szervek) egymással lépnek érintkezésbe, mikor törvények alkotásáról van szó, akkor egy különös szabadság kezdődik az államban, mely sem jogi, sem morális tisztán, hanem a kettő együtt, s ezt etikainak nevezhetjük. A király pl. jogilag kötelezve van a szentesítés tekintetében igenlő, vagy tagadó választ adni; a törvényhozó gyűlés kötelezve van az eléje terjesztett költségvetés felett határozni. De minden esetben a morális, lelkiismereti felfogásnak is tere nyílik, hogy t. i. a törvény, költségvetés mennyiben fogadtassák el. A király jogosult a szentesítés megtagadására, de a helyes törvények szentesítése morális kötelessége. A költségvetés megtagadásának jogát sem lehet korlátlanul gyakorolni: az állam köteles fizetni adósságait, tisztviselőit, szállítóit, vállalkozóit, s & nemcsak jogi kötelessége, hanem morális is, t. i. nem szabad példát adnia a jog megsértésére. A királynak joga van pl. főrendeket kinevezni korlátlan számban, csak hogy ennek a morál által korlátozott érdekes esete játszódott le Angliában, 1911 nyarán, (aug. 10.) A kormány és az országgyűlés egymáshoz való viszonyában az indennitás megadása szintén a moralitásból folyik. Így mikor a király országgyűlés, kormány állanak egymással szemben, akkor nem lehet mondani, hogy közöttük a jog dönti el a dolgokat, raert éppen úgy beleszól abba a közéletnek morálja is. Tehát az állam nem pusztán tényleges külső hatalomnak megjelenése, nem a jogi világ megnyilatkozása, hanem az erkölcsi világ körében jelentkezik, oly módon, hogy *az emberiségnek egy összefüggő, más emberegészekről felismert nemzeti sajátossága által elvált csoportjának irányítása alatt áll.*

Az államnak célja, ezen erkölcsi világba való tartozásával, legteljesebb fejlődési fokán, egy nemzet egyéniségének kifejtésére

való törekvés lesz. A nemzet eszméje pedig a legmagasabb emberi eszme, mert ami embertelen sajátosság, abból sohasem lesz nemzeti, s amely emberi, sajátosan, konkrét, vagyis külön összegyéniségben, nemzetiben meg nem jelenik, a világ természetes rendjében nem is, csak a természetfelettiben létezhetik.

Állami és egyéni, emberi és nemzeti törekvések ily egybeolvadása által a tényezők (állam és egyén, emberiség és nemzet) munkája körének helyes elhatárolása mellett, államhatalom és egyéni szabadság, nemzeti különállás és emberiségi együttműködés, egy végcélra irányulókká, testvérekké lesznek, habár e végcélra más utakon, más eszközökkel törnek is.

Az emberiségnek önállóságra emelkedett töredékei, a nemzetek, csak egymás társaságában, egymással való folytonos kölcsönhatásokban és örökös versengésben fejthetik ki egyéniségüket és ébredhetnek emberiségi hivatásuk tiszta tudatára. Láttuk, hogy az újkor tulajdonképpen nem egyéb, mint a nemzeti egyéniségek eszméletének igazi hajnalhasadása. Olyan nemzet rendszer, melynek tagjai tudatosan versenyeztek volna egymással az emberiségi eszme megvalósítása körül, az ókorban nem létezett még, s a középkor is ennek csak lassan fejlődő képét mutatja. Az ókor legkiválóbb népeiben a nemzeti gondolat csak az egyeduralkodás a kizárólagosság és elzárkózás alakjában jelentkezik, s minthogy más nemzetekre nem tekintenek, saját államukban összpontosul minden, az állami lét szoros kapcsolatban van az individuális létel; az állam oly öncél, mely az individuumokat pusztán eszközeknek tekinti, s így csak az állam álláspontjáról tekinthető minden, — viszony állam és nemzet között nem képzelhető, mert az államban összefolyik az individuális, a népi, a nemzeti, a társadalmi lét. Éppen ezért az ezek közötti viszonyról csak akkor lehet szó, ha az ember álláspontjáról tekintjük az államot, s nem megfordítva, az állam álláspontjáról mindent. Csak mikor az állam lesz az előmozdító eszköz az individuumok emberi rendeltetésének keresztül vitelében, mikor tehát alárendeltetik alkotó egyedei magas céljainak keresztülvitelére nézve, mikor az állam az emberiség egy-egy töredéke által éppen azért alkotatik, hogy ezen töredék létének biztosítója, védelmező és fentartó, szóval országló orgánuma legyen, csak akkor állapíthatók meg állam és nemzet között viszonylatok. Itt is azonban a népi lét között csak fokozati különbség lévén

— államok elsősorban népi alapon keletkeztek, s a népi individualitások csak idők folytán alakultak, fejlettek nemzeti individualitásokká — a viszonyba állítás a népi alapnak megfelelő kezdetleges, s a nemzeti létnek megfelelő magas fokú állami lét között történhet.

Mindenekelőtt megállapítandó a különbség a társadalom és a nép, illetve nemzet között. A társadalom kizárólag az egyes emberek szükségleteivel, külön érdekeivel, külön javaival függ össze, inkább a széthúzás képét tartja fel, mint az összekapcsolását, vagy csak látszólag tűnik fel összekapcsolónak, amikor már bizonyos, a társadalmat meghaladó célok előtérbe helyezésével, tulajdonképpen már nem társadalmi irányú, hanem bensőbb, népi, illetve nemzeti erők hatnak. Már a népi létben is egy cél, egy eszme jut valóságra, egy irány hatja át az összeséget, melynek bár öntudatlanul, de minden egyes aláveti magát. míg a társadalomban millió cél, millió irányzat dolgozik a számtalan szükségletnek megfelelően, addig már a népi létben is vannak oly pontok, melyekre nézve az összes egyesek megegyeznek öntudatlanul is, annál inkább, ha a tudatosság magas fokán állanak, nemzetet alkotnak. A társadalom és a nemzet nem úgy állanak egymás mellett, mint két tárgy állhat, hanem a nemzetben benne van a társadalmi kapcsolat is. A nemzet is egyesekből áll, kik mint ilyenek is akarnak élni, kiegyesülni, vagyonra, becsületre, hirre szert tenni, de a nemzetben egyé kell lenniök abban az egyetlen irányzatban, melyet a nemzet, mint az emberiségre nézve értékest, képvisel.

Az államnak, mint ezen irányzat hatalmi szervének, alapja lehet a nép is, állami rendet hozva létre minden tudati momentum nélkül. Ennek megfelelően azonban az államiság is bizonyos vegetatív, kezdetleges fokát éli létének, könnyen széthull, magas emberi eszmék megvalósításától távol marad. Számos népi alapon keletkezett állam képtelen megszilárdulni, vissza esik népi állapotába olyképp, hogy más állam népének alkatrészévé válik, mely államát megszilárdítva, nemzeti létre emelkedve, azt nemzetiségként foglalja magába. Így tehát *míg a nemzeti lét mindig az állami léttel kapcsolatos, addig a népi lét vezethet államiságra, sőt annak eredeti alapját képezi: de a nemzetek világában a népi lét az államiság nélküli állapot kifejezője is, és pedig vagy úgy, hogy valamely nép teljesen államtalanul jelentkezik, azaz más államok*

alkatrészét képezi, vagy egy része államot alkotó nemzet, míg más része nemzetiségként más államok kebelébe tartozik.

Az örmény népen Perzsia, Törökország és Oroszország osztoznak, habár nagy élet és fajbeli szívósággal, nyelvtehetséggel bír az örménység. A tizennyolcz millióra menő lengyel nép szintén három állam alatt él, elvesztvén nemzeti mivoltát kifejező államiságát. A cigányok hindu őstípusuk, szanszkrit nyelv azonosságuk és hagyományos szokásaik mellett szerte szakadozott népiségben élnek. A *zsidók* helyzete hasonló ehhez, midőn csupán a vallás internacionális kapcsuk, s bár a héber nyelv szintén legfeljebb vallásukban érvényesül általánosan, mégis egységes világnézetük, szokásaik, rokon temperamentumok és vérkeveredéstől mindig óvott keleti jellegük, népi létüket igazolják.

Vannak népek, melyek egy része államot alkotott, s azt ma is fentartja, de létszámuk nagy része azonkívül él. Pl. a a románok nemzetet alkotnak Romániában, azonkívül még nagyobb tömegük él Magyarországon és egyebütt népi, nemzetiségi létben.

Ahol aztán valamely erős népi mag önerejéből előrejutva, a körülötte hozzá tapadó különböző népi részeket a kedvező történelmi konstellációk kihasználásával erősebben magához kapcsolva a szociális lét nemzeti fokozatára emelkedik, ott a népek konglomerátumából a nemzeti egység alakul ki, bármily heterogén elemekből vegyült is legyen össze.

Az európai államok a IX. században még rikító testi, nyelvi, gazdasági, műveltségbeli ellentéteket mutatnak politikai határaik keretében. A középkor folyamán, különösen a kereszténység egyesítő behatása alatt szelídülnek az ellentétek, s fokozatosan erősbült a széthúzó elemek közeledése és tömörülése a francia forradalomig. Ekkor a nemzetiség és szabadság eszméje nagyot lendített a tömörülésen, s kiformalódtak az egységes nemzeti államok, amely folyamat egyre tartó.

A nemzeti államok között is azonban alig van olyan, mely egyetlen külön, csatlakozástól ment nemzetet vallhatna alapjának. Ha valamely nép az országgló erőt csak egynemű egyének irányában fejti ki, ott az állam alapja az egységes nemzet. „Nemzeti államnak nevezzük az olyat, melyben teljes megegyezés van az állam határai és azon nemzet letelepedési határai között, mely ezt az

államot létrehozta . . .”¹ Ahol azonban több nép kapcsolódik egybe egyetlen állam keretébe, ott három eset lehetséges.

1. Egy területen a különböző népek közül az egyik bír a többi felett felsőbbiségre szert tenni. Az uralkodó nép lesz a hegemón és azé az állam, annak jellegét ölti magára, aszerint fogja szervezetét nyerni és a többi népek, mint nemzetiségek, csak a vezető nemzet-alap irányához csatlakozva vehetnek részt az állami uralkomban és a vezető nép különös jellegét feltüntető intézmények útján nyerik szükségleteik kielégítését.

Az ily államokat, „melyek berendezkedésükben nincsenek tekintettel azon tényekre, hogy területükön a nemzeti és uralkodó többség mellett nemzeti kisebbségek is fordulnak elő,”² szintén nemzeti államoknak tekintetnek.³

2. Egyik nép sem engedi magát a másik által uraltatni, de társadalmilag, vallásilag, tudományilag, ipar, kereskedelem, gazdaság tekintetében nagyon is egymásra vannak utalva, kell tehát közöttük valami szorosabb kapcsolatoknak is lennie. Az által, hogy mindegyik megtartja a maga uralmát, csak szövetkezés, szolidaritás lehetséges, hogy bizonyos ügyeket, czélokot, közös erővel foglalkozni, megvalósítani. Így keletkezik az államok szövetsége:

¹ Ernst Hasse: Das deutsche Reich als Nationalstaat. (1905.) 14. o.

Hasse I. m. 14. o.

² Hasse szerint a nemzeti államoknak a következő feltételeknek kell megfelelniök: 1. „A nemzeti államban ugyan nem szükséges, hogy egyetlen nép lakják, de feltétlenül kell egy olyan népnek lenni, mely az állam lakosainak többségét kiteszi. Az uralkodó népnek kell az államterület lakosainak többségét alkotni, vagy azon helyzetben lenni, hogy idegen elemek eltolásával, vagy szomszédságában, más állam alatt lakó, de az uralkodó néppel rokon nép befogadásával többséget létesíthessen. 2. Az uralkodó népnek az államterület minden lényeges pontján jelen kell lennie, tehát ott is, ahol nem képez többséget, legalább jelentős kisebbséget kell képeznie. 3. Nem szükséges, de előnyös, ha a kisebbség több részre szakadozott, amennyiben a népek egymással szembehelyezése ajánlatosnak látszik, különösen, ha egyformán nagy számúak. 4. Az uralkodó népnek magasabb kultúrával kell bírnia szemben a kisebbségben levő népekkel. 5. Kívánatos és elősegítendő, ha feltétlenül nem is viendő keresztül, a vallási egység. 6. Az uralkodó népnek az államban vezető szereppel kell bírnia úgy már az állam alapításánál, mint később a vezetésben. 7. A nemzeti államoknak természetes politikai határokkal kell bírni, vagy olyan helyzetben lenni, hogy ilyeneket létesíthessen. 8. Az állam össznépességének megfelelő tömeget kell szolgáltatni, hogy úgy fegyveres kézzel, mint békés gazdasági Politika mellett, az állam önállósága és függetlensége biztosítva legyen.” 22. o.

mindegyik nép államai hír, fentartja legfőbb hatalmát, s csak mint szerződő fél érintkezik a másik néppel.

3. A kapcsolatban levő népek külön jelegük bizonyos fokú egybeolvadása által egészen új jelleg támad, s ez válik mindnyájuk közös alap jellegévé, ez nyer közös érvényt intézményeikben, vagyis újra csak egy nemzet lesz, melynek létalapját az egyes népek jellegének elegyüléséből keletkezett új nemzeti szellem alkotja.

Mindezen esetek képezik az állam és alapja, a nép, illetve nemzet közötti tényleges viszonylatot.

Az államon belül, a társadalomban is fellépnek azonban oly különböző irányok, melyek közül mindegyik azt igazolja, hogy a nemzetet egyedül ő képviseli valóban és jogosan. Az a jelenség, hogy a nemzet egy része magát jóhiszeműleg és elfogulatlanul, mint az egész nemzet magvának, esszenciájának tekintti, a nemzeti élet fensőbb jelentőségében rejlik, amennyiben az, elsősorban mégis inkább az eleven, hatalmasabb elemek és nem a lusta, tehetetlen tömeg által is egyszersmind határozatlik meg, annál is inkább, mert a nemzet egyszersmind ideális képe, tükre annak is, ami az egyes lelkekben él. A nemzet tehát bizonyos értelemben a természettől fogva mint *pars pro toto* szerepel, miközben azonban az összeséget ép oly kevésbé nélkülözheti, mint fej a testet. A régibb nemzeti államokban rendszerint nem volt kétséges, kik ábrázolták a fejet, és kik az engedelmes tömeget. Az újabb nemzeti államokban, az igazi nemzet individualitásokban azonban, ahol a legkülönbözőbb egyedeket és szociális csoportokat ragadja meg és hatja át a nemzeti gondolat, a nemzeti génusz ereje, ott efelett a kétségek és harcoknak alig van vége. És aki csak ezen harcokat látja, méltán gondolhatja, hogy a legtökéletesebb életközösség, a nemzet céljához nem közelebb, hanem távolabb jutottunk, és hogy a nemzetek az ő korábbi vegetatív életkorukban sokkal egységesebbek, megtöretlenebbek lehettek. Hogy tartalmatlanabb volt az a korábbi nemzeti élet, mint a mai, az kétségtelen. A további kérdés éppen az, hogy a régi időknek magában véve tartalmatlanabb nemzeti élete mégis nem bírt-e nagyobb erővel, mint a civilizáció és a reflexiók által megtört újabb idők nemzete és állama? Erre nézve elsősorban kiemelendő, hogy alig lehet a régibb és újabb nemzeti létnek egyes tulajdonságait összevetni egymással, hisz az utóbbinál lényegesen szaporodtak e tu-

lajdonságok, s az összes életviszonyok rendkívüli átalakuláson mentek keresztül. És ebből a szempontból áll, hogy tökéletlenek és bevégzetlenek voltak a régibb nemzeti államok benső lényegüket illetőleg, s ha az újabbról is elmondható ez, akkor ezek lényegesen más oknál fogva ilyenek, mint a régiek. A régibb nemzeti államokban hiányzott a nemzet alsóbb rétegeinek spontán mozgása, míg az újabban túlságos mértékben áll fenn ez és kimerül a nemzet, az egymás ellen és az egész ellen nyomuló pártok egybe-tartásában. S már most az újabb nemzeti államok gyengébb voltának színezetét csak az adja, hogy az individuumok differenciálódásával összefüggő mozgalmak sokaságával szemben, a modern nemzeti államnak nem lehet feladata az ellentétek megsemmisítése, ami régibb nemzeti államokban meg volt, s ebben nyilvánulhatott főképp nagyobb ereje, hanem csak *bizonyos alapnézetek egységességének, azok kölcsönös megszívlelésének megteremtése*. A modern nemzeti államok is dacára kebelükben lejátszódó szét-húzó törekvéseknek, a legnagyobb erő és képesség kifejezői, ha nemzeti létük kérdése a legkisebb mértékben is érintetik, sőt ekkor sokkal nagyobb érzékenységet tanúsítanak, mint a régibb idők nemzeti államai, nagyobb és erősebb kebelükben az egység.

A régi idők államaiban a legkülönbözőbb népek élhettek együtt, anélkül, hogy egységük biztosítására bármilyen intézményes megvalósítás történt volna, Teljesen laza alapot képeztek így az államra nézve s könnyen megvolt a lehetőség a szétbomlásra. Állam azonban csak egy nemzetre lehet alapítva, a kormányzást csak egy nép irányíthatja, s ha az állam területén több nép él együtt, akkor az a nép, mely az állam területen úgy többsége, mint képességei által nagyobb értékek képviselője, mint a többi népek. Innen indul ki már most a mai nemzeti államok gyenge oldalát feltüntető azon állapot létesülése, mely a nemzetiségek feléledésében, illetve azoknak az államalkotó nemzet irányával való szembe-helyezkedésében áll.

Az új-kor nemzeti államaiban élénken érvényesülő nemzetiségi törekvés következménye az államok nemzeti alapon való alakulásának.

Európának alig van állama, mely ne érezné a nemzetiségi szembeszállás gyengítő hatását. S ez a nemzetiségi különvállási törekvés ott fejlődik főképp, ahol az összetartozás a polgárok egy

csoportjában az állampolgárok más csoportjától való különbözősége érzete, nyelvi, ellentétes történelmi, tradícióbeli, esetleg vallásbéli különbségek révén kialakulván, *a nemzetiségi külön céloknak valamely szomszéd állam céljai teljesen megjelennek s ebben irányadókként, nemzetiakként szerepelnek, úgy, hogy a nemzetiség törekvéseiben erre az idegen államra mindenkor támaszkodhatik.*

A nemzetiségi mozgalmak legnagyobb részének alapja az, hogy a nemzetiségek a velük rokon, államot alkotó nemzethez kapcsolódhatnak, s csak kis részük olyan, mely önálló államiságot kíván magának, s igazán csak merészen képzelhető el, hogy a nemzetiségi mozgalmak a nemzeti államhoz való kapcsolódás felé törekednének. A nemzetiségi nyelv, a kultúra szabad érvényesülése-útján, a nemzetiségi helyzet nyugvópontra jutni nem tud, mert ahol a nemzetiségi törekvések életre kaptak, mindenütt szinte kielégíthetlenné, mindenütt az elszakadás felé vezetnek.

A nemzetiségi mozgalmak között ennek megfelelően jellegük szerint különböztetni lehet.

Összefoglaló jelentőségűek s mindig több nemzeti állam egységét érintők, a hasonló népek szövetségének létesítésére irányuló törekvések. Világrendítő hatalmak kialakulásáról van itt szó tisztán népi alapon, mert csak a rokon népek keresik egymást, s ez minden tekintetben szilárdabb alap megteremtésére alkalmas, mint a világ állami törekvéseknek a meghódított népekre való minden tekintet nélküli alakulása.

Első helyen áll ezek között a pán-szláv mozgalom. A szláv népek visszamaradtságának, a nemzeti államiságért folytatott küzdelmekben teljesen közömbös voltuknak ma mintegy pótlásaként hat. A fehér-hegyi csata és a lengyelség feloszlása egészen lesújtotta a szlávtságot, hisz maga a legnagyobb szláv állam, Oroszország is azonos népi lényegű társát, a lengyelséget teljesen elnyomja; a csehek meg egészen feloldódnak Ausztriában. Csak amikor a néprajzi kutatások és a nemzeti irodalom élénkülésével különállásuk mind tisztábban tűnt ki és ezen az úton a mozgalom átért Oroszországba, csak akkor éled tulajdonképpen minden vonalon. Kalkoff és Aksakoff megteremtik a pánszlávizmust, mint igazán erővel bíró szervezetet: a szlávoknak egyesülniük kell és területet szerezniök, mialatt a közbeeső nem szláv területek népeinek is az ő hatalmuk alá kell jutniök. Ez a pánszlávizmus jellemző tendenciája, ehhez ragaszkodnak a szláv népek mint program-

hoz, s ennek alapján áll fenn a törekvés az államok felbontására s egy új, hatalmas szláv alakulatnak létesítésére.

Hasonló jellegű a pángermán törekvés, midőn a németiség tagjait törekszik egyesíteni, és pedig nemcsak a birodalom országainak mind szorosabb összetűzésére és azokban minden idegen nemzetiség teljes beolvasztására, hanem a birodalmon kívül élő germán népcsoportok egybefűzésére is.

Az angol-szász egység egyrészt az anya állam és a gyarmatok között kívánja a kapcsolatot mind szorosabbra fűzni, másrészt Amerika angol lakosságát is magához akarja vonni; miközben természetesen nemcsak arra van meg a törekvés, hogy a hasonló népek egyesüljenek, hanem, hogy idegen népeket is behódítsanak.¹

Az angolszász törekvéseknek Amerikára való kiterjesztésével Amerikában létesült erre mintegy reakcióként a panamerikanista törekvés. Ez tulajdonképen a dél-amerikai latin államok föderációs törekvéséből eredt, de az 1889—90-ben az Egyesült-Államok bevonásával összeülő első panamerikanista kongresszus már valóban az egész földrészre kiterjedő egyesítés eszméjének propagálója.

1901—2-ben, 1906-ban tartott kongresszusok nagyban hozzájárultak „a panamerikanista közvélemény és tudat létesüléséhez, s ezekhez járul a mind kidolgozottabban és növekedő jelentőséggel jelentkező panamerikanista közjog, fegyverzete egy újonnan kialakuló államszövetségnek.”² Emellett tényleg léteznek Amerikában a panlatinizmusnak, a pansaxonizmusnak, az iberolatinizmusnak irányai, melyek dacára a panamerikanizmus erősen fejlődik. E fejlődésnek azonban igazán jelentős tartalma csak abban az irányban van, hogy „úgy az Egyesült-Államok, mint a délamerikai latin államok népeinek az európai anyaállamaik népeivel való rasszbeli, kulturai és erkölcsi közössége ellenére saját létük jelen jellegzetessége által sokkal jobban fűződnek egymáshoz, mint európai testvéreikhez.”³ Amióta ugyanis a panamerika-

¹ Már 1840 körül támadnak Angliában ily tendenciák, tulajdonképen azonban csak 1880-ban lép tudatosan előtérbe ez az irányzat, korszakalkotó volt az 1887-iki londoni gyarmatügyi kongresszus. A népi kapcsolódás legnevezetesebb része, az Egyesült-Államokkal való szorosabb egybefűződés azonban kivihetetlennek bizonyult.

² Fried: Panamerika. (1910.) 270. o.

³ Alvarez: Le droit international américaine. Paris (1910.) 247. o.

nizmus törekvéseiben az Egyesült-Államok maguknak vindikálják a vezető szerepet, a déli latin államoknak a panamerikanista törekvések már nem kedveznek, azok inkább az Egyesült-Államok egységesítő tendenciájának, terjeszkedő imperializmusának váltak eszközeivé. Ezzel szemben ismét a latin államok uniója létesülésének elve kezd erősödni a túlságosan fejlődő yanki uralommal szemben.¹ A délamerikai latin államok közül a spanyol többségűek még az európai anyaállam felé is közeledtek az 1900-ban Madridban tartott kongresszuson.

Nem öltenek ily nagy kiterjedést, hanem csak két államot érintenek alapjában a dákó-román törekvés Romániának Erdély román népei irányában, valamint a paniber mozgalom Spanyolországból kiindulva Portugália bekebelezésére.

Ezen összefoglaló nemzetiségi törekvésekben mindig egy-egy hatalmas nemzeti állam, mint éltető mag körül csoportosulnak a szétszórt népi töredékek, mint más államok alkotó részei, s az ad erőt e töredékek nemzetiségi törekvéseinek főkép. Itt van az egységes nemzeti alappal nem bíró államok legebevezhetőbb pontja, az az achillesi sarok, melyet az államot alkotó, illetve abban irányzó nemzet befedni nem tud sem úgy, hogy nemzetiségeinek szabad fejlődést biztosít, s elmegyjen egészen a federáció határáig, sem úgy, hogy erőszakosan beolvasztani törekszik azokat. A beolvasztás erőszakoltan sikerre sehol sem vezetett, míg a federáció egyszermind a nemzeti állam megszűnését is jelenti, melyből egyetlen lépés is már a teljes felbomlás valószínűsítője, meglévén minden néptöredéknek hatalmas, kialakult nemzeti államokhoz való kapcsolódásának lehetősége adva.

Azon esetek, midőn valamely nemzetiség nem kapcsolódhatik nagyobb s hozzá hasonló nemzeti államhoz, ott tulajdonképen annak felszabadítása nem jelent valóban elszakadást is a felszabadító államtól. Így az ír home rule, mely federációvá alakítja át Nagy-Britanniát, egészen bizonyos, hogy nem vezet majd az irek elválásához, azok csak Angliával, annak világot átfogó hatalmával kapcsolódva haladhatnak a fejlődés útján.

Nem kapcsolódik va¹ am el y nagyobb államot alkotó nemzethez a pankelta mozgalom, mely egy évtizede, hogy kialakult, s Bretagne bretonjai, Wales kimri nyelven beszélő lakosai, a Man

¹ Gareia-Caldéron: Die lateinischen Demokratien Amerikas. (Übers, v. Pfaü. Leipzig 1913.) 212—22., 241-^52. o.

szigeten élő úgy nevezett „ötödik kelta nemzet” s a kornwalliak egyesülésének eszméjét törekszik megvalósítani. A kelta kérdés kizárólag faji kérdés, még nyelvi egységről sem lehet szó. Az 1900-ban Dublinban tartott összejövetelükön a kelták angolul és franciául tárgyalhattak csak, hogy egymást megértsék. A pán kelta mozgalom teljesen képtelen egységes államiság teremtésére szétszakadozottságánál és alapvető jellegbeli különbözőségénél fogva is. Érvényesülésük az illető nemzeti államokat nem érinti mélyebben.

Az albán nép, midőn államisághoz jut, azt az európai nagy hatalmak megegyező megállapodásának megfelelően kapja meg. Az egész fejlődésnek inkább külpolitikai jellege van, melybe utólag magyarázzák bele az albán nép nemzetalkotó erőinek meglétét és értékét, különben az új állam nem is érint egyetlen más államot sem úgy, hogy attól a nemzeti alapot elvonná.

A nemzetiségi tendenciáknak kihatása azonban nem ilyen a legtöbb esetben.

Németország nemzetiségei: Elsassban a franciák, Schleswig-Holsteinban a dánok, Posenben a lengyelek, mind könnyen kapcsolódhatnak hatalmas, hozzájuk hasonló nemzetestekhez. Számukra önállóság biztosítása az elszakadás megkönnyítése. Ezért áll fenn a nyersen keresztül vitt germanizálás itt.

Hasonló az eset Magyarország nemzetiségi helyzetében, ahol a pánszlávizmus ereje, a dákó-román törekvések, a déli szlovén kapcsolódás mind a nemzetiségi törekvések erejének nevelői, melyekkel szemben az erőszakosnak nevezett magyarosítás gyenge eszköz s ép oly sikertelen, mint Németországban az erőszakos németesítés.

Oroszország nemzetiségi beolvasztó politikája a lengyelek, litvánok, finnek, szóval az európai műveltebb tömegekkel szemben sikertelenné bizonyult, míg a birodalom bensejében az ukrainaiak vagy kisoroszkok s más gyengébb népi individualitások között sikerrel halad.

Speciális helyet foglal el Ausztria az állam és nemzet kapcsolódásának, a nemzetiségi helyzet megoldásának terén: letűnően benne a németiség hegemóniája, a nemzetiségi egyenjogúsítás *mindjobban* a federáció felé tereli a helyzetet. Kétségkívül *itt lesz* az ütköző pontja a bekövetkező népetek egyesítő törekvések

szembetalálkozásának, az európai germán és szláv világ nagy döntésének, hacsak a nemzetiségi düh államot felbontó törekvése medréből nyugodtabb, az idő és az együtt átszenvedett jó- és balsors, közös fejlődés és egymást megértés által kijelölt mederbe nem tér s a nemzetiségi kérdés tényleg levetkezi kifelé való tendálását és alkalmazkodik az államban vezető nép alkotta intézményekhez továbbra is.

Amint az állam és alkotó néptömege között nincs meg az az összhang, mely létüket kölcsönösen biztosítja s az állam által az össznépeség javán munkál, — nincs meg az az alap, mely az állami lét feltétlen biztosítója. S ez bekövetkezhetik akár úgy, hogy a több nemzetiségű állam nemzetiségeinek különállását biztosítva alaptömegeinek centrifugális tendenciájánál fogva gyengül meg, akár úgy, hogy az állam erkölcsi mivoltával szakítva erőszakosan jár el nemzetiségeivel szemben, embertelenül cselekszik, mikor azokra olyasmit erőszakol, ami a nemzetiségek egyéniségével merőben ellenkező, arra nézve bántó, azt fejlődésében visszatartó. *Az állam egységének fenntartására csak egyetlen ut van: a nemzetiségek ép oly kielégítése, mint a vezető nemzeté, miközben azonban a nemzetiségek is nein az elválás, hanem a szorosabb kapcsolódás irányában helyezkednek el.*

A nemzeti államok erősebben állják ki a sors csapásait, mint a vegyes nemzetiségűek, ahol az összetartozás szükségének nyomása alól mindig hajlandók az egyes nemzetiségek szabadulni. A vegyes nemzetiségű államoknak tehát sokkal inkább kell gondoskodni polgáraik morális és materiális javáról, azoknak fokozott mértékben biztosítani a szabadságot, jólétet és rendezett jogviszonyokat úgy a magán, mint a közéletben, hogy fel se ébredjen az egyes nemzetiségekben az elválásra való hajlandóság. Az utóbbi feltétel mindenesetre teljesen a nemzetiségek jóvoltától függő, mellyel szemben a vezető nemzet, ha bármily túlerővel rendelkezik is, csak ritka esetben képez döntő, sikerrel ható tényezőt.

Két érdek lényeges a nemzetre nézve: az egység érdeke és a szabadság érdeke. Az összes nemzettagoknak egygyé kell válniok, mindnek ugyanazon kultúrfeladat megoldására kell törekednie és ugyanazon kultúrvívmányokkal kell élnie. Nagy nemzetek könnyebben elviselik egyes részek elszakadását, kis nemzeteknek azonban még a legutolsó emberük megtartására is vágyakozniuk

kell. Ezért oly erős a nemzeti egység fanatizmusa különösen a kis nemzeteknél. A nemzetiségi kérdés rendezésénél éppen ezért nem lehet elegendő a jogi rendezés, amely egyrészt a nemzeti vonatkozás erkölcsi karakterében fog mindig határt találni, másrészt jogi megállapításokkal nem is lehet a nemzetiségi széthullásnak gátat vetni. Amily kevésbé képes a jogrend más ethikai momentumokra nézve, a házasság, családi viszony, társadalmi, hivatalnoki szolgálatok ethikai oldalára nézve institúciókat alkotni és meg kell elégednie annak külsőleges szabályozásával, éppen úgy van a helyzet a nemzetiséggel szemben is. *A jog nem állapíthatja meg a kötelességeket, melyek a nemzeti hovatartozásból következnek, törvényekben mégcsak nem is szabályozhatja azon benső erkölcsi momentumokat, melyek a nemzeti hovatartozás lényegét képezik és tényleg léteznek, hanem csak külső jegyekre tekintve, melyekben ezek jelentkeznek.* Az egész jogi rendezés csak annyiban terjedhet ki a nemzetre, amennyiben annak a társadalmi rendnek biztosítását illeti, anélkül, hogy annak alapját képező erkölcsi momentumokat megragadná.

A nemzetiségi kérdésnek jogi rendezése, ha a nemzetiségek szabad érvényesültségének biztosítását viszi is keresztül, ép oly kevésbé nyújtja annak megoldását, mint az a jogi rendezés, mely erőszakos eljárás alkalmazására jogosít fel a vezető nemzet részéről. *A nemzetiségi kérdés oly erkölcsi kérdés marad, mélyel az állam csak erkölcsi mivoltában mérkőzhetik, s minthogy a különböző nemzetiségű államban az állam érdekei és a nemzetiségi csoportok érdekei között különbség van, ennek következtében csakis az érdekek oly megegyezésében lelhető fel a helyes útra vezető Megoldás, mely érdek megegyezés, teljes erkölcsi mivolta mellett, β nemzetiségi tömegek pszichológiai ténykérdése, melynek kapcsolódó vagy elválni törekvő jellegétől függ az egész állami álaktdat szilárdsága vagy gyengesége.*

I.

Nemzet és állam kapcsolódása Svájcban és az Egyesült-Államokban.

A nemzetiségi egyenjogúság helyzete mellett az állam szilárd alapja létesült Svájcban. Számtalanszor felhozott példája a

nemzetiségek kapcsolódó s nem felbontó tendenciájáról, Svájc helyzetéből azonban nem következtethető. Itt a nemzetiségek külön jellegzetességük teljes tudata mellett éltek együtt a huszonnégy kantonban már nagyon régóta (a morgarteni csatát szokták ezen időpontnak tekinteni). Mindenütt egyebütt a nemzetiségek kezdetben ismeretlenek az államok előtt. Egészen a XVIII. századig nincs sehol nemzetiségi kérdéstről oly értelemben szó, mint ma. Ami tehát Svájcban kezdettől fogva tudatosan alakult és fejlődött tovább, az egyebütt újonnan létesült és vált tudatossá, természetesen egészen más helyzetet teremtve ezzel, amelyre az előbbi mintát ráhúzni nem lehet.

Midőn Marsauche azt mondja Svájcra, hogy a szabadságon alapszik és a federáció függetlenségének védelmében nyilatkozik meg a nemzet, olyan helyzetet tár fel, mely csak igen kevés államalakulatnak jellemzője.¹

A három nemzet viszonya azonban ma már nem oly szilárdságot feltüntető, mint régen, mikor külső támadások fenyegették a szövetséget. Itt is feltűntek a nemzetiségi torzalkodás, az egymást meg nem értés, mint a nemzetiségi különböződés szimptomái. A német többre tartja magát a franciánál és az olasznál, s ezek viszont. Sőt a kölcsönös féltékenykedés mellett meg van a Francia- és Olasz-Svájc kifelé való gravitálása is, ha a németekről ez nem is állítható oly mértékben.

míg így Európa e régi nevezetes konfederációja a nemzeti alap gyengülésének útján halad, azalatt az Északamerikai Konfederáció óriási mértékben erősödött a nemzeti alap felé való közeledésével. A mai negyvennyolc állam oly konfederációt képez, mely aránytalanul erősebben összefűzött, mint harminc évvel ezelőtt gondolható lett volna, dacára, hogy minden további esztendőben jobban és- jobban erősödnek benne az egyes külön államok.¹

¹ „N'est ce pas un phénomène étonnant, de voir l'étroite union qui régné au sein de la confédération Suisse, bien que celle-ci soit formée des trois nationalités: française, allemande et italienne, de voir cette union se confirmer, malgré tous les obstacles extérieurs ou intérieurs? Cet attachement de la Suisse à son principe fédératif se fonde et repose lui-même sur l'esprit de liberté. Cet esprit a été le mobile inspirateur du premier pacte d'union entre les trois petits cantons forestiers. Le même mobile a groupé successivement autour d'eux les vingt deux Etats qui forment la Suisse actuelle. C'est ce besoin de

„Az amerikai nemzet — mondja Wilson — jelentőségében és a köztisztelet tekintetében az államok felett áll, nemcsak azért, mert fontosabb, mint az egyes államok, hanem azért is, mert a nemzet az államnak fentartására, mint a kormányzás minden egyes alaptételének érvényesülésére, melyeket őseink felállítottak és mi tiszteletben tartunk, túlnyomó nagy jelentőséggel bír. A nemzeti kormányzás az államoknak organikus váza, ez tette lehetségessé az államoknak az életet és ez biztosítja számukra a létet még ma is.”²

Ily alapok megléte mellett méltán szólhat Roosewelt a kivándorlókról így: „Minden tekintetben amerikaiakat kell belőlük csinálnunk: nyelvileg, politikai nézetek és fogalmak tekintetében, az állam és egyház közötti viszonyról való felfogásuk szempontjából. Szívesen látjuk a németet itt, ha amerikai akar lenni, de nincs szükségünk egyetlen idegenre sem, ki nemzetiségét nem akarja elhagyni. Nincs szükségünk német-amerikaiakra, ír-amerikaiakra, kik bizonyos szakadást képeznének a mi politikai életünkben. Nincs szükségünk egyebekre, mint csak amerikaiakra, és ha azokká váltak, úgy már teljesen közömbös, hogy német, vagy ir származásúak.”³ És hogy ebben legnagyobb részt heterogén alkatrészekből összetett és mégis erős egységével kitűnő nemzeti alappal bíró Unióban egy majdnem a rómaiak büszkeségére valló nemzeti öntudat sem hiányzik, azt bizonyítják Roosewelt következő szavai: „Nem fogjuk tudni legyőzni a veszélyeket, melyek bennünket környeznek, nem fogunk tudni nagyot alkotni, sohasem fogjuk a magas ideált elérni, melyet hatalmas köztársaságunk alapítói és első védelmezői kitűztek, ha szívvel lélekkel, szóban és tettben amerikaiakká nem leszünk, áthatva azon felelősségtől,

liberté qui fut l'inspirateur, de toutes les luttes soutenues, de tous les sacrifices accomplis pour la défense de la Confédération, c'est-à-dire pour la défense de l'indépendance de chaque État confédéré.” Marsauche: La Confédération Helvétique. (Paris) 303. o.

¹ Dr. H. von Holst: Das Staatsrecht der Vereinigten Staaten von Amerika. (Freiburg, 1885.) 20. o.

² Wilson: Der Staat. (Übers. v. Günther Thomas. Leipzig, 1913.) 367. o.

³ Amerikanizmus: Schriften und Reden von Theodor Roosewelt. (In: Deutsche übertragen von Paul Rache. 3. Aufl. Leipzig, 1913.) 12. o.

amely az amerikai névvel együtt jár, és a büszkeségtől azon nagy előnyre, hogy ezt a nevet viselhetjük.”⁴

Az Unió így rendkívül vigyáz, hogy távol tartson minden nemzetiségi alakulást kebelében, s különösen nem engedi meg ilyen irányzatok érvényesülését a kivándorlók részéről. Az államok szuverenitása egészen beolvad a yankik nemzetének egységét kifejező federáció szervezetébe, melyben nincsen nemzetiségi kérdésszóról szó. S ha valaha bármely irányban nemzetiségi tendenciák széthullasztására töre erővel feltűnnének, bizonyára nem nézné ezt az Unió a szabad érvényesülhetőség biztosításának üvegén át, hanem nagyon is belenyúlna a nemzetiségi törekvések forgatagába, azok elnyomása céljából.

Nemzet és állam kapcsolata tehát a világ két nevezetes szövetséges államában úgy alakul, hogy az államfentartó nemzeti erő van előtérbe helyezve minden irányban.

Svájcban, ahol megdőlni van ez a helyzet, meg van minden törekvés annak a régi egység magaslatára való visszaállítására, míg az Egyesült-Államok a nemzeti alap teljes értékelése és védelme mellett fejlődnek.

II.

Nemzet és állam Németországban.

Németország azon államok közé tartozik, melyekben a nacionalizmus igen későn jelentkezett, nehezen forrott ki a különben fajlag, nyelvileg egységes néptömeg együttéléséből. Ez mindenestre gyengülést jelent az államra nézve, politikai jelentősége, hatóereje tekintetében a többi nemzeti állammal szemben.

Fichte és *Herder* riadói az egységes nemzeti állam teljes értékelése mellett vágyakoznak a német egységért, a XIX. század elején. *Fichte* tisztán látja, hogy a jövő állama csak nemzeti lehet, s hogy egy nemzet több államra oszlik, azt abnormálisnak tekintette, szerencsétlen helyzetnek, melyért a gonosz külföldet teszi felelőssé. A németiség szétválasztott volta minden természet és ész ellen való és ezért ezen államokat mint alárendeltek, mellékese-

⁴ u. o. 19. o.

⁵ *Fichte*: Reden an die Deutsche Nation. (Reclam Ausg. 126. o.)

ket szeretné látni, mert az egyetlen és fontos csak az „önmagáért létező” nemzet.¹

Wilhelm Humboldt beállításában is az állam alkotmányának és a nemzeti egyesülésnek amennyire csak lehet, össze kell szöve lenniök és nem szabad felcseréltetniök. Ha az állam alkotmánya a polgároknak kényszerrel és hatalommal, vagy szokás és törvény útján bizonyos meghatározott viszonyt tulajdonít, úgy ad ezen kívül még egy másik, az egyesek által szabadon választható, végtelen sokféle és gyakran változó valamit is, és ez az utóbbi a nemzet szabad hatásából áll elő, ez az, ami a javakat megőrzi, aminek vágya az embereket egy társadalomba vezeti.”^x

Igen tisztán látta az állam és nemzet kapcsolódásának szükségességét *Adam Müller*. „Az állam nem pusztá Aészitmény, gazdaság, biztosító intézet, vagy kereskedelmi társaság; az állam egy nemzet általános fizikai és szellemi szükségleteinek, fizikai és szellemi birodalmának, az általános külső és belső életnek összekötése egy nagy, energikus, mozgó és élő egésszé.” „Aç állam szövetsége a megelőző generációknak a következőkkel és megfordítva.”² Amíg az állam és polgárok két urnák szolgálnak, addig a szívek is bensőleg szét vannak szakítva. Ebből következik, hogy „a magán élet nem egyéb, mint a nemzeti élet alulról tekintve és a közélet, mint ugyanazon nemzeti élet felülről tekintve.”³ A nép „azon fenséges közössége a múlt, ma élő és ezután jövő nemzedékek hosszú sorának, melyek mind egy nagy bensőséges közösségbe vannak összekötve életre-halálra.”⁴ s az államok tulajdonképen életprincípiuma ez a nemzet.

Niebuhr megállapításai szerint is „államnak csak az nevezhető, mely önállóságát magában bírja; alkalmas akaratot alkotni, azt megnyilvánulásra hozni, a jogot érvényre emelni; ezen

¹ Wilh. Humboldts Werke. I. 236. o.; Ideen über Staatsverfassung durch die neue französische Revolution veranlasst. (1791.); Ideen zu einen Versuch die Grenzen des Staats zu bestimmen. (1792.).

² Müller: Elemente der Staatskunst (1808—9. Vorlesungen in Dresdeir gehalten. 3. Bände.) I. 51. o.

³ Müller: Über König Friedrich IL (1810.) 37., 45. o.

⁴ Müller: Elemente. I. 204. o.

gondolathoz semmi olyat sem fűz, ami valamely más, idegen akarához kötné és alárendelné.”¹ A nemzet közössége magasabb, mint azon elemi viszonyok, melyek egy törzs különböző népeit összekötik, egybeolvasztják. Poroszországot tartja a németiség kvintesszenciájának, mint állami nemzet, mely azonban nem körülzárt ország, hanem közös hazája szerinte minden németnek, aki tudományban, közigazgatásban, fegyverforgatásban magát kitünteti. Ilyen nemzeti alapon kívánja a német egységet.

Ezek az írók a nacionalizmus előtörése korszakának írói, s a közvetlen történeti fejlődés menyek alatt majdnem mindannyian érzik a nemzet és az állam válhatlan kapcsolatát, a nemzet fennsőbbisége elismerésével. Az utánuk következő írók közül *Haller*, *Jarcke* majd *Stahl* elmaradnak a nemzetinek határozott értékelése, erejének az állam életére vonatkozó döntő behatásának méltatásától. A népszellem Hegeli magyarázata segíti aztán elő a nemzeti alapnak vizsgálatát.

Hegel előtt ugyanis a nép szellem az, amiből az államban minden táplálkozik, s az állam és nép oly szorosán összetartoznak, hogy egy népnek szubstanciális létében fekszik, hogy állam is legyen, hisz egy népnek állam nélkül történelme sincs.²

*Ranke*nál aztán már majdnem a túlfeszültségig emelkedik ez az elv. „Hazánk velünk és bennünk van, ez így van, ha akarjuk, ha nem, minden országban, ahova fűzetünk, minden zóna alatt. Ezen alapul életünk kezdettől fogva és ebből nem szabadulhatunk. Ez a titkos valami, amely a legcsekélyebbet is eltölti, épen úgy, mint a legkiválóbbat, ez a lelki levegő, melyet ki és belélegzünk, megelőz minden alkotmányt, életet és eltölt minden alakzatot.” Eszerint a nemzet fennáll, ha akarják az egyesek, ha nem, ahhoz tartoznak az illetők, ha akarják, ha nem: nem szabad önelhatározásra alapítani, hanem pusztán determinációra.³

¹ Niebuhr: Preussens Recht gegen den sächsischen Hof. (1814.) 29. o.

² Hegel: Enzyklopädie des philosophischen Wissenschaften. (III. kiad.) 535. és köv. o. 540. §., 549. §. Philosophie des Rechts. 349^351. §§.

³ Ranke: Frankreich und Deutschland (1832.) Über die Trennung und die Einheit von Deutschland. (1832.) Grossen Mächte.)1833.) Politische Geschichte. (1836.)

A politikai írók közül *Dahlman*,¹ *Bluntschli*,² *Waitz*,³ *Holzendorff*,⁴ a nemzet és állam szoros kapcsolatának nevezetesebb hirdetői.

A létreiött német egység az irodalmi irányon alig változtat, ismét vannak, akik elismerik az állam és nemzet közvetlen viszonyát, míg mások nem tartják ilyennek a viszonyt. Az előbbiek értéket tulajdonítanak a nemzetnek, az utóbbiak nem tartják jelentősnek. Az újabb német irodalomban *Treitschke* ad főképp kifejezést annak, hogy: „Das Normale bleibt immer die Einheit des Staates auf nationaler Grundlage.” Az állam személyi voltából következik az államok sokasága szükségképpen,⁵ annál is inkább, mert a természetes tendencia az, hogy a nemzet és állam fogalmai fedjék egymást.

Lamprecht azonban midőn az államot „Personaalstaat”-nak nevezi, abban a nemzetnek nem tulajdonít semmi jelentőséget, az állam személyiségével szemben nem nemzetről, hanem csak alattvalókról lehet szerinte szó.⁶

Jellineknél sincs jelentősége a nemzetnek az államra nézve, s viszont az állam sem szükséges eleme a nemzetnek, mert szerinte nincs minden nemzet államilag egyesülve és több nemzet vagy

¹ Dahlmann: Politik. (Leipzig, 1847.) „Mann kann mehr Volk als Staat sein, aber man kann nicht Volk ohne Staat sein. Die Aufgabe ist, den Staat im Volks-Bewusstsein zu vollenden. 3. o.

² Bluntschli: Die Nationale Staatenbildung. „Jede Nation ist berufen und berechtigt einen Staat zu bilden. Wie die Menschheit in eine Anzahl von Nationen geteilt ist, so soll die Welt in ebensoviele Staaten zerlegt werden. Jede Nation ein Staat, jeder Staat ein nationales Wesen.” 25. o.

³ Waitz: Grundzüge der Politik. (Kiel, 1862.) „Der Begriff des Staats steht in engem Zusammenhang mit dem des Volks”. „Der Staat ist so die Organisation des Volks.” 7. o.

⁴ Holzendorff: Prinzipien der Politik. (1869.) 220. o.

⁵ Treitschke: Politik. (1897.) I. 28. o.

⁶ Lamprecht: Deutsche Geschichte. Zweiter Ergänzungsband.. Zweite Hälfte. Zur jüngsten deutschen Vergangenheit. (1904.) „Das Wesen des Personalstaates aber ist genossenschaftlich; als Genossenschaft verantwortet der Staat seine Angehörigen ausserhalb wie innerhalb der Grenzen; als Genossenschaft regelt er die Lebensbeziehungen derart, dass sie dem Ganzen nach aussein zu gute kommt; weil genossenschaftliche Persönlichkeit, tritt er als ein ausgesprochenes und mit jeglichen Mittel einheitlicher Tätigkeit ausgestattetes Individuum ein in den Kampf der Nationen.” 611. o.

részei élhetnek egy államban. Egyébként szerinte a közös állami uralom egy területen a legnagyobb mértékben hozzájárult a nemzetek kialakulásához.¹

Ily alapokon mondta *Trampe*, hogy a „Nationale Zusammengehörigkeit ist nicht Vorbedingung, ist nicht massgebendes ethisches Fundament, nicht ein Staat. Schärfer gefasst, heisst das: Nation und Staat sind nicht kongruente Grössen.”² Elveit Németországra alkalmazva kimondja, hogy a birodalom nem a nemzeti princípiumon épült fel, hanem a német kultúra feltétlen elvi érvényesülésében és fentartásában gyökerezik.³

Meinecke megkülönböztetése állam-nemzet és kultúr-nemzet között, mely szerint a kultúr-nemzet fogalmához az állami élet oda sem tartozik, szintén az állam és nemzet közötti harmóniát-lanság kifejezője.

Ami közvetlenül az állam-nemzeteket illeti — mondja azonban *Meinecke* — ezek nemcsak a nemzetek önmeghatározó törekvései által teremtetnek, hanem az államok csendes munkája és az ugyanazon állami közösségben való politikai együttélés, tehát egy hosszú, századokon át tartó növekedés által. Nem lehet megállapítani azt a pontot, hogy hol születnek, csak annyit lehet mondani, hogy ahol egy szabályszerű, tartós, kívülről és belülről hatékony politikai együttérzés létezik, ott egy állami lakossága állam-nemzetté, és az állam nemzeti állammá válik. Lehetséges, hogy — mint Anglia és Franciaország az „ancien régime” alatti példája mutatja — az állam egyúttal egy hatalmas kultúr-nemzetre támaszkodik, mely az államot a maga tömegébe foglalja, s lehetséges az is, hogy — mint Poroszország az időbeli példája mutatja, — egy meghatározott állam egy nagyobb kultúr-nemzet, részeként jelentkezik. A döntő az, hogy legyen bár az az államfejlődés abszolutisztikus, arisztokratikus, vagy patrimonális eredetű, a kultúr-nemzetből, legnagyobb részt önkénytelenül, ezen régiebb jellegnek állam-nemzetei és nemzeti államai ke-

¹ Jellinek: Das Recht des Modernen Staates. (1905. II. kiad.) 113—114. o.

² *Trampe*: Das Deutschtum und sein öffentliches Recht. Kritische Betrachtungen. (Berlin, 1900.) 8. o.

³ „Das Reich hat sich politisch nicht auf dem im Geiste toten Nationalprinzip aufgebaut; sondern es wurzelt und treibt in der bedingungslosen und grundsätzlichen Geltung und Hochhaltung der Deutschkultur.” U. o. 431. o.

letkeznek. Természetes, hogy ezen régibb idők nemzeti államai tökéletlenek.¹ Így folyik össze Meineckénél a kultúr-nemzet az állam-nemzettel, s tűnik elő mind világosabban, hogy a nemzet nem is az, ha nincs államisággal összekötve. Ezt látszik igazolni Meinecke további kijelentése is, hogy ami ezen régebbi idők kultúr-nemzeteit illeti, úgy vegetatív jellegük már épen abban mutatkozik, hogy nincs meg bennük a belőlük kiindulandó nyomás, állam-nemzetté válni és egy őket összefoglaló nemzeti államot teremteni. A kultúr-nemzet előbb nyugodhatott meg pusztá kultúr-nemzeti állapotával, mint az idő, mely lehetőleg erősebb formák és hatások, egyenesen nemzet-személyiségek kialakulását forszírozta.² Németországban is az állami lét feltételének az egységes nemzetnek kell lennie, ha ez még nincs meg, azt létre kell hozni.

Azon elvekkel szemben, — melyekből kitűnik, hogy jelenleg mennyire különállónak képzelik a nemzetet és államot Németországban, — *Ernst Hasse* vette fel a küzdelmet és törekszik kimutatni minden eszközzel és úton-módon, hogy habár a német birodalom ma még nem nemzeti állam, de keletkezése, létesülésének célja és a megfelelő feltételek mind oda tendálnak, hogy német nemzeti állammá váljék.³

A mai német irodalomban, politikai, de annál inkább a közjogi íróknál a legnagyobb részt nincs meg a nemzetnek megfelelő értékelése, és az állam közvetlen alapjává tétele. Következménye ez főképp a nacionalizmus gyengébb fellépése mellett létesült helyzetnek, mely úgy alakult, hogy a merő partikularizmusból egységességre emelkedett német nemzetben, még mindig megvannak a hajdani territóriumok többé-kevésbé ugyan elhomályosult, de még mindig közjogi jelleggel bíró szervezetei.

A német nacionalizmus gyenge voltának számos okát szokták felhozni. Felhozzák egyrészt a németiség azon képességeit, melyek szerint a népi tagok hidegben és minden szenvedély nél-

¹ Meinecke: Weltbürgertum und Nationalstaat.

² U. o. 7. o.

³ Hasse: Das deutsche Reich als Nationalstaat. (1905.) „Das Deutsche Reich van heute bei weitem noch kein Nationalstaat ist, dass es aber nach dem Zwecke seiner Schöpfung ein Nationalstaat werden muss, und dass die Vorbedingungen vorhanden sind, um es zum deutschen Nationalstaat werden zu lassen.” 23. o.

kül tudnak érezni, tárgyilagosabban látni, mint más nemzetek tagjai, másrészt és ez a fontosabb, hogy a német birodalom még nagyon ifjú, egyes részei még nincsenek benső kapcsolatban össze-növe.

Kérdezni lehetne azonban ezzel szemben, hogy az ifjú Itália nemzeti egységének helyzete, miért oly befejezett, pedig épen olyan ifjú, mint Németország? Ha eltekintünk a két állam tagjainak tényleges temperamentumbeli különbségétől, úgy a két állam történeti helyzete sem engedi meg az összehasonlítást. Itália tökéletesen egységes állam, míg Németország tulajdonképpen szuverén államok szabad egyesülése. Ezek a német szuverén államok évszázadok során keletkeztek, élükön régi fejedelmi családok állanak, melyek évszázadokon át össze voltak kötve államukkal a történeti események kapcsán. Ezek *a német kis államok mind megteremtették maguk külön szabadság érzetét, s törekedtek teljes érvényesülésre jutni, a birodalomhoz tartozás érzetét legyőzve, s bármily csekély tényleges politikai hatalom mellett is. Amint már most ezen államok rendibe a Németbirodalomhoz csatlakoztak, akkor rögtön megterhelték ezeket a birodalmi teljes egység gondolatával és a hozzá tartozó nacionalizmussal, miközben azonban a partikuláris érzés mit sem veszített intenzitásának erejéből.* Mindez természetesen nem járult erősítőleg az általános német nemzeti öntudat megszilárdulásához.

Nemzet és állam igazi kapcsolódása Németországban még a jövő alkotásai közé tartozik, bár meg van minden körülmény ma is arra, hogy a birodalom egységében a teljes nemzeti egység megismerését lássák és meg van minden törekvés is arra, hogy a nemzeti egységről minden legkisebb alkalommal tanúbizonyságot tegyenek. Allítható, hogy csak a szuverén tag államok közjogi helyzete az, mely gátja a teljes egység létesülésének.

III

Állam és nemzet Ausztriában.

„Határtalan, nyugalmat nem ismerő, önfejű, nyakas harc az állam gondolatának centripetális ereje és nemzeti pártok centrifugális erői között: ez egy tételbe összefoglalva Ausztriának egész belső politikája” — mondja Sosnosky „Die Politik im Habsburger

Reiche” című munkájában, mikor Ausztria államiságának szilárdságát teszi vizsgálat tárgyává.¹ „Die Gentrifetalkraft des Staatsgedankens” és „die Centrifugalkräften der Nationalen Parteien”, tehát az állam mint az összetartó erő megtestesítője és az egyes nemzetiségek, mert a nemzeti pártok alatt ezek értendők, mint a széthúzás, az állam felbontás tényezői állanak itt egymással szemben.

„Mindeddig, — mondja tovább Sosnosky, — az állam gondolata, ellenzőinek minden támadásaival szemben sikerrel megállta helyét, hála az állhatatos, törvényekhez ragaszkodó kitartnak és a pártok egyenetlen voltának. Az összetartozás évszázados megszokása még mindig eresebbként tűnt fel, mint a nemzeti szenvedélyek, de kiváltképen csak azért, mert ezek a nemzeti törekvések különböző irányokban hatván, ezáltal erejük kölcsönösen gyöngült. Az uralkodó hatalom, mint az állán gondolatának képviselője a parlamenttel, a centrifugális tendenciák megtestesítőjével szemben, mindazonáltal rendkívül nehéz helyzetet foglal el: mialatt ugyanis hatalmi szférája az alkotmány által egész szorosan körül van határolva, azalatt a parlament merő ököl- és szidalom-szabadság, — amiből az, valóban a lehető legkiadósabban kiveszi részét. Ha a kormányzat valamit tenni akar, egészen biztos lehet afelől, hogy legalább egy frakció szembe helyezkedik vele és hogy ebből minden elképzelhető nehézség következhet be. A legszigorúbb, legkörültekintőbb objektivitás sem védi meg a pártszínezet szemrehányásától: sőt éppen erre a lehető objektivitásra való törekvés vezet oda, hogy mialatt a kormány minden párt kielégítésére törekszik, tulajdonképen mindegyik előtt elveszti magát. Minden engedményt, melyet egy pártnak tesz a másik mint jogtalan kedvezést, a többiek háttérbe helyezését igyekszik feltüntetni, amire aztán többé-kevésbé heves oppozíció, obstrukció következik. És az állam gépezetének fenyegető megállását elejét veendő, siet a kormány ellenzői lecsitítására, ami csak úgy történhet, hogy azok számára is engedményeket tesz. Ily módon támadt a hírhedt hintázó politika (Schaukelpolitik), amely az osztrák kormányzásra oly tipikussá vált. „Da wird konferiert und konzediert, probiert und protegiert, paktiert und pazifiziert;

¹ Sosnosky: Die Politik im Habsburger Reiche. (2. Aufl. Berlin, 1913.) I. k. 135. o.

nur eines nicht oder doch nur unzulänglich: regiert.”¹ Gróf Taaffe ezt a máról-holnapra való politikát valóban találóbb szóval nem jellemezhetette, mint a mind máig szomorú nevezetességre szert tett kijelentésével: fortwursteln . . . Ehhez járulnak az államfelbontó federalisztikus törekvések, melyeknek ily belpolitika természetesen gátat nem vethet. A nagy németek, a pánszlávizmus és az irredenta törekvései már-már túllépik az egy állam keretében való együttélés lehetőségét.

Ez a mai Ausztria teng élete, oly állami élet, mely a mindenütt nemzetivé vált kormányzással szemben megmaradt oly alapok mellett, melyek a középkorban és az újkor elején még elégségesek voltak az állami élet irányainak összhangban tartására, de amelyek ma már a nemzeti államok folyton erősödő egységében csak a gyengéség, bizonytalanság és széthúzás ténylegessítői.

Ausztria történetében úgy alakult ki a nemzeti államiság létének megfelelő magasabb fok, hogy elferdült irányú fejlődéshez vezetett. Mai helyzete azt tárja elő, hogy az individuális szabadság érája, mely mindenütt a nemzeti kifejlődés előmozdítója volt, s amely Ausztriát sem hagyta érintetlenül, mégis meddő maradt itt atekintetben, hogy valamely nemzeti önmeghatározó törekvés előmozdítója lett volna. E mellett az állam hatékony munkája is hiányzik a nemzet lehető fejlesztésére s nem létesült az* ugyanazon állami közösségben való együttélés, egy dinasztia alatt való századokon át tartó növés által sem valami egységes nemzeti. *Itt az állam megmaradt azon állapotban, mely csak irányítani, kormányozni tud minden szerves kapcsolatot, tekintet nélkül az alattvalókban idők folytán feltétlen kifejlődő összekapcsoló jellegzetességekre, — a dinasztia érdekei maradtak meg benne mozgó erőkül, s nem a mélyebb nemzeti alapok.*

Midőn a nemzetiség eszméje kezdi pályáját befutni Európában és a Napóleoni hatalom nyomása alatt gyorsan fejlődik, akkor a történelmileg kialakult népi individualitások oppozícióba kerülnek azon különbségeket tagadó egyenlőségi gondolattal, mely a francia hódításnak ürügyül szolgált. Ha azonban a közelebbi okokat keressük a mindeddig lanyhán érvényesülő nemzeti gondolat előtérbe lépésére nézve, úgy azok a XVIII. században uralkodó liberális alapelvek mellett elsősorban a szellemi élet felemelkedé-

¹ Sosnosky: i. m. 137. o.

seben és a gazdasági és forgalmi viszonyok javulásában találhatók fel. Mindezek a népeket egységesebb érdekközösséggé tették, lerontván azon válaszfalakat, melyek az egyes társadalmi osztályok között fennállottak, az egyes rendeket közelebb hozva egymáshoz; ez viszont a közös leszármazás, közös nyelv, közös erkölcsök által összetartott körök megerősítésére vezet, mely annál erősebbé lesz, minél erősebb hatalmak fenyegetik.

Európának létökben fenyegetett népei állanak szembe Napóleonnal, mely szembeállítás a legyőzött népek nemzetiségük fentartásának gondolatában nyert alapot, ez az eszme volt az, mely az egyesült seregeket vezette, hogy megmaradva saját külön uralkodóik alatt, a nagy impereur kiegyenlítő uralmi törekvéseinek vég vessessék. A nemzeti eszme kifejlődésével azonban fellép az egyes államokban levő külön kultúrsoportoknak külön nemzetiség öntudatra ébredése is, és ezen gondolat elől a látszólag egységes Ausztria sem térhetett ki, szinte megakadályozhatatlanul indul meg benne a különböző nemzetiségek önfejlesztési törekvése, politikai különállásának erősítése.

Ausztria egységes volta, a német nyelv alapján, a nemzeti eszme előtérbe lépésével már akkor megszűnt tényleg, amikor az 1848-iki esztendő Ausztriának konstitucionális állammá való átalakításához vezetett. A nemzetiségi gondolat ettől fogva az alkotmány tényezőjét képezi és a következő alkotmányharcok végre oda vezettek, hogy a nemzetiség fogalma ethnikai alapra helyeztessék és az egyes néptörzsek jogi tényezőkké váljanak a nemzeti tulajdonságaik fentartására és rendezésére.

Még a forradalmi időkben fellép az a három irány: 1. centralisztikus, 2. történelmi nemzeti, 3. ethnikai nemzeti irányok, melyek a következő időkben uralják az alkotmányharcokat, illetve a nemzeti politikát Ausztriában.

1. A centralisztikus irány a jozefinista törekvéseknek megfelelően ? német nyelv alapján nyugvó szilárd állam után törekszik. Bach és Schmerling korszaka megengedi az egyes nemzetiségi nyelvek használatát, sőt az államhivatalnoktól oly helyeken, ahol több nemzetiség van együtt, azok nyelvének ismeretét még meg is kívánják, de a közigazgatási gyakorlat nyelve a német. Az 1851 dec. 31-iki patens a nemzeti különbségek tekintetét azért teljesen alávetette „az állam biztonsága erősítésének, egységének és erejének.”

2. A történelmi nemzeti irány a nemzeti élet kialakulását a történelmi alkotó részek alapján kívánja helyezni, amely történelmi alkatrészekből Ausztria áll. A nemzet fogalmát itt nem a néptörzsi, ethnikai alapból állapítják meg, hanem mint kultur közösséget fogják fel, mely történelmi fennállása révén kívánhatja létének fentartását. Az összállam kebelén belül a közös történelmi sors és közös kultúra által összetartott csoportok politikailag újra organizálandók. A nyelv, mely egykor az egyes területeken uralkodó volt, újból visszahelyezendő régi helyzetébe, azon nyelvek pedig, melyek mint népi nyelvek ismertettek el, azoknak ezen karaktere szintén fentartandó. Ez az irány magától értetődőleg azon ausztriai országrészekben talált leginkább követőkre, melyek egykor már mint önálló államok állottak fenn, vagy ilyenek önálló alkatrészét képezték. Cseh- és Lengyelország fő tereumai ezen felfogásnak, mely a gyakorlati keresztülvitelt a föderalizmusban és a történelmi alapon nyugvó autonómiában látja. Ez a szellem nyilatkozik meg az októberi diplomában is (1860), oly értelemben, hogy a részek erősítése, az egész megerősödésének a feltétele, — midőn azt mondja, hogy „csak olyan intéstúciók és jogállapotok, melyek királyságaink és országaink között létező különbség történelmi jogtudaának és oszthatatlan, elválaszthatatlan szilárd szövetsége előmozdításának egyenlő mértékben megfelelnek,” nyújthatnak a polgárzatnak tiszta és kétségtelenül szilárd jogállapotokat és egyetértő együttműködést.

3. Az ethnikai-nemzeti irány eltekint minden történelmi hagyománytól, tisztán theorétikus alapon áll. A nemzeti egyenjogúsítás tisztán a törzsi hovatarozandóság szerint szabályozandó. A néptörzs különbség nélkül nagyságára, történelmi kulturális jelentőségére, nemzeti jogok viselőjévé teendő. Hogy ezen tételek keresztülvitele mily sok nehézséget rejt magában, azt megmutatta az első parlamentáris gyülekezet, mely a nemzeti egyenjogúsítás jelszava alatt gyűlt össze, a kremsi parlament, a nyelvi kérdés felett számos és izgatott vitájával, melyek előre vetették árnyékát azon helyzetnek, hogy ezen az alapon együttműködés csak kompromisszum által lehetséges, mely igazán a pártok jóakaratótól függő. Ez a princípium oly ethnikai csoportoknak, melyek individualitásuk tudatával még sohasem bírtak, egyszerre önálló nemzeti létet biztosít és az eddig elismert nemzetiségekkel egyenrangba

helyezi azokat, megbontván ezzel még az eddig egységes nemzeti-ségeket is.

A nemzetiség ezen ethnikai princípiuma, egyszersmind princípiuma az u. n. alapjogoknak is, melyek Ausztriában először a kreamsi alapjogokban találtak kifejezést,¹ majd az 1849 március 4-iki alkotmányban, végre mint az osztrák nemzetségi törvény, a polgárok általános jogairól szóló 1867 dec. 21-iki XIX. artikidusban tétettek le.² Ezzel az osztrák alkotmányba belevitetett a nemzetiségi jog tisztán ethnikai princípiuma. A nemzetiségi törvényközpontjába a néptörzs jutott. Az állam összes néptörzsei egyenjogúak és minden néptörzsnek sérthetetlen joga van nemzetiségének fentartására és ápolására. A nemzetiségnek itt tehát teljesen absztrakt értelem adatott, megfelelően a tulajdonságok fogalmának, melyek egy ethnikai csoport, mint néptörzs természetében rejlők, törzsi sajátosságok.

Nemcsak theoretice, hanem ténylegesen van megállapítva az állam és nemzet külön állása, illetve az államnak a nemzettől teljesen függetlenül való elgondolása.

¹ Az 1848 ápr. 25-i alkotmány 4. §. szerint minden néptörzsnek, „nemzetiségnek és nyelvnek sértetlensége biztosíttatik.” A kreamsi alkotmánytervezet 21. §-a mondja: „A birodalom összes néptörzsei egyenlő jognak. Minden néptörzsnek sérthetetlen joga van nemzetiségének úgy megőrzésére és ápolására, mint nyelvének fejlesztésére. Minden szokásos nyelvnek egyenjogúsítása az iskolákban, hivatalokban és a nyilván életben biztosíttatik.” A márciusi alkotmány 5. §-a szerint; „Az összes néptörzsek egyenjogúak és minden néptörzsnek sérthetetlen joga van nemzetiségének és nyelvének megóvására és ápolására.”

² A XIX. artikus három tételben három különböző gondolatot fejez ki: 1. „Az állam összes néptörzsei egyenjogúak és minden néptörzsnek sérthetetlen joga van nemzetiségének és nyelvének megóvására és ápolására.” (Ezen tételben a néptörzs mint a jogok viselője van beállítva). 2. „Minden szokásos nyelvnek egyenjogúsítása az iskolákban, hivatalokban és a közéletben az állam által elismertetik.” (Itt látszik meg az állam és a nemzet közötti különbség, midőn a nemzeti különlét az állam által nyernek biztosítása. Itt nem esik össze az állam a nemzettel, külön áll attól, sőt egyenesen alkotó elemeinek különvadását biztosítja.) 3. „Azon országokban, melyekben több néptörzs lakik, a nyilvános tanítóintézetek úgy rendezendők el, hogy mindennemű kényszer alkalmazása nélkül egy második nyelv megtanulására, azon néptörzsek mindegyike megkapja a saját nyelvének művelésére megkívántató eszközöket.”

Patrimoniális alapokból emelkedett ki Ausztria s merő dinasztikus politikával indult történelmi pályájára. A heterogén népesség között a fejedelmi uralmat fentartandó, a „divide et impera” elve volt századokon keresztül a fő irányító. Ha a német nyelv mint államnyelv favorizálása megtörtént is, s egységes volt a közigazgatás szerte a birodalomban, mégis egy momentum hiányzott, s ez, hogy nem volt ebben az állami kormányzatban soha valami általános, az össznépeiséget kielégítő, abból folyó jelleg, — sőt ellenkezőleg, meg volt benne a tendencia arról teljesen lemondani, s azt az egyes nemzetiségeknek saját, külön tulajdonaikként fejleszteni hagyni.

Ez a tény vezetett aztán oda, hogy ami eredettől fogva fenn is állott — az államnak teljesen különálló működő szervezetként való feltüntetése, s vele kapcsolatban minden nemzeti jelleg tagadásba vétele, — hogy mindez átvitetett a teóriába is oly értelemben, hogy ma nincs egyetlen osztrák író sem, aki a nemzeti értékelése mellett az államnak új erőre emelését a nemzettel való szoros kapcsolódásától várná. Igaz, hogy ma már annyira előhaladott állapotban vannak az egyes nemzetiségek jogaik körülbástyázása és szeparatiztikus törekvéseik tekintetében, hogy valóban nem is várható valamelyes össznemzeti, egységes kapcsolódásuk, de előbb még lehetett volna helyes irányba tereimi a fejlődést, s az államnak, mint mindenütt Európában úgy itt is igazi alapot teremteni, a nemzeti lét mindent átható erejében.

Fischhof alapvető munkájában, „Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes” (Wien 1870, 2. kiad.), előadja, hogy Ausztria ethnikai elemei heterogén, egymástól elütő természetűek, s hogy sok politikus ebből azt következteti, hogy ezek az alkatrészek organice egymásba nem fűzhetők, legfeljebb csak mechanice egymás mellé sorozhatók. Korunkban a népek azon erős törekvése, hogy az elválasztott nemzeti elemek egyesüljenek és állami egység által erejüket hatályosabban kifejthessék, — azt mondják egyesek, — hogy a nép individualitások aggregátumából álló Ausztriát a pusztulás bizonyos útjára vezeti. Ezen pesszimista felfogással szemben Európának tekintélyes politikusai viszont Ausztriát nemcsak életerős államnak nyilvánítják, hanem mint az európai egyensúly legbiztosabb polgárzatának tüntetik fel. Neve-

zetes történetíró mondotta, hogyha Európában, nem volna egy Ausztria, úgy a diplomáciának kellene egyet teremtenie.¹

Ausztria kettős állam természettel bír, majd magas erkölcsi és kulturális jelentőséget vindikál magának, majd erkölcstelen és a szellemi haladást megakasztó jelenséget tüntet fel: majd erőteljes és kitartó, majd roskatag és elernyed, némelykor a legridegebb, majd semminemű átmenet nélkül enyhe természetet ölt magára. Ezt mutatja egész története.

Az egységes nemzeti államban a nemzeti gondolat a vezető. A nemzet hatalmának egysége minden mást könyörtelenül maga alá rendel, és mert Európában egyetlen állam sincs idegen elemek hozzákeveredése nélkül, úgy ez az egységes állameszme a kisebbségben levő népességgel szemben az igazságosságban találja biztosítékát. Ausztria azonban, ahol nincs egyetlen néptörzs sem oly hatalmas, hogy a másikat alávesse és az államnak saját nemzeti jellegét megadja, ahol sokkal inkább van szükség a népek egyensúlyára, kik között minden egyes a közélet fontos faktora marad, — Ausztria arra van utalva, hogy minden nemzetiségét egyenlő jogosultságban részesítse. Azáltal, ha minden egyes néptörzs kulturmunkájában megzavarás nélkül szellemi, erkölcsi, fizikai javainak kifejlesztésében önállóan működhetik, ezáltal Ausztria helyzete kétségkívül biztosíttatik. Mert ha egyszer ezek a népek annak a tudatára jutottak, hogy csak az egymással való harmonikus együttélésük által érhetik el legkönnyebben életcéljukat, akkor érdekeik szolidáris volta alapján, az állami szolidaritás tereére lépnek. Így az egyes néptörzs jólétéből kifejlődik az összeség jólétének érzése és ezzel az együvé tartozás tudata, mely ezen heterogén alkatrészeket organikus egésszé alakítja át és lassanként, de biztosan bizonyos osztrák öntudat jön létre, az egységes nemzeti lét szilárd alapja.²

Fischof látja, hogy Ausztriában mennyire különálló volt az állam mindig a nemzettől, s keresi azt az alapot, melyen a kettő kapcsolódni fog. „A nemzetiségi állam fentartásánál, annak népei csak egy feltételes érdekekkel bírnak, mert az állam és a nemzet nem azonosak és törekvéseik között kollíziók lehetségesek, melyek

¹ Fischof: Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes. (Wien, 1870.) 6. o.

² U. o. 8. o.

a nép egy részét azon alternatíva elé állítják, hogy vagy magukat, vagy az államot feláldozzák . . .” A nemzetiségi állami konszolidáció megkívánja, hogy egyik néptörzs se legyen háttérbe helyezve, vagy egyik is magát a másiknak alárendelve érezze, mert nem lehet egy népre nézve megsemmisítőbb, mint az idegen uralom, különösen akkor, ha a legszabadelvűbb intézményeket nyújtja és nincs közelebb fekvő kívánság, mint nemzeti uralkodás utáni vágy. Nemzetiségi államnak életérdeke tehát népei érzésének megkegyelmezni, mindent távol tartani attól, ami idegen uralommal fenyegeti, kívánságaikat olyan mértékben teljesíteni, amennyiben ezt saját, biztos helyzete csak megengedi.

A nemzetiségi államnak garanciát kell nyújtania népeinek arra nézve, hogy egyik sem fog a másiknak szubordináltatni, hanem mind koordináltak lesznek, hogy nem mint pártok egymás ellen, hanem mint szövetségesek egymás mellett és egymásért léteznek: mert *ami a népegység a nemzeti államra nézve, ugyanaz a népek egysége a nemzetiségi államra nézve.*¹

Fischhof ezen magyarázata lett alapvetővé arra nézve, hogy mikép terelhető a helyzet állam és nemzetiségek között a kölcsönös megértés, összhang állapotába.

Anton Springer is erre felel, midőn azt mondja, hogy a nemzetiség nem minden az államban, de e nélkül, vagy legalább ezzel szemben való helyezkedés nélkül az állam semmi. Ha az igaz, hogy a modern állam a nemzeti gondolatra támaszkodik, hogy a nemzetiségnek feltétlen joga van mint vezető gondolat a politikai életben érvényesülni, úgy abból ellenállhatatlan szükségességgel következik Ausztria federatív alkotmánya.

A federatív alkotmány szerinte a „nemzeti szabadság és a politikai előhaladás; — az egyetlen mindenkit keilégítő uralkodás; — az állandóan emelkedő jóléte a népnek; — a rend és bizalom uralma; — a természetes vége a forradalmi törekvéseknek, a reformok csálhatatlan útja.”

A federáció ezen felmagasztalása ezután mindvégig pártolókra talált, s mint egyetlen ut a helyzet megoldására állított oda.

Ennek igazolására, illetve, hogy ez a federáció csak az állam

¹ U. o. 69—70. o.

² Springer: Österreich nach der Revolution. (1850.) 68—64. o.

erőinek növelésére szolgálhat, az állam és nemzet közötti kapcsolatot egészen úgy tüntetik fel, mint amely felesleges, az állam a maga mechanizmusával elvégez mindent, anélkül, hogy egységes alpra feltétlenül szükséges volna.

Alfred Kremer Ausztriára vonatkozólag a dinasztikus principium előtérbe jutását kívánja jobban, mert ez felel meg a vegyes nemzetiségű államok természetének, itt ugyanis a haza fogalma csak különböző ellentmondó magyarázatokra alkalmas s nem képez sehogy sem egységesítő principiumot.¹ *Wenzel Frind* is egészen távol marad a nemzetnek az állammal való kapcsolódásának értéklésétől.²

Rudolf Hermann von *Herrnritt* szép művében „Nationalität und Recht” (1899.) úgy találja, hogy a nemzetiségi államokban bizonyos különbség van az államérdekei és a nemzetiségi csoportok érdekei között. Itt ugyanis az államnak a különböző nemzetiségi törekvésekkel számolnia kell és könnyen összeütközésbe kerülhet az egyes nemzetiségek külön érdekeivel.

A nemzetileg egységes népességben a politikai és a nemzeti érdek összeesnek, az állami élet mindjárt nemzeti élet is, az állam a nemzet állama. Az állam lényege itt a politikailag organizált nemzet. Minden kulturális berendezkedés az államban egyszersmind előmozdítja a nemzeti életet is.

Az államok egy fő nemzettel az egységes nemzeti államból azáltal keletkeztek, hogy idegen nemzetiségű elemek léptek körébe, akár foglalás, akár bevándorlás útján vagy pedig nemzetiségi államokból azáltal, hogy egy nemzetiségi csoport tagjai szápaében rejlt, vagy magasabb kulturális jelentőségével és életerejével a vezetést a maga számára biztosítja az államban. Itt az állam, lényegének politikai helyzetében arra törekszik, hogy főkép az uralífcodó embercsoport érdekeit mozgítsa elő. Arra törekszik, hogy az tegész állami életre saját egyedi kultúrájának bélyegét nyomja rá. pfy azonban az állam igazgatásába bizonyos ellenséges elemek férílcöznek, amennyiben a vezető nemzet minden egyéb nemzeti jogi prekvést saját fejlődése megzavarásának tekinti. Innen van a töírekvés a kisebbségben levő nemzetiség minden nemzeti törekvésé-

¹ Alfred Kremer Nationalitätsidee und Staat. (1885.) 135. és köv. o.

² Wenzel Frind: Das sprachliche und sprachlich-nationale Recht. (1899.) (1899.) 29—32, 17—19, 192. o.

nek gátat vetni, annak külön nemzeti életét a lehető legkisebbre szorítani. Ezen belül fog kialakulni a nemzetiségi jog, fog létrejönni a nemzetiségi törvény. Megállapítást nyernek a vezető nemzet befolyása és főképp a nyelvi viszonyok. A vezető nemzet jogilag való elismerése — szinte — már magában hordja az egyes nemzetiségi kisebbségek elismerését.

A több egyenjogú nemzetiségen nyugvó államban a jogi megállapítás a nemzeti élet alapjaira, a nemzeti szabadság és egyenlőség biztosítására is vonatkozik.

Ilyen állam létesüléséhez nem a pusztá törekvés politikai organizáció után, hanem különböző a nemzeti életen kívül álló momentumok vezetnek. Védelem a közös ellenséggel szemben, a közös történet, közös gazdasági érdekek, dinasztikus politika.

Az egyes nemzetiségek helyzete az ilyen vegyes jellegű államban is különböző lehet. Egyik vagy másik a néptörzsek közül kultúrájának következtében vagy politikai sikereinek erejénél fogva tényleg előnyözött helyzetet érhet el, mialatt a többiek alárendeltebb helyzetbe jutnak. Mert a nemzetiségek egyenjogúsítása a társadalmi élet örök törvényével szembe nem szállhat, hogy t. i. *egy kultur közösség helyzetét benső értéke, kulturális jelentősége állapítja meg.*¹

Tagadhatatlan, hogy Ausztria nemzetiségei között feltétlen lehet különböztetni azok benső tartalmi értékei, az emberiségre becses voltukra nézve. Ha pedig egyik vagy másik nép tartalmasságánál fogva előnyözött helyzetet ér el, a többinek biztosítására szolgálhat a nemzetiségi jog, melynek keretei mellett még mindig lehetséges az összhang biztosítása az állam és alkotó nemzetiségei között. Nem is helyezkedik Herrnritt a federáció álláspontjára, mert hisz Ausztriának számos nemzetisége volna, melynek benső értéke, kulturális jelentősége tulajdonképpen még az egyenjogúsítást sem engedi meg, hát még ennél is nagyobb önállóságot! Kívánja mindenképpen az államnak a nemzeti alapra való helyezését, a nemzet és állam kapcsolódását mint feltétlen szükségességet. De ennek valósulhatását, ténnyé válását már igen kis kör, igen csekély feltételezés fennállása mellett létesültnek látja. Azt mondotta, a védelmi és nemzeti köteleességek megállapításával kifejezést nyer a nemzeti állam.² Tehát pusztá jogi rendezés révén képzei az államnak

¹ Herrnritt: I. m. 14. o.

² U. o. 14. o.

a nemzetihez való odakapcsolását. Ebben ismét az osztrák írónknál eddig is tapasztalt körülmény nyilvánul meg, mely szerint az állam csak rendező, irányító, a maga külön rendeltetése, a számára alkotott jog szerint, de mélyen gyökerező, nemzeti jellegtől áthatott, a nemzetivel állandóan együtt való, állandóan és mindenben arra támaszkodó működést nem tulajdonítanak neki.

Rudolf Springer fejtegetései „Der Kampf: der Österreich-sehen Nationen um den Staat (1908.)” eimű művében szintén ezen eszmekörben mozognak.

Ausztria nemzeti létének az állami léthez való kapcsolódásában a nemzetre vonatkozó felfogásokat a következő rendszerbe szedi. A) Atomisztikus felfogás: a nemzet individuumok tömege, akik nincsenek szorosabban egymáshoz kapcsolva (individualizmus); az oszthatatlan egységes állam egyenesen ezen individuumokkal áll szemben (centralizáció). B) Organikus, felfogás: a nemzet jogi egységet képez (kollektív kapcsolódás); a nemzetek szövetsége alkotja az államot, (föderaliztikus kapcsolódás), a) Territorialis állam teoria: egy nemzetnek letelepedési helye tagállamot képez. 1. Történeti felfogás: csak azok a nemzetek, melyeknek állami történetük van, jöhetnek tekintetbe mint államalkotó tényezők, történelmi állami voltak alapján Ausztriának tag államaivá válnak. 2. Ethikai felfogás: minden nemzetiség állam alakítására hivatott, tehát tagállamok az egyes zárt nyelvű területek, b) Állam személyiségi vagy társasági teoria: a nemzetiség nincs semmi lényeges viszonyban a területtel, hanem egy autonóm személyi szövetség, egység (a nemzeti autonómia szisztémája).¹

Springer a nemzetiségek autonómiája mellett foglal állást úgy, mint ahogy a vallási autonómia volt keresztülvihető; ezáltal úgy véli, hogy a nemzetiségi nyelv és kultúra kérdése kivételnek a politikai pártküzdelmek forgatagából. A nemzetiségek autonóm testekké szerveződve, külön költségvetési joggal és kultúrigazgatással, mentesítenék a parlament munkaképességét apró sérelmi kérdések folytonos felvetésétől, melyek eddig annak erejét szinte teljesen tönkretették s több súly és idő jutna döntő állami érdekek, nagy gazdasági kérdések elintézésére.

Springer az általános választói jogban látta azt a panáceát.

¹ Springer: Der Kampf der österreichischen Nationen um den Staat. 15. o.

mely Ausztria mind a nyolc önállóvá vált nemzetiségét egygé forrasztja és mind szabadon egymás mellé állítja. Az általános választói jog minden nemzetet a maga egészében visszaállítja. Ezáltal jön a népesség először tudatára annak, hogy a külön érdekek mellett közös érdekek is vannak, hogy mindkettő közös orgánumot tesz szükségessé, hogy egyrészt a nemzeti autonómia és másrészt az állami unió törvényileg biztosítottakká válnak.¹

Miután az általános választói jog megvalósított Ausztriában, kitűnt, hogy a helyzet éppen nem javult. A szocialisták egyik programmpontja is kielégítetett ezzel, de mikor látták, hogy tulajdonképpen általános megoldásra nem találtak, ismét visszatértek régebbi programjuk még megvalósíthatatlan pontjaihoz. Ezeket Otto Baue?: Ausztriára nézve különösen a következőkben foglalja össze: „Ausztriában a szociáldemokrácia által folytatott osztályharc a gazdasági és politikai felszabadulásért és a nemzeti kultúrközösségekben való részesülésért a centralisztikus és atomisztikus alkotmány által meg van akasztva. Ez az alkotmány minden nemzetiséget harcra készít a hatalomért az államban. A birtokos osztályok visszaélnék ezen hatalmi harcokkal, miközben az osztály és érdek harcokat a nemzeti harcok képébe öltöztetik. Ezáltal eltűntetik az osztály ellentéteket és a kihasználást, szolgává tett népek nagy tömegeit uralmi érdekeik szolgálatába hajtják. A centralisztikus atomisztikus alkotmány ennek következtében elviselhetetlen, jelentkezzék bár centralizmusban vagy a korona országok federalizmusában. Az összes nemzetiségek munkásosztálya egy olyan alkotmányt követel, melyben minden nemzet egy jogilag biztosított hatalmi szférával rendelkezik, mely minden nemzetiségnek szabad továbbfejlődésének lehetőségét biztosítja, kultúráját megőrzi és mind e nemzetiség munkásainak lehetővé teszi a nemzeti kultúráért való harcot. A szocialista párt ezért Ausztriának következő átalakítását tartja egyedül helyesnek: 1. Ausztria átalakítandó demokratikus nemzeti szövetséges állama (Nationalitäten-Bundesstaat). 2. A történelmi korona országok helyébe nemzetileg elválasztott önkormányzati testek alkotandók, melyekben törvényalkotásról és igazgatásról nemzeti kamarák gondoskodnak, melyeknek tagjai az általános, egyenlő, direkt és titkos választói jog alapján választatnak. 3. Egy és ugyanazon nemzetnek kormányzati

¹ Springer: i. m. 228—229. o.

testületei együttvéve nemzetileg egységes szövetséget, egyesületet alkotnak, mely nemzeti ügyeiről teljesen autonóm módon gondoskodik. 4. A nemzeti kisebbségek minden önkormányzati testületen belül, mint közjogi testületek konstituálandók, melyek külön iskola ügyükről autonóman gondoskodnak és tagjaikat a hivatalok és törvényszékek élőt a jogi segélyben részesítik.

A szociálisták ezen önérdéke által táplált törekvés ma már mind nagyobb keretekben, s a szocialista elemektől távol álló körökben is követőkre talál.

Az állam és nemzet szétválasztása ma már annyira vezetett Ausztriában, hogy minden eszközzel a föderatív állami berendezkedés elérhetésén fáradoznak az osztrák írók. Ennek a törekvésnek eredménye *Popovici* állam-ideája is, a „Vereinigte Staaten von Gross-Österreich.”

Szerinte „. . . egy új nagy ausztriai állam-ideára van szükség, hogy a jelenlegi posványból kiemelkedhessünk és mindnyájan szilárd alapon álló, új, a birodalom összes nemzeteit a haza fogalmának megfelelő, kielégítő államjogi építményt hozjunk létre, oly építményt, mely a keletnek környező kis nemzetei szimpátiáját is felkeltse. Alap pillérei ezen birodalomnak, amint a múltban azok voltak, úgy a jövőben is azoknak kell maradni: a dinasztikus princípium, a katonai jórahalóság és mindenek előtt az igazságosság mindazon népekkel szemben, melyek ezen birodalomnak lakóit képezik.”¹ Minden alapul szolgál a leendő európai egyesült államoknak, csak a nemzet nem. A múltban, a felemlített alapok tényleg alapjául szolgálhattak bizonyos államoknak, de a mai világban a nemzeti államok korszakában, midőn a nemzeti erő fokozásában versenyre kelnek az államok egymással, valóban csak Ausztria lenne az egyetlen, mely ellenkezőleg cselekednék, sőt meglevő nemzeti erejét is oda dobná, csakhogy eleget tegyen egy az állami és nemzeti teljes szétválasztásából támadt theoretikus, minden szilárd alapot nélkülöző államiság gondolatának. „A viszonyok kényszerítő ereje oda fog hatni, hogy monarchiáknak olyan alkotmány adassék, mely egyrészt az egyes nemzeti államok individualitását elismeri és biztosítja, másrészt a birodalom egységét és hatalmi ál-

¹ Aurél C. Popovici: Die Vereinigten Staaten von Gross-Österreich. (Leipzig 1906.) 21. o.

lását tényleg biztosítja. — A nemzeteknek a tényleges viszonyokban arra a tudatra kell ébredniök, hogy a Habsburg-uralom az egyetlen biztos kezesség az ő nemzeti külön individualitásuk fentartására.”¹ „Minden darabka földet, melyen bármily nemzetiség él a monarchiában, az illető nemzetiség valódi szűk hazájává kell tenni, vagy azt mint ilyent elismerni; ami csak előmozdítólag, erősítőleg hathat az összes nemzetiségek érzésbeli közösségére, az osztrák patriotizmus alapján.”²

Popovici azonban mikor a fejlődő osztrák patriotizmusra utal, az osztrák tényleges népi helyzetet, a közvetlen népi felfogást nem mutatja be, csak arra oly színezetben appellál, mintha az valóban kedvezni is a leendő további együttmaradásnak, s ehelyett svájci amerikai írók által az ottani tényleges viszonyok alapján készült, azoknak megfelelő eredményeket tartalmazó műveiből hordja össze citátumait, és gondolja azokkal állítását igazolhatni. De óriási a különbség az ottani viszonyok és Ausztria között. Svájc nemzetiségei különállásuk teljes fentartása mellett élnek együtt, lehet mondani, kezdettől fogva. A kantonális autonómia oly régi, mint maga Svájc. Az Egyesült-Államok bevándorlói meg legnagyobb részt régi hazájuk iránti patriotizmusokból nem hoznak annyit az új hazába, mint amennyi elegendő volna a további fejlődés biztosítására. A kivándorlás ténye már rést üt a nemzeti kapcsolódás képzelein s könnyebben alakítható anyaggá, az idegenhez könnyebben alkalmazkodóvá teszi az egyedeket. Itt tehát a folyamat az, hogy a nemzeti öntudat csökken meg, helyét más foglalja el, a tudatosságból tudatlanság, s ezt pótló új nemzeti gondolat keletkezik az egyesekben; addig Ausztriában éppen ellenkezőleg a tudatlanságból történik átmenet a tudatosság felé, s ez a tudatosság mindig csak erősödik s erősödhetik is egészen a végső kifejtetig a federáción túl az elszakadásig, a hasonló nagy nemzettestekhez való kapcsolódásig.

Danzer „Das neue Österreich”-jében (1908.) nem is esik oly túlságba, mint Popovici. Az akadályokat szerinte, melyek egs nemzeti megegyezésnek gátját képezik, minden párt a másikban találja. Az osztrák népek 1848—49-ben saját iniciatívájukra egy mindenikre nézve elfogadható alkotmányt hoztak Kremsnen.

¹ Popovici i. m. 247. o.

² U. o. 248. o.

XX. század azonban Ausztria népeinek ilyen egyesülésére nézve nagyban alkalmatlannak bizonyult. Az egyes népek akkor még fiatal korukat élték és a szabaddá levés közös lelkesítő érzete csatolta őket egymáshoz. Azóta azonban a nemzeti küzdelmek mély nyomokat hagytak az osztrák népek életében; minden nemzet a harc állapotában érzi magát. És természetes is, hogy ilyen körülményekre való tekintettel, a spontán megértés szinte lehetetlennek látszik. Danzer egy erős kéz közbelépésétől sokat vár erre nézve.¹

A kérdés a körül forog, hogy Ausztria, mely egy történelmileg adott, gazdasági, ethnográfiai, egy az erők csoportosítására alapozott szükségesség, végül megtalálja-e a formát, melyben ezek a tények kifejezésre jutnak. Mindig harmónia után törekszünk, a monarchia létének ténye és a politikai élet alkata között. A levegőben röpköd az a gondolat, hogy Ausztria jelenlegi alkotmánya a reális tényeknek ellent mond, nem felel meg. Az organizáció, melyet az osztrák állami élet 1867-ben nyert, oly feltételekre volt bazirozva, melyek időközben teljesen ingatagoknak bizonyultak. A németek akkoriban a birodalomban való domináló helyzetüket biztosíthatták és hittek annak lehetőségében, hogy ezt a hegemoniájukat a többi nemzetiséggel szemben erősebb kifejezésre bírják hozni. Ez a remény megtörtött. Egy erejének tudatára ébredt nemzetiség, többé nem hagyja magát alávetni és a mind jobban erőszakolt elnyomás még inkább kifejti belőle az ellenálló képességet. Ausztria nem hagyja magát nemzeti egységes állammá átalakítani. Ausztria poliglott ország és minél inkább jut ez a, jelleg az alkotmányában kifejezésre, annál harmonikusabban fogja az alkotmány a valóságot fedni.

Az 1867-iki alkotmány a nemzeti princípiummal semmiféle tekintetben sem számolt és tulajdonkép beleesett a történelmi individualitások petrifikálásának kísérletébe. Egy olyan pillanattól, midőn a nemzeti átalakulás princípiuma egész Erópát átalakítja, érthető meg a konzekvenciáknak hasonlóképen való levonása, Vagy sokkal inkább: „mi elértett értelemben vontuk le a konzekvenciákat Európa nemzeti mozgalmából. Ami államférfiaink bizonyára félték, hogy Ausztria szét fog esni, ha az állam benső organizációjában a nemzeti princípiumot érvényre hagyják emelni

¹ Danzer: Das neue Österreich (1908.) VI—VII. o.

és aggodalmasan fentartották a korona-országok ethnikai szempontból épen ellentmondó beosztását. Felbontották a nemzetiségeket töredékekre, kiszolgáltatták a cseheket a németeknek itt, majd megfordítva ott, az olaszokat szlavónoknak és viszont. A 40 évi fejlődés azonban megmutatta, hogy ezen alkotmány alaptételei nem alkalmasak az „im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern”-eknek nyugodt és benső fejlődése biztosíthatására.”¹

A helyzet elég komor. Ausztriában a nemzetek többé-kevésbé el vannak keseredve, vagy lehangoltságuk jelét adják és irredentista tűzszerszámokkal is játszanak. nyílt, tudatos patriotizmust senki sem hisz el, osztráknak lenni csak valami levegőben lógó dolog.

A szempont, melyből a probléma tekintendő, mindig a benső béke biztosításának szüksége. Ez csak a mai nemzeti birtokállapot elismerésének és elkülönülésének alapján történhet, továbbá a legmesszebbmenő türelem és feltétlen lemondás alapján minden további hódítási szándékról. Ha ez meg van, akkor tisztába lehet majd jönni az alkotmány formájával. Épen nem szükséges olyan radikális átalakítás, mint azt Popovici kívánna, Magyarország rögtöni bevonásával . . . Kezdetben elegendő, ha hozzáfognak az egyes korona országoknak tiszta nemzeti elválasztásához és nem zárnak össze mintegy kutyát és macskát ugyanazon ólba és ezen tényleg munkaképes és nemzetileg homogén képviselő-testületeknek jelentékenyen nagyobb autonómiát biztosítanak, mint mi ma a kisebbségek erőszakoskodásától való jogos félelem miatt az országgyűlésnek átengedni akarnánk.² Még két kérdés tolu előtérbe mindenek előtt: a nemzeteknek ily szeparációját a birodalom egysége nem fogja-e megszenvedni? és mily következmények vonhatók le az átalakulás után a németekre nézve?

Danzer optimista, nem fél a birodalom szétesésétől. „Igen szűkek a kötelékek, melyek minket egymáshoz fűznek; mi nem vagyunk csalogató zsákmányai a leselkedő szomszédoknak, sem a német birodalomnak, se Oroszországnak és Itáliának sem lehet kedve egy darab Ausztriát elnyelni. És Ausztria népei, melyek ma oly boldogan kacsintanak a határon túl, nem gondolják ezt komo-

¹ U. o. IX. o.

² U. o. X. o.

lyan; még az olaszok sem. Triest, mint olasz kikötőváros, rögtön Velence áldozatául esnek gazdasági tekintetben. Ezt még a legbeképzeltebb irredenta triesztiek is egész biztosan tudják. Az osztrák németek nem fogják magukat sohasem hagyni Berlinből uralni. A csehek is bizonyára meg fogják gondolni, hogy az orosz kultúrát kihasználják. A pánszlávizmus, mint a többi irredentizmus, nem egyebek, mint rémalakok, melyekre a nemzetiségeknek szükségük van, hogy a kölcsönös harcok taktikai előnyeit kiküzdjék. Nemzetileg telítve, Ausztriának egy népe sem fog kíválni és körülnézni, mert sehol sem nyílik kedvezőbb kilátás!¹ Az osztrák németek különben is már régen a defenzívára szorítottak vissza, a vezető szerepet elvesztették és ezt visszaszerezni, mint Danzer mondja, „reményünk, még álmunk sem lehet.”

Danzer azt tartja, hogy az új Ausztriának szemünk előtt lebegő és közel jövőben megjelenendő alakja, saját súlyával, rövidesen át fogja alakítani, meg fogja oldani a birodalmi problémát is. A természetes vonzó erő, melyet az új Ausztria a ma Magyarországon élő nemzetiségekre ki fog fejteni, gondoskodik majd arról, hogy a dualisztikus szisztémával okozott veszélyek a birodalom egységére nézve, minden nehézség nélkül megoldassanak és ha egyszer Magyarországon a nemzeti princípium pályáját töri, úgy Magyarországnak Ausztriával való bensőbb kapcsolódása csak idő kérdése.

Míg így Danzer Ausztria nemzetiségeinek rendre állami létet biztosít, melyek szövetségében feltétlenül az osztrák nemzeti alapot véli újból felfedezni, s felbontva Ausztriát alkotórészeire, Magyarországnak is ily jövőt jósol, addig az egész új alakulatot, az összbirodalom eszméjétől áthatott egységes alapra kívánja fektetni. míg Popovici maga osztja fel Magyarországot, addig Danzer a körülményektől teszi azt függővé. De Danzer még tovább is megv. „Egy új, hatalmas Ausztriára gondolok, egy birodalomra, melyben minden nép boldog és megelégedett lesz, miközben mindegyik maga él és így velük az egész; a hatalmas erők, melyek ma mindenütt a felületen mozognak titokba, homályba burkolva, akkor mind dicsőségesen ki fognak sarjadzani; az új Ausztria elementáris erejénél fogva, azon országokat, melyek délkeleti határait képezik, magához fogja vonni. Ismét Európa szívét fogja ké-

¹ U. o. XI. o.

pezni, és mindez egykor az „Európai egyesült államok” konföderációja útján jön majd létre, melynek magva, előképe, mi vagyunk!”¹

Íme új nemzet-alakulás, ügyet sem vetve arra, hogy mily nehéz ma már a nemzeteknek pozíciójukból való kiforgatása, s épen mily nehéz lesz annak az államnak, mely minden egységes nemzeti alapot nélkülöz. S ehhez járul, hogy azon nagy nemzeti-ségi mozgalmak közül Európában, melyek népek kapcsolódását célozzák, Ausztria területén a legfontosabbak tényleg a legalkalmasabb talajra, tagadhatatlanul fejlődő létre találtak.

Az Alldeutsch mozgalom érinti az államot úgy abban az irányban, mely azt tartja, hogy Ausztria vagy német lesz, vagy egyáltalán megszűnik, valamint abban, mely a Belttől az Adriáig terjedő német nép testévé kívánja tenni Ausztria német elemeit. Dr. Heinrich Friedjung, dr. Victor Adler és Georg Ritter von Schönerer ez irány fő képviselői.

Schönerer a parlamentben a következőleg ad kifejezést törekvéseinek: „A mi ideálunknak nincs mit törődnie az osztrák állam gondolatával. Ha a miniszterelnök utalt is arra, hogy az ország állam érdekében mindenkinek össze kell fognia, mi kielentjük, hogy mi arra kaphatók nem vagyunk, nincs semmi tenni valónk ezért az osztrák államért. Előttünk a dinasztia és az osztrák állam teljesen közönyös jelentőségűek. Sőt ezzel ellentétben, legfőbb vágyunk, hogy végül megszabaduljunk ettől az államtól, hogy végre eljussunk abba az állapotba, melynek természetesen be kell következnie ennek az államnak felbomlásával és mely szerint a Hohenzollernek dicső védelme alatt folytathatjuk majd életünket.”² A tulajdonképeni államot létesítő nemzet, a német sem ragaszkodik oly törhetetlenül a külön osztrák államisághoz, melyben ő a vezető, mint egyebütt az államfentartó nemzetek ragaszkodnak külön létük mind erősebb megszilárdításához. Hát még a többi nemzetiségek.

A pánszláv mozgalom Jan Kollár és Ljudevit Gaj apostolkodása mellett indul fejlődésnek a monarchiában. Hatását mai alakulása szempontjából a monarchiára az orosz Fadejew úgy fejezte ki, hogy a pánszláv eszmék megvalósulása a Habsburg birodalom kikerülhetetlen felbomlásával kapcsolatos.

¹ Danzer: i. m. XII. o.

² 1906. május 15.-iki ülés.

Ausztria szláv nemzetiségei közül különösen a csehek értek «l nagy eredményeket. 1880-ban jelent meg az első császári rendelet, mely Csehországban az addig érvényesülő német hivatali nyelv helyébe a német cseh nyelv hivatalvitelt hozza be. 1886-ban pedig a cseh állami nyelvvé válik itt.

Klofac, Fresl, Choc pánszláv törekvésekben, Kramarc neopanszlávizmában (mely nem egyéb, mint a régi pánszláv törekvés új köntösben), az elért eredmények után teljes lenézéssel nyilatkoznak az osztrák birodalomról. „Mi a fekete-sárga zászló? egy anakronizmus és semmi egyéb. Zászló volt az 1867 előtt. Ma azonban már nincs birodalom, ma királyságok és tartományok vannak.”¹

Ausztria szlovén népe hasonlóképpen a pánszláv törekvések mellett a mindenesetre közelebbi realizmus megvalósításában való részvételével szintén az elszakadás útján halad.

A lengyeleket izzó orosz gyűlöletük ha eddig távol is tartotta a pánszláv törekvésektől, ma ebben is változás történt: bizonyos fokú csatlakozás ahhoz, abban a reményben, hogy oroszokkal való megegyezés esetén egyetlen vágyuk, a lengyel királyság újjá alakítása testet ölthet.² Itt is fejlődőben van tehát az elszakadásra való hajlam.

A rutének, rusznyákok, vagy mint Kuchnir nevezi ukrajnaiak, elsősorban a lengyelekkel szemben foglalnak állást. Ennek oka vissza nyúlik még arra az időre, mikor a lengyel forradalom alatt teljes loyaltással viselkedő ruténekkal épen úgy járt el az osztrák központi kormány, mint a horvátokkal hazánkban: a revoltáló lengyeleket jutalmazta és pedig a loyális rutének bőrére menőleg. A rutének kiszolgáltatása a lengyeleknek nem is vezethetett jó eredményre, hanem csak azok természetes russophil irányzatát növelte. Itt is meg van tehát a szétbontásra való hajlandóság.

A nagy szláv tömegén kívül az olasz irredenta bár szűk körre terjed ki, mégis Ausztriának első tengeri kikötő városát kívánja elragadni.

Mindazon beállítások tehát, melyek Ausztria nemzetiségeinek federatív alapon való kielégítésével azok szorosabb kapcsolódását következtetik, gyenge alapon állanak, az elszakadás valószínűsége

¹ 1908 december 5-iki parlamenti ülésből.

² Kuchnir: Der Neopanslawismus. 11. o.

ugyanis legalább is annyi, mint amennyi a kapcsolódás részén áll.

Ez az eredménye azon állam fejlődésnek, mely nemzeti alagra nem tekint.

Mindenütt, ahol az állam elválasztva a nemzettől hat és működik, ott képes felületes rendet, ideiglenes nyugalmat biztosítani, de az emberiségre valóban értékes eredményeket létesíteni nem. Az állam mint pusztá gépezet működik addig, míg kerekei összeillenek, de amint csak egyik is felmondja a szolgálatot, mindjárt nagy zavarok következnek be, melyek reperálhatására mindig kevesebb a kilátás, mint ha az a gépezet egyszersmind lélekkel is bír, mely a szerkezetet bizonyos irányokban feltétlenül összetartja, széthullni szellemiségénél fogva, mely intézményeiben nyilvánul meg, nem engedi. S Ausztriában az államnak csak ilyen lelketlen gépezet jellegét tulajdonítanak, melyet semminemű összefüggésbe sem hoztak a lehető nemzeti alappal, s ma már nem is hozhatnak.

Ausztria jelenlegi teng-életének tehát közvetlenül és első-sorban az államinak a nemzetitől való elválasztás az oka. Ez a felfogás a történelem folyamán konkretizálódott, s attól a pillanattól fogva a meglevő helyzet látszott igazolni annak lehetőségét. De hogy hogyan igazolta, azt láttuk Fischeff, Sosnosky jellemzéseiben, a federalisztikus törekvések felmagasztalásában, általában a jelen helyzetet jellemző Taaffe-féle kitételben, melyről Sosnosky azt mondja, hogy mindaddig, míg nem akad egy osztrák Bismarck, ki itt az átkos gazdálkodást vaskézrel megszabályozza, azt alaposan kitakarítsa, addig az osztrák miniszterek Taaffe gróf recipéje szerint fognak eljárni, s jelszavuk mint eddig, úgy ezután is az ő szállóigéje („fortwursteln”) lesz.

IV.

Nemzet és állam Magyarországon.
Azon történelmi tények,¹ melyek szerint megdönthetetlenül

¹ Bö és alapos kifejtés található ezekre nézve Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése és küzdelmei (Bp. Athenaeum. 1—3. köt.), valamint gr. Andrassy Gyula: A magyar állam fennmaradásának és alkotmányos szabadságának okai (Bp. Franklin. 1—3. köt.) című művében. Jászi Oszkár „A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés” című könyvének Magyarországra vonatkozó részében bár mintegy kiszemezi történelmünkől mindazt, ami aljas abban fellelhető, mert csak ilyen tényekkel képes előre megállapított állításait igazolni, mégis kénytelen elismerni, hogy „hiba volna tagadni azt,

áll, hogy Magyarország már kilencszáz évvel ezelőtt olyan konszolidált alkotmányformával bírt, amely határozottan kialakult kormányforma akkor az egész kontinensen nem volt, hogy az országannyit szenvedett, mint amennyit egyetlen európai állam sem, hogy a dicsőséges évszázadok után az évezred másik felében bekövetkező rettenetes küzdelmek ellenére, melyek jóformán teljes kiirtással fenyegették a magyar fajt, ez a nép még halottaiból is feltámadott, s ma erősebb, mint valaha, — igazolják a magyar faj szilárd államalkotó és fajfentartó képességét, azt az erejét, hogy mindazt, ami ezen a területen való együttélés folyamán a gazdasági megélhetés, művelődés, szabadság, a jog legapróbb részleteiben megnyilvánult, a magyar ethnikum szerint átalakítani tudta. A magyarságnak azon sajátos bélyege, mely intézményeiben, alkotmányában, szokásaiban fennáll, — a magyar nemzeti szellem volt az, mely egységet hozott történetének minden jelenetébe, áthatotta az idegent, s megnyerte a maga számára.

A magyarságnak törhetetlen ragaszkodása a nemzeti és állami önállóságához megmásíthatatlan történelmi és néplélektani tény, mely mindig sikerrel kapcsolta össze a nemzetet az állammal. Magát az alkotmány keletkezésének módját tekintve, az a honfoglalástól egészen a mai napig történelmileg fejlődött, s különböző pártoknak és hatalmi tényezőknek kilencszáz év leforgása alatt vívott fegyveres és politikai küzdelmeinek eredményeiből állott elő. A történelmi fejlődés folyamán pedig, ennek természetes következményeképp fejlődött a nemzetnek alkotmánya védelmében való rendkívüli szívóssága. A magyar alkotmány a magyar népnek annyira sajátja, hogy az ezáltal állított összefüggés nemzet és állam között oly szoros, hogy az alkotmányon történő idegenszerű, annak lényegével ellenkező, vagy bármily kívülről jövő változtatás egyszermind a nemzetnek államától való elvonását jelentené, a magyar állam széthullását okozná.

A magyar állam életének azon korszaka alatt, míg a nemzet kitevőjeként a nemesség szerepelt, ez a rend teljesen összhangban

hogy már régóta működésben voltak olyan erők is, melyek a nemzeti szolidaritásnak bizonyos demi jelenségeit egyre inkább kifejlesztették". (260. o.) Ezen erőkkel azonban egyáltalán nem foglalkozik, — élénken igazolja ez történelmi beállításának tendenciózus voltát. Bár csak egy-két odavetett gondolatban, de még ő is érzi, hogy a magyar nemzet államalkotó erőinek tényei elől még sem lehet egészen kitérni.

tudta tartani minden idegen törekvések ellen is az állam és a nemzet kapcsolatát olyan értelemben, hogy az általuk vezetett, irányított alsóbb rendek az egykorú társadalmi élet viszonyainak megfelelően helyezkedhettek el az állami élet keretében. Oly mozgalmak, melyek az egységes nemzet ellen irányultak volna, nem következtek be: a parasztlázadások is csak gazdasági körülmények következményei, s nem bírnak nemzetiségi színezettel.

Mikor a forradalmak megindítójaként támadt, Európát átalakító eszmék alatt a magyar nemesség is felismeri saját osztályhelyzetének a haladást gátló voltát és lelkes mérlegelés után az 1840-es évek nemessége az egyenjogúsítást keresztül viszi, akkor a jobbágyság eltörölése és a nép felszabadításának nyomán kikerülhetetlenné vált, hogy a szabadabb élet után áhító idegen fajú és jellegű népi alanyiságokat az önállósulásra törekvés eszméi tovább ne ragadják.

A nemzetiségi izgatók munkája igen fogékony alapra talált és ha eleinte a nemzetiségi eszmék és vágyak határozott magyar ellenes jellege nem is mutatható ki, mégis a következmények élénk bizonyítékai annak. Az ország egységének szétrombolása, területének nemzetiségi kerületekre való feldarabolása, s külön nemzetiségi szervezetek létesítésének követelése a délvidéken a horvátokat, szerbeket, rácokat, Erdélyben az oláhokat erejüknek nyílt lázadásban való érvényesítésére sodorják. 1848 aztán az első időpont, midőn az ország nemzetiségei különállásra való törekvésnek tényleg színterévé válik. S ettől nem szabadult azóta. Nemzet és állam régi kapcsolata a nemzetiségek részéről fenyegetve csak az államalkotó magyar faj erejének teljes latbavetése mellett tartható fenn.

Egy időre az átalakult, de lesújtott magyar államot még ettől is visszatartotta az osztrák elnyomás, melynek ideje alatt megvolt minden lehetőség és alkalom arra, hogy a nemzetiségek mind szabadabban érvényesülhessenek, sőt e törekvésük épen az eredeti államfentartó nemzettel szemben minden irányú előmozdításban is részesült.

Az 1849 március 4-iki oktrojált alkotmány a nemzetiségek egyenjogúságát proklamálta az alkotmány alapvető tétele gyanánt.¹ Horvátországot Magyarországtól különálló korona-tarto-

¹ Kolmer: Parlament und Verfassung in Österreich. I. köt. 9. o.

mánynak jelenti ki Fiúméval, a horvát tengerparttal, Pozsega, Szerem és Veróce megyékkel, valamint a Muraközszel együtt. Az 1849 november 18-ikán kelt pátens a Bánátot és Bácskát szakítja el az ország testétől a szerbek számára, de azon vágyuk, hogy maguk is vezessék ezt a területet, nem nyert teljesülést, mert az osztrák közigazgatás alá került. Bácskának szerb vojvodinává alakítása a szerbeket nem elégíthette ki, mert hiányzott abból a szerbek igazi vágya, az önálló érvényesülés, sőt egyenesen bántó volt rájuk nézve Pozsega, Szerem és Veróce vármegyéknek, melyek többségét szerb lakosság képezte Horvátországhoz való kapcsolása úgy, hogy általában véve „azt lehet állítani, hogy az 1849 nov. 18-ki pátens megjelenése a szerbekben a horvátok ellen oly gyűlöletet támasztott, mint amilyennel ezek a magyarok ellen talán sohasem viseltettek.”¹ Majd az 1850 április 7-iki pátens hűségükért az uralkodó különös háliját is kifejezi a magyarság ellen feltámadt nemzetiségeknek. 1863-ban a románok területi autonómiát kapnak, s külön román egyházat; a tótok miután 1862-ben készült memorandumuk, melyben a tót nép és föld különállását kérték, eredménytelen volt, tót gimnáziumok és tót akadémia Slovenská Matica (Turócszentmárton) megalapításává] indulnak el az önállósulás útján.

Ezek az intézkedések voltak Ausztria részéről azok, melyek Magyarország nemzetiségeinek törekvését minden irányban előmozdították. „Az osztrák kormány a legnagyobb reakcióval felelt a magyar nemzeti öntudat feltörésére és kész volt a nem magyar ajkú nemzetiségek teljes erősítésével is gyengíteni azt. míg az örökös-tartományokban az egységes kormányzati nyelv érdekében minden intézkedés megtörtént, Magyarországon a magyarosítás eilen az általa különben olyannyira gyűlölt nemzetiségi törekvésekkel szövetekezett” — állapítja meg Gumpłowicz.²

Meg volt ekkor adva minden lehetőség arra, hogy a magyar állam federációvá váljék, annyi volt a területi autonómia. S „ha a foederalizmusban erő leendett s ez megfelelné Magyarország tényleges viszonyainak, akkor az 1863-iki alkotmány még ma is léteznék, s Ausztria mint egységes állam ma a foederatio alapján berendezett birodalmat képezne,”³ — mondja Beksics. De a kialakulu-

¹ Friedjung: Österreich von 1848—49. I. köt. 422. o.

² Gumpłowicz: Das Recht der Nationalitäten in Österreich-Ungarn. 34. o.

³ Beksics: A román kérdés és a fajok harca. 48. o.

lóban levő föderalizmusban nem volt erő. Ausztria pedig észre vette, hogy a magyarországi nemzetiségeknek túlságos kedvezésével hova jut, hogy csak azok elszakadását segíti elő még a monarchiától is. Nem elégíti ki tehát egészen sem a szerbeket, sem a horvátokat, akiktől különben az októberi diploma a már nekik juttatott Fiumét és Muraközt visszaadja az anyaországnak. A nemzetiségekkel való minden paktálás mellett is az uralmon levő idegen hatalom nem tud a magyarság nélkül semmire sem menni, s mikor Ausztria hatalma meginog a külpolitikai viszonyok kedvezőtlen kialakulása folytán, kénytelen ehhez a néptömeghez fordulni, mint amelyen a súlypont nyugszik, s amely mellett minden nemzetiségi tömeg eltörpül.

A kiegyezés folyamatában tisztán a magyarsággal történnek tárgyalások, pedig Ausztria fordulhatott volna ekkor is a nemzetiségekhez, épen úgy, mint a magyarokhoz. Minden irányban azonban a magyarság által kontemplált elvek érvényesülnek, s a megállapodások kihatnak az egész állam területére, minden egyes nemzetiségre. A magyarság tárgyalás után a kiegyezés befejezése után a nemzetiségekkel, s igyekszik a helyzetet egyensúlyba hozni. Létre jönnek az 1868: XXX. t.-c. a horvátokkal való megegyezés és az 1868: XLIV. t.-c. a nemzetiségi törvény.

Más törvényeket, mint az 1868: XXX. és az 1868: XLIV. t.-c. — ekkor meghozni valóban alig lehetett. A nemzetiségi helyzet olyan volt, mely más módon való megoldást, mint aminőt e törvények létesítettek, nem tűrt meg, a szemben álló felek lehető kielégítésének feltétele mellett.

E törvények behozzák a „politikai nemzet” fogalmát, mely összefoglaló név kivan lenni a magyar s minden többi birodalmi nemzetiségre nézve. A horvát részleges autonómia mellett a magyarországi nemzetiségiéik számára nyelvük szabad használatát biztosítva, hogy az, állam és a nemzeti alap különböző nyelvű csoportjai között az összhang továbbra is fenntartassék, nyer alkalmazást, a politikai nemzet fogalma, melyben együtt van, melybe bele tartozik az ország minden nemzetisége.¹

¹ Az 1868: XLIV. t.-c. szerint:

„Minthogy Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja; minthogy továbbá ezen egyenjogúság egyedül az

Az 1868: XLIV. t.-c. a nemzetiségeknek azonban nem kellett, nagy volt ellene a protestáció, pedig a liberalizmus messze-menő határáig mentek el meghozói. Nevezetes aztán e törvénnyel szemben való újabb elhelyezkedés. Ma ezt a törvényt tekintik a nemzetiségek védelmüknek, egyenlőre összes kívánalmaikat magába foglaló kódexnek, mellyel szemben a magyarosítás lévén a törvényhozás kifejezett célja, ez a törvény annak természetesen kodifikációs gátját képezi.

E frontváltotatásnak mélyebben fekvő, s tisztán a magyarság erejének nem remélt megnövekedéséből származó oka van. A kiegyezést követő idő a magyarságban eddig elnyomott erők kitörő érvényesülésének, minden irányban való termékeny befolyásának s a gazdasági felpezsdülésnek korszaka. Oly erős asszimiláció indul meg ekkor megint, mely méltó bizonyítéka a magyar faj rendkívüli képességének. Mikor ezen asszimiláció sikere ismeretes lett, úgy a parlament, mint a nemzetiségek vezérférfiai előtt, természetes az 1868-iki törvénnyel szemben való ellentétes elhelyezkedésük. A parlament mindinkább belátta, hogy ahol olyan erő áll rendelkezésre, mint jelen esetben a magyar faj asszimiláló képessége, ott egy olyan törvény mint az 1868: XLIV. t.-c, a beolvasztási folyamatot csak gátolni, hátráltatni tudja; van alap, melyre ezzel” a törvénnyel szemben is helyezkedni lehet. A nemzetiségek vezető emberei pedig belátták, hogy a nagy asszimilációnak alig tud népük ellenállani, egyre fogynak, hiába való egyelőre még messzebb menni követeléseikben az 1868-as törvénnyel. Így kerültek szemben aztán, ellentétes véleményen az 1868-iki törvényről, a magyarság és a nemzetiségek.

A magyar faj asszimilációja erejének tagadhatatlan ténye, mely annyi évszázadon át, annyi milliói idegent tett a haza legjobb fiaivá, a legszebb kilátásokkal kecsegtetett 1880 után ismét.

Kétségkívül áll, hogy Magyarország túlnyomó többsége idegen nemzetiségű volt a XVIII. század végén. (2,322.000 magyarral, 5,681.000 nem magyart mutat ki az 1787-iki népszámlá-

országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára nézve és csak annyiban eshetik külön szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és a közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik: a honpolgárok teljes egyenjogúsága minden egyéb viszonyokat illetőleg épségben maradván, a különféle nyelvek hivatalos használatára nézve következő szabályok fognak zsinórmértékül szolgálni.”

las). Még a XIX. század elején is szándékosan optimisztikus számítás szerint 10 millió népességből legfeljebb három millió magyar, tehát a népességnek nem egész $\frac{1}{2}$ része. Az 1850-iki népszámlálás pedig, mely abszolúte nem támadható tendenciózus magyar kedvezéssel, 5 millió magyart és 6 millió háromszázezer nem magyart talált. A szaporodási arányszámot megállapítva az összességre, kitűnik, hogy 60—70 év alatt a magyarság 1,700.000 idegen nemzetiségű embert olvasztott be, ennyi a többlet saját, természetes szaporodásán kívül. Pedig tény, hogy a magyarosítás gondolata még csak meg sem villant. A következő népszámlálások alkalmával hasonlóképen megállapítva az össznépesség szaporodásának kulcsát, meghatározható, mennyinek kellett volna lenni a magyarság és a nemzetiségek szaporodásának egy-egy számlálási korszak végén. E között és a magyarság és a nemzetiségek tényleges szaporodása között való különbség alapján kimutatható a magyarság, illetve a nemzetiségek szaporodásbeli nyeresége vagy vesztesége. Az eredményeket tekintve, a magyarság nyeresége 1850-től az egyes népszámlálási időszakok alatt a következőképen alakult:

1850—1869-ig a magyarság nyert 52.000, 1869—1880-ig 302.000, 1880—1890-ig 294.000, 1890—1900-ig 473.000, 1900—1910-ig 312.000 embert saját szaporodásán kívül.¹

Ez a rendkívüli asszimiláció aztán megadja Magyarország nemzetiségi kérdésének megoldására törekvő irányzatok jellegzetességét,

A nemzetiség kérdés meghozatalakor, valamint előtte is, a magyar liberalizmus férfiai a nemzetiségek megnyerésének politikáját nem abban látják, hogy azok minden áron megmagyarosíttassanak, hanem abban, hogy azokkal a magyar viszonyokat megkedveltessék. Ezen irányzatban meg van a nemzetiségek behódolásra készítése, csakhogy simán, csupán a magyar intézmények megkedveltetése útján. Ezzel szemben áll fenn az az irányzat, mely úgy állítja fel a nemzetiségi kérdés megoldását, hogy vagy mi semmisülünk meg, vagy a nemzetiségeknek kell eltűnniök, harmadik út nincs. Ez az erőszakos magyarosítás keresztülvitelét kívánja minden irányban; tisztán az asszimiláció fokozására töre-

¹ Jászi: Nemzeti államok kialakulása. (1912.) 378. o. 6-ik tabella. 1900—1910-ig terjedő számlálási korszak eredményével kiegészítve.

kedve, annak körülményeit előmozdító eszközök teljes kimerítése mellett a nemzetiségi elnyomás politikáját követi. A harmadik irányzat már most elismerve az asszimiláció nagy horderejét, teljesen csak arra épít, mint olyanra, mely minden mesterséges közrehatás nélkül is, természetsszerűleg végzi majd munkáját, a magyarságnak nincs semmitől sem tartania, ha nemzetiségeit szabad fejlődésükben elősegíti, s azt tartja, hogy azok nem elszakadni, hanem ezúton feltétlenül kapcsolódni fognak. A liberális irány eszméi vannak meg benne e részben, de attól különbözik abban, hogy még a magyar viszonyok megkedveltetése tekintetében sem kíván semmit sem tenni, hanem mindent az önmagától bekövetkező beolvasztástól vár, és annak feltételezésétől, hogy a nemzetiségeknek nincsenek elválási szándékai.

A magyarság asszimilációjára építő ezen irányzatokra nézve a következő megállapítás eszközölhető. 1787—1850-ig, vagyis aBban az időszakban, melyben intézményileg magyarosító politika alkotmányi és materiális eszközei, sőt ideológiai erőforrásai gazdasági, kultúrabeli fölény csaknem teljesen hiányoztak, körülbelül 1,700.000, 1850-től 1910-ig, az új alkotmányos rend megszállásakor, a sovinszta-magyarosító jelszavak idején körülbelül 1,436.000 ember olvadt be. A magyarság beolvasztó ereje tehát a hetvenes évektől kezdve nem vezetett gyarapodásra, viszonyítva az előző korszakhoz. Ha a fennebb közölt, a beolvasztás nagyságát jellemző számokat vizsgáljuk, azok tendenciájából megállapítható, hogy mi lett volna az eredmény, ha nem következik be a kényszer magyarosítás folyamata. Kiténik ugyanis az összeállításból az a körülmény, hogy 1890—1900-ig, vagyis azon idő alatt, midőn a magyar nemzetiségi politikában az a nevezetes fordulat állott be, melynek alapján a magyarosítás minden irányban megindult, valóban a legnagyobb a magyarság nyeresége, 473.000-nyi, szemben az 1869—1880-ig terjedő, mondjuk a nemzetiségi törvény közvetlen hatása alatt álló korszakban elért nyereséggel, a 302.000-rel, és az 1880-tól 1890-ig terjedő, mondjuk a nevezetes frontváltóztatás idejében, a nemzetiségi törvénnyel szemben, elért 294.000-nyi nyereséggel, mely utóbbiakat különben meghaladja a gyengült 1900-tól 1910-ig terjedő időszak 312.000-es eredménye is. Vagyis épen mikor a nemzetiségi viszonyok megoldására irányuló ellentétes irányzatok állottak egymással szemben: a nemze-

tiségek szabad fejlődését biztosítandó és a magyarosítás keresztülvitelére törekvő irányzatok, 1880—1890-ig, akkor tényleg legkisebb volt magyarságba való beolvadás, 294.000, s igazán az asszimiláció előnyét szolgálta a feltörő magyarosító irányzat, mert különben 1890—1900-ig bizonyára nem javult volna ez a szám, hanem megtartva csökkenő tendenciáját a legutóbbi tíz esztendő már igen kis pluszt tudott volna feltüntetni, esetleg a beolvadásnak már vége is szakadhatott volna. *Ma tehát az a helyzet, hogy a magyarság beolvasztó képességét nem lehet magára hagyni, ha tovább is beolvasztásra történik az építés, hanem a beolvasztásnak bizonyos lehető megkönnyítőit az államnak kell megadnia, s ha ezután is ez irányban halad a nemzetiségekkel szemben követett politika, csakis akkor mondható, hogy továbbra is egy állandó beolvasztási folyamattal fogunk szemben állhatni. Be ha a jelen helyzet tartóhatatlansága miatt az ellentétes felfogás, a nemzetiségek szabad érvényesülésének politikája jutand előtérbe, akkor egyszer s mindenkorra tisztában kell lenni a beolvadásnak, minimumra való leszállásával, illetve megszűnésével.* Hogy a beolvasztásnál kikerülhetetlen folyamattal állanánk szemben, mely független a korszakok uralkodó áramlatától, szóval, hogy a sovén magyarosító törekvések nélkül még inkább fokozódni, erősödni, csak vágyak, melyek ha a valóság legkisebb biztosítékát is nyújtanák, s nem lenne alapjuk jóslás, akkor igazán gondolkodás nélkül kellene szakítani a mostani nemzetiségi politikával; de ha ez a változás megtörténnék, s nem következnek be a várt eredmény, akkor bizony siralmas volna a magyarságra nézve a kiábrándulás.

Mindeddig nemzet és állam kapcsolata a magyar nép államfentartó erején változatlanul szilárdan áll: a jövő fejlődésre nézve a következtetés csak az lehet, hogy a magyarság erejének fokozása továbbra is elsőrendű követelmény, hogy legyen továbbra is bázis az országban, mely a vezető szerepet betöltve, maga köré csoportosítsa a nemzetiségeket. Létkérdés marad ezután is a magyarság szupremáciájának biztosítása, mert *Magyarországnak csak akkor lehet politikai jelentősége, ha nemzet és magyar, s ha ezzé nem tud lenni, vagy ha erről a fokozatról leszáll, úgy csak a szláv és román alakulások nyújthatják lényegét. Ha valahol, úgy Magyarországon az egységes nemzeti lét feltétlen alapja az állami létnek:*

annak gyengülésével gyengül az állam, s csakis azzal együtt vesztet el egészen.

A nemzetiségek szabad érvényesülhetése biztosításának tehát a magyarság fokozott erősítésének tényével kell párhuzamosan haladni, hogy igazán elkövetkezzék majd az a helyzet, midőn minden melléktekintetek nélkül, egyformán munkálkodhat a haza minden polgára a fejlődés minden irányán, egyformán részesülvén a kulturális és gazdasági viszonyok javában. Épen ezért *öntudatos, bátor, határozott törekvés az egységes nemzeti állam továbbbi jentartására, sőt erősítésére, a nemzetiségek lehető kielégítése és kapcsolódásuk feltételének biztosítása mellett képezheti az egyetlen alapot, mely a nemzet és állam szoros kapcsolatát megőrzi, Magyarországot a nemzeti államok sorában továbbra is számottevő, az emberiségre nézve értékes szerepkört betöltő nemzettestként tartja meg.*

KILENCEDIK FEJEZET.

A nemzet és a társadalomban fellépő általános szellemi irányok.

Hogy a nemzet mindent átható ereje az állam intézményein kívül a társadalmi viszonylatokban is minden tekintetben érvényesül, azt azon szellemi irányokkal való megküzdéséből lehet legvilágosabban következtetni, melyek a nemzetinek lekicsinylése mellett, annak lehető figyelmen kívül hagyására törekszenek.

Ily általános szellemi irányzatot képvisel elsősorban a vallás s a vallások között is főképp a katolicizmus.

A kereszténység már létrejövetelekor úgy hat, mintha általa az emberi lélek önző ösztönei, az osztályok, sőt nemzetek közötti, fajokat elválasztó korlátok is megsemmisültek volna. A kereszténység a maga eszmei egyetemességébe foglalja bele még ma is az egész emberiséget.

A katolicizmusban rejlő ezen egyetemesség szükségképpen a nemzetinek ellenségeként való feltüntetéséhez vezetett. Tényleg a nemzeti kapcsolódás teljesen figyelmen kívül marad az egyház eszmeikörében, mikor csak az egy időben élők (fel- és lemenők, testvérek, hitvestársak) közötti családi viszonyt szentesíti s még az oldalági közelebbi kapcsolódást is megnehezíteni törekszik, minek alapján még kevésbé helyezhet oly nagy súlyt arra a különben is képzelt rokonságra, mely egy nemzet tagjait köti egymáshoz. S hasonlóképpen a vallás a nemzeti nyelvnek sem tulajdonít becset, teljesen aláhelyezi ezt azoknak az általános erkölcsi céloknak, melyek hitelvei egyetemességében vannak letéve.

A faji különbségek és a népi nyelvek ezen mellőzése alapján azok gondolatmenetében kik a nemzetet tisztán a hazaszereteten, a közös nyelvben, azonos fajban, a kiszélesedett család példájában látják, teljes könnyedséggel helyeződik szembe a nemzet a vallással. Amíg a haza csak a földnek csupán szeretettel körül vett darabja, levegő, ég, község, rend, faji csoportja az embereknek, addig könnyű kimondani, hogy az igazi katolikus nem lehet jó hazafi.

Elsősorban azonban a teológia álláspontja sem olyan, hogy a nemzetet teljesen figyelmen kívül hagyná. Mint Aquinói Szent Tamás kifejti „Summa Theologicá”-jában: „A nemzetek különbözősége a bábeli templom építésének, tehát a bűnös szándéknak a következése és így valamiképp Isten büntetése is lehet, de azért, hogy viszont Isten az apostoloknak meghagyta, hogy minden nyelven szóljanak, ezáltal őket az eredeti egységre akarja visszavezetni.”¹ Vagyis az egységben fennállanak a nemzetek is, mint egy régi, habár bűnből eredt állapotnak maradványai. A keresztény vallás így az egyesnek erkölcsi kötelességeit a nemzet irányában, valamint ennek hatalmát az egyes fölött saját erkölcstana alapján úgy határozza meg, mint az állam hatalmát és az egyesnek az államhoz való viszonyát illetőleg. Vagyis ha az államnak végső alakjaként szerepel a nemzet, akkor a teológia is elismeri azt. Amint az egyhez megszűnt világállami törekvések harcosa lenni és a nemzeti alapon kialakuló államokat rendre eismeri, akkor elismeri egyszermind a külön nemzeteket is, melyeknek önirányzó, országló élete tulajdonképpen az az állam. Ezt szem elől tévesztve s a nemzetben csak absztrakt fogalmat látva, a vallás előtt tényleg alárendelt vagy másodrendű jelentőségűvé válik a nemzet.

Krisztus egyháza minden egyetemessége mellett még sem hatáztalan, mert bár nem ebből a világból való, de véges emberek rendelkezésére ebben a világban van. Éppen ezért a nemzetekhez és ezek legfőbb alkotásához, az államhoz alkalmazkodik is. Ez természetesen nem a hit nemzetenkinti módosításában, hanem külső világi vonatkozások változó szabályozásában áll, sőt a nemzetek világi törekvései, küzdelmeik, ha a hittel nem ellenkeznek, egyesesen előmozdítatnak, szentesítetnek általa. A katolikus vallás csak olyan nem lehet, mintha egy nemzeté lenne, mintha igazsága egy nemzetre szorítkoznék, azaz részleges lenne.

A nemzeti és vallási összekapcsolása egyáltalán csak az emberiség kezdetleges korában bír jelentőséggel, midőn a vallás tényleg összetartólag hatott, s mikor még az ember természetes erőivel törekszik létének rejtélyeire feleletet adni. És pedig áll ez akár

¹ Summa Theologica. Quaest. 176. Antwerpeni kiadás 429. old. „Ut sicut gentibus ad indolou triam inclinantibus introducta est diversitas linguarum, ita etiam, quando erant gentes ad cultum. unius de revocandae contra hujusmodi diversitatem remedium adhiberetur per donum linguarum”.

Strauss, Renan, vagy Matthew ideális felfogása szerint, hogy a vallásokban az emberi szellem a legnemesebb, legörökébbvaló termékei nyilvánulnak meg, akár Comte és a pozitív elmék megállapítása szerint, hogy a vallások nem egyebek, mint fetisizmus otromba hiedelmei. A primitív vallások hordák szerint különböztek, majd a pogányság istenei népek szerint öltöttek alakot, s ez oly szükségesség volt, mely az elkülönző embertömeget legjobban jellemezte: egy-egy ilyen ősi vallás kiirtása a népi egyéniség megszűnésével is járt a legtöbbször. A létesülő világ vallások aztán rendre úgy alakulnak, hogy a különböző népi egyéniségek lehető legkönnyebben megférnek kereteikben, nem támadják meg azokat, mint a primitív idők, vagy a türelmetlen pogányság vallási formái. Itt a nemzeti és a vallás egészen megférnek anélkül, hogy a vallás azonossága feltétlen nemzeti azonosságot jelentene: nemzet és vallás egymás mellett vannak: de nem kapcsolódnak organikusán.¹ Az új vallások mind túllépik egy-egy nemzet kereteit s egybeütt is kivannak érvényesülni, s csak kialakulásuk kezdetekor szorítkoznak egy nemzetre, később ha abban a vallásban valóban érték van, mint a hullám, terjed minden irányban.

A nemzetivé vált vallások, az angol, orosz, francia egyházak, midőn tagadhatatlanul nemzetet erősítőleg hatottak, s a Luther alkotta vallás is a német nemzetre támaszkodott és a német államok által propagáltatott, mégis csak egy ideig maradhattak tisztán nemzetiek.

Amint egy vallás magasabb rendű, kiemelkedik az egyes nemzetek köréből és több nemzetet egyesítő világvallássá törekszik lenni. Az izlám és a budhista vallás, amint fejlődnek, mind nagyobb térre terjednek; hasonlóképen a katolikus vallás, mely már eredetileg is egyetemes törekvésekkel telítve jelent meg, s éppen így a reformáció új vallásai is mind terjeszkednek. A magasabb rendű vallás nem ellensége a nemzetinek, sőt gondozója, istápolója, erősítője. S erre mint bármely vallás, úgy a katolicizmus is hivatott. Ahol nem is öltettek fel vele nemzeti köntöst, ott sem állott útjában sohasem a nemzeti fejlődés kitoró erejének, s

¹ „Nemzeti és vallási egymás mellett, sőt egymáshoz kapcsolva állanak, mint előcsarnok és épület, sőt egymásra vonatkoznak, létük, egybekapcsolatásuk, nem vegyi azonosulás, nem organikus egybeolvadás”. Concha: Megint jelszavakról. 15. o.

többször volt eset arra, hogy teljes mellőzés, határozott üldöztetés után, szellemi kényszerként, nemzeti szükségességként visszafogadtatott, régi piederstáljára visszahelyeztetett. Minden vallás, mi g a lelki momentumok terén hat, lehet egyetemes, sőt csakis akkor lehet értékes, ha *egyetemes eszméket terjeszt, — de külső szervezetében minden vallásnak alkalmazkodnia kell egy-egy embercsoport jellegéhez.*

A vallási rendszerek mindezek alapján a nemzeti erő fölé kerekedni sehol sem tudtak, sőt csak arra támaszkodva fejlődhetnek s ennek megfelelően az emberi lét végső elveinek ilyen vagy amolyan magyarázata mellett, mindenütt a nemzetinek egyenesen előmozdítóiként jelentkeznek.

Amint a vallás, úgy egyéb a lelkek mélyén gyökerező eszmék is, mind felveszik a nemzeti jelleg jegyeit, s aszerint nyerve jellegzetességet jelennek meg a társadalmi életben s teszik fenmaradásukat biztosítottá.

A XVIII. század végén, a francia forradalom korában, azon helyzet előtt állott az emberiség, hogy a szabadságnak, egyenlőségnek, testvériségnek eszmei uralomra jutva, egyesítik az összes nemzeteket. A XIX. század mégis egészen más fejlődésű. Az általános műveltség ezen egységesítő eszméinek követelése éppen nem teljesedett be. Hanem egyenesen a forradalomnak és Napóleonnak hatása alatt, a forradalom azon tanítása következtében, hogy a nemzet ura sorsának és Napoleon példája következtében, mely a többi nemzetet a nagy nemzet alá akarta hajtani, létrejött a nemzeteknek oly küzdelme, gyűlölködése, amilyenek addig a történet még nem mutatta párját. A modern nemzeti gondolat azonban a maga nagyságában, hatalmában, az egész emberiségre nézve való hatásában ekkor már úgy fejlődött ki, hogy nemcsak egye^ osztályok vagy rendek képviselték azt, hanem részese volt annak az állam legalacsonyabb polgára is. A nemzeti áramlat így a feudalizmust és jobbságyságot felváltó, az iparon és kereskedelmen alapuló modern gazdasági rendnek is eszmei termékeként jelentkezik.

„A középkori rend minden béklyójának megtörésére, a feudális urak politikai és gazdasági hatalmának megsemmisítésére, az egy államon belül egymástól elzárkózó kormányzati testek megszüntetésére, az egyre gyarapodó új termelés érdekében egy-

séges országos piacokra, lehetőleg nagy, helyi megkötöttségektől szabad fogyasztási területek biztosítására volt szükség. Az egész mozgalom egy államon belül a lehető legteljesebb egységesítés szüksége volt. Jó, gyors és akadálytalan forgalom. Egységes és biztos adminisztráció és jogrend, mely megfelel a mozgó tőke szükségleteinek. A nagy földbirtokot dédelgető törvényhozás átgyúrása az iparúzó és kereskedő polgárság érdekében. És mindezek a tendenciák kifejlesztették, hogy később hatalmas, önálló, autonóm erőkké tegyék, a helyi partikuláris érdekeken túlmenő, egy közös múlt vagy faj által összefűzött, az egész államra, annak minden osztályára és polgárára kiterjedő általános és egységes nemzeti érdekeket. A feudális nemesség és klérus, itt-ott az autokratá királyság kínos súlyát elviselhetetlennek érző összes népelemek, tehát a polgárság és proletariátus, a nemzeti eszmék és érzelmek mámorában szövetkeztek közös kizsákmányolóik ellen. A harc eredménye mindenütt a polgárság győzelme, ki fegyvertársát, a proletariátust cserben hagyva, az alkotmány régi elemeivel őt kielégítő kompromisszumot kötött, az immár közös ellenség, a mindkettőjüket ostromló vagyontalanok ellen. A nemzeti államok létrejönnek túlnyomó részben a proletárok és parasztok nagy tömegének erejéből, a megnyirbált hatalmú nemesség és az uralkodóvá lett burzsoázia javára.”¹

Ilyen úton éled a modern szocializmus. Ez is, mint a XIX. század minden szellemi mozgalma, a XVIII. századbeli angol és francia bölcselkedés eredménye. Abból a filozófiából fakadt, mely főcélul a földön való boldogságot jelölte ki. Az ebbe a boldogságba, ennek megvalósításába vetett hit, ez a szocializmus, mely szintén valósszerű, s közvetlen viszonya a nemzethez, már csak gyakorlatias színezeténél fogva is nagy jelentőségű.

A francia forradalom, mely a régi társadalmat megdönti, megállapítja az ember jogait általában. A természettől minden ember egyenlő jogú és szabad és ebben az állapotában meg is marad; szabadság és egyenlőség minden megszorítása csak a közérdek szempontjából történhet. Ekkor létesül a szabadsággal együtt az egyenlőség is. Mikor a francia alkotmány meghozatalára ke- a sor, akkor teljesen fenn akarják tartani a szabadságot, de az al-

¹ Jászi Oszkár: Szocializmus és Hazafiság. (Huszadik század 1905. X. kötet, 1. és köv. o.)

kormányban már egyenlőség nincs, úgy hogy már egy évre a forradalom kezdete után nyilvánvalóvá lesz, hogy a franciák többsége ismét ki van zárva az államból. Erre már 1790-ben írta Marat: „Mit nyertünk a nemesek arisztokráciájának megdöntésével, ha helyébe a gazdagok arisztokráciája lép. Rettegjetek, mert ha ti szegénységünk miatt megvonjátok tőlünk a polgári jogot, mi megszerezhethetjük azt, elvéve tőletek a felesleget. Rettegjetek attól, hogy kétségbe esve, nem kezdhetünk másba, mint bosszúállásba, mindenféle kihágást elkövetve veletek szemben vagyis inkább, magatokra hagyva benneteket. Mert ha kezünket nem mozdítjuk, mi jutunk helyetekre. Ha karjaitokat kell használnotok szántóföldjeitek művelésében, egyszerre egyenlők lesztek velünk, de mivel kevesebben vagytok, mint mi, vajjon biztos-e, hogy tietek lesz-e a termés? Ezt a forradalmat, melyet kétségbeesésünk bizonyára előre fog idézni, még megelőzhetitek. Legyetek igazságosak és ne büntessetek tovább azon bajért, melyet ti okoztatok nekünk.”! Ekkor jut ellentétbe a polgári osztály a néppel, s válik a burzsoáziává. 1795/96. táján napvilágot lát a Baboeuf-féle szocialista vagy kommunista program.¹ Saint Simon és Fourier teljesen kifejtik a kommunizmust, kiterjesztve azt az egész világra, családot és nemzetet az emberiség legnagyobb átkaként tüntetve fel. Max Stirner, (Schmidt Gáspár) megírja „Der Einzige und sein Eigentum” című könyvét, amivel a kommunizmussal szemben az „én” érvényesülhetésének teoriáját adja. A világon minden az egyén akadályozására szolgál, az egész nevelés, a család, az ide-

¹ Oeuvres de Marat. ed. Vermorel. 114. o.

² Pontjai a következők: 1. A természet minden embernek egyforma jogot adott minden jószág élvezetére. 2. A társadalom célja ezt az egyenlőséget megvédeni. 3. A természet mindenkinek kötelességévé tette a munkát, bűn ez alól kivonni magát. 4. A munkának és élvezetnek közösnek kell lenni. 5. Elnyomatás van ott, ahol az egyik teljesen kimerül a munkában, míg a másik bőségben él, anélkül, hogy valamit is dolgoznék. 6. Bűn nélkül senki sem foglalhatja le magának sem a föld, sem a munka javait. 7. A társadalomban nem lehet sem szegény, sem gazdag. 8. A gazdagok, kik feleslegükből nem nyújtanak a szűkölködőknek, a népnek ellenségei. 9. A forradalom célja az egyenlőtlenség lerombolása, a közboldogságnak helyreállítása. 10. A forradalomnak (Franciaországban) nincs vége, mert a gazdagok minden vagyont felszívtak s kizárólag csak ők uralkodnak, mialatt a szegények, mint valóságos rabszolgák élnek, s az államtól nem várhatnak semmit sem. 11. Az 1793-iki alkotmány a francia nép igazi törvénye, mert az egész nép kívánságának kifejezője.

gen tulajdon mind ellene van, hogy az „én” érvényesülhessen. Eppen ilyen nagy ellenség véletlen hatalom a nép, amelyet le kell győzni. Az embernek nem a nemzetiséghez kell visszatérni és onnan várni megújíthatóságát, hanem a saját énjébe való elmélyedésétől. Ezt a tant karolja fel Bakunin, s ennek alapján alkotja meg az anarchizmus rendszerét. Az általa vezetett „Alliance internationale de la démocratie socialiste” vezető tagjainak céljait ekkép fejezte ki: „A nemzetközi testvéreknek nincs más hazájuk, mint az általános forradalom, nincs rájuk nézve idegen ország és nincs más ellenségük, mint a reakció. A revolucionáriusra nézve nincs se haza, se jog, a mai állapotot csak azon szempontból szabad néznie, hogy lerombolja. Nem szabad tekintettel lenni a régi határokra és nemzetiségi különbségekre, hanem az új hazát, az általános forradalomnak szövetségét fogja megalapítani. A forradalom első aktusának az állam, azaz minden politikai hatalom megsemmisítésének kell lenni, aminek azután minden téren meg lesznek a maga következményei a kommunista társadalom kialakulására.”¹

Ezen irány túlhajtott volta mellett alig kedvezett a munkás osztályok közvetlen érdekeinek. Más eszköz kellett arra, hogy a munka hasznából jobban részesüljön a munkás. A sztrájk mellett is, minthogy a tőke, s a munkaerő is nemzetközi, meg van a lehetőség, hogy a folyton fejlődő közlekedési viszonyok mellett, más országból lehet hozni munkást. Nyilvánvalóvá válik, hogy a proletárság csak úgy juthat eredményre, ha egyesül. „Világ proletárjai egyesüljetekek” ezekkel a szavakkal végzi Karl Marx manifestumát az 1848-iki forradalmak előestéjén. Szózata azonban nagyon kis visszhangra talált. Csak a 60-as évek elején kezd az élet ébredezni a különböző helyeken a munkás nép között, s mindjárt internacionális jelleget ölt. 1862-ben francia munkások a londoni világiállításon az angol munkásokkal együtt elhatározzák, hogy közös törekvéseikről tanácskozzanak. Többszöri összejövetel után 1864-ben létesítik a „Nemzetközi Munkásszövetséget”, a „L'Association Internationale des Travailleurs” a „The International Working Men's Association”-t, mely végleges szervezetét 1866-ban a genfi kongresszuson nyeri. Marx első nagyszerű próbáját látta ebben felhívása valósulásának. De ez is csak 1872-ig

¹Stegman: Handbuch des Sozialismus. (1897.) 6. o.

állót fenn (1876-ban a berni gyűlésen oszlott fel teljesen formális határozattal.) Nagy szerepet játszottak bizonyosan a Bakunin pártiak a bukás előidőzésében, mert ők anarchiát akartak, hirtelen forradalmat, s nem következetes munkát.

Az „Internationale” rövid élettartama, mondhatni életképtelensége mellett is feltétlenül kifejezője volt a „világ proletárjai” érdekszolidaritásának, s ez az eszme nem tűnt el többé, de veszített tisztán nemzetközi jellegéből. Kitént, hogy a proletariátus nemzetközi egységességének csak akkor van értelme, ha a szociális mozgalom az egyes országokban megerősödött, és ha a gazdasági egységes fejlődésben is a nemzeti esetlegesség fenntartatik, s a nemzetközi szolidaritás valóban csak mint az egyes országok proletárjainak egyesülése kapott ismét lábra, „Marx riadója csak két etape-on át juthat el a megvalósulásig, s közülök az első: „Minden ország proletárjai egyesüljete!” — a mi korunk érte el; csak ezután engedelmessé lehetnek annak a szózatnak: „Proletárok, kik országonként egyesültetek: egyesüljete közös cselekvésre!”¹

A nemzetköziség, mely a mai szocialista mozgalomnak feltétlenül fő alapelve, s amellyel valamennyi nemzet munkásai el vannak telve, elsősorban a közös érdekek felismerésében nyilvánul és irányul minden ellen az államban, ami ezen érdekekkel szemben hatóként jelentkezik, minden nagyhatalmi hóbort, nemzeti gőg, minden hatalmi politika, terjeszkedési vágy, gyarmatosító politika, s ezekkel együtt természetesen a militarizmus és a háborúk ellen. A népekben a munkások békét akarnak.

Míg Bakunin még úgy írhatott, hogy „A modern felfogás, a humanitás és igazság szempontjából, amint azokat a történelmi fejlődés folytán végre megérteni tanultuk, a hazafiság egy rossz, korlátolt és végzetes szokás, mert tagadja az emberi egyenlőséget és szolidaritást, A szociális kérdés, amint azt jelenleg az összes európai és amerikai munkások tekintik és amelynek megoldása csak az államok határainak lerombolásával lehetséges, szükségképen arra törekszik, hogy ezt a hagyományos szokást minden ország munkásainak lelkéből kiirtsa,”² — addig ma aligha van te-

¹ Sombart Werner: A szocializmus és a szociális mozgalom. Ford. Veszényi Béla. 1908.) 209. o.

² „Au point de vue de la conscience moderne, de l'humanité et de la justice, telles que, grâce aux développements passés de l'histoire, nous som-

kintélyes szocialista, akinek gondolatai, vagy érzelmei ebben az irányban járnának. Éppen úgy Marxnak a Kommunista kiáltványban körvonalozott a nemzetire vonatkozó elveire nézve, — hogy „... szemükre vetették a kommunistáknak, hogy el akarják törölni a hazát, a nemzetiséget, A munkásoknak nincs hazájuk. Nem lehet tőlük elvenni azt, amijök nincsen . . . Az egyes népeknek elzárkózása és ellentéte mindinkább felenyészik már a burzsoázia fejlődésével, a kereskedelmi szabadsággal, a világpiaccal, az ipari termelés egyformaságával és az ezeknek megfelelő életviszonyokkal”,¹ — az áll, hogy bár számos igazságot tartalmaz, s valóban minden nap jobban és jobban elmossa a népi sajátosságokat a kultúra, a szorosabb érintkezés, növekvő idegen forgalom, az eszmék szóban, írásban, képen való egyre könnyebb közlése által, mégis a szociáldemokrácia nagy tömegének eszmemenete ma már nagyban eltávolodott a Marx által kijelölt elvektől. Manapság leginkább a francia proletariátus, antiparlamentáris és antimilitáris törekvései vezetnek az antinacionalizmus terrénumára, de Hervé² elvei legfeljebb a szindikálisták körében találhatnak elfogadtatásra.

Az erfurti (1891) majd újabban a stuttgarti kongresszuson (1907) a szociáldemokrácia nagy része irányzó vezetőivel az élén kimutatta, hogy nem azért nemzetközi, mintha nemzetietlen is volna egyúttal. A nemzeti ellentétek kigyenlítése náluk épp oly kevéssé gyengítette meg a nemzeti érzést, mint a burzsoáziában. Sőt ellenkezőleg. Egyre jobban terjed a szocialisták között is az a meggyőződés, hogy minden kultúra a nemzeti sajátosságban gyökereszik, s ezért csak nemzeti lehet, nem is fejlődhetik magasabb emberiség máskép, mint csak a nemzeti közösség keretében.

Kautsky az internacionalizmusról csak úgy beszél, hogy ez fogja biztosítani „a nemzetek örök békéjét, a nemzetek testvériesülése után”³: tehát a nemzetek nem szüntetendők meg s nem is fognak megszűnni, a nacionalizmusnak továbbra is meg lesz a maga

mes enfin parvenus à les comprendre, le patriotisme est une mauvaise, étroite et funeste habitude, puisqu'elle est la négation de l'égalité et de solidarité humaines.” Sombart Werner: Sozialismus und soziale Bewegung. (1905.) 175. o.

¹ Kommunista kiáltvány. Szabó: Marx és Engels válogatott művei. I köt. 85—86 o.

² Hervé: Leur patrie. L' internationalisme.

³ Kautsky: Das Erfurter Programm. (Hamburg 1908.) 244. o.

helye az emberek életében. A szolidaritás, melynek útján halad már ma is ez a fejlődés, meg fogja szüntetni a nemzeti eltolódások folytán fennálló harcokat. „A szocializmus bár lényegileg nemzetközi párt, de egyszersmind meg van benne az a tendencia is, hogy minél inkább nemzeti párt legyen.”¹ „Egy nemzet burzsoáziájának éppen úgy, mint proletár osztályának azonos érdeke a függetlenség és önállóság, minden idegen nemzet elnyomó, vagy kizsákmányoló törekvéseinek minden erővel való távoltartása.”² A nemzet erősítése tekintetében a szociáldemokrácia és a többi osztályok céljai között nincs különbség. Minden egyéb tekintetben azonban a szocializmus a szolidaritás álláspontjára helyezkedve közös törekvésben kívánja egyesíteni a munkásosztályt érdekeinek védelmére, jövő helyzetének javítására, mivel közvetve majd az egyes nemzetek erejét is növelni fogja.

Pernerstorfer tisztán látja szemben Marxxal, hogy „a nemzetiség legmagasabb formájában . . . ideális jószágunk. Legfensőbb fokon jelenti az emberi kultúrát egy különös, legsajátosabb és csak egyszer előforduló egyéni kisugárzásban. Jelenti az emberiségnek élet-nyilvánulásai egy különös formájával való gazdagodását.” A szocialisták célja, hogy részesítsék a proletárt e kultúra áldásaiban. „Nem csupán arra akarunk mi törekedni, hogy az emberek emberhez méltón lakjanak, táplálkozzanak, ruházkodjanak stb. hanem, hogy az évezredek át megszerzett kultúrában való részesezés által egyáltalában emberekké legyenek, akik képesek a kultúra birtokára és képesek kultúrát teremteni. De minden kultúra nemzeti. Kezdődik a tulajdonképeni népnél és legmagasabb formáiban — és épen ezekben leginkább — határozott nemzeti jelleget mutat... A szocializmus és nemzeti gondolat tehát nemcsak, hogy nem ellentmondások, hanem szükségképen összetartozók. Minden kísérlet, mely a nemzeti gondolatot gyengíteni akarja, ha sikert ér el, az emberiség gazdagságát fogja csökkenteni ... A szocializmus az emberiséget szervezni akarja, nem pedig atomjaira bontani. Az emberiség organizmusában nem az egyes individuumok, hanem a nemzetek a sejtek. Hogy pedig egy organizmus egészséges

¹ U. o. 252. o.

² Kautsky: *Patriotismus und Sozialdemokratie.* (Leipzig 1907.) 12. o. Hasonlóképen: *Nationalität und Internationalität.* (Erg. H. 2. Neuen Zeit 1908. 1.) című művében.

Jegyen, ehhez szükséges, hogy a sejtek is egészségesek legyenek.” „A szocializmus teljesen elismeri a nemzeti fontosságát és amely mértékben nemzetközinek, ugyanoly mértékben nemzetinek is kell lennie.” „A nemzeti a szociáldemokratának is java.”¹

Bernstein megállapítása szerint is „egészen bizonyos, hogy a munkásosztálynak is vannak nemzeti érdekei. Az a mondás, hogy a munkásnak nincs hazája ma már csak a történeti fejlődés alatt fejlett tárgyaltalan frázis. A munkásnak van hazája . . . , a nemzet nemcsak biológiai szükségesség, hanem szociológiai is. A nemzetek tagjai az emberiség nagy testének, amely nélkülük alakatlan, kocsnyaszerű tehetetlen tömeg lenne, és annál értékesebb tagjai, minél fejlettebb organizmust tüntetnek fel.”²

Tehát a szocializmus sem menekülhet a nemzetekben rejülő mindent átható erőktől. Elvei ezek által át meg át vannak fonva, s egy különleges eszmemenetben tevődnek össze, melyről éppen nem lehet mondani, hogy internacionális volna. Ez az eszmemenet pedig *Ottó Bauer* előadásában a következő: „A szocializmus szerint ami a nemzeteket összetartja, az nem többé a vér egysége és a tömeg kultúra egysége, hanem az uralkodó osztályok kultúr egysége, melyek a tömeg felett állanak és annak munkájából élnek és tartják fenn magukat. Amint a lovagok a középkorban, úgy a műveltek az újkorban képezik a nemzetet. A kézművesek, parasztok, munkások nagy tömege, nem egyéb mint a nemzet utolja. A jövő szocialisztikus társadalmának olyannak kell lennie, melyben az összes tagok egyesülve vannak egy autonom nemzetté, ahol nincs szó leszármazásról, hanem a nevelés, a munka, a kultúr élvezetek közösségről, melyek a nemzetet összetartják. Ezáltal nem lesz többé veszélyeztetve a nemzet a széthúzástól, hanem a nevelés közössége, a kultúra előnyeiben való részvétel, a szoros összekötöttség a közületbeni és a társadalmi munkában, a nemzeti egységnek biztos védelmet nyújtanak.”³

Bauer ehhez még azt fűzi hozzá, hogy „a nemzetnek előbb munkaközösségnek kell lenni, mielőtt teljes és valódi, maga magát

¹ Pernerstorfer: Der nationale und internationale Gedanke. (Sozialistische Monatshefte. 1905. II. 8. f. 650, 653. o.)

² Bernstein: Die internationale Politik der Sozialdemokratie. (Sozialistische Monatshefte. 1909. II. 10. f. 614. o.)

³ Otto Bauer: Die Nationalitäten frage und die Sozialdemokratie. 105. o.

meghatározni tudó kultúrközösség lehetne.” „A kapitalista társadalomban a munkásosztály ki van zárva a nemzeti kultúr-közösségből. Az uralkodó és birtokos osztályok azok, melyek egyedül maguknak sajátítják ki a kultúrjavakat. A szociáldemokratapárt a nemzeti kultúrára törekszik, az egész nép munkájának eredményét az egész nép birtokává törekszik tenni és ezért az összes egy népből valókat egy nemzeti kultúr-közösséggé kívánja összekapcsolni, a nemzetet először mint kultúr-közösséget kívánja megvalósítani. Midőn a munkásosztály magasabb munkabéreket és rövidebb munkaidőért harcol, ha az iskolázási rendszert úgy kívánja átalakítani, hogy a proletár gyermek is hozzá férhessen a nemzeti kultúra kincséhez, ha a teljes sajtó, és egyesülési és gyülekezési szabadságot követeli, akkor a nemzeti kultúr-közösség feltételeinek elterjesztéséért is harcol. Mindezek elérésére nézve a munkásosztály belátja, hogy a nemzetnek előbb munkaközösséggé kell lennie és csak ezután válhat igazi önmagát meghatározó kultúr-közösséggé. A munkaeszközök közössé tétele a célja, az osztályharc az eszköze a munkásosztály nemzeti politikájának. Ezen harcban minden nemzet munkásai kiengesztelhetetlen ellenzőiképpen lépnek fel saját népük vagyonos osztályaival szemben. Így minden nemzet munkásainak gazdasági, politikai és kulturális haladása fel van tételezve minden más nemzet proletárjainak gazdasági, politikai és kulturális haladásától. Minden nemzet munkásosztálya tehát gazdasági és politikai felszabadulását és a nemzeti kultúr-szövetségben való részesülését, csak minden nemzeti birtokos osztályai ellen való harc által és minden nép munkásosztályaival való szorosabb szövetkezés által érheti el.”¹

A szocializmus így minden internacionális tendenciája mellett is, melyek főképp a gazdasági kapcsolódást sürgetik, mégsem antinacionális. A szocializmus ma már nem antinacionalizmus, s az ország, az állam védelmezésében tisztán a nemzeti lót fentartása mellett szól programja. *Bebel* a német birodalmi gyűlés 1904 márc. 7-iki ülésén tesz bizonyosságot erről. „Uraim! Nem fognak önök jövőre egy háborúban sem győzni nélkülünk. Ha győznek, győznek velünk és nem ellenünk; a mi segítségünk nélkül nem fognak önök többé boldogulni. Többet mondok: sőt bennünket ér-

¹ Bauer: I. m. 95, 461. és 462. o.

dekel a legnagyobb mértékben, ha háborúra sodortatnánk, — fölteszem, hogy a német politikát oly gondosan vezetik, hogy ő maga nem ad okot háború előidézésére, — de ha az a háború minket támadna, ha olyan háború lenne, amelyben Németország léte forogna kockán, akkor — becsületszavamat adom önöknek — mi valamennyien egy szálig, még a legöregebbjeink is, vállunkra vesszük a fegyvert, hogy megvédelmezzük ezt a mi német földünket, nem önökért, hanem magunkért, sőt akár önök ellenére. E földön élünk és küzdünk, hogy ezt a mi hazánkat, ezt a mi szülőföldünket, amely épen úgy a mi hazánk, talán még inkább, mint az önök hazája, olyanná tegyük, hogy öröm legyen itt élni még a legcsekélyebbnek is. Ez a mi törekvésünk ezt akarjuk mi elérni és ezért fogunk minden kísérletet, amely ebből a hazából csak egy talpalatnyi földet el akarna szakítani, minden erőnkkel az utolsó lehetőségünkig visszautasítani.”

S e nyilatkozatokra visszatérve mondotta megint Bebel, mintegy kiegészítésül és megerősítésül a birodalmi gyűlés 1904 december 11-iki ülésén: „.....hogy abban a pillanatban, amikor Németországot szétदारabolnák, a nemzet egész szociális élete, amíg egy ilyen idegen uralom tartana, szükségképp megsemmisülne és arra irányulna a népnek minden aspirációja, hogy kiűzze az idegent az országból.”¹

A szocializmus is tehát nagy arányban közeledett a nemzetihez. Amint a vallás esetében, vannak bizonyos alapelvek, mely léteétől függ maga az egész irányzat, változtával, pusztul az egész rendszer, — ezek közösek mindenütt, — úgy a szocializmus végső elveiben is megvan az egységesség, a nemzetek keretein túlhaladó egyetemesség, de amint a vallások is külső szervezeteik, lényegükre nem ható körülmények tekintetében nemzetiek lehetnek, nemzetet erősítőleg hathatnak, úgy a szocializmus is, bár a proletárok minden országban ugyanazon jellemvonásokkal rendelkeznek, — különbségeik mellett osztályhelyzetük azonos, — magában viseli a nemzet egységének védelmét.

A nemzet tehát ereje teljében győzedelmeskedik az ellene ható egyetemes vallási, internacionális szocialista irányok felett. A vallás természetesen a társadalomban régi erkölcsöket megőrző, s ezek útján a gazdasági élet összhangtalanságát is enyhíteni tö-

¹ Sombart Werner: i. m. 238—239. o.

rekvó szerepet tölt be úgy, hogy a lelkeket alakítva javít a helyzeten. A szocializmus éles ellentétben ezzel csak társadalmi élet összhangtalanságának fokozója, igaz, hogy szintén azzal a céllal, hogy a társadalom gazdasági egyenlőtlenségébe egyenlőséget hozzon. „A társadalmi testnek azonban, — állítja fel tételként *Nietzsche*, — a megtestesült hatalmi akarásnak kell lennie; a társadalmi test növekedni, terjeszkedni akar, magához akar mindent vonzani, túlsúlyra akar törekedni — még pedig nem erkölcsi vagy erkölcstelen motívum alapján, hanem azért, mert él, és azért, mert az élet nem egyéb, mint éppen a hatalmi akarás. És mégis az európaiak köztudata egy kérdésben sem áll ellent oly makacsul a belátásnak, mint éppen ebben. Ma már széltében-hosszában, még tudományos álarc alatt is, a társadalom oly jövendő állapotáért rajonganak, amely híjával lesz a kizsákmányoló jellegnek. Ez úgy hangzik az én fülemnek, mintha valaki azt Ígérné, hogy föltalál olyan életet, amely híjával lesz minden szerves működésnek. A kizsákmányolás nem valamely korrumpált vagy tökéletlen és kezdetleges társadalomnak a tulajdonsága; a kizsákmányolás az élet lényegéhez tartozik, mint alapvető szerves működés, következménye az igazi hatalmi akarásnak, amely éppen az élet akarása. Ha meg is engedjük, hogy ez, mint elmélet, újdonság, — mint realitás ez az egész történelemnek őseredeti ténye. Legyünk hát elég őszinték magunkhoz és ismerjük be ezt!”¹

A szocializmus ezen izzó kritikája mélyen bevilágítja azt a teret, melyet a szocializmus átalakítani kíván, minek bekövetkezésével minden esetre változniok kellene a nemzeti viszonyoknak is, a kommunizmus kétségkívül a teljes nemzetietlenségre vezetne. *Mikor azonban a szocializmus nem tudott meglenni a nemzetinek elismerése nélkül, akkor már tulajdonképpen a kommunizmus egyik főlvét, mondhatni lehetőségét adta fel, s ezen az úton haladva az újabb időben megindult revizionizmus irányzata bizonyára még sok élt le fog tompítani az ortodox és szindikalista szocializmusból.*

A Nietzschei megállapításban hangsúlyozott őseredeti tények ellen bizonyára gyenge lesz minden törekvés.

A szocializmusban rejlő felforgató momentumokkal a fenntartó erőként ható nemzeti már megküzdött, s biztosítottak

¹ Nietzsche: *Jenseits von Gut und Böse*, 259. §.

tekinthető a szocializmus részéről is a nemzeti alaphoz való tapadás: éppen ily módon nyernek majd elismerést részéről a társadalmi helyzet egységében rejlő s általa a kizsákmányolás következményeként tekintet ellentétek, bár bizonyos, hogy ezek szükségképpen mind többet fognak veszíteni élességükből s való, hogy első-sorban a szocializmusban rejlő, igazán értéket képviselő eszmék fáradhatatlan működése folytán.

A szocialista internacionalizmus mellett a kozmopolitizmus már régen lejárt irányzat. Amint ezt Hervé elgondolja, hogy a kozmopolitizmus nem egyéb „mint a modern világnak ösztönszerű vagy tudatos vágyakozása a jelenlegi országoknál tökéletesebb politikai formák után, törekvés, hogy a történelem folyamán fejlett, embercsoportokat elkülönző határok eltűnjenek s az emberiség megbékülten éljen egy hazában, mely kiterjed az egész föld kerek-ségére, ahol a mostani nemzetek nem lennének egyebek, mint az általános, nagy, összefoglaló hazának egyszerű tartományai, köz-igazgatási beosztásai”,¹ — már Dante idejében hangoztatott s már akkor sikertelennek bizonyult törekvéseknek felújítása. Sikertelennek bizonyultak ezek már akkor, amikor a nemzetinek gondolata még ismeretlen volt s annál kevésbbé van kilátásuk sikerre a nemzetek mai igazán fejlett, a nemzeti öntudatosság és önbizalom jegyében álló korszakában.

A honi rög alól magukat emancipálok sora a nagy tömegek ragaszkodó erejével szemben oly csekély, hogy jelentőségükről nem, legfeljebb rossz hatásukról lehet beszélni.

Ezzel a kozmopolitizmusra törekvő irányzattal igazán könnyen küzd meg a nemzeti. Sokkal könnyebben, mint ennek éles ellentéteként feltámadt sovén törekvésekkel, a hazafiúi önértet fokozottságából származó ezen inhumánus fejlődéssel.

Az elv, hogy a nemzetnek szabadnak kell lennie, minden idegen befolyástól mentesnek és ezért a nemzet tagjainak mindent meg kell tenniök, — oly érdek, mely az államra nézve feltétlen megkívántató, hisz ettől függ ereje. De nem úgy áll ez azon érdekre vonatkozólag, mely szerint egy nemzetnek más nemzetek felett feltétlen uralkodnia kell s az imperializmusra való törekvés közben minden nemzetet lekicsinyel. Ez a hipernacionális érdek, amellet, hogy oka sok konfliktusnak az államban, egyszersmind embertelen

¹ Hervé: L'internationalisme. (1910.) 5. o.

is, mert nem tekint az általános emberiben nyilvánuló más értékes elemekre, hanem az idegengyűlölet, irigylés és öndicsőítés elvakító elvei között válik éppen értéktelenné a többi nemzetek előtt. „A nemzeti érzületet, a hazaszeretetet ugyanis az választja el a sovinizmustól, hogy az első, mint minden szeretet figyelmét egy külön tárgyra, egy bizonyos lényre fordítja, ennek tökéletessége miatt ezzel lényegileg egynek tudja magát, kész érte mint önmagáért fáradni, magát érte feláldozni, a sovinizmus ellenben, mint minden gyűlölet, a kívülre levőt, mint tőle különbözőt, már ennél fogva tökéletlennek, megvetendőnek, elpusztítandónak tartja, ha pedig tökéletesnek látja, irigyi.”¹ Ezen embertelen érzés nem is egyeztethető össze a nemzetekben rejlő, az emberiségre nézve egyaránt kiterjedő benső értékességgel, mely alig tűr összehasonlítást.

A sovinizmusból fejlődő erő nem az a nyugodt önérzetet nyújtó erő, mely a nemzetnek és minden egyes tagjának dízére, s közvetve az emberiség hasznára válik, hanem bizonyos fokban teljesen hiú, mely az egyest úgy mint az 'egész nemzetet elvakítva hibáinak felismerésére képtelenné teszi: saját erejükről és hatalmukról minden irányban túlzott fogalmat támasztva hajlandóságot nevel kockázatos vállalatokra, melyek mindig súlyos kiábrándulással végződnek. A sovinizmus nem kelt rokonszenvet sehol az idegenben, mert csak sérteni tud minden legkisebb megnyilatkozásával s ez alapon nem ébreszt tiszteletet sem, viszontbecsülésről pedig egyáltalán nem lehet szó, legfeljebb csak nevetségessé tételről.

A nemzetinek az emberiséghez való kapcsoltága, hogy mint annak fő alkotó eleme, a nemzetek összeműködésében nyilvánul meg az egész emberiség összetartozósága is, — lehetetleníti egyszer s mindenkorra a sovinizmusban rejlő s a lenézésből fakadó, elzárkózni törekvő hajlandóságot. *A nemzetek sorában nem lehet egyetlen egy sem olyan, mely értékesebb volna, mint a többi, ott csak egyenlően értékesek vannak, az emberiségre nézve értéktelenek mellett.* A sovinizma jelszavak nem vezetnek sehol sem eredmények felé, sőt kivetette azt magából a nemzet többsége mindenütt. Az idegen lenézése helyében inkább a fejlődés tényezőinek bár idegen mintára is való meghonosítása a nemzetek célja.

A nemzetek versenyében a mind tökéletesebben szervezkedő nemzetek előtt nyílik meg a jövő s ez nem történhet meg sovén,

¹ DR. Concha Győző: Megint jelszavakról. (1907.) 31. o.

képzeldő törekvések útján, hanem a nemzetek benső fejlődése, az állammal való mind szorosabb kapcsolódása útján. Minél inkább vesz részt az egyén a közéletben, és ez napról-napra fokozódik, annál inkább kell az állam igazgatásának a nemzeti követelményekhez és körülményekhez alkalmazkodnia, annál intenzívebben kell a nemzeti kultúrának fejlődnie. Minél magasabb fokú a nép műveltsége, minél nagyobb a szellemi intelligencia, legyen bármilyen kis számú tagból álló is az a nemzet, annál nehezebb lesz elnyomása, így tehát a nemzeti érzés mindig erősebbé, mélyebbé válik, a szocializálás, a demokratizálás által. *És amily kétségtelen, hogy a nemzet személyiségében rejlő tömegakarát errefelé irányítja az állami berendezkedést, oly biztosan következik be az azzal való még szorosabb kapcsolódása, ami aztán nemzet és állam erejének az emberiségre nézve valóban értékes tettek keresztülvitelére nyit oly perspektívát, melyben az emberiség haladása eddig nem is képzelt arányokban nyer valósulást.*

A nemzetnek az állammal való ily szorosabb kapcsolódása által, egyrészt a társadalmi osztályi és rendi ellentétek kiegyenlítésére lesz meg a lehetőség, a nemzet országgló életében a nemzettagok mind nagyobb számának jutván szerep, s emellett a legszegényebb osztályok életének emberséges színvonala is biztosíthatóvá lesz, másrészt a nemzetközi egyezségek is csak az ilyen igazán erős, minden hipernacionalimustól ment nemzet-testek által fognak igazán érvényben tartva és más nemzetek által is tiszteletet szerezve azoknak, jótékony hatások kifejtésére képesekké válni.

A jövő a nemzet és az állam mind szorosabban való kapcsolódásáé.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Afrika** 122, 150
Agassiz 14, 19
Ahrens 178, 222
Aksakoff 280
Állásvetési szerződés 190
Albrecht 226
Alden 231
Alexander Bernát 26, 249
Alldéptsch mozgalom 312
Alvaroz 281
Amerika 122—124, 149
Ammon 14, 19—20
Andrássy Gyula 314
Anglia 96, 108—109
Angol-szász egység 281
**Anthropologiai iskola meg-
 állapításai a fajokra vo-
 natkozólag** 16
Apponyi 117, 118
Aquinói szent Tamás 160,
 325
Aristoteles 71, 72, 176
Ausztrália 122, 152
Ausztria 114
**Ausztria. Nemzet és az ál-
 lam szétválásztása** 300
**Ausztria. Teljes nemzeti-
 ségi autonómia mint meg-
 oldás** 310
**Ausztria felbomlásztására
 irányuló mozgalmak** 312
Ausztria állami tengélete
 295, 314
Ausztria és a nemzeti éra
 296
**Ausztriának nemzeti ségi
 állammá váló válása** 297
Ausztriai föderáció 307, 314
**Ausztriai nemzeti ségi ren-
 dezés irányul** 298
Állam 7, 10
**Állam etikai és pszicho-
 lógiai teorái** 175—179
Állam hatalmi alapon 170—
 187
Állam organikus teorái
 205—216
**Állam mint erkölcsi orga-
 nizmus** 212
**Állam mint szerződéses or-
 ganizmus** 215
Állam patriarchális alapon
 202—205
**Állam patrimonális ala-
 pon** 209—202
**Állam személyiségi theo-
 riái** 217—237
**Állam valóságos személyi-
 ségének tana** 228—233
**Állam személyisége és a
 nemzet** 233, 235—236
Állam jogi személyisége
 225—227
**Állam mint mesterséges
 személyiség** 221
Állam szerződési alapon
 187—198
Állam vallási alapon 162—
 175
**Állam és alapnépessége
 összetételének esetei** 277
Állam és a társadalom 278
Állam késői fejlemény 55—
 56, 59
Állam őseredetü volta 54
**Állam alakulás esetei mes-
 terséges módon** 156
**Államalakulás esetei nem-
 zeti alapon** 154—155
Állam és nemzeti cílok
 274
Állami lét alapjai 11
Államkeletkezési teorái
 értéke 161—162
**Államnak a családból való
 lezármaztatói** 50
**Államnak a hordából való
 eredeztetői** 51
**Államról való gondolkodás
 fói** 160
Átörökítés 22
Ázsia 122, 152.
- Babeuf-féle kommunista
 programu** 329
Bagehot 28
Bakunin 330
Balkán 121
Balkáni új alakulás 144
Balogh Arthur 232
Bastion 5, 51, 58
Bauer, Ottó 251—252, 306,
 334
Bähr 226
Beaurin-Gressier 230
Beaussire 230
Behel 335
Bekies 317
Beöthy Ákos 314
Beöthy Leó 36, 212
Bernatzik 236
Berustein 334
Bessler 226
Bécsi kongresszus 134
**Biológiai iskola megállapi-
 tásai a fajokra vonatko-
 zólag** 17
Biró Lajos 58
Bischoff 196
Blakey 108
Bleck 58
Bleck 248
Blumenbach 19
Bluntschli 196, 207, 229, 246,
 291
Bodnár 210
Bolze 226
Bonfilis 161
Bossuet 171
Breysig 63, 83
Brie 28
Broca 16
Bryce 75, 114
Bucheze 26, 256
Burke 206, 223
- Cathoun** 231
Camper 16
Cantu 147, 148
Catalani 255
**Célszerű ségi és ösztönsze-
 rü ségi elmélet az állam
 keletkezésére nézve** 96
Chenon 174
Combotheera 227
Comte 44, 208
Concha György 6, 64, 121,
 129, 187, 193, 232, 261, 326,
 339
Cooly 227
Cuvier 19
- Dahlmann** 291
Dall 58
Danzer 309
Darwin 14, 15
De Boudd 172, 203
De Foon 230
De Greef 215
De Maistre 172, 256
Demolins 21
Duguit 186
Dupont-White 228
Durkheim 51, 215

- Egyenlőség, erkölcsiség** a hordában 38
Egyesületi szerződés 190
Egyesült-Államok 123—124
Egyesült-Államok a nemzeti egységért 287
 Egyén és a köz 219
 Egyiptom 66
 Egyiptomi pápi állam 164
 Eicken 87, 165
 Ember mint társadalmi és népi tag 2
 Emberi nem egysége 15
 Emberiség alapsoportjainak megkülönböztetése 3
 Engels 181
 Erdmann 243
 Escher 257
 Eötvös 245, 266
 Esauén 227
 Európa népi államrendszere 77
- Fajdeák és a horda** 37
 Faji harcok 57
Fajok megkülönböztetése 16—20
Féjedelmi abszolútizmus 107, 172
Felvilágosodási irány 127—129
 Fenicia 68
 Ferdinándy 232
 Fichte 21—26, 131, 177, 197, 223, 254, 288
 Filmer 202—203
 Finot 3, 4, 16
 Finsch 58
 Fiore 231, 255
 Fischef 301
 Fizikai okok a népek alakulásánál 21
 Forgon 260
 Foullee 19, 214
 Franciaország 92—94
 Francia világuralom mint a nemzeti oly érvényesülésének közvetlen előmozdítója 130
 Frankfurti parlament 130
 Frantz 180, 204
 Fricker 213
 Földes 37
 Friedl 281
 Friedjung 317
 Frind 251, 303
 Fritsch 58
 Funk-Brentano 227
 Fustel de Coulanges 84
- Garcia-Caldéron** 282
 Garcia 226
 Geoffroy 16
 Gervinus 123
 Giddings 38
 Gierke 88, 165, 167, 216, 230
 Gladstone 224
 Gobineau 14, 62
 Görög szabadságharc 135
 Grasso 227
 Grécia 70—72
 Gross-Österreich 307
 Grolius 199
- Guaplowicz** 14, 18, 28, 56, 183—184, 251, 317
Haeckel 14, 16
 Haenel 230
 Haidegger 251
 Haller 180, 200
 Hareiszony állapota 39
 Hasse 276, 277, 293
 Hatalmal théoria 185—187
 Hauriou 227
 Held 257
 Hegel 177, 243, 290
 Herbart 222
 Hermann 151
 Herrrütt 120, 231, 303—304
 Hervé 332, 338
 Hildebrand 69
 Hobbes 189
 Holland 227
 Holst 287
 Holzendorff 291
 Horda 37
 Humboldt 289
 Hunfalvy 26
 Huxley 16
- Ibering** 62
 Inama-Sternegg 213
 India 67
 Individualizmus és a nemzet 33
 Internationale 331
- Janet** 68
 Japán 68, 150
 Jászai Oszkár 75, 260, 271, 314, 320, 328
 Jászai Viktor 210—221
 Jellinek 226, 253, 291, 292
 József II. törekvéseinek eredményei 120
 Judea 60
- Kaemmel** 258
 Kalkoff 280
 Kant 176
 Katholicizmus és a nemzet 325
 Kautsky 332, 333
 Kautz 260
 Keresztes hadjáratok eredményei 81
 Kereszténység 87—88, 165
 Kina 67, 151
 Kirchhoff 259
 Kolben 58
 Kollmann 17
 Koltner 316
 Kommunista kiáltvány 332
 Kozmopolitizmus 338
 Kromer 258, 303
 Krensi alapjogok 299
 Kölessey 244
 Kun József 261
 Kuncz 231, 260
 Kusehnir 313
- Lahand** 142, 226
 Lamennais 256
 Lamprecht 201
 Laponge 14, 16
 Lasson 229
 Laurent 26, 70, 88
- Lazarus 222, 247, 248
 Le Bon 218
 Legitimitás és a szent szövetség korszaka 133
 Lengyelország 113
 Lengyel forradalom 136
 Lers 232
 Liebermann 27
 Lilienfeld 208
 Lindgren 236
 Lipdaer 222
 Lippert 23
 Liszt 161
 Locke 191
 Loria 45
 Luther 106, 168
- Macchiavelli** 102—103, 202
 Macedonia 73
 Magyarország 98—99, 115, 117
 Magyar faj asszimiláció ereje és a nemzetiségi helyzet megoldása 320—323
 Magyar nemzet államalkotó ereje 315
 Magyarország nemzetiségi helyzetének kialakulása 316—317
 Maine 50
 Mamiani 255
 Mancini 255, 265—266
 Marat 329
 Marzali 98, 124, 125
 Marx 330
 Marsanche 287
 Maumun 174
 Mechanikus állam keletkeztes 234
 Meinocke 35, 250, 292
 Meinius 68
 Meyer 226
 Meyer, Ed. 53—72
 Mezopotámia 66
 Michaud 230
 Michel 230
 Milieu 21
 Mitter 231
 Mirbt 165
 Mohl 196, 212, 257
 Monogenezmus, poligenizmus 14
 Montesquieu 239
 Moreau 227
 Morgan 51
 Mucke 48, 51
 Mühlner 165
 Müller, Adam 243, 289
 Müller, Frdr. 17, 19, 289
- Nacionalizmus** esztrai, első törekvései 84—85
 Nacionalizmus új tartalma 126
 Nagy Ernő 232
 Nagy Károly császársága 89
 Nahlewsky 222
 Nemzet és állam kapcsolata 28, 32, 265—266
 Nemzet és állam viszonyba állításának lehetősége 274
 Nemzet és a kultúra 250

- Nemzet elvont értelmezése 251—253
 Nemzet minden irányu megnyilatkozásában 268—69
 Nemzet személyisége és az állam személyisége 262—263
 Nemzet szubjektív felfogása 244—248
 Nemzet valóóságos személyisége 255—260
 Nemzetfogalom 239—242
 Nemzeti állam kitevői 271—272
 Nemzeti állam a múltban és a jelenben 278
 Nemzeti állam és a moral 273
 Nemzeti állam és a szabadság 271—272
 Nemzeti állami lét szükség-szerű bekövetkezése 157—158
 Nemzeti elv tulhajtásai 265—266
 Nemzeti fok 30
 Nemzetiség 279—280
 Nemzetiségi kérdés és az állami egység 284
 Nemzetiségi kérdés mint tömegpszichológiai tény-kérdés 285
 Nemzettő válás 24
 Neumann 258
 Németalföld 112, 135
 Németország 109—101, 110
 Német egység 137, 139, 141—142
 Német egységben rejlő na-cionalizmus gyenge voltá-nak oka 294
 Nép és állam 61, 275
 Népek alakulása 20
 Népek, nemzetek, mint a történelem fő mozgatói 12
 Népi állam jellemzői 79
 Népi erő forrása 62
 Népi különbözősége és az ál-lamokra válás 4, 6
 Népi lét tényei és fokozatai 23, 29
 Népi principium első érvé-nyesítése 76
 Népszellem 222
 Népi tulajdonságok 63
 Nibler 210
 Niebuhr 289
 Nietzsche 337
 Nomád élet 41
 Norvégia és Svédország 145
 Novicow 256
 Nyelvi iskola megállapítá-sa a fajokra vonatkozó-lag 18
 Okor államai 65
 Olaszország 102—103, 111
 Olasz egység létesülése 138, 140
 Oppenheimer 56
 Orakultus államok 163
 Organikus tan 206—207
 Orlando 227
 Oroszország 113, 147—148
 Osztrák központosítás 118
 Oszvald 207
 Osember tényei 58
 Palágyi 261, 268
 Panamerikanizmus 261
 Papi államok 163
 Patriarchális theória 205
 Patrimonialis theória 201
 Pángermán törekvés 261
 Pánszlávizmus 280, 315
 Pápaság és a császárság 80, 91
 Perin 174
 Pernertorfer 333
 Pesch 174
 Peschel 19, 50
 Perzsia 68
 Pierantoni 255
 Piktler 37
 Pirene 136
 Pitter 260
 Platon 71
 Polner 232
 Popovici 307—308
 Portugália 112, 147
 Posse 199
 Post 51
 Pradier-Fodéré 230
 Preuss 216
 Prichard 13
 Primitív népek bizonyága 58
 Pszichológiai theóriák 179
 Puffendorf 190
 Pulszky 55, 250
 Quatrefages 13, 14
 Ranke 17, 237, 290
 Ratzel 14, 17, 50, 57, 259
 Ratzenhofer 28, 39, 47—49
 Rauber 50
 Reclus 21
 Reemelin 231
 Reformáció 106
 Reformáció az állam ke-ltekéséről 168
 Rogelsberger 230
 Rehm 226, 239
 Renan 248
 Reneszánsz 104—105
 Retzius 16
 Ribot 21
 Rivier 161
 Rodbertus 182
 Róma 73—75
 Romagnosi 132, 255
 Román és germán népek 78
 Románia, Szerbia, Bulgá-ria függetlensége 143
 Roosevelt 287
 Rosin 226
 Rotteck 196
 Rousseau 192, 222, 241
 Rössler 243
 Rümelin 246
 Salto 151
 Savigny 206, 243
 Schaeffle 208
 Schelling 210
 Schmidt, Joh. 18
 Schmitthenner 178
 Schopenhauer 178
 Schulze 178, 196
 Schurtz 52
 Schützenberger 228
 Sidney 203
 Simmel 44
 Skandinávia 112
 Sonbart 331, 336
 Sorel 221
 Sosnosky 295, 296
 Sovinizmus 339
 Spanyolország 97
 Spencer 23, 45, 46, 206, 208, 209
 Springer, Anton 302
 Springer, Rud. 120, 251, 305
 Stahl 26, 165, 173, 257
 Starcke 52
 Stegmann 330
 Stein, Loreuz 228, 229
 Stein, Ludw. 52, 55
 Stern 217
 Stirner 329
 Story 227
 Suares 169
 Sváje 112
 Sváje nemzetiségi helyzete 286
 Személyiség fogalma 217
 Szerződési tan 138—198
 Széchenyi 132, 244
 Szávók 78
 Szocializmus államkeletke-zését tana 131—132
 Szocializmus a legújabb időkben 332
 Szocializmus nem antina-cionalizmus 335
 Szociológia organikus tana 209
 Szociológiai irány megála-pítása a fajokra vonatko-zólag 18
 Taine 22
 Tarde 215
 Társadalmi átalakulás esz-mét 327
 Társadalmi összbangtalan-ság 8—9
 Társadalmi szerződés 192—194
 Társadalom és nemzet 275
 Természeti organizmus és az állam 208
 Theológiai államkeletkezési elmélet 174—175
 Tipusok 19
 Tournard 16
 Tourville 21
 Tömegpszichológiai ténye-zők az állam személyisé-gében 218
 Törökország 121
 Törzs és nép 40, 61
 Trampe 292
 Treitschke 291
 Trendelenburg 178, 213, 229
 Tripel 230
 Troeltsch 33

Tulajdon szerepe az állam- keletkezésben 199	Világállami törekvések 86	Wirth 20, 152
Tylor 14, 15	Virchow 17	Wolf, Christian 176
Ulbrich 226	Virey 14, 19	Worms 206
Ullmann 161	Voltaire 240	Wundt 5
Uralkodó szerződés 168—189	Wagner 210	Zachariae 178, 257
Vallások terjeszkedő jelle- ge 326	Wallis 231	Zittelmann 229
Van Krieken 226	Waltz 213, 291	Zorn 226
Vambéry Armin 99	Wessclényi 244	Zöpft 178, 204
Verduni birodalom osztás 89	Westermarck 52	Zrinyi Miklós, a költő 116
	Williamowitz-Niese 74	1867. dec. 21. XIX. t.-c. 299
	Willari 231	1868: XLIV. t.-c. és a nem- zetiségek 319
	Willoughby 231	
	Wilson 231, 287	